

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

64.

JÓKAI MÓR

ÖREG EMBER NEM
VÉN EMBER

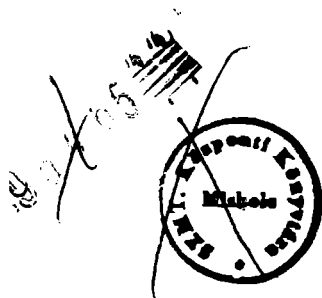
KÉPZELT REGÉNY NÉGY RÉSZBEN
(1900)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1976

Sajtó alá rendezte
SZAKÁCS BÉLA
ÉS

BOKODI ERVIN

ISBN 963 05 02008 9 sorozat

ISBN 963 05 10448 0 kötet

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1976

Printed in Hungary

ELŐSZÓ

Kedves Barátném!

Önnek a hozzám írt szeretetreméltó levele indította ennek a furcsa irodalmi válfajnak a megírására.

Mert furcsa ennek már a címe is: idegen nyelvre lefordítva tiszta képtelenség.

Hogyan? „Ein alter Mann ist kein alter Mann?” — „Un homme vieux n'est pas un homme vieux?” — „An old man is not an old man?” — „Ten sztari cslovek bit nye sztari cslovek?” — „Uomo vecchio non è uomo vecchio?” Hisz ez nonszensz!

Az ám; mert az európai nyelvek egyikében sincsenek meg ezek a finoman megkülönböztető hasonnevűségei (szinoníma) a magyar szavaknak.

Ha azt mondjuk valakinek „öreg ember”, az szelíd megtisztelés, de ha azt mondjuk „vén ember”, az már ócsárlás; a „vén asszony” pedig éppen háborús eset (casus belli).

Vannak azonkívül még „régi emberek” is, a szentírásban olvashatunk „6-embert”, sőt ha a harmadévi képviselőház névjegyzékén végigfutunk, még „ócska emberekre” is találunk.

S mindezekre az európai nyelveknek csak egy kifejezése van: „alt, vieux, old, sztari, vecchio”.

De még furcsább a címhatározó: „Képzelt regény.”

Hát vannak nem képzelt regények is?

Ennek az értelme az, hogy ezek a történetkék csak az írójukra nézve képzeltek; de valósággal mind emlékezetben élő történetek, amikbe aztán a szerző beleképzei magát.

Kegyed szíves volt az egészségi állapotom felől kérdezősködni. Feleltem rá. Egészen jó állapotban vagyok. Semmi bajomat sem érzem, jól eszem, iszom is, alszom egész éjjel; nem ismerek se csúzt, se gyomorbajt, se aranyeret (kérem, fogja be kegyed a hüvelykujját a markába: „unberufen”), orvosságot nem kívánok, csupán konyakot hordok magammal egy kis kulacsban: abból húzok egyet, ha azt érzem, hogy meghűltem — s aztán, ami legfőbb dolog: van kedvem a munkához, most is olyan lélekkel tudok dolgozni, mint fiatal koromban. A szemeim is jók. Aztán azt is megvallom, hogy most is jobban dobog a szívem, ha szép asszonyt, szép leányt látok, s mikor a Múzeum lépcsőjén lejövök a főrendiház ülése után, mindig megállok egy pillanatra az előtt a művészi szobor előtt, amelyre gróf T. S. barátom köpönyeget akart szabtatni.

Erre aztán kegyed megint azt írta nekem, hogy miért nem házasodom hát meg? Özvegy vagyok, szabad vagyok: el tudnék egy asszonyt tartani.

Azt mondta ám Acsopus meséjében a bátor vadász, hogy „nem az oroszánt keresem én, hanem csak a nyomát”.

Kegyed aztán szíves volt nekem hírneves férfiak példaképeit főlemlíteni, akik bátrak voltak az oroszánnyomokat követni, s magába az oroszánba is belekötni.

Férfiak, akik gyakorlati kivitelben érvényesítették ezt a mondást: „Öreg ember nem vén ember”.

Ebből az ötletből írom én most, kegyednek válaszul, ezt a képzelt regényt, vagyis regénykéket.

Ennek a tárgynak ugyanis négyféle változata van.

Az első az, hogy az öreg ember, miután harminc és egynéhány esztendei boldog házasság után (ahogy a fekete szegélyű értesítő mondja) felejthetetlen életpárját a teremtmő paradicsomának átengedte, a gyászév letelte után, a sors intéző keze és a *susogó asszonyok* által összekerül egy korához illő matrónával, akinek ugyan már több rendbeli fiai és leányai vannak:

amazok a maguk szárnyán, emezek a más szárnyai alatt, de amellet elég vagyonos és becsülésre vágyó; palotája van és fogata, páholyt tart az operában, valaha nagy szépség volt, s abból még megtartotta legalább a követelő tekintetet, nevét a jótekonysági rovatokban hirdetik, s a válogatott bálók hírlapi tudósítói le szokták írni a ruházatát.

A második eset az, hogy az öreg ember nem választ új életársat a jól megérett matrónák közül, hanem kiszemel magának egy világszépséget, aki a vagyonáért elfogadja a kezét. Akkor aztán célt érve, behunyja a szemét, bedugja a fülét, nem látja, nem hallja, ami körülötte történik, fogadja a gratulációkat, fizeti az árjegyzékeket, s törli magát új jövedelmi források felfedezése után, hogy a felesége fényűzésével lépést tarthasson, s végül aztán az előtt a választás előtt áll, hogy vagy maga löje, vagy mással lövesse főbe magát.

A harmadik esetenél az öreg ember szintén az élvezetesebb részét választja a megfejtelt életnek. Szépet, fiatal választ, s felteszi magában, hogy azt boldogítani fogja. Legelőször is feketére festi a szakállát meg a haját. Azután elhitei magával, hogy van a természetben is második nyár. Az a baj, hogy mással nem tudja elhiteit. Következik az, hogy örülten féltékeny lesz. Még a leborotvált szakállú férjnek illik a féltékenységek, de a festett szakállú nevetséges lesz tőle. Kényszeríteni akarja a természet csodaerőit. Ezzel aztán tönkreteszi az egész életszervezetét. Hírhedettséggé lesz a kóresetei által. Azokkal végzi.

A negyedik eset aztán az, amikor az öreg ember nagylelkűséget vél elkövetni, amikor a mirtusz-koszorúval megkínál egy szép fiatal leányt, aki jó erkölcsű, becsületes. A leány szülői szegények, a bátyja korhely, adósságcsináló. Rábeszéli, hogy menjen nőül a jeles kérőhöz. Nem vén az, csak öreg. A leány megtört szívvel veszi fel a menyasszonyi fátyolt. És azután hű marad az eskühöz, amit az oltár előtt fogadott. A férj sohasem látja őt sírni; hanem látja elhervadni: tíz év alatt hozzávénül az öregéhez: és az öreg mindennap látja maga előtt az

élő kísértetét, az ártatlan lelkű, angyali türelmű áldozatot, akit élő testben megölt, s ha van szíve, hallhatja annak a vándoló szavát: „Te nyomorult, önző, gyilkos!”

És mármost engedje meg kegyed, kedves barátném, hogy beleképzeljem magamat ebbe a négyféle esélybe, s kiválasszam magamnak belőlük azt, amelyiktől legjobban irtózom.

ELSŐ KÉPZELT REGÉNY

EGLANTINE

I.

Bizony-bizony azt hittem, mikor áldott jó feleségemet ott kinn hagytam a Kerepesi úti Istenkertjében, hogy vele együtt a múzsámat is eltemettem. Mert hiszen ki az a múzsa? A kedély. Ha a kedély meleg napja nem süt a földre, hiába termékeny az, a virág csírája nem tör ki belőle.

Nem tudtam írni: kialudt a képzeletem.

Ez pedig rám nézve komoly szempontból is nagy csapás, mert nekem az író tollam a domíniumom, a nyájam, a tőkepénzem: ha ez pihen, az rám nézve olyan, mint az árvíz, a szárazság, a jégeső, a krach.

Szép gondolat az a halottak napjának a megünneplése. Ez bizony katolikus rítus: a kálvinisták hagyják a halottakat halottaknak, s nem parádéznak velük. Hanem már itt Budapesten minket is magával ragad ez a kegyeletes szokás: november másodikán mi is kivisszük a koszorúkat a feledhetlenek sírjára, elültetjük a kedvenc virágaikat, még mécseket és lámpásokat is gyújtunk meg, a római hitvallásúak mintájára.

Egy ilyen késő őszi harmatos estén, mikor a Kerepesi úti temető a sok fényes lámpásával úgy tűnt fel, mintha a föld visszatükrözné a csillagos eget, magam is elhelyezve a magunk koszorúit az emlékkövön, ott álltam összetett kezekkel az előtt a nehéz domb előtt, melyet fekete gránit obeliszk jelöl meg; az én halottam domborművű mellképével, amidőn a hátam mögül egy női hang megszólít: „Képviselő úr!” (Még akkor viseltem valakinek a képét.)

A megszólító ismerős volt: mondhatnám kollegának, szok-

nyás költő, szép szellem. Régi ismerős; de azért nem koros hölgy; az írónők örökké fiatalok.

— Jó estét.

— Az a dombormű önnek a megboldogult feleségét ábrázolja?

— Valóban.

— Ilyen volt?

— A művészi ötvenéves jubileuma alkalmával mint Coriolan anyja.

— Miért nem választotta a művész egy fiataalkori arcképét hozzá?

— Mert én így akartam.

Azzal hátat fordítottam neki.

Nem is sejtettem, hogy ez a banális belémkötés csak a bejáratát képezi egy futósáncnak, mellyel engem fognak megostromolni.

— Képviselő úr! — szólalt meg újra.

— Tetszik még valami?

— Nagy bajunk van.

— Kinek?

— Nekem meg Eglantine-nak.

— Ki az?

— Ah! Ön nem emlékszik rá. A kegyelmes asszonyra, ott van a kegyelmes úrnak a mauzóleuma, ahol az a sok lámpás ragyog.

— Ah! Hogyne? A szép Eglantine! Balatonfüredről. Hanem annak már huszonnyolc esztendeje.

— Nem! csak huszonhét.

— Azóta kegyelmes asszonnyá lett: három nagy fia van.

— Az egyik pápai prelátus, a másik dragonyos főhadnagy, a harmadik miniszteri titkár.

— S azok közül egyik sincs itt a mamájukkal a mai estén?

— Gátolva vannak hivatalos funkcióik által.

— Az abbé is?

— Pedig nagy bajunk van. A kegyelmes asszony (az én kebelbarátném) a kocsisának meghagyta, hogy a közelben maradjon, a kocsis összeveszett a felügyelő rendőrtiszttel, az letartóztatta, bekísértette az őrszobába. Most Eglantine nem mehet haza az ekvipázsán. Képzeld ezt a malört, ha képviselő úr nem segít rajtunk.

Úgy? Hiszen a képviselő minden bajban helytállhat. Attól úgy félnek a rendőrtisztek, mint a villanyos telegráf sodronyától.

— Jól van. Hát majd én beszélek a rendőrbiztossal.

S csakugyan sikerült a közbenjárásom által kivívni a kegyelmes asszony kocsisának kellő megdorgáltatás után való szabadon bocsáttatását.

Magam siettem a fényesen kivilágított mauzóleumhoz, e kivívott sikert hírül vinni.

A ciprusbokrok sűrűjéből a fehér márványlépcsőkön lépdelt alá Eglantine. Fekete volt az öltözte, fekete rókaprém a bekecse, fekete zsett gyöngysor a karperece, az arcát sűrű fekete fátyol takarta, úgy odatapadva ahhoz, hogy orra, ajka, álla látható lett alatta, mintha jáspisból faragott női ábrázat volna.

Persze, mikor legelőször láttam, akkor minden fehér volt rajta.

Röviden tudattam vele, hogy felszabadult az út.

Akkor aztán kezét nyújtá, s forrón megszorítá a kezemet (már amilyen forrón lehet fekete kesztyűvel kézszorítást tenni), s a tapadó fátyol alól valami édes szót rebegett (már amilyen édes szót lehet fekete szájjal rebegni).

Azzal aztán keresztet vetett magára (gondolom, hogy én-rám is), s barátnéja karjára támaszkodva, méltóságos léptekkel eltávozott.

Csak később jöttem rá, hogy én-rám bizony nem vetett keresztet.

De majd erről a második fejezetben.

Néhány nap múlva említett íróő kollegám látogatásának szerencsájében részesültem. Láttam, hogy valamit rejteget a karmantyújában.

— No csak adja ide azt a verset, mindjárt elolvasom.

— Azért sem verset hoztam, hanem egy levelet.

— Ah! Hát postillon d'amour?

— No csak olvassa el. Eglantine írja.

Ő azalatt, amíg a levelet feltörtem s átbetűztem (olyan nagy betűk voltak, hogy egyenkint kellett összeszedni: ez az előkelő írásmód), széttekintett a szobámban. Elfelejtettem felkérni, hogy üljön le.

Attól a levélől pedig nem lettem okosabb.

— A kegyelmes asszony azzal tisztel meg, hogy látogassak el hozzá: egy igen bonyolult végrendeleti ügyben óhajtja a tanácsomat kikérni.

— Tudom — felelt szellemes látogatóőm, lornyettjén át megboldogult nőm Volumnia jelmezében megörökített arc-képét tanulmányozva.

— De hisz én nem vagyok gyakorló ügyvéd, sem jártas jogtudós, hogy bonyolult végrendeleti ügyekben tanácsot ad-hassak.

— Nem is jogtudomány kell e gordiuszi csomó megoldásához: nem is ügyvédi furfang; hanem költői szív és alkotó fantázia.

— Nem értem.

— Önnek nőül kell venni Eglantine-t. Ő hajlandó rá.

S ezt mondva, leült kínálatlanul egy karszékbe.

Ekkor aztán nekem is le kellett ülnöm vele szemben.

Megpróbáltam nevetni, mint az egyszeri baka, aki a forró kávét lenyelte, azt gondolva, bivalytej, mert fekete.

— Barátném, tisztelje ön az ősz szakállamat.

— Eglantine sem gyerek már.

— Nem biz az. Mikor a Balatonon csónakázva duettet énekeltünk, már férjnél volt. S most lehet a legidősebb fia huszonötéztendő.

— Nos? Hát önnek a megboldogult felesége nem sokkal idősebb volt-e ennél?

— Hja, drága barátném, az egészen más állapot: a hitves-társ, aki velünk együtt vénült meg, s ha az arcáról elmúltak is a rózsák, de a szíve mindig tele volt velük. Mikor mi egymást elvettük, mind a ketten fiatalok voltunk: én is deli legény, ő pedig világgraszoló szépség. A szabadságkorszak má-mora szédített bennünket egymáshoz, s aztán a jó és balsors ellenkező árjának forgataga, a közös örömek, dicsőség, bánatok, megpróbáltatások úgy egymásba olvasztottak, hogy külön élni, gondolkozni sem tudtunk. Még a neveinket sem lehetett külön említeni. Súlyos betegségek látogattak meg bennünket; hol ő ápolt engem, hol én őtet. Ez átvirrasztott éjszakák még szentségesebbek a boldog nászéjnél. Ezüst menyegzőnket is megültük. És még azontúl is nagy időt. Hajszál hajszál után megöszült, kihullott. Hamis haj, hamis fogak jöttek: csak a lelkünk maradt igazinak. Észre sem vettük, hogy megvénültünk. Hozzászoktunk arcaink redőihez, kedélyünk rigolyáihoz: a korral együtt növekedő gyarlóságaihoz a portet-menek. S megszoktuk ezt a gyarló testet félteni egymásban a megsemmisüléstől: hol az egyikünk, hol a másikunk adott a maga életéből kölcsön, hogy a párját meg hosszabbítsa. Aztán a közösen elért öregségnek is megvannak a maga örömei. Ha együtt ülhettünk a közös kézzel ültetett terebélyfák hulló virágai alatt, nyugodva megérdemelt babérokon, melegedve a magunk építette tűzhelynél, s annyi nagy esemény emlékezténél: hát ez házaselet volt, amit érdemes lehetett végigélni. De hogyan vegyen nőül egy öreg hadastyán egy kész tisztas matrónát, aki az élet napfényes oldalát mással élte végig, akinek az örömei már csak emlékezetben élnek, s akire nézve ez a

nálunk szokásos gyöngéd megszólítás: „öregem!” célzatos megsértés.

Ez ugyan elég hosszú prédikáció volt! Azt hittem, hogy ezzel elég alaposan elecetesítettem az én tisztelt látogatóm házasságkínáló nektáros csészéjét.

Ellenkezőleg! Nagyot kacagott rajta.

— Amit ön most elmondott, mind azt bizonyítja, hogy ön fél...

— Félek? Mitől?

— Attól, hogy annak a nagy boldogságnak, amit ön most oly ragyogó képben ecsetelt, a folytatását megtalálja Eglantine-nál.

No csak az kellett nekem, hogy azt dobják a szemembe, hogy én félek.

— Hát azért sem félek. Teszem tiszteletemet a kegyelmes asszonynál. Mikor? Holnap? — „Ne! Holnap péntek.” — No hát szombaton. Délelőtt? — „Ne délelőtt, mert gyűlése van a rózsafüzér-egyletnél, ahol protektrisz.” — Hát délután? Nincs five o'clock tea? — „Akkor jöhet.” — Tiszteletem!

III.

Mármost itt az következne, hogy leírjam apróra azt a háromemeletes palotát, melyben a kegyelmes asszony tartotta jour fixeit. De nem írom le, mert azt nem szokta elolvasni senki. (Magam sem.)

Pedig igazán kíváncsi voltam rá, megtudni, hogy milyen lehet az a ház, amely azzal a követeléssel jön elé, hogy ezen túl benne legyen otthon? — (Az is furcsa beszéd ám, hogy a ház jön elé, nem én a ház elé; nem én lépegetek fel a lépcsőkön, hanem a grádicsfokok szaladnak alá, s nem én nyitom ki az ajtót, hanem az ajtó tárja el magát előttem, hogy elnyeljen! — De hát ez így van.)

Mit tehetek én róla? A kíváncsiság sötét verem!

A költő ugyan azt mondja, hogy a „szerelem” az. De hát ezt csak a rím kedvéért teszi: valósággal a kíváncsiság az, ami az embert a verembe ejti.

A szalonba vezettek selyemharisnyás inasok, ott átadtak a fekete frakkos komornyiknak: annak meg én adtam át a névjegyemet. Az ezt ezüst tálcára tette, úgy vitte be a következő szárnyajtón, diplomatai udvariassággal rebegve, „a főtisztelendő úr van a kegyelmes asszonynál”.

Egy rövid perc múlva már visszajött, tárt kaput nyitva előttem.

Nagy megkülönböztetés! Hogy én siettetem a főtisztelendő urat az eltávozásra.

A következő szobában találkoztam vele.

Ez a főtisztelendő úr egy nagyon fiatal legény volt. Simára borotvált arca még inkább ifjította.

Kenetteljes mosollyal mondá:

— A *mama* várja önt. — S olyan mélyen hajtotta meg magát, hogy én hátrakaptam a kezemet: megijedtem, hogy kezet akar csókolni. Ez hát *Eglantine* fia, az abbé. Ez már tudja, hogy ki vagyok? Sőt azt is, hogy ki *leszek*?

A kegyelmes asszony egy olyan szobában fogadott, amelyben csupa bőrkerevetek, tölgyfabútorok voltak.

Minden szobának, amelyen keresztüljöttem, megvolt a maga saját parfüm-léggöze: *heliotrop*, *ylang-ylang*, *Ixa fleur*. Ennek az egynek maguk a bútorok adták azt a sajátságos illatot, amit a mór maroken, a tölgy, paliszander és cédrus lehel ki magából. Ezt a látájner nem utánozhatja.

A kegyelmes asszony fekete ruhát viselt, a haja pedig fehérre volt hajporozva, s ez jól illett az arcához, melynek szintén jutott valami a hajporból.

Még most is meg lehetett rajta látni a hajdani szépséget, amely nőnek szép szeme, szép szája van, ezeket változatlanul megtartja; de különösen a szép szemöldökök! Azok legtovább védelmezik az igényeiket.

A szokásos újraismerkedési szölamokon átesve, a bájos matróna rögtön belépett „in medias res”. (A dolgok közepébe.)

— Ön ismeri a tárgyat, amiért önnek szíves látogatását kértém?

— Körvonalaiiban. Valami végrendelettről van szó.

— A megboldogult férjem végrendeletéről. Ön ismerte a férjemet?

— Legrégibb tisztelői közé tartozom.

— Akkor azt is tudni fogja ön, hogy a megboldogult azt a tekintélyes, szép vagyont, amit hátrahagyott, egy szerény alaptőkének és az én hozományomom kívül, mind a saját szorgalmával, eszével és szerencsájével szerezte.

— Ez köztudomású dolog, amit megerősít a közvélemény többszörös megnyilatkozása, választások alkalmával, s a korona kitüntetései, melyek között legvégső volt a belső titkos tanácsosságra emeltetés.

— Ebből a vagyonból, mely áll alföldi uradalmakból, budapesti házakból, jövedelmező részvényekből és állampapírokból, mind a három fiamra jutna egy-egy millió forint — rám, az özvegyre szintén annyi.

(Egymillió! Nagy szó! Erre nem is találni ellenészrevételt a „mívelt társalkodó”-ban.)

Az özvegy folytatá csendes, nyugodt hangon.

— Megboldogult férjem azonban a végrendeletében, melyet teljesen ép ésszel és jó egészségben tett, mind a három fiát kirekesztette az örökségből, évi hatezer forint élelmi pénzt rendelve számukra, s engemet tett meg általános örökösének.

(Tehát négymillió örököse! Ez még nagyobb szó! Ez már nagy csábítás! Vajon ha szent Antalnak a pusztában a hölgyalakot öltött Sátán azt mondta volna: „Én özvegyasszony vagyok, aki négymillió forintot örökölttem”, vajon mi lett volna az annyiszor megénekelte és megfestett legendából? És hát aztán én nem vagyok se szent, se Antal.)

Kezdtém érteni a dolgot.

— S mármost kegyelmes asszonyomnak a fiai ezt a végrendeletet pörrel támadják meg s törekeshnek megsemmisíteni?

— Ellenkezőlég. A végrendelet föltételes. A fiaim, ha a föltételeket teljesítik, a milliós örökségüket azonnal megkapják. *És én azt a megoldást keresem, amely fiaimat az örökségükhöz juttatja.*

Ez a fordulat meglepett. Az anyai szívnek ilyen jóindulata még a szkeptikust is meghatja: hát még az idealistát!

— S minők azok a föltételek? — kérdezém.

— Elején kell kezdenem. Megboldogult férjem reális ember volt: elutasított magától mindenféle hivalkodást. A fiait saját rendszere alapján neveltette. A legidősebbet gazdasznak taníttatta, a középsőt a diplomatai pályára szánta, a legkisebbet pedig gyakorlati financiernek képezte. Az elsőnek akarta átadni az alföldi birtokait és bérleteit; a másodikat a külföldi nagykövetségeknél gondolta elhelyezni: sok esze és tanulmánya volt hozzá; a legkisebbet pedig végigtanultatta Európa valamennyi kereskedelmi akadémiáin, hogy igazi üzletemberré tökéletesítse. Aztán mi lett a vége. A gazdának szánt fiú az önkéntes szolgálatév alatt megszerette a katonaeletet, lett belőle dragonyos főhadnagy; az most ott akar maradni a katonai pályán, a diplomatának nevelt beállt papnak, most pápai prelátus, a financier-nek nevelt pedig egy *gommeux*, aki üres óráiban tiszteletbeli miniszteri segédfogalmazó. Az én megboldogultam pedig ezt a hármat iszonyodta legjobban: a szoldateszkát, a klerikalizmust és a bürokráciát. Ezért csinálta azt a végrendeletet, mely által mind a három fiát kizárja az örökségből, ha csak azok rá nem állnak az ő föltételeire, hogy a dragonyos tiszt megtérjen földbirtokosnak, a prelátus leveesse a *soutane*-t, s felvegye a diplomatai hírmzett frakkot, a miniszteri hivatalnok pedig átvegye az atya üzleteit.

— Úgy gondolom, hogy ezek nehéz föltételek.

— Kivált a fiúk egyéniségét ismerve. Az egyik szenvedélyes, a másik fanatikus, a harmadik könnyelmű.

2 Jókai: Öreg ember nem vén ember

(Ő ezt „egyéniségnek” nevezi!)

— Minő emberfeletti erőnek, minő szuggesztióknak, minő hipnózisnak kellene közbejárulni, hogy az elsőnél kioltta a lángoló szenvedélyt, mely őt eddig is végzetes utakra vezette; hogy a másodikat kiragadja az eksztatikus rajongás bűvköréből, a harmadikat pedig az érzéki mámor kicsapongásaiból a hideg számítások, átgondolt vállalkozások világához lekösse.

— Miután ezt a csodát a saját édesatyjuk sem bírta velük elkövetni.

— A megboldogult minden volt a világon: csak a fiainak nevelője nem. Egész élete el volt foglalva üzletekkel, vállalatokkal, társadalmi és közügyekkel: fiaira nem maradt ideje. Tudott nagyhatású szónoklatokat tartani, de a fiainak nem tudott a lelkére beszélni. Azt hitte, hogy a nevelőintézetek, az akadémiák elvégzik ezt a munkát. Őtet magát az élet nevelte. Könnyű volt neki, mert szegény volt, mikor kezdte: kénytelen volt eszét, szorgalmát kifejezni. De nehéz azoknak, akik tudják, hogy gazdagok onnan hazulról, akiknek nem kell hegyre mászni, mert ott van a gazdagság: ez a léghajó, amely viszi őket, ahová nekik tetszik.

— S a megboldogult ennek a léghajónak a kormányozhatóságát vélte fölálalhatni.

— Ezt akarta elérni a végrendeletével, melyben engemet bízott meg az összes vagyona birtoklásával. Van azonban ennek a végrendeletnek még egy kodicilláris intézkedése, amit csak tartózkodva mondok el önnek: jobb szeretném, ha magától kitalálná.

— Ha csak egy irányító eszmét kaphatnék belőle.

— Az az eset, hogy ha én másodszor férjhez mennék.

— Mármost kitalálom a többit. A végrendelező arra az esetre újra férjesült özvegyét egyenlően részesíti a három fiával, mind a négyen megkapják a maguk egymillióس egyenlegét: s ezzel meg van oldva a bonyolult gubanc.

— Most az egyszer cserben hagyta önt a fantáziája. Nem

jól divinált. A megboldogult a végrendeleti záradékban egyenesen kötelességemül hagyja, hogy legkésőbb a gyászév letele után másodszor is férjhez menjek, s házasságra lépésem után is korlátlan birtokosa maradjak az egész hagyatékának: s itt körvonalzza előttem a választandó hitvestárs ábrándját. Annak olyan hírneves embernek kell lenni, hogy az új név a régit is megvilágosítsa, amellet ideális jellemnek, aki gyöngéd, igazságos és önzetlen. Azonkívül pedig erélyes és leleményes, rábeszélő tehetséggel megáldott szellemnek, aki az új apa minőségében helyre tudja hozni azt, amit a régi apa fiai lélekidomításában elmulasztott, hogy azokat mint második (jobbik) apjuk a nekik rendelt életpályákra visszavezesse.

Nem tudom, nem jelent-e meg az arcomon valami mosolyféle galváni rándulás e szavakra? Legalább az özvegy úgy vette azt, és maga is elmosolyodott.

— No ugyebár, hogy kacagni való feladat? Hogy az özvegy keressen magának egy olyan új férjet, aki a kezével együtt négymilliónyi vagyont vesz át tőle, s akkor aztán minden lelki tehetségét arra fordítsa, hogy az örökségből kizárt három fiút a választott pályáikról az apjuk által eléjük szabottra áttértse, hogy akkor végezetül a vagyonának háromnegyedrésztől megszabadulhasson. Hát van a világon ilyen mesebeli alak, ilyen Phoenix madár valahol?

... „Van”.

IV.

Ezzel a szóval „van”, ki volt mondva az ítélet a fejemre. Itt van.

Ha lehet a világon egy rendkívüli mérvekben alkotott bold, az csak én lehetek.

Megírtam én azt már valahol, hogy a férfiúi hiúság sokkal nagyobb és végzetesebb, mint a női. A nők fényűzése nem

okozott annyi romlást, mint a férfiak nagyravágyása. Menynyi selymet lehetne venni egy olyan kis szalagnak az árán, amire a férfikabát gomblyuka éhes! Azt is mindenki tudja, hogy nem a paradicsommadár tolla a legdrágább toll a világszép asszony kalapján, hanem az a kakastoll, ami a kortes kalapját díszíti.

Azzal, hogy milliókat kínál a kezével együtt, meg nem vette volna a szívemet maga Sába királynéja sem: de azzal, hogy millióknak az ablakon kidobására képesnek tartott, megtántorított. Aztán nem is lesznek azok a tengerbe dobálva, hanem azoknak az árán három derék, széptehetségű ifjú lesz a haza számára megnyerve. (Ne tessék nevetni!)

A hiúságom hínárjából nem tudtam kigázolni.

Annak a szónak: „van”, levonattak a következményei.

Még akkor polgári házasság nem volt Magyarországon. Én kálvinista voltam, ő pápista (védnőknője a rózsafüzér-egyletnek). Hanem azért simán ment a katasztrófa. Én reverzalist adtam. Mind a két fél abban a tiszteletet igénylő korban van már, amikor alá lehet írni bátran azt a kötelező iratot, a beváltás aggodalma nélkül.

Szigorúan családi körben ment végbe a szent szertartás. Ott voltak a három ifjak is: a katona, az abbé és a miniszteri titkár. Gratuláltak és obligáte megölelgettek. Még poharat is koccintottunk. Egyszerre pertu lettem mind a hárommal.

Eglantine-nak szokatlanul nagy migrénje támadt az izgalmak és az erős befűzés miatt: ő belső szobájába vonult; én ottmaradtam a fiúkkal az asztalnál puncsozni.

Legelső volt a legfiatalabb fickó, aki belém kötött. Neki legjobban illett az impertinencia, mert hivatalbeli ember volt.

— Hát kedves papa, te elvetted az anyánkat, azzal a szándékkal, hogy az apánk végső akaratát mirajtunk fogantosítsad. Tudjuk jól, hogy nem önérdékből tetted; sőt ellenkezőleg, hogy minket a tőlünk elvont örökségünkhöz juttass, a magad rövidségére. Ez szép tőled, s fogadd érte hálás elis-

merésünket. Eszerint a te feladatod az lesz, hogy énbelőlem, korhely, kicsapongó fickóból jámbor, számragasztó financier-idomíts, aki az apánk banküzletét tovább vezeti, új vállalatokkal bővíti; új milliőkat *akkapardl* hozzá, s földfeletti és földalatti vasútat épít.

Rábólintottam a fejemmel.

— Isten éltesse! — Poharat koccintott velem. Kiürítettük.

Arra a másik szólalt meg: a pápai prelátus.

— Engem pedig az oltártól kell eltérítened, és a diplomatai pályára átvezetned: a külügyminisztériumhoz, valami nagykövetséghez és így feljebb. Deo gratias!

Azzal is koccintottunk.

Harmadiknak a dragonyos szólalt meg.

— Velem pedig azt kell tenned, édes papa, hogy levesse velem az egyenruhát, megszabadíts a zivataros katonaelettől, a lovagias hóbortoktól: a párbajozástól, a tisztársaim szépfelcségeknek elcsábításától, s elhelyezz nyugodalmas földesúri kastélyunkba, ahonnan időjártával mintképviselő térhetek vissza a nagyvilágba. No Isten éltesse.

Azzal is koccintottam.

Vettem észre a jó szándékot.

— Jaj fiacskáim, ha ti azt hiszitek, hogy ti engemet most le fogtok inni, ugyan csalatkoztok. Én tudom, mire képes pohár dolgában egy gommeux, hogy mennyi feladattal tud megküzdeni egy liguriánus, a dragonyos virtusát is elismerem a kancsók között; de én meg kipróbált kortesvezér vagyok, s az asztal alá iszom a gavallért, a barátot és a katonát!

Ez a szó imponált nekik! És ezzel helyre lett állítva az a tekintély, aminek múlhatlanul fenn kell állani egy családapa és a családfiak között.

Ezután ravasz hunyorgással fordult hozzám a kishivatalnok.

— Hát nem lennél szíves megmondani, kedves papa, hogyan akarsz hozzákezdeni ehhez a hármunk ellen tervezett várostromhoz?

— Óh, majd én bolond vagyok elárulni az ellenfélnek a haditervemet. (Igaz, hogy nem is volt semmi haditervem.)

— No hát eláruljuk mi a magunk haditervét teellened.

Ezzel a szemöldökével inte egyet a legöregebbnek, a katonatisztnek.

— No hát, édes új apuskám, csinállok én tebelőled olyan párbajozó, veszekedő asszonyhóst, amilyen én magam vagyok.

Folytatta az abbé: kenetteljes mosollyal.

— Én pedig csinállok belőled olyan ultramontán prozelitát, aki még rajtam is túl fog tenni.

— Én pedig csinállok belőled olyan korhely lumpot, amilyen még nem volt.

Ezen aztán nevtünk mind a négyen.

V.

Hogyan álltak szavuknak a fiúk? Ezt inajd később tudjuk meg. Most előbb hadd beszéljek az én helyzetemről.

A változás gyökeres volt. Az én csendes írószobám, dolgozóasztalom mellől, ahol minden tárgy régi ismerős, egyszerre átestem egy pompás palotába, aminek berendezésében előkelő műízlés remekelt. Ezek az antik bútorok kifogásolják jelenlétemet! Ezek a mestermű képek engem lenéznek! Gondolom, hogy mikor a lábamat kihúzom, milyen észrevételeket tesznek rám! A „*tintás ujju!*” A malachit kalamárisba bele sem merem ütni a tollamat. Nem is arra való az, hogy írjanak vele: a szára nemes korall, a pennája arany, gyémáuntheggyel.

De minek is ütném a tollat kalamárisba? Hisz nem kell már a Magyar Hírlapnak tárcákat, a Nemzetnek politikai cikkeket írnom, becsületes tiszteletdíjért; a regényírás pedig éppen botrányszámba vétetnék tőlem. Most én fizetek a lapoknak azért, amit tőlem közölnek.

Azt ugyan föltettem magamban, hogy az új házasság által el nem adtam magamat. Ennekem van annyi munka után szerzett vagyonom, hogy annak a jövedelme a személyes szükségleteimre elég: a fényűzés az asszony dolga: ő lássa, hogyan költi el rá a jövedelmét. Én tudni sem akarok arról, hogy mi az ő jövedelme.

Csakhogy ezt a kártyaváramat elfújta a helyhezet szellője.

December hó vége volt, hogy összekerültünk, s én azt a szándékomat nyilvánítottam az egybegyűlt hivatalos környezet előtt (mind gratulálni jöttek), hogy én most az asszonyommal „*fiaink szokása szerint*”, megyek nászútra, oda, ahol a citrom terem. No szép kis protestáció lett ebből.

Ott volt a jogi tanácsos, a jószágigazgató, a könyvvezető, a börzeügynök, a kommandittársaság beltagja, a bankfőnök: azok mind összecapták a kezeiket elszörnyedésükben.

... Elutazni? Itáliába? Ultimo előtt? Esztendő utolsó, új esztendő első napja előtt? Hisz ez megszökés volna! Hát a megújítandó bérletek? Hát a mérleg? Hát a társulati közgyűlések? Hát az árfolyamkülönbözések? A kötések? A szelvények? A kőszénbánya, a szeszgyár, a gőzmalom, a göbolyhizlaló, a vicinális vasút, a hadügyérrel kötött zab- és rozsszállítmányok mit vétettek? Ez mind a szent karácsony és szent vízkereszt napjai között elintézendő! Ha citrom meg narancs kell az uraságnak, ott az „*agrumen aukció*”, vehet tonnaszámra; de most helyt kell állni! Ha felkötöttük a kolompot.

„Beleestem, benne vagytok!” — éneklí a költő juhászlegénye.

Pedig annak csak az volt a baja, hogy elvesztett egy tarisznyát, ami tele volt rakva eleséggel; de én találtam egy tarisznyát, aki megfogott, nem ereszt.

No, hát azért sem hagyom magamat megfogni.

Határozottan kijelentettem, hogy én nem akarok az asszony vagyónának a kezelésébe avatkozni: azt végezzék el az illető hivatalos megbízottak.

A jogtanácsos aztán felvilágosított, hogy nem úgy van ám az. Az új férj a végrendelet határozata szerint egyúttal a fiainak a gondnoka. Mint gondnokot a jövedelemből sextalitas illeti meg: ami tekintélyes összeget képvisel. Aki ezt az összeget beseperni hivatott, attól már csak a rendes etikai szabályok szerint megkövetelheti a gyámhatóság, hogy a gondjaira bízott árvák vagyonának az állapotával megismerkedjék.

Csak most vettem észre, hogy hivatalt is kaptam a feleséggel: tutor vagyok. A gyámhivatal gályarabja vagyok.

Kötélnek kellett állnom.

S attól kezdve aztán kora reggeltől késő éjszakáig volt alkalmam megismerkedni mindazzal a rejtelmes tudománnyal, ami a pénzcsinálást tanítja, s aminek műszavait eddig nem értettem: strazzakönyv, váltótárca, giro obligo, mankó, sztor-nó, szuperkargó, kommandit, refakcia, differencia, prémium, maszematte, plajte, et cetera graeca et hebraeica! S ha még csak a tanulás lett volna a dolgom; de a sokágazatú üzlet, vállalat érdekében egyre futnom kellett egyik minisztériumból a másikba; itt engedélyért, amott közbenjárásért könyörögve, fenyegetőzve, képviselői súlyomat mérlegbe vetve: ha valahol az országban kiütött a hasított patájú barmok között a körömfájás, még a bécsi minisztereket is le kellett húzgálnom a frakkjuknál fogva az égből, hogy az én húzott göböljeimet eresszék át a vámon: ideát a zsidók kedvében járnom, odaát a zsidókat szidnom: egész nap a börzetudótításokat hallgatnom a telefonon . . . Jaj, de rettenetes dolog gazdag embernek lenni!

Hát még aztán a nagy földbirtok! Az még csak a kedves provincia!

„Beatus ille, qui procul negotiis

— — — — —
— — — — —

Paterna rura bobus exercet suis.”

Így szokták e két sort idézni a poéták. De elhallgatják a közbeeső két sort.

*„Ut prisca gens mortalium :
Solutus omni foenore”.*

Ami aztán kiegészítve annyit tesz magyarul, hogy

*„Boldog, aki hivataltól menten
(Mint a hajdani halandók,
Szabadon a fizetéstől)
Maga ökrén szánt apai földet.”*

Az ám! *Fizetéstől szabadon*. De próbálja csak meg Horatius Flaccus (*lagymatag*) manapság a szántás-vetés örömeit, majd megtudja akkor, hogy mi az a *negotium*!

Hiszen én is boldog voltam addig, amíg a magam hétszilvafás telkén gazdálkodtam. Az a nagy uraság! Saját természet paszullyal, krumplival jóllakni, rá saját szúrte karcost inni! Igaz, hogy ráment a gazdálkodásomra egy-egy regényemnek az ára; de megvolt érte a magam gyönyörűsége.

Szervusz, gyönyörűség, a tízezer holdas gazdaságnál!

Ha én ezt úgy hexameterbe tudnám szedni, miként Vergilius Maro, hogy mi minden „*negotium*” vár egy latifundium földesurára, az volna a *Bucolica*.

Először is az idők viszontagságai: „szárazság, sok eső, téli fagy, tavaszi fagy, árvíz, vadvíz, jégverés”, azután az időjárás befolyásai: „rozsda, üszög, köd, ragya, magszorító forróság”, aztán a pokolszülte légiói az apró ördögöknek: „mezei egér, vándor hörccsög, sáska, hesszeni légy, szipoly, cecidomia, filoxéra, pajor, drótféreg” meg a sátán virágoskertje: „aranka, szerbtövis, peronoszpóra, dermatofora, aszottas”; hát aztán a nehéz nyavalyák; „körülmfájás, szájfájás, lépfene, mételey, szőrféreg, sertésvész, dobkór, szopornyica, szemcsés köthártyalob,

lódoktor, ispitály, patika”; no meg a mindenféle adónemek: „államadó, községaadó, pótaadó, úrbérváltás, szőlődezsmaaváltás, ármentesítő társulati kvóta, jégkár, tűzkár elleni biztosítás, útcsinálás, patronátus, parókia, iskola, kisededóvó, finánc!”; majd meg a mindenféle gépek: „cséplőgép, aratógép, vetőgép, gőzeke, triór, szivattyú, Norton-kút, tűzifecskendő, permetezőgép, szénkénegezőgép, öntözőgép, palackdugaszoló!” Következik a kenyérfogyasztó falanx: „tiszttartó, számtartó, kasznár, ispán, sáfár, kancalista, számadógazda, pakulár, bális, tehenész, bivalyos, kocsis, béres, majoros, csikós, gulyás, kon-dás, csósz, pincemester, vincellér, bébillér, spirituszfőző, juhász, jáger, masiniszta, erdőkerülő és más egyéb dologkerülő”; összeköttetésben a külső emberekkel: „volt jobbágy redemptus, telepítvényes, kubikos, kukoricafeles, zsellér, korcsmáros, regálebérlő, molnár”. Változatosság kedvéért egy kis véletlen szerencsétlenség: „villámcsapás, gyújtogatás, bányarobbanás, gőzkazánpukkanás”. Azután a pénzügyi misériák, „a dohánybevéltás (miseria cum sale) meg a gyapjúeladás (miseria cum aceto), az amerikai búza konkurrenciája, a külföldi fel-emelt határvámok, a szociális forrongás, a munkássztrájk, megszökött pénztárnok, ausztráliai vetőmag és amerikai szőlővesz-sző.”

Ellensúlyozásul az elsoroltaknak szolgálnának azután a gazdasági év nagy eredményei: „az aratás, kaszálás, takarodás, cséplés, szüretelés, pálinkafőzés, krumpliszedés, kukoricatörés, répaszedés”. Ilyenkor a gazdának se éjjele, se nappala. Hús-z órát dolgozik minden ember. Egy napot nem szabad elveszteni. Minden mintha ezer forint.

Aztán ha jó termés volt, akkor nincs ára semminek. Filo-szemiták volnánk már mindannyian! De ne adj isten, hogy a látóhatáron egy zsidónak a fejét perspektívával fel lehessen fedezni! Ha pedig felszökkent az ára a búzának, akkor meg nincs búza.

Ellenben van tengeri! A nagygazdák csinálnak kukuruzringet. A kukorica azután rajtuk keseredik.

Hanem aki valóságos igazi passzionátus *nagy* gazda, az nem engedi magát az ősi patriárkális slendrián által a földre szoríttatni; hanem tanulmányozva a tudományos gazdászat elméletét, követi a külföldi példákat és experimentál. Nem vesződik ordináre búza- és zabvetéssel, hanem természet rizst, csergedező vízben, indigót, sáfrányt, festőbuzért, gomborkát, káposzta-repcét, piros festő krappot, fekete mályvát, a borát gallizírozza és petiotírozza; míg egyszer aztán kiszalad a föld a lába alól, s ő ott marad a levegőben függve, de a Mahomed koporsója nélkül, mezítláb.

Az egyetlen igazi profitja a nagybirtokosnak a hajtóvadászat. Ennek az élvezetnek pedig én semmi hasznát sem vettem; mert én olyan kitűnő vadász vagyok, hogy ha én egy nyúlra ráduplázok, az a lövés után még jobban tud szaladni, mint előtte.

Ennyit láttam jónak a földesúri élményeimből följegyezni.

VI.

No de most már hát csak volt elég pénzünk!

Disztinváljunk!

Pénz volt *sok*; de *elég* soha! A gazdag embernek soha sincs elég pénze.

Amikor még jámbor, munka után élő ember voltam, mindig fölöslegem volt, amiből jótékonyagra, közcélokra is úri módon juttattam. Most hogy százezerrel tolakodik be hozzám a bankó, zsugori vagyok; a pénztárnokom kétségbe van esve: a pénztárban soha sincs elég „kassza”.

Hova lesz hát?

Ezt is kitanultam idő jártával.

Először is itt volt a három apanázsra szorított fiú. No, azok fixumot kapnak, ki-ki hatezer forintot havi részletekben.

A legkisebbik, az a miniszteri bürokréta, akiből nekem finansier-t kellett idomítanom, azzal bizonyította be a pénzügyi műveletekhez hivatott zsenijét, hogy váltókat állított ki rengeteg összegekről, s azokat olyanformán értékesítette, hogy jószívű ügynökök által elhelyeztette becsületes uzsorásoknál, akik adás-vevés címén adtak neki hajóteher számra épületköveket, vagonszámra gubicsot, egész tonnákka tűzkövet, s más egyéb ilyen könnyen értékesíthető árucikket: úgy, hogy a finanszoperáció mellett okvetlenül kaphatott az én fiacskám ezer forintos váltó után legkevesebb száz forintot. De azért nem kell a becsületes kölcsönadón sajnálkozni, hogy szegény pára! Fuccs a száz forint. A váltóra az én legkisebb Benjáminom nem mulasztá el a mamája nevét is odaírni mint kiállítót. Ezt ugyan úgy híják közönséges ember fiánál, hogy váltóhamisítás, s a büntető törvénykönyv nem veszi tréfaszámba. Hanem hát mit csinálsz?! Mikor a váltót bemutatták Eglantine-nak, elszörnyedt, lamentált, fenyegetőzött, csinált nagy scénákat, de véges-végül mégiscsak be kellett váltani a hamisítványt: hisz a drága rajkóját csak nem csukathatta be, egész életére megbélyegezve, a becsületes társaságból ktaszítva. Hát csak sírt, fejfájást kapott és fizetett.

Én aztán a következő stratagémát gondoltam ki.

Megbízta egy ügynököt, hogy keresse fel a titkár fiamat. S ajánlja fel neki, hogy az eddigi pénzszerzési metódus helyett kövessen jobbat. Ne menjen az ördögi uzsorásokhoz, akik ezer helyett százat adnak, van egy angyali uzsorás, aki ezer forintos váltóra ötszáz forintot ád. Kapott rajta.

Mikor aztán Eglantine beváltotta a hamis váltót, fele a kifizetett összegnek a *saját pénztárunkban* maradt.

Tehát már uzsorás is lettem.

Szépen haladunk az új ösvényen!

A középső fiú, az abbé más szisztémát követett. Neki nem lehetett váltókkal dolgozni (különféle törvényes és etikai okoknál fogva). Neki más kulcsa volt a mama pénztárához. Menny-

országi kulcsok. Ne magyarázzuk ezt bővebben. Nem kell a saisi kárpitot emelgetni. Eglantine-nak legerősebb oldala volt az ájtatosság. Lelje meg érte jutalmát az égben! Ehhez a rovat-hoz *carte blanche* volt adva a pénztárnoknak: s az lelkesen be lett töltve.

A legnagyobb fiú, a dragonyos tiszt egészen korrekt gentleman volt. Ennek a váltói nem szaladgáltak a piacon. Még az apanázsát is csak félénken utólag vette föl. Mindig volt elég pénze. Némelyek asszonyi kegyről fecsegték. De az csak pletyka. Én tudom a kútforrását. Mint sportsman látja el magát dús jövedelemmel. A turfon nyer óriási összegeket. Azok a bécsi és budapesti lóversenyek! Aki érti a maga dolgát, az mindig biztosra játszik. Nem csak a totalizátoron. Ámbár az is csak valami. A sok ezer fejű publikumtól, aki annyit ért a lovakhoz, mint a tyúk az abécéhez, a maga tíz-húsz forintcskáját elszedni. Úgy kell a burzsoának! Ha a birka odaviszi a gyapját, meg kell nyírni. De hát a publikum pénze csak deszszer — a versenydíj csak appetitórium, a *fogadás* az igazi kövér „*filet de cheval*”.

Hanem az efféle turfon termett fogadáshoz két ember kell, egy okos ember, aztán egy másik, aki azt hiszi magáról, hogy ő még okosabb, pedig nem az.

Az én „ainé”-mnek az a mesés szerencséje volt, hogy mindig talált ilyen másodikat. Általános meglepetéssel járó fordulatok koszorúzták a rizikóit. A „favoritot” leverte egy „outsider”.

Én csak azt nem bírtam megérteni, hogyan akadhat olyan ember, akit már egyszer a turfon kegyetlenül megborotvártak, hogy még egyszer meg hagyja magát borotváltni.

Úgy van az ember a talánymegoldással, mint a népmonda svábja, aki rajta ül a lovon, akit keres.

Nekem is igazán ezt a címet kellett volna keresnem: „Ló”, akkor aztán mindjárt rájöttem volna az egyszerű megfejtésre.

Eglantine-nak egyetlen szenvedélye volt: a versenylóistálló. Szerencséire ez a szenvedély nem ragadós. Hanem akinek négy-

millió forint vagyona van, az nem engedheti el magának, hogy ezt a szenvedélyt ápolja nagymértékben.

Teljes tökéletesen nem értek a lóhoz.

Még a színeiket csak meg tudom különböztetni, amely meghatározások ismét csak egy nyelvészeti adatot képeznek a magyar nyelv önmagából fejlett származásához: „sötétpejt, világospejt, fakó, sárga, szürke, almásszürke, babos, szepe, gesztes, kesely, fekete, fehér, egérszőrű, daruszőrű, tarka, vasderes, rézderes, hóka, holdas stb.” De már annak a meghatározására, hogy mi a „Nonius ivadék”, nem terjed ki a tudományom.

Szégyen biz az! De hát nem tehetek róla!

Mikor négyesztendős kisgyermek voltam, azt kérdeztem az apámtól: „tátikám! Ha mink a házunkat eladnánk, tudnánk mink azon venni egy lovat?”

Tehát az apám lovat nem tartott. Pedig nemesember volt: insurgens: a kolera idejében kordonvezető.

A hetvenes években, amikor jó idő járt az újságírókra, négy lovat tartottam, két szürkét meg két pejt; de magam mindig gyalog jártam; mert az egyik szürkét meg az egyik pejt rendszeren sántává kezelte a kocsis. Azóta megvetem a lovat.

Eglantine pedig kultuszt csinált a lóból.

Elragadtatással beszélt róluk. Mennyit kellett hallgatnom a „Kincsem” csikórul, meg a híres „Gladiateur” származékul! Az általa alkalmazott zsokék, ha nem is miniszterek, de legalábbis államtitkárok voltak. A fiam, a miniszteri titkár gyakran panaszkodott, hogy az orfeumi díváját elütik a kezéről. Nem mertem őket ettől letiltani, mert féltem, hogy felmondanak.

A versenyre nevezett paripáit hetekkel előre úgy ápolták, mint egy primadonnát: annak az ivóvizét megfőzték, a füleire tokot húztak, ha sétálni vitték, a bokáira meg kamáslit. Annak a számára külön vagont csatoltak a vonathoz, mely Bécsbe szállítja. Igazán derék lovak voltak, hosszú lábuk, hosszú derekuk volt, hegyes orruk és kurta farkuk. Rendszeren meg-

verve tértek vissza. Az egész futamban ők vezettek, az utolsó jelzőoszlopnál hátramaradtak.

Az Eglantine versenylóistállója „Captain Green” név alatt szerepelt. A győztes ellenfél azonban „Captain Yellow” cím alatt volt ismeretes.

Eglantine dolga volt a százezerre menő fogadást fizetni.

Egyszer aztán rájöttem nemcsak arra, hogy a „zöld kapitány” az én feleségem, hanem arra is, hogy a „sárga kapitány” pedig az én fiam.

„Nil admirari!” (Semmin se csodálkozzunk.)

A fiacskámnak a mesés nyereményeit a turfon a mama pénztára fedezi. Osztottnak benne a zsekék, Isten éltesse őket!

Ezért van hát az a nagy apály a pénztárban.

„Mundus vult decipi” (a világ kívánja, hogy megcsalják). Igaza van.

Megakadályozni azt, hogy a világot megcsalják, hasztalan fáradság — hanem „csaljunk együtt”, ez már lehet.

Rájöttem, hogy összedugott kézzel még gazdag embernek sem lehet megélni — holtig sem: hát még azután.

Munka után kell látni!

Az is kínálkozott elég.

Boldogult elődöm tizenkilenc társulatnak volt igazgatótanácsosa s annál fogva nagy részvényese. Azok mind virágzó üzletek, államilag protezsált vállalatok voltak. Nagyon könnyű volt azokat az üresen maradt állásokat rám mint törvényes utódjára átruháztatni. Azok közül tizennyolchoz annyit sem értettem, mint a kínai alfabéthez. De valamennyit megültem becsülettel. Ha az ember az igazgatótanács havi ülésén az eléje tett papirosra a plajbásszal madarakat és virágokat rajzol, amíg a jegyzőkönyvet és a jelentést felolvassák, azáltal teljesen bebizonyította a szakértelmét és hivatottságát. Én rendszeren kalligrafikus cifra kezdőbetűkkel szoktam jelenlétemet megörökíteni.

Volt pedig a többek között egy igazgatótanácsosi állásom,

mely a közös ügyek természeténél fogva a Osztrák-Magyar Monarchia *második* fővárosában, Bécsben, megjelenésemet követelte.

Ez pedig hetenkint egyszer előfordult.

Mindig egy nappal hamarabb szoktam felmenni, minthogy éjszaka nem szeretek a vasúton utazni. Ott azután rendesen találkoztam a majorescómmal: természetesen a Ronacher orfeumában, ahol aztán együtt szupíroztunk (kellemetes társaságban). De ennek egy külön fejezetet szentségtelenítsünk: előbb hadd beszéljek magamról valamit.

VII.

Régi mondás az, hogy „a megszokás az embernek a boldogsága”.

Ilyen boldog megszokásban öregedtem én meg. Ilyen volt a napirendem évek során által.

Korán keltem, a nappal együtt (lámpásnál sohasem dolgoztam). Akkor rögtön hozták a tejeskávét, egy szelet pirított kaláccsal; utána egy ujjnyi fagyos szalonnát paprikával, hegyibe egy kupica szilvóriumot, aztán ültem a papirosos asztalhoz, dolgoztam arra a napra valót, ha volt országgyűlés, odamentem, hallgattam a folyosón az anekdotázást; megkérdeztem a kijövőktől: ki beszél odabenn? Aztán mikor megeheztem, hazamentem, megebédeltem kedvem szerint.

De micsoda ebédek is voltak azok!

Az a drága jó bableves disznókörömmel, meg a gulyáshús kemény csipedettel, a hajdúkáposzta füstölt oldalassal, kolbásszal, a lencse disznófülével, farkával, meg az a fordított kása bárányhússal, a juhtúrós puliszka, aztán a fokhagymával tűzködött bélpecsenye, az excellens malacpörkölt zöldpaprikával, a nyárson sült liba pörccs öntött salátával; hát még az élet-hosszító paprikás halászlé s a leírhatlan tepertyús, kapros túrós

csusza! Ha én tirátok visszagondolok! Közbe meg utána egy hét pohár (nem 2, hanem 7) svábhegyi karcos, parádival! Nem tudják a nagyurak, hogy mi a?

Ebéd után aztán egyet gyökönteni a karszékben ülve, aztán nagyot sétálni az ejtőzés végett, öt órára a klubba menni, az esteli lapoktól okosabbá lenni, akkor leülni a megszokott tarokkpartinhoz, másfél óráig szidni a kompanistákat, vagy szidatni általuk (öt krajcárért); akkor hazamenni, leülni a vacsorához, elbeszélgetni. Tíz órakor már ágyban feküdtem, s aludtam, mint a juhászbunda. Ezért nem is jártam színházba, mert nem tudtam a darabnak a végét kívánni.

De volt is aztán olyan álmom, mint egy szintaxista gyereknek. Mindennek egyszerre vége lett az új állapottal.

Először is korán reggel nem lehet felkelni; mert kilenc órakor az inasok mind alusznak: későn feküdtek le; a redőnyök le vannak bocsátva: éjszaka van. Aztán meg nincs is miért fölkelni: hiszen nincs már betűkkel barázdálni való papiros. A reggelit „à la fourchette”-nek hívják: van ott minden: kínai tea, szardínia, vaj, retek, sajt, kaviár, tojás, szalámi, sonka, libamájpástétom; csak tejeskávé nincs meg paprikás szalonna. Ez a „lunch”.

Hát még aztán a „diner”!

Hol van az én jeles alföldi szakácsném? Itt francia szakács főz, s amit az kutyvaszt, az az én gyomromat úgy megfekszi, mintha rossz lelkiismeretet nyeltem volna le mustárban pácolva. Rosszul is nézek ki. Minden ember azt kérdi tőlem, hogy mi bajom? Különösen a háziorvosaink. Eglantine tart minden fajtából egyet: van egy ordináriusa, aztán meg egy specialista, egy dentista, egy masszörje, egy svéd gimnasztája, egy kneippista, meg egy metalloelektroterapeutikistája, aki homöopatikus istennyilával gyógyít.

Ezeket mind eszi a méreg, hogy hát én mért nem akarok igazán beteg lenni: mikor a körülményeim olyan szépen megengednék!

A két étkezés közét kitöltik a látogatások. Azoknak rendes turnusa van. Nekem két hetenkint valamennyi százhusz ismerősét Eglantine-nak sorba kell látogatnom, akikhez nekem semmi közöm, s törni rajta a fejemet, hogy miről beszéljek velük, nehogy valami bolondot találjak mondani, vagy egy körmönfont magyaros mondás kine szaladjon a számon, amilyenhez az én hajdani jó ismerőseim szokva voltak. Délután valami ürügyet keresni a megszökésre a teatársaság elől, estére elmenni a színházba, operába, végigásítani az öt felvonást; aztán megint haza, de nem lefeküdni, hanem estélyhez öltözni, frakkot húzni, fehér nyakravalót kötni, vendégeket elfogadni, azokra ráismerni, konverzálni, németül és franciául, aztán a legéltezebb dámát a büféasztalhoz vezetni, azt örült hülyeségekkel mulattatni, vacsora után leülni a whist-asztalhoz, s reggel három óráig komolyan tárgyalni trikket, slemmet, robbert, sans atout-t.

Eglantine flegmatikus temperamentumú, passzív természetű hölgy volt. Úgy látszik, hogy nagyon alaposan kinevelte a megboldogultja. Hanem ezt a tulajdonságát aztán tudta uralkodó tényezővé alakítani.

Hiszen rettenetes egy pörlekedő asszony! Ahogy a népies litánia mondja: „A kétszer megfőzött babtól, a kibékült jó baráttól, a pörlekedő asszonytól, őrizz meg Uram minket”. De még félelmetesebb egy asszony, aki, ha megharagszik, hallgat. Hallgat egész nap, hallgat egész hétig: semmi esemény megszólalásra nem bírja. Ezt a tulajdonságot vitte tökéletességre Eglantine.

Beszélhetett hozzá az ember, akár egy múmiához. Keresztülnézett rajta, mintha pusztá levegő volna. Nem látott meg, nem hallotta meg, mit beszélnek hozzá.

Hanem volt neki egy kiegészítő része, egy angol miss. Tiszteletre méltó alak. Túl a veszedelmes koron. Sovány, csupa csont, csupa chignon, amit az ajkán kibocsátott, az mind vitriolba pácolt skorpió volt. Az orrát úgy tudta mozgatni,

mint a tapír, fölfelé, ha támadott, lefelé, ha neheztelt, széjjel a cimpáit, ha diadalmaskodott.

S rendkívül hadakozó természete volt.

Előtte minden ember a priori gazember, amíg ennek az ellenkezőjét hiteles adatokkal nem igazolja.

Énrám különös *pikkje* volt, amióta a házhoz kerültem. Úgy látszik, hogy az az ő beleegyezése nélkül történt.

Nem láttuk ugyan egymást egyébütt, mint az étkezőasztalnál, mivelhogy az estélyeken nem jelent meg; hite és vallása tiltván, hogy más öltönyt vegyen föl, mint állig bekapcsoltat.

Minden mozdulatomat hangos kritikával fogadta. Ha a késheggyel sőt tettem a levesembe, s azután (szokás szerint) a késhegyet leszoptam, a hátam mögött álló inasnak intett, hogy adjon más kést. Ez illedelemsértő. Én utoljára azt tettem, hogy egy szegedi bicsakot hoztam a zsebemben, azzal vettem ki a sőt, s aztán becsuktam, megint a zsebembe tettem.

Még alaposabb kifogása volt az ellen, hogy én a kenyeret késsel metszem, holott a kenyeret törni kell, ahogy ezt Márk evangélista megírta XIV. rész 22. versében, s ahogy azt követik az igazhívők Angliában.

Én magyaráztam neki, hogy igenis, azok a népek, akik a kenyeret „Kaisersemmel” alakjában ismerik, törve fogyasztják a kenyeret, éppen úgy a régi hebreusok, akiknek a kenyere pogácsa és katakönyöke alakú volt, de nálunk Magyarországon a kenyeret nem lehet kés nélkül felszelni. Nem engedett a dogmájából. Egyszer aztán az ebédnél adattam neki egy olyan szép barna fényes hátú talyigakerék nagyságú soroksári sváb kenyeret. „Kérem szépen, miss, legyen szíves ezt megtörni és kiosztani közöttünk!” Ezért rettenetesen megharagudott rám, s kiátkozott a gyülekezetből.

Miss Lizzie-nek hívták.

Az anglikán egyházhoz tartozott, s fő-fő indítóoka volt annak, hogy a kálvinista vallástól elidegenedjem. A vasárnapot

úgy megböjtölte velünk, hogy aznap még kártyát sem volt szabad vennünk a kezünkbe.

Eglantine nagyon ragaszkodott miss Lizzie-hez.

A hitvallásuk különböző volt, hanem az etikai nézeteik egészen találkoztak.

Csupán egy ember mert neki ellenmondani a családban: ez volt a középső fiunk, az abbé.

Sohasem ismertem rokonszenvesebb alakot az abbénál. Mindenféle ájtatoskodó hipokritáskodástól, tele szabad-elvű nézetekkel, bátran és őszintén kitérte a maga nézeteit az ultramontán irányzat jogosultsága felől.

Nem titkolta el, hogy nemcsak a túlvilágon, de a földi életben is ez a dogma élte, elevenít, üdvözít.

Sok disputája volt emiatt az anglikán miss-szel; de mindig ő maradt a győztes.

Nagy ismeretbőséggel és amellet fennkölt szárnyalással idézte a Szent Heortokrates (protestáns írta) adatait a hithűségért kiszenvedett mártírok legendáival. Gyönyörű dolgok vannak azok közt.

— Hát hol vannak a többi vallásfelekezetek mártírjai? — kérdezé miss Lizzie-től az abbé. — De még manapság is, amikor a föld egyik felét az angolok úrkodják, a másik felét az oroszok, hát hol vannak az anglikán, hol az ortodox miszisionáriusok, akik a keresztyén hit terjesztéseért életüket, boldogságukat, ifjú éveik gyönyöreit feláldozzák? Egyes-egyedül a római katolikusok azok, kik a kereszttel kezükben a veszedelmes régiókba előre hatolnak? Az angol, az orosz csak fizet vagy harcol; de szenvedni nem tud a vallásáért.

Kezdtém igazat adni neki.

No, de térjünk mármost vissza oda, ahová minden magyar embert, kit örömmel, kit haraggal, állandóul vonz a szíve: a császárvárosba, a kedélyes Bécsbe.

Még akkor kedélyes volt.

Ah, a kedves közös-ügyes Bécs!

Ahová nem kísérnek el az árgus szemek, ahol nem szólnak meg a viperanyelvek, ahol nem köszönt senki az utcán: mehet az ember egész bátorsággal, ahová a kívánsága vezeti, nem írják meg a holcsavarogtát se újságr riporterek, se névtelen levelek.

S ahol az ember végre jóllakhatik paprikás csirkével meg kovászos ugorkával! Igazán csodálatos, hogy ezért az embernek Bécsbe kell menni!

Aztán ahol az ember olyan pénzt szerez, amiről az asszony nem tud semmit, s azt mindjárt el is költheti, s az asszony arról sem tud semmit.

(Gyöngébbek kedvéért megjegyzem, hogy ezek a tapasztalatok mind nem abból az időből valók, amikor tollbeli munkás voltam, hanem a milliomos korszakból. Hajdanonta is találkoztam a Hótel Wandler étkezőasztalánál derék pesti városatyákkal, akik ott határozták el, hogy estére hová menjenek. A Ronacherbe, az Eldorádóba vagy a Práter No. 1-be, vagy a Práter Csárdába? De világért sem mentem velük soha. Majd hogy idehaza kibeszéljék, hogy az öreg poéta sem jobb a Deákné vásznánál!)

Hanem most már a dragonyostiszt fiacskám társaságában csak meg kellett azt a világot is ismernem. Amíg regényíró voltam, nem akartam e világrész felfedezésében részt venni, attól tartottam, hogy ha megismerem, le találom írni valami regényben, s azzal megrontom az ifjú kebleket. Most már nem félhettem, hogy regényt fogok róla írni.

Az éhenkórász poéta írja a regényt, a financier cselekszi.

Hiszen ha én elmondanám, hogy milyen volt az a sáfrány-vörös haj lebontva, amit az isteni Pompília viselt! Az volna a hatás. Meg az a hattyúnyak! Hogy illet rá az a gyémántos gyöngyfűzér, amit én . . . (Csitt, ne tovább!)

A majorescóm ismertetett meg vele: közelebbről. A pódiumról ismertem már: ének-táncosnő volt.

S hogy megismertetett vele, annak is magam vagyok az oka. Egy rendes fölmenetelem alkalmából a dragonyostiszt, személyes látogatása helyett, a kapusnál letett levélkében tudósíttott, hogy nem jöhet hozzám, baja van, a szobában kell maradnia. Hát aztán én kerestem fel. Persze hogy be volt kötve a feje: párbajozott, sebet kapott a homlokára, az volt beflastromozva. Miért vívott párbajt? Hát ugyan mi másért, mint egy szép hölgyért. Én szigorúan megdorgáltam emiatt. Mikor lesz már vége ennek a bolondériának? Tartottam neki kegyes atyai prédikációt. „Hagyd el, tata, ha meglátnád, majd másképp beszélnél!”

Nincs semmi új a nap alatt.

Minden felnőtt ifjú ismeri azt a jelenetet (legalább képből), amidőn a csábításról vádolt Phrynét a görög areopág vénei előtt a védőügyvédje bemutatja a maga istennői pompájában: az öreg areopáviának egyhangúlag felmentették az Afrodite templom építtetőjét.

Hát én mért lettem volna okosabb, mint egy egész areopág.

Rövidségnek okáért csak a fejezetek címét mondjuk el ebből a regényből.

A vereshajú hölgy Pompília.

Pompiliának van egy huszártiszt jegyese, aki szándékozik őt feleségül venni, mihelyt őrnaggyá avanzsiroz. Addig is szabad neki a más gyűrűjét is viselni.

Egyszer aztán az lett belőle, hogy a huszártiszt engem is provokált egy szál kardra.

No ez bolond história!

Mármost ha én is kapok egy olyan hétcentiméteres vágást

a kopasz fejemre, mint a majorescóm, mit mondok *odahaza*, miért kaptam? Összevesztünk nemzetiségi kérdés fölött? Én meg a magyar huszár? Ezzel ugyan szépen megfogtam az ördögöt!

Hanem hát ezúttal is bevált az, hogy „öreg ember, nem vén ember”.

Szerencsémre az öreg Keresztessytől tanultam hajdanában a vívás tudományát, s azt még nem felejtettem el.

Ellenfelem az úgynevezett „rohanók” (Stürmer) közé tartozott, aki a támadásnál egy rohanással szokta legázolni a vívótársát. Én azonban tudtam annak az ellenszerét. Hidegvér, nem hátrálás; *elővágás*. Az első összecsapásnál kettévágtam a vitéz dalia bicepszét; magam megmenekültem ép bőrrel.

Történnek ilyen rendkívüliségek mindennap a közéletben. Emlékszem rá, hogy egyszer a főváros rettegett párbajvívóját, aki mindenkit lekaszabolt, egy szegény tót hivatalnokocskára, akinek kard sohasem volt a kezében, aki szabadkozott, bocsánatot kért, a rákényszerített párbajban a híres ellenfelét egy elővágással a szemöldökétől a térdkalácsáig végigléniaztam.

No de most már nem vethetek semmit fiacskámnak a szemére. Büntársak vagyunk már.

De hiszen bejelentette ő ezt nekem előre, az első nászvacsora alkalmával. Hogy nem én fogom őt a párbajozásról elszoktatni, hanem ő fogja ezt velem megkedveltetni.

Nem mondom, hogy nem jól tette.

Az a párbaj valami különleges gyönyörűség a különben oly unalmas, egyhangú életben. Számos regényemben leírtam ezt körülményesen, hogy a tisztelt olvasóval megkedveltessem ennek az édesen csiklandozó izgalmát. Beleszabni éles acéllal egy előttünk ellenfélképpen megnyilatkozott eleven embernek a bőrébe: elébb a kardpengéket összependíteni, a szemközi alak szemébe nézni, s onnan lesni ki, hogy hova akar vágni, a fintákat mellőzni, az igazi csapást felfogni s rögtön visszaadni, a fedetlenül hagyott porcikáját momentfelvevő tekintettel meg-

látni, odacsapni, lapos vágást nem adni, s aztán a megsebesített ellenféllel, azalatt, amíg a két doktor a bőrét összeöltögeti, nagylelkűen kezét szorítani: olyan élvezet ez, amelyenről a laikus embernek nincs fogalma, akinek még a véresen sültött bífstektől is lúdbőrizik a háta.

Azért azonban, hogy nem én kaptam a sebet, mégis én vérzettem miatta. Állandó áldozatkészségem biztosította a jelen volt tanúk hallgatását.

Szerencsére az affér Bécsben ment végbe, ahol a hírlapok nem tartanak állandó rovatot a végbement párbajok számára, részletesen elszámolva, ki hány centiméter nyiszálással került ki a rencontre-ból, s hány tűöltéssel lett a becsülete helyreállítva.

Mégis éltem a gyanúperrel, hogy Eglantine-nak ez a galant természetű viselkedés valahogy tudomására jut.

Hazaérkezésem után az ágyban fekvéskor találtam, a feje seilyemkendővel volt bekötve. Szóltam hozzá, de nem felelt. Egy szóval sem világosított fel a szenvedése diagnózisáról.

Az ebédnél csak hárman ültünk az asztalnál: a miss, az abbé meg én.

A miss baziliszkusz szemeket vetett rám, valahányszor rá találtam pillantani, s egyhangú feleleteket adott, azt is a fogain keresztül szűrve: nem is várta be a desszertet, maga után vitette a teáját a szobájába.

Mi még ott maradtunk az abbé fiacskámmal egy kis „haustus sancti Johannis”-ra.

Az abbé közelebb tolta hozzám a széket, hogy könnyebben kocsinthassunk. S olyan furcsa-furcsa mosolygással húzta szét a szája szegleteit. Így csak kegyes papok tudnak mosolyogni, mikor a bűnösökre tekintenek.

Egyszer a jobb karomra tette a kezét, megmarkolgatva a kétfejű felkarizmomat; s nagyot csóválta fején.

— Biz ott van még egy kis izma a magyarnak, fiacskám!

Erre odahajolt a fülemhez s belesúgott:

— Mindent tudok.

— No ha mindent tudsz, hát tudj meg még többet is!

S azzal én is kipakoltam előtte keblemnek minden titkát. Hogy engem ez az itthoni élet halálra untat. Soha életemben, korhely kicsapongó nem voltam: a bűnösöködésre nem gondoltam, mivelhogy emberek és asszonyok között éltem; de most muszáj azzá lennem, mikor csupa szentek között élek, akiknek az ereiben se nem piros, se nem kék, hanem fehér vér folyik. Folytonos vezeklésben telik le az életem, hát csak kell valamit vétenem is, hogy következetlenségbe ne essem.

Hogy miket fedeztem fel az abbénak, azt nem szükség papirosra tennem: hiszen a tisztelt olvasók kilencetized része jobban tudja azt, mint én.

Mikor befejeztem a gyónásomat (az abbé csakugyan gyónásnak vette), felállt a székeről, a finom, fehér, átlátszó kezét a fejemre téve, ünnepélyes hangon rebegé: „ego te abszolvo!”

Volt benne valami pikantéria. Hogy a mostohaafiú abszolválja a mostohaapját az elkövetett bűnei alól, egyházi minőségében.

Bennem azonban ágaskodott az ellenmondás egyszerű szőnye.

— Kell is nekem a te abszolutiód! Én pogány vagyok, nem hiszek olyan embereknek a szavában, akik kenyeret esznek. Ha nem tetszik anyádnak a magamviselete: itt vagyok, készen vagyok: megindíthatjuk a válópert, megyünk Erdélybe, hat hét alatt elválasztanak.

Erre az abbé átölelt, megcsókolta a homlokomat, s érzékenyen suttagá:

— Dehogy válsz te el az anyánktól. Soha mink jobb családfőt nem kívánhatnánk magunknak.

— Hiszen Eglantine határozottan duzzog rám.

— Duzzog bizony: de nem azért, amit Bécsben elkövetsz, hanem azért, amit Bécsben elmulasztasz.

— Hát nem féltékenység bántja?

Nagyot nevetett erre az abbé.

— Féltékenység? Hát hogy lenne egy előkelő asszonyság a férjére féltékeny? Ez csak a középosztály hölgyeinek a gyalóssága, akik csak az elemi iskoláját járták ki a házasságnak: a mi úrhölgyeink a szabad gimnáziumot, sőt még az akadémiát is kitanulták, s egészen a helyzet magaslátán állnak. A feleségnek nincs az ellen panasza, hogy az „öreg ember nem vén ember”, csak a másoknak ne legyen miatta panasza.

— Hát akkor mi az oka az elbúsulásának?

— Nem találod ki?

— Ha a fejemet hátrafelé tekerem, sem találom ki.

— Nem akadt néha a mamának egy-egy levele a kezébe?

— De igen. A postakihordó velem szokta aláírni a nőmnek címzett ajánlott leveleket is.

— Nem lettél rájuk figyelmes?

— Én? A nőm leveleire? Micsoda föltevés?

— No, nem úgy értem. Csak a borítékjukra, ahol a címzés van.

— Azt meg már minek nézegessem?

— Mert akkor szemedbe ötlött volna, hogy a címzésen igazítás van. A postahivatalban valami hiperkorrekt hivatalnok ül, aki kötelességének tartja az illetéktelen címzéseket helyesebbekkel fölcserélni.

— De ezt a saját leveleimen gyakran észleltem. A „tekintetes” ki volt húzva, s helyébe írva kék plajbásszal „nagyságos”, ami dukál egy honatyának.

— No hát egy fokkal feljebb. Ez nem baj. De a mama neve fölé a régi ismerősei, akikkel levelezésben áll, azt szokták írni, hogy „nagyemlétságú”. Tudod, a papa excellenciás úr volt — belső titkos tanácsos.

— A közgazdasági téren szerzett nagyfontosságú érdemeiért.

— Augur! Gondold meg, hogy én is augur vagyok! No, hát a postán ki szokták igazítani ezt a címzést „nagyságos”-ra.

— Ami az új férjének a címzése. Fölösleges aprólékoskodás ugyan, de korrekt felfogás.

— No hát ez a mama krónikus nyavalyánának a bacillusa. Ez kínozza, ez öldöklő ötlet. Mikor valaki nagyságos asszonynak szólítja, görcsöket kap tőle, s nekem többször meggyóna, hogy mindannyiszor, mintha tört vernének a szívébe.

— Hogy nem címezik többé excellenciának, amióta az én feleségemmé lett? Hisz az anyád francia születésű, s Franciaországban hozzászokhatott, hogy ott nincs semmi titulatura, csak „monsieur és madame”.

— Különböztessünk csak. A franciáknál nincs tekintetes, nemes, nemzetes, vitélő, nagyságos, méltóságos, hallja kend! Hanem az excellence az megvan. S próbálj csak egy francia excellence-t per monsieur szólítani, majd meglátod rögtön a feléd fordított hátát. Monarchiánkban a cím szarvasagancs, amit le lehet vetni, de aztán egy pár ággal nagyobb szokás felváltani.

— S hogyan növezzek én a fejemre ilyen sokágú agancsot?

— Hát hiszen azért jársz Bécsben. Neked kell tudnod, hogy mit tégy.

— Ideám sincs róla.

— Dehogyan nincs. Valami nagyszerű alapítvány közérdekű célra, pénz van hozzá: amiért jutalmul lehet igényelni az aranygyapjú rendet, s mindjárt következik rá a „kegyelmes” cím.

— Szent fiam! Tudod jól, hogy az „aranygyapjút” kizárólag római katolikusoknak osztogatják: én pedig kálvinista vagyok.

— Tudom én, hogy mi vagy. Azt is tudom, hogy hamis fogakat viselsz. Hát ahogy az ócska fogadat kihúztad, mikor kényelmetlenné lett, s tetettél helyébe újat.

— Hát teneked a hitcserélés csak annyi, mint a foghúzás?

— Sőt annyi fájdalommal sem jár. Nem te lennél az első. Nézd! Az utolsó Iktári Bethlen, a nagy reformátor Bethlen Gábor fejedelemnek, a vallásharc diadalmas vezérének egyenes utóda nemrégiben áttért a római egyház kebelébe.

— Az tehette; mert fejedelemsarjadék volt; de én poéta vagyok.

— Ez éppen az igazi ok, amely mellettem szól. Hogyan lehet egy idealista költő más, mint római katolikus? Melyik felekezet dogmái ápolják az eszményit, a költőit? Melyiknek a templomában fejlesztik, tökéletesítik, dicsőítik a szépművészetet? Építési remek, festészet csodái, világhírű szoborművek nem a római katolikus hit által teremtett alkotásai-e az emberi lángésznek? Míg a ti megtisztított hitvallástok száműz minden művészetet az Istennek emelt rideg négy falak közül. A credótok szóról szóra ugyanaz, ami a római hitűeké; de azért a Megváltó keresztre feszített alakját nem engeditek az oltár fölé emelni: hiszitek a Szűz Máriát; de fenséges alakját kitiltjátok a magánházaikból is.

— Mi nem pompázhatunk, mert szegények vagyunk.

— No hát ezek csak külső jelvények, szertartások. Ne beszéljünk a liturgiáról. Ámbár az is a költészetet éleszti. De a lélek belső világáról. Ki foglalkozik a római hit papjain kívül az emberi szívek rejtett bajaival? Ki néz bele abba a rejtelmes sötétségbe, amit a szenvedések, a szenvedélyek borítanak az élő lelkekre? Ki tanulja ki a titkos gyötrelmek okait, s ki ad azokra gyógyító balzsamot? Ki gyújt világot a tévedezőnek, bűnbánatot, bűnbocsánatot a vétkezőnek? Senki sem, egy sem! Egyedül a római hit.

— Fiacskám! Benned egy nagy hittérítő veszett el. Kár, hogy Kínába nem mégy. Rám ne vesztegesd a malasztot. Én nemcsak poéta vagyok, hanem politikus is, s nemcsak eretnek, de demokrata.

Az abbé mégsem tágított.

— No hát a demokrácia is a mi egyházunk oszlopai közé tartozik. A római hitűeknél a szegény csizmadiák fiából lehet hercegprímás: ugyan a kálvinista csizmadiák fiaiból miféle hercegek lettek már?

— Majd lehetnek még.

— Csak ti, kálvinisták, ne beszéljetelek a demokratságotokról. Ti még a halálban is arisztokraták vagytok. Ha valakit le akartok szólni, azt mondjátok: „nem lesz belőle prédikációs halott”. Mert a nagyságos, a tekintetes úrnak prédikáció kell, ha meghalt: azt a lelkipásztor, a rektor úgy agyabafőbe dicséri, hogy ha hallaná a megboldogult, elpirulna bele; míg a római hitűnél azt éneklük a halott fölött, hogy „együtt fogsz élni a paradicsomban örök életen át Lázárral, a szegénnyel”. Tehát nem excellenciás urakkal, nem az úri cimboráiddal, hanem Lázárral, a szegénnyel, a zsidóval, akit éltedben lenéztél, kicsúfoltál. Ezt mondják el a római hitűek a hercegi halott bebalzsamozott hullája, viaszgyertyákkal körüllobogott ravatala fölött úgy, mint a napszámos gyalultatlan deszkakoporsója előtt. Ez az igaz demokrácia.

Én aztán elütöttem a dolgot valami rossz tréfával, amit nem érdemes leírni.

Azzal kiürítettük a szent János poharát: „ad multos annos!” Menekültem az exorcizálás elől.

Legveszedelmesebb az ilyen pap, aki nem fanatizmusból, nem gyűlölködésből misszionáriuskodik, hanem felvilágosodott, egészen modern világnézetekkel párosítja a hitbuzgóságot.

Kezdtém tőle félni.

A lényege a téregető apostolkodásnak mégiscsak megmaradt nálam. A szenvedő feleség, akinek tőröket vernek a szívébe, valahányszor az én címemmel aposztrofálják.

Tőr a feleségem szívében!

Vajon ki ne ismerné azt, aki jámbor házasetet él?

Egy szép tengeri vidra-bőr bunda, amit az asszony a kebelbarátnéja vállán megcsudál. A férj sokallja az árát, kitér a példálózás elől. Tőr a szívben.

Brilliónt szoliter butonok (miért ne mondanánk magyarul: „egyedüli napkő gombok”), minők az egyenrangú vetélytársnő fülében ragyognak. A férj nem akarja megérteni. Tőr a szívben!

Antik bútorok: — telivér fogat: — télen Sorrento, nyáron Norderney. A férj süket, ha erről beszélnek. — Csupa török a szívből!

De hát Eglantine-nak mindezek megvannak: tengeri vidra bundája, gyémántja, bútorai, műremekei, fogatai — sőt versenyparipa istállója, s ha neki tetszik, Európa minden fürdőjét beutazhatja. Neki több kell. Az excellenciás cím, amit már egyszer a homlokán hordott mint hercegi diadémot, s amit elveszített, mikor fölcserélte egy tarajos főköttővel. Ezt kívánná visszanyerni. Ez a szívébe vert tör.

S igazán szenved bele. Mikor a szeleburdi cseléd bejön jelenti: „Kegyelm...” (itt észreveszi magát), s kiigazítja „... ságos asszony!” A könny török meg Eglantine pillái alatt.

Már csakugyan kell valamit kigondolnom.

Egy százezer forintos alapítvány megnyitná a földi paradicsom kapuját. Csakhogy az most éppen nincs a kasszában.

Fatális állapot, mikor az embernek hiányzik a mára való betevő százezer forintja!

A pénzpiacon dérouté van (bomlás), differenciákat fizetünk. A börze nem engedi magát felültetni.

Ilyenkor gyere elő, földbirtok!

Valamikor hallottam híret kétnyiretű birkáknak. Hátha kétnyiretű bérlők is akadnának?

Hátha le lehetne szállítani a munkabért? Hisz annak a jámbor parasztnak az a tíz krajcár akár ide, akár oda. Nem is az én dolgom; hanem a bérlőé. A munkabért nem én szállítom le, én csak a bérletet emelem föl.

De ennek a százezer forintnak, ha a pokolból is, elő kell teremni: mert az embernek, akinek szíve van, nem lehet elnézni, hogy a felesége hogy hervad el a kegyelmes cím nélkü-lőzése miatt.

Most már még több okom van Bécsben időzni.

Egyszer aztán beüt egy váratlan veszedelem, ami egy menny-kőcsapással halomra dönti az egész tervezetet.

A dragonyostiszt fiunkat agyonlőtték párbajban.

Össze kell kötnöm az események fonalát.

Az a bizonyos huszártiszt, akinek a karján az inat keresztülvágtam: emiatt a katonai szolgálatra képtelenné téve, letette a tiszti rangját. Én eleget tenni véltem a lovagias nagylelkűségnek azzal, hogy beszereztem őt egy nagyvállalathoz jól jövedelmező állásba. Ekkor aztán, körülményei úgy engedvén, nőül vette a szép Pompiliát. Ebből keletkezett azután a végzetes párbaj. Az okát hallgassuk el. Ha kardra mentek volna, kevesebb baj lett volna belőle; de a férj nem foghatott kardot, pisztolyra mentek: balkézssel lőtt és talált: éppen a homloka közepébe.

Ennek bizony én voltam a közvetlen okozója.

Ha én meg nem bénítom a huszártiszt karját, akkor karddal vívtak volna. Szegény fiú!

Ez volt aztán az igazi tör a szívben! Az anyai szívben.

Ő volt az anyjának büszkesége: a délceg lovas. A legidősebb fiú. Ő lett volna hivatva jövődöbéli családtörzssé lenni.

Mikor eléje hozták halva, mikor felnyitották a koporsófedet, odarohant, reáborult ordítva, ahogy csak vadállat tud ordítani, csókolta a zárt ajkait, a csukott szemeit, a sárga arcát, s azt az átkozott sebhelyet ott a homlokán, sírt és kacagott, a nevét kiáltozta, elébb gyűgyögtető szóval, végül erőszakos rikácsolással: kilelte a hidegláz, a fogai összeverődtek, elájult.

Eddig azt hittem, hogy egy márványszobrot vettem feleségül. Igen: Niobé szobrát, ami a palotánk lépcsőházát ékesíti, haldokló leányát tartva a térdén, s karját védőleg emelve fölé. És íme, a Niobé-szobor megelevenül, a szív lángja életet ad a márványnak, hangot ad az örök hallgatásra alakított szájnak: átokhangot!

Niobénak lehetett kitátkozni: a pogány isteneket, Apollót, Dianát, akik fiait, leányait kegyetlenül lenyilazták; de egy keresztyén katolikus asszony kivel porlekedjék ott a magasban.

Anyai fájdalma valóságos őrzővé vált. Erőszakkal kellett a koporsótól elvonszolni s a kriptából kihozni: a temetés után lefeküdt a kriptát fedő kőlapra, ott akarta az éjet tölteni: a pap, az orvos, a két fia meg én alig bírtuk a kocsijához erőltetni.

Attul fogva aztán mindennap kijárt a sírbolthoz, friss virágokat vitt a fiának; egész délutánokat ott töltött; délelőtt a templomba ment, s az egész szertartás alatt ott térdelt az oltár előtti lépcső márványán.

Az éjszakái annál rettenetesebbek voltak. Alig volt valami álma, s az is rémlátásokkal volt tele: mély éjszakán végigjárt a termeken, sikoltozva, nyögve, hörögve, folyton azt kiabálta: „gyilkosok! gyilkosok!”

Hiszen a párbajnál csak egy gyilkos lehet: miért kiáltja többször?

Én megkísértém csillapítani. Erre még jobban felindult. Az összeszorított öklét a homlokomra nyomta, úgy tolt el magától. Ebből megtudhattam, hogy kit ért még a „gyilkosok” alatt.

Magamban azt mondtam: igaza van.

S az idegkór ragályos. Azon vettem észre, hogy magam is benne vagyok. Nekem is elromlottak az éjszakai álmaim. Én is mindig a megölt fiúval álmodtam. A szája csukva volt, hanem a nyitott sebe beszélt. Szememre hánym, hogy nem azt tettem, amit az atyja végrendelete feladatul hagyott, hanem az ellenkezőjét. Már alig merem lefeküdni, előre irtózva az álomlátásaimtól. S ami fölébresztett, az meg az őrző asszonynak a sikoltozása volt, mely szobáról szobára közeledett, az én szobámon is végigrohant, kiáltozva: „add vissza a fiamat, a kedves fiamat!”

Az eleven kísértet még iszonyúbb volt, mint az álomban látott.

Valami prózai következése is lett ennek a gyász esetnek.

A megholt bátyának hagyatéka is volt. Versenylovai, drága bútorai, ezüst készlete. Azokat elárverezték. Hátrahagyott leveleiben minden vagyonát a legkisebb öccsére, a miniszteri titkárra hagyományozta. Az egyszerre úrrá lett téve sok ezer forinttal. Azonkívül a bátyjának az évdíja is őrá maradt: az abbénak a szerzetesi fogadalom tiltván a vagyonszerzést.

Én először arra az ajánlatosnak látszó ötletre jöttem, hogy Eglantine őzjögő fájdalmainak lecsillapítására legjobb lenne a legkisebb fiút odaköltöztetni a házhoz: annak a látása talán feledtetné vele a visszahozhatatlant.

A fiú ráállt: odaszállásolta magát.

De egy hétnél tovább nem állta ki ezt az állapotot.

— Hallod-e táti: ezek az éjjeli jelenetek nem okos embernek való multságok. Ezt az egyet kifejejtette Dante Alighieri a pokol leírásából. Én más élvezetet keresek. Vannak másutt is hölgyek, akik nem tudnak éjszaka aludni; de azt legalább zeneszó mellett teszik. Sőt azt tanácsolom, hogy vedd elő a jobbik eszedet, s tarts te is velem.

— Te! Hisz az Isten ellen való vétek!

— Vétek biz az, de itt az abbé bátyám: annak meggyónjuk, s majd absolvál. Azért jó, ha ilyen is van a családban.

Megteszem.

Én bizony, mikor megint kezdődött otthon az éjszakai danse macabre, vettem a kalapomat, botomat, s a fiacskám társaságában a hátulsó ajtón át elosontam melegebb éghajlat alá.

Aztán csak bele kell ebbe kóstolni, a többi jön magától. Rövid időn olyan tivornyázó korhely lett belőlem, amilyen a fiacskám volt. De hiszen megmondta ő ezt nekem a lakodalmam napján előre.

Igazán nagy szükségét érezte a lelkem rövid időn a felsokasodott bűneim meggyónásának. De kinek gyónjam meg? A kálvinista püspökömnek? Összeszid, kikerget!

Az átdőzsölt éjszaka után következik a makutyiság (Katzenjammer: valószínűleg ettől a szótól jön „ma kutya”, német macskául, a magyar kutyául érzi magát). Az embernek a gyomra és a lelkiismerete versenyt háborog. Amazt csillapítja valahogy a szóda; de hát emezt? Talán az ostya meg egy kis szenteltvíz?

Nappal az abbéval ájtatoskodtam.

Visznek már! Fölfelé . . .

A tisztelt Házba rendesen csak délfelé jutottam el, s ott minden ember azzal fogadott, hogy „mi hír a Kék Macskában?” Ha pedig bementem a terembe, azt kérdezték tőlem, hogy melyik szép leánytól kaptam ezt a piros szegfűt a gomblyukamba. Hát már azt is felhányják az öreg embernek, ha piros szegfűt hord a gomblyukában.

Kezdtém meggyűlölni az egész parlamentet.

Hanem hát — kölcsönbe esett.

Észre kellett vennem, hogy nincs már jó barátom a képviselőházban. De még a klubban sincs. Még tarokkpartiban sem fogadnak el negyediknek. Pedig én vagyok a „készpénzbácsi”. Vagy gyűlölnék, vagy kinevetnek engem a honatyatársaim a szabadelvű pártban.

Kezdtém meggyűlölni a szabadelvűséget.

Dolgozott bennem a sértett önérzet.

A bosszúállás sárkánytojásain kotlott az elkeseredett büszkeségem. Megálljatok! Jönnek az egyházpolitikai törvényjavaslatok. Majd milyen meglepetést szerzek én tinektek!

Egyszer aztán kiesett a képviselőház feneke a honatyák talpa alól, feloszlatták az országgyűlést. Jöttek az új választások. Azelőtt a pártom kandidált, és meg is választott. Most nem volt szükségem a pártra többé. Ahol pénz van; ott megterem a kortesvezér is. A szavazatokat nem kérjük, hanem vesszük.

A választókerület, melyben jelöltnék fölléptem, nagyobb részben kálvinistákból áll. Ellenjelöltül maga a kálvinista pap lépett föl ellenem. Tenger pénz elfogyott, és én mégis megbuktam. A kálvinisták mind ellenem szavaztak. El volt közöttük a híre terjedve az ultramontán velleitásaimnak.

Ekkor aztán meggyűlöltem a felekezetemet.

Nem volt elég. A nagybirtokon elterjedt az agrárszocializmus. A magyar nép nem akart a bérlőimnél munkába állni. Erőszakoskodás, kár, veszteség egymást érte: a kastélyom ablakait beverték.

Ekkor meggyűlöltem a magyar népet.

Dühösködésemben nevetséges alakká kezdtem válni. A lapok rajtam nyargalóztak. Az élclapok az alakomból állandó torzképet csináltak.

Ekkor meggyűlöltem az egész írósereget.

Valamiféle minőségem még mindig volt, amit nem lehetett elvenni tőlem: virilista maradtam a megyebizottságban: az is a feleségem birtoka jussán. Ott hát még volt szavam a megyeház termében. Felhasználtam azt egy haragos filippikára a szabadonc sajtó ellen. S keresztülvittem, hogy a megye bizottsága szólítsa fel a kormányt, a parlamentet a sajtószabadság elnyomására, a cenzúra visszaállítására.

Megtámadtam a sajtószabadságot! Én, a március 15-ének hőse!

És mindezt miért? Azért, hogy legyen egy gazdag feleségem, s annak a címe legyen „kegyelmes asszony”.

Ezzel aztán magam ellen lázítottam az egész fiatalságot, diákokat, munkásokat együttesen.

Azt a lelkes fiatalságot, mely engem egész életemen át szeretetével környezett, ünnepelt, dicsőített, melynek minden újabb nemzedéke örökölte azt a lelkesedést, amit én ötven év előtt lángra lobbantottam.

Ötven év előtt!

Az ám, most lesz ötven éve!

És a fiatalság elhatározta, hogy ezen az ötvenedik évfordulóján a március 15-ének, ott az én palotám ablakai alatt, melyek a Petőfi-szoborra néznek, **máglyát** fog rakni az összes munkáimból, s azon a **máglyán** fogja megolvasztani az ércbül öntött mellszobromat.

És nekem hallanom kell a bezárt ablaktáblán keresztül is a **máglya ropogását**, mely életemnek egész alkotását megsemmisíti, nevemet letörli, munkáim emészti.

És mindezt miért? Azért, hogy legyen egy gazdag feleségem, akinek a címe kegyelmes asszony.

Már hallom a tűz ropogását.

... Erre a rettenetes hangra fölébredtem.

Igen. A kandallómban lobog a tűz, ropognak a bükkfahasábok.

Itt ülök az íróasztalom előtt, a csendes, ismerős kis szobában.

Nincsenek millióim, se tízezer holdas birtokom, se palotám, se excellenciás asszonyom.

Óh te szeretett írótollam! életem vezére! fegyverem! bűvös vesszőm! kísérőm mind a sírig! Jövel, hadd csókoljalak meg. Dehogy cserélnék én el téged a világ minden kincseiért, odaszámítva még a szép asszonyt is.

(.. Ezzel végződik az első képzelt regény.)

MÁSODIK KÉPZELT REGÉNY

CORONILLA

MONUMENTÁLIS ÉPÍTMÉNYEK

Híres ember lett belőlem hetven esztendőös koromig. Világhírt szereztem a nevemnek. De nem ám regényírással. Azt hagytam másoknak, akik jobban értenek hozzá — s egyébhez nem értenek. Az Olympról jókor megmenekültem, s a mérnöki és építészti pályára tértem át. Hiszen megírtam én ezt már valahol, hogy siheder koromban nagy kedvvel készültem az építészetre. Tanúskodnak róla az iskolai bizonyítványaim, amikben a matematika, geometria, hidraulika tantárgyakból „eminens” kalkulus van följegyezve: de még jobban bizonyoznak mellette a nagy göngyölegre menő rajzaim, amik tisztakezű pontossággal ábrázolják a dóriai, jóniai, római és korintheta oszloprendszert, egész templomokat, az alaptervrajzaikkal együtt.

Később kimentem külföldre, ott jártam végig az akadémiákat, politechnikumokat — mint kész mester tértem vissza a hazámba, ahol hosszú évtizedeken át monumentális és közhasznú építményekkel örökítém meg a nevemet.

Én építettem azt a világcsodájának nevezhető aquaeductot, mely a Bükk hegységből levezetett tiszta forrásvízzel látja el Budapest fővárosát, technikai lehetetlenségek leküzdésével. Amióta ez a vízvezeték létrejött, a fővárosban megszűntek a pusztító járványok; soha sincs vízszükség, ha kétmillió lakosa lesz Budapestnek, még akkor is elég lesz a vízkészlet, s a lakosság szükségletén kívül még utcák és közterek locsolására, kertöntözésre is bőven marad, s a szökőkutakat is folyton el látja.

Ezért a főváros az Erzsébet téren levő szökőkút számára egy művészi kivitelű szoborcsoportozatot állíttatott fel. Szent László király nyit forrást a sziklából, epedő bajnokai számára, dárdája csapásával. S ennek a királyszobornak az arcához az én képmásomat modellálta a szobrász.

De a természet is megáldotta nagy művemet. A vízvezeték hegyek áttörésével kellett létrehoznom: majd völgyek áthidalásával, s e gigászi munka közben egy helyütt a legfelettebb kőszételepet nyitottam fel, mely a porosz kőszénnel vetekedik, másutt grafitbányára találtam, mely a szibériaihoz hasonló, sőt ráakadtam geognóziái kombinációk által annak a hajdan gazdag aranybányának a folytatására is, melyben a telér a múlt században *elugrott*.

Mindezen túrzásaimat és felfedéseimet hatalmas részvénytársaságok fogatosították, s amíg a művelésükkel a munkások ezreinek adtam tisztességes kenyeret, terményeikkel az országnak új jövedelemforrásokat, tudományom és fáradságom jutalmául magamnak is nagy vagyont szereztem.

De még nem ez volt ez építészeti remekművemnek a legfőbb sikere; hanem egy új földátalakítás.

A Budapestre elvezetett forrásvíz a Bükkből eredő Kánya és mellékpatakjaiból származott. Ezek a vizek a hegyvápák-ból lerohanva, folyásukat a síkságnak veszik. Ott azonban útjokat állja egy nagy területű fennsík, mely elzárja a lefolyásukat a Tisza folyóhoz. A folyók ott rekednek, s képeznek egy beláthatatlan mocsarat, melynek egészségrontó bűzhődése megfertőzi az egész vidéket. Százezer meg százezer hold, a legtermékenyebb mély televényföld tözeggé alakul, se embert, se állatot nem táplál. Ez így volt addig, amíg az én vízvezetékem el nem készült. Amint a Kánya vize és a többi patak az én aquaeductom csatornájába fel lettek fogva: az a rengeteg nagy mocsár a rákövetkező nyáron már kiszáradt.

Én előre látva ezt az átalakulást, jó idején fölvasároltam azt az egész terméketlen mocsárterületet a legolcsóbb áron,

s mikor aztán a kiszáradt föld művelhető lett, összecsődítettem az Alföld elégedetlen munkásnépét, kiosztottam közöttük igazságos arányban az új földet, adtam nekik előleget házépítésre, ígásbarom beszerzésre, vetőmagra, s most az a hajdani mocsárvilág tele van szórva tanyákkal, s a tanyák megelégedett munkásnép ezreivel, akik a nevemet áldják, s a törlesztési járulékuakat pontosan fizetik.

De hát nem ez volt az a művem, ami világhíremet megalapította; hanem egy annál sokkal nevezetesebb technikai vállalat.

Ez volt a tiszadunai csatorna: a kontinens egyik legnagyobb csatornája. Én nem a Dunából vezettem a csatornát a Tiszába; hanem megfordítva, a Tiszát a Dunába.

Ez nemcsak hajókázásra, de földöntözésre is szolgált.

Maga a nagy mű létrehozása is sok ezer munkásnak adott keresetet. Az én szegedi, szentesi kubikosaim napibére fölment három forintra. Megszűnt vele az Amerikába kivándorlás. Itt jobb kereset volt.

S ezzel az öntözőcsatornával segítve lett a gyakori aszályon. Közelében rizst termesztettek, mely jobb volt a lombardiainál. Mint hajózási csatorna olcsóvá tette a közlekedést. Minthogy a rekesz-rendszer mellett nem jártak rajta gőzhajók, amik a halakat elkergetik, a haltenyésztésre is bevált. Mikor egy-egy rekeszből lecsapoltuk a vizet, özönével hemzsegett az ottrekedt hal. S a vízfenék még gazdagabban fizet, mint a szántóföld: ha a gazdája tud vele bánni.

És még ez sem volt az, ami hírneves emberré tett.

... Mikor a csatornát építettük, a Tiszába szakadó folyamokat egy időre el kellett rekeszteniünk, s hollandi vízemelő gépekkel az ásott csatorna medrén átszállítanunk. E földmunkálatok alatt (amiknél magam mindég jelen voltam, kora reggeltől késő estig) a munkásaim a Hernád medrében egy kupola alakú kőéptményre akadtak.

Mikor én ezt a ciklopsi kőrakást megláttam, valami látnoki ihlet szállt az agyamra. Elfojtottam a szót.

— Ez Attila őskirályunk sírja!

ATTILA SÍRJA

Minden iskolai kézikönyvben feltalálható a hagyományos monda a világrendítő hun királyról, aki száznégy éves korában halt meg: akkor is nászágyon vérömlésben: aztán hármas érckoporsóba tették, folyam medrébe elásták, oda temették; a sírépítő munkásokat pedig, amint művöket bevégezve a hun táborba visszatértek, a harcosok egytől egyig leölték, hogy hírmondó se maradjon, aki Attila sírjának titkát elárulhatná.

Hogy lehet, hogy azt a királysírt fel nem keresték, akik még emlékeztek erre a királyi zomotorra? A történetírók némi útmutatást adnak. Attila három fia rögtön a királyi apa halála után osztozkodó harcot kezdett egymás ellen; a hun egymást ölte, a gót segített a pusztításban, aki el nem esett a testvérirtó harcban, világtalan világga futott: a nagy király alhatott háborítatlanul ezernégyszáz esztendeig jól védett sírjában.

Pedig ha egyébért nem, az ezüstért, aranyért, mely tetemét rejté, bizonyosan kutattak utána a később idetelepült utódok.

Az én fölfedezésem teljes világosságot derített ebben a kérdésben.

A királysírboltot a Hernád közepébe építék lapos kupola idomúra a Hernád medrében, faragatlan dolomit kövekből, melyek vízáthatlan ragaccsal foglaltattak össze. Ez a ragacs olyan kemény lett a vízben, mint a tűzkő: szikrázott a csákányütéstől.

Azonkívül a sírbolt nyugati oldalán két sor vastag égerfácölöpöt vertek le gátnak. Ezek a cölöpök tizennégy század

alatt egy ujjnyi vastagságban megkövesültek már. Ahogy az építők kiszámították: ez a gát felfogta a folyó áradásait, melyek hóolvadás, nagy záporok alkalmával egész tömegét hőmpölygeték alá a görgeteg köveknek, a hegyekről kitépett fák-
nak: az ennél a gátnál mind fennakadt: zátonyt képezett, a zátonyból sziget lett, tüskebokor, égerfa, fűzfa telenőtte: forgószelek összetörték, jégtáblák lefűrészelték a fákat, a törzs újra kihajtott, s századról századra mindjobban betakarta Attila sírkupoláját. Mikor én ez ősemleket felfedeztem, úgy be volt az növe a fák gyökerével, hogy mesterség volt azt kibontani az ősz szövevényből.

De a sírkupola szétbontása is nehéz munka volt, dinamitot, lőport nem volt szabad alkalmaznunk, nehogy a ravatalt is megsértsük, a csákány nem bírt a kemény kövekkel: elő kellett vennünk a régi rómaiak kőrepszési tudományát, tüzet rakni a szikla mellé, s az átizzott követ ecettel fecskendezni, amittől az szétmállik. Így vájták ki a rómaiak a Csetátye Mare aranytermő üregét.

Pedig az egész keleti oldalát a sírboltnak le kellett rombolni: a nyugatihoz nem férhettünk, mert azt a megkövesült cölöpgát zárta el.

Mikor már olyan nagy nyílás lett törve a sírbolton, hogy egy ember beférhetett rajta: magam voltam az első, aki az üregbe leszálltam. Davy-lámpát vittem magammal, de fölösleges volt az óvatosság; mert a sírbolt belsejében semmi „bűsz” (rossz levegő) nem volt érezhető. A porond, a falak egészen szárazok, semmi nyirok, semmi penész nyoma. Nagyon jól el volt ez a hely zárva.

De ami legjobban meglepett, az maga a lapos kőkoloncon fekvő koporsó volt.

A vas megrozsdásodik a föld alatt: ennek most is megvolt az acélzománca. A széndarabok a koporsó körül bizonyították, hogy a munkások, amidőn a zárókövet beillesztették, előbb tüzet gyújtottak a sírboltban, mely a bennrekedt élenyt el-

fogyasztá, s kívülről új élenyt nem bocsátott bele a fölötté elhőmpölygő vízár.

A vaskoporsón nem volt semmi írásjegy.

Szokatlan nagyméretű volt: hosszában harmadfél sing (méter), szélességében másfél.

Azért kellett egy egész falat lebontanunk, hogy kihozhassuk rajta. De ez a kihozás volt még a nehezebb feladat.

A vaskoporsó erős kapcsokkal volt hozzáerősítve a talpközhöz. Azokat lefűrészeltük. De még akkor sem bírtuk a szokott emelőgépeinkkel a helyéből kimozdítani. Az aranykoporsó tette ilyen nehézé.

Hogyan tudták ezt a terhet idehozni tizennégy század előtt, amikor még nem volt gőzdaru, az úgy érthető meg, hogy vontató bivalyok seregét fogták eléje, s fahengereken gördíték idáig, s mikor el volt helyezve, akkor építék föléje a sírkupolát.

Kénytelen voltam a modern technika eszközeihez folyamodni: vasutat rakattam le a sírkupolától a part mentéig, a gőzgép aztán megbirkózott a nehéz szarkofággal. A gőz hatalmasabb még Attilánál is: ha ő az „Isten ostora”, a gőz az „Isten gyeplője”.

Az Attila-sír fölfedezése eseményszámba ment az egész világon. Már a sír kibontása alatt tanyát ütöttek a Hernádparton a világlapok riporterei, s annak minden szakáról hozták a fölvételeket a képeslapok az ó- és Újvilágban, s míg ez a munka folyt éjjel-nappal, de nagy lassúsággal, azalatt egy egész telep támadt azon a helyen, rögtönzött tanyákkal, vendéglőkkel; úgyhogy egy buzgó honatya megindítványozta az országgyűlésen, hogy ez a hely neveztesse „Etelenyugvár”-nak, s a minisztériumnál szóban forgott, hogy ez a név mint predikátum az én nevemhez csatoltassék.

Azt a diadalutat pedig, melyet a mozgósított Attila koporsó a Hernádtól a Dunáig megtett, minden hírlap külön kiadásban örökítette meg. Vármegyék, városok küldöttségei,

lovas bandériumok, szekérsáncok fogadták a királyi utazót minden állomáson: az elmondott szónoklatokból csak azt jegyeztem fel, mely az emlékezetes Halotti Beszéd mintájára az igazi ősmagyar nyelven tartatott: „Laatiuc feleim zumtukhel mic wogmuc: vasben, ezustben, aranben nugwo chomuw wogmuc.” A fővárosba bevonulás pompája pedig éppenséggel leírhatatlan.

A vasútnál az egyházi és világi méltóságok s a katonai előkelőségek tömeges képviselte fogadta a királyi koporsót. A vasúti kocsi úgy volt szerkesztve, hogy azt a sínekről le lehetett tolni: s aztán tizenkét ló erejével a széles utcákon végigvontatni: melyeken katonaság és honvédség ezrei képeztek sorfalat, a lengő lobogóktól repülni készült a város.

Erős viták voltak úgy a törvényhozás termeiben, mint a főváros tanácskozájában, hogy hová helyeztessék el az Attila-ravatal? Voltak, akik a gellérthegyi váracsot ajánlották e célra, mások Budavára mellett kardoskodtak; a legokosabbak Óbudát mint a hajdani Etelevár helyét vitatták jogosult örökösnek. De mindannyi irányadó körök egyesültek abban a nézetben: hogy ezt a kincset tőlem mint annak megtalálójától, az országnak kell magához váltani: a csatorna engedélyokmányában világosan ki lévén kötve, hogy minden feltalálható régiség egészen az én tulajdonomba megy át, a kincstár harmadrész jogának mellőzésével. Egymilliót ajánlottak fel nekem váltságul.

Rongyos millió!

Az Attila-koporsó nem eladó. Az csak elajándékozható. (De időközben jövedelmezett.)

Amíg a honatyák, városatyák vitatkoztak, azalatt én, a sírbontás időközében, föl is építettem a főváros központjában a nagyszerű mauzóleumot Attila ereklyéi számára az általam megteremtett ősmagyar építészeti stílusban, s oda helyeztettem el a hármas koporsót.

(S ez nem is volt tőlem rossz üzlet. Az egész világot adó-

fizetőmmé tettem vele. Hétköznap egy koronát, vasárnap húsz fillért ki ne adna meg e nagyszerű kincsek megtekintésért?)

S bizony nagyszerűek voltak.

Szakértő munkások fogtak hozzá a koporsók felnyitásához. Éjjel-nappal kettős Attila-őrség vigyázott rájuk.

A vaskoporsó felnyitása könnyen ment, az olyan volt, mint a rendes szarkofágok, a tetejét le lehetett venni, csak a forrasztást kellett kivésni.

Belül a vaskoporsó arannyal volt futtatva.

A következő ezüstkoporsó már nagyobb fejtörést okozott a felnyitásnál. Ez monyorú henger alakú volt, kívül teloróvátkolva virágos kacsakaringókkal, de az ezüst egészen megfeketült már, s nem lehetett rajta kivenni, hogy hol van az összeforrasztás.

Nem volt más módszere a felnyitásnak, mint körös-körül acélfűrésszel átreszelni a koporsót.

Mikor ezt felbontottuk, előtűnt a harmadik koporsó, a színarany. A vert arany a századok során át patinát kapott, valami veres zománca volt, de az alól is előtündökölt a nemes arany színe, melyet Ipolyi magyar mitológiája szerint az ősmagyarok „kovácsolt láng”-nak neveztek.

A mauzóleum kupolaterme tele volt látogatókkal, midőn az aranykoporsót feltakartuk. Az egész művelt világ régészeti tudósai és szakkedvelői ott voltak együtt. Csak különös meghívóval lehetett bejutni.

Az egész társaság egy nagy bámulat felsőhajtásában fejezte ki meglepetését.

Az aranykoporsó remeke volt a barbár ötvösművészetnek.

Azt a hatalmas király bizonyosan évtizedekkel a halála előtt készítette a maga számára (mint később bebizonyult, olaszországi hadjárata után).

Ugyanazok a meghatározhatatlan eredetű vert domborművek, melyek a világhírű nagyszentmiklósi aranyelet edé-

nyeit ékesítik: az a lovon ülő király alak, láncszemű páncélban, tollas sisakkal, vállára vetett zászlóval, baljával elfogott ellenségét hurcolva hajánál fogva maga mellett; megint ugyanaz a királyi alak, koronával a fején, amint nyergéből hátrafordulva kezijával a rárohanó párducot lelövi; paripája szárnyas oroszlán, szakállas emberfővel, fején koronával. Azután a kiterjesztett szárnyú turulmadár, aki karmaival átölelve egy mezítelen hölgyalakot ragad magával: a nőalak egyik kezében csészét emel, melyből a turult itatja, másikkban lobogó fáklyát tart. Ugyanaz a tündéralak pettyes párducson lovagol, de a párducnak ifjú férfi arca van. Ugyanazok az egymással küzdő mesebeli rémalakok, sasfejű szárnyas párducok, halfarkú sellők, repülő kígyók, a körülfogó keret díszítményei három- és ötlevelű fák, makkok, tulipánok.

A világ minden régiségbúvárai nem tudják meghatározni, mely népfaj művészte alkotta e barbár remeket. Egyedüli az, nem rokon semmi mással. De élve maradó tanúja annak, hogy az a népfaj, mely a művészetet önmagából fejlesztette ily fokra, hatalmas lehetett.

Az aranykoporsó födelét nem kellett fölfeszíteni, egyik párkányán kapsok voltak, a másikon sarkak: a kapsok kiugratása után fel lehetett azt tártani.

A tudósok között nagy vita volt ezalatt. Fogadások történtek az eltérő véleményűek között: vajon kerül-e elő a koporsóból valami írás, mely eldönti a hun-székely betűk hiteles voltát?

A legmélyebb csend volt az egész kupolateremben, mikor az aranykoporsó födelét felnyitottuk.

Ott feküdt előttünk Attila király!

Csak a csontváza már, a többi rőtbarba por volt a koporsó fenekén.

A hatalmas nagy koponya ezüst sisakkal volt fedve, melynek taraját fekvő arany oroszlán képezte.

Meglepő volt az, hogy az állkapocsban, melyet a sisaklánc

a koponyához szorított, minden fog megvolt épen. Egy százéves embernél.

Ilyenek voltak az ősemberek! Ahogy Priscus Rhetor leírja a hun király étkezését, annak egyszerű volta érthetővé teszi, hogy a hajdani emberek nem ismerték a fogfájást, azoknak a fogait nem plombálták. (Manapság már a gyermekeket is a fogorvoshoz járatjuk; sőt még a házi kutyánk is fogfájásban szenved.)

Az egész csontvázat összetartotta az a finom ezüst sodronyból szőtt páncéling, s azonfelül volt még vetve a válláról sarkáig lenyúló palást aranszövetből, elől nyitva, hogy aranszövetű kesztyűs kezei a hosszú egyenes kard markolatát tarthassák.

A kard nem volt rozsdás: damaszkuszi acélból volt, melybe aranyat vegyítettek: az írásjegyek a régi szanszkrit betűkhöz hasonlítottak.

Semmi hun írás nem volt található a koporsóban. Se papiruszlevelekre, se halhártyára, se tabula ceraticára írva.

Ez könnyen érthető volt. A temetkezők örök időkre elrejtve akarták tudni a királyukat, hogy azt soha ember szemé meg ne lássa. Egy mellé helyezett kehelyben volt egy-néhány Attila-tallér, de annak latin felirata volt, egyik oldalán „Attila rex”, a másikon „Aquileia”. Ez római munka volt.

A tudósokat nagyon lehangolta ez a csalatkozás.

Én azonban, amint jobban szemügyre vettem a királytetemet takaró arany palástot, feltűnt nekem az a sok cikornyának látszó kacsaringó, ami hímzéseként vonult végig a palást szegélyzetén. Volt köztünk egy örmény tudós, akivel ez észrevételemet közöltem. Az örménynek az a szokása, hogy ha valami örvendetes dolgot tud meg, összeszorítja a száját: el nem árulja az örömét. Odasúgta a fülembe:

— Ez a sok kacsaringó a mehdruli írás, amit a kaukázusi írástudók használnak. Tartsuk ezt a titkot mi ketten magunk-

nak, ne közöljük a többi tudósokkal: majd én lebetűzőm a cikornyákat a palást szegélyéről.

AZ ISMERETLEN ÍRÁS

Hogyan került a hun király palástjára a mehdruli írás? Annak valószínű magyarázata az, hogy a sok asszonyai közül az egyik, aki a palástot kihímmezte, kaukázusi nő volt. Volt bíz az ősrünknek minden népfajbul felesége. Dicséretére válik.

A sírletről azután az e célra kiküldött bizottság jegyzőkönyvet szerkesztett: a bizottság alakult a képviselőház és főrendiház, a Magyar Tudományos Akadémia, a budapesti és kolozsvári Tudományegyetem, a Történelmi Társulat, a Képzőművészeti Társulat, az Iparmű-egyetem, a Népismeai Társulat tagjaiból s a múzeum igazgatójából. Az egész leletnek a leírása teljes négy órát vett igénybe, azután következett a fényképező, délután megnyitottak a kupolaterem a meghívott főméltóságok és hírnevességek számára. Megható jelenet volt, amidőn az uralkodó család tagjai levett főveggel járultak Magyarország legrégibb királyának ravatala elé. Azután országos díszlakoma következett, számos áldomásokkal. Künn az új Városligetben pedig e nagy nap örömére népiünnep rendeztetett, fehér ló áldozattal, mely az ősi szokást utánnoztta. Este fáklyászene, művészi táncstély jelmezekben, fényes kivilágítás, tűzijáték, léghajó felbocsátás, estig tartó harangszó, másnap rekviem a templomokban a nagy hun király lelki üdvéért, akiről történetbúváraink hiteles okiratokkal kideríték, hogy amidőn olaszországi hadjáratában szent Péter és Pál apostolok megjelenének előtte s tiltó szavukat egyesítve Leó pápa könyörgő szózatával, rábírták a hun királyt, hogy az örök várost megkímélje s Róma kapujából visszaforduljon, ugyanakkor a szent keresztséget is felvette ugyanazon pápa

kezeből. Különben nem is vehette volna feleségül a római katolikus Ildikót. Ezért a teljes siker reményével éledt fel az indítvány, hogy Attila (Róma megkímélője) sírjából feltámadása után a naptári szentnevek sorába iktattassék: egészen analóg lévén a megtérése a pogány Sauluséval, a netaláni skrupulusok péterfillérekkel kegyesen kiengeszteltetvén.

Én azonban mindezen fényes ünnepségekből magam se nem láttam, se nem hallottam semmit, nemcsak azért, mert teljes életemben iszonyodtam mindenféle parádétól, hanem még inkább annál a buzgalomnál fogva, mely nem hagyott nyugodnom, míg én a mehdruli írásnak a titkát ki nem tanulom. Mi ketten az én örmény tudósommal (*Dilariánnak* hítták) fényes éjjel bezárkóztunk a koporsók közé, a kupolaterem kulcsa nálam volt, s ott *sötét* hajnalig egyik cikornyát a másik után rajzoltuk le hosszú pergamenszeletekre: nem feledkezve meg a felül és alul helyezett pontozatokról sem, amik a magánhangzókat jelzik.

Mikor ezzel teljesen elkészültünk, akkor hozzáfogtunk a betűk szótagolásához, amiket a mehdruli alfabét szerint kitalálnunk könnyű volt.

Akkor voltunk azután csak igazán megakadva.

Az ekként összeállított szavak semmi ismeretes nyelvben nem voltak feltalálhatók: se perzsa, se szanszkrit, se prákrit, se arab, se török nem volt azoknak szülőanyja.

Tudós Dilariáni sokat járt a Kaukázusban. Az volt a véleménye, hogy ott húszféle nemzet lakik egymás szomszédjában, mely mindannyi más nyelven beszél: ezek közül valamelyiknek kell az írás kulcsával bírni. Rá hagytam magam beszélni, hogy ötet bízzam meg a Kaukázus felkutatásával. E felfedező útra utalványoztam neki húszezer piasztert. El is ment vele. Soha nem beszéltem vele többet se cserkeszül, se csecsencül.

Magam azonban ahhoz a módszerhez folyamodtam, hogy százezer korona jutalmat tűztem ki annak a nyelvtudósnak,

aki az Attila palástján található írást helyesen megfejti, s ezt a jutalomhirdetést a világ minden hírlapjában beiktattam.

Volt aztán búcsújárás a föld minden zónájáról Budapestre! Láttunk kínai, japáni és guatemalai tudósokat utcáinkon: tarkállott a sokaság a keleti talároktól. S mindennap volt verekedés a tudósok között.

De mielőtt ennek az ismeretlen írásnak a megfejtéséhez eljutnék, egy gyakorlatilag fontosabb eseményt kell közben föl-
említenem. Az Attila-koporsók feltalálásának ünnepségeit nyomban túlszárnyalta az általam létrehozott tiszadunai csatornának megnyitása. Ez igazán országra szóló esemény volt, egy olyan mérnöki művelet, mely elháríthatlannak látszó akadályokat leküzdve, szerencsés ötletek, új találmányok felhasználásával egy ország gazdasági viszonyait, közlekedési rendszerét kedvezően átalakította.

E csatorna megnyitás-ünnepélyére a világ minden részéből felsereglettek a szakértő hírnevességek. Azok között volt egy mexikói spanyol mérnök, *Szerafino*.

SZERAFINO

Szerafino self-made man volt. Hírét, sikerét saját vállalkozó tehetségének köszönheté, s azokból eredő vagyonosságát is.

Tökéletes eszményképe volt egy kreol lovagnak. Magas, délceg, daliás alak, achillesi izmokkal, és amellet puha, kényes és hunyász. Vakmerő csak a nőekkel szemben, ott azután volt bátorsága. Maga fölemlegette, hogy a pofonokból, amiket női kezektől kapott, egész albuma van már. Tudniillik, hogy mindannyiszor lefényképeztette magát, amíg az öt ujjának a nyoma ott volt a pofáján. Amellet pedig egészen rendes életű ember volt. A feleségét magával hordta, aki nagyon világosszőke kanadai nő volt, fiatal és féltékeny, gazdag. Be-

szélt kilencféle nyelven, készséggel és szellemesen, összevisz-sza valamennyit. Ahol felakadt az angolban, átcsapott a spanyolba, s ha nagyon jól akart megértetni, akkor folytatta franciául; a göröggel csak tüntetett.

Az első találkozásunktól kezdve testi-lelki barátok lettünk. Nem azért, mintha a temperamentumaink találkoztak volna, hanem a hivatásunk hasonlóságánál fogva. Szerafino is építész-mérnök volt, csatornakészítő, mint én. Két külön világ-részben versenytársak voltunk.

Első összeövetelünknel azzal vesztegetett meg, hogy a tiszta—dunai csatornámat feldicsérte.

Akkor aztán, hogy a magasztalás pókfonalával megfogott, elkezdte a nagyravágásomat csiklandozni.

— Ez még mind semmi! Ez az alföldi csatorna csak egy hasznos vállalat, mely szerény polgári hasznot ígér, és azt meg is hozza. De énnekem volna egy eszmém, melynek megvalósítása, amellettt hogy a megalkotóinak krőzusi kincseket szerezne, Magyarországnak nemzetközi állását egyszerre ki-magasítaná, Budapestet igazán világvárossá emelné. Ilyen csatorna, mint a tiszta-dunai van elég a világon: Franciaország-nak van hetvenkilenc kanálisa, azok között a languedoci, mely a Földközi-tengert az Atlantival összeköti. Angliának van kilencvenegy, mind hajózhatók; a Lanky Brook, a Bridge-water még a múlt században készültek, Angliának minden nagyvárosa, maga London, csatornákkal van összekötve a kisebb városokkal, Skóciában ott van a Kaledóniai-csatorna, Ír-landot átszeli a Canal Royal, mely az Ír-tengert az Atlantival összeköti, Spanyolországnak is vannak csatornái, az aragoni és kasztíliai, Olaszországban a Naviglio Grande; hát még Hollandia, a Németalföld, most már a németeknek is van tenger-nyitó kanálisuk, az oroszoknak az Onega és Bielo tavakat összekötő csatornájuk, a Ladoga és Neva közötti vízi út, a rigai és peipusi csatornák, hogy a kínai csatornarendszer nagy-szerűségéről ne is beszéljünk. Hát nektek magyaroknak is van

most már három csatornátok, amik a sok száz más mellett szintén számba vehetők. De, hogy törpülne el egyszerre az egész világ csatornarendszere, ha mi, összetett erővel létrehoznánk a világ legnagyobb csodáját, a budapest—fiumei hajókázható csatornát!

Ez az eszme magamat is tűzbe hozott.

Egy budapest—fiumei csatorna, mely Magyarország fővárosát egyszerre kereskedelmi empóriummá emelné. Vitorlás hajóraj a soroksári Duna-medencében!

Szerafino barátom ütötte a vasat, amíg tüzes.

— Tudni fogod, mint olvasott ember, hogy a pest—fiumei hajókázó csatorna II. József császárnak a terve volt, aki már minden előmunkálatokat elvégeztetett, sőt a keresztülvitelre szükséges nyolcvanmillió forintnyi tőke is rendelkezésre állt már. A megvalósítást csak az akkori ősi vis inertiae akadályozta meg. A magyar táblabírák azt mondták: nem kell nekünk csatorna a tengerre, hisz akkor minden búzáunkat, borunkat kiviszik a külföldre, a magunk népe éhen hal idebenn.

El kell ismernem, hogy Szerafino barátom jól van a magyar történelemből értesülve.

Technikai ellenvetéseket tettem.

— Ahogy én II. József csatorna-tervét ismerem, az arra volt számítva, hogy a Pestről kiinduló csatorna a Balaton tavát közbefogva, a Zala folyón keresztül haladna Horvátország felé. Az újabbkori fölvételek nyomán azonban megállapított, hogy a Balaton színvonala három méterrel magasabb a Dunáénál és az Adriai-tengerénél, és így az lefelé igen, de fölfelé nem vezethető.

— Gyermekes aggodalom — mondá Szerafino. — Nincs nekünk semmi szükségünk a Balaton vizére, mi Somogyon keresztül vezethetjük el a fiumei csatornát, s a Balaton a Sión keresztül csak mint vízpótló szerepelhet a tervezetünkben.

— De hát a Karszt áttörése?

— A Karszt? Hát az bizonyosan nagy akadály egy csatornaépítésben. Fiuménél a Karszt 1600 méter magas juraképlet, de hát nem szükség éppen ott törni keresztül a hegyet, mikor Ogulinnál meg lehet azt kerülni, s csak az 500 méter magasságú hegyvápákon át vezetni a csatornát, mely aztán Nagy-Kapelánál torkolna az Adriába, két kilométernyire Fiumétől. Ott a szikla csupa krétaképződmény: játék az átúrása.

Szerafino tervezete csábító volt.

De én még mindig birtokában voltam a jobbik eszemnek: meggondoltam, hogy én eddigelé az eszemmel, jó szerencsémel nagy vagyont szereztem össze. Nem csaltam meg érte senkit. Becsülettel szereztem. Egy ilyen vakmerő vállalattal mindent kockára vetnék. A vagyont is, a becsületet is. Azt mondtam a kreol barátomnak, hogy ezt a feladványt még előbb alaposan fogom tanulmányozni.

Szerafino azonban itt maradt Budapesten, s azontúl mindennapi látogatóm lett. Igen kedves fiú volt. A felesége egy kicsit unalmas volt, de már én abba a meggyőződésbe voltam beleszokva, hogy a becsületes asszonyoknak az a rendeltetésük, hogy *unalmasak* legyenek.

A MEGFEJTETT ÍRÁS

Az amerikai náboboknak olyan ismeretes volt már Budapest, mint Chicago. Az üzletvilág fő- és székvárosunkat fölvette a trigonometriai pontjai közé. Gazdasági viszonyaink kedvezőre alakultak. A gabonaáraink fölmentek soha el nem ért magasra, s amellet jó termésünk volt. A munkáskérdést szerencsésen megoldottuk mind a szocialistáknál, mind az agráriusoknál. Háborútól nem kellett tartanunk. Oroszország ereje le volt kötve ázsiai politikája által, s ugyanott Anglia, Németország, Franciaország is angazsálva volt: Eu-

rópa rendezhette a belső dolgait. Sztambulban az ifjútörök párt került uralomra, az ozmánok a parlamenti életet próbálták alkalmazni. Észak-Amerika pedig friss háborúba kezdett Spanyolországgal Kuba szigete miatt, ami lehetetlenné tette a búzakivitelt Európába, mert a spanyol kalózhajók a szállító gályákat elfogdosták. Azonfelül is a jenki praktikus nép, a háborúviseléshez elégnek tartja Montecuccoli recipjét: „pénz, pénz és megint pénz”; hanem a kezét, lábát nem szereti ellövetni, azt bízta másra. Idegenlégiókat alkottak, s azokban nagy illetményt képeztek a magyar szabadcsapatok. Mint tudva van, a magyar szereti a verekedést: neki a háború gyönyörűség, s a sokcsillagú lobogó alatt a szabadságért küzdeni dicsőség. Tele volt az ország amerikai toborzókkal. Az ország is megkönnyebbült a sok zavargó elemtől.

A jenkiknek azonban nemcsak jó verekedő katonákra volt szükségük, hanem vezénylő tisztekre is, mert azok odaát (a nagy pocsétán túl) mentül kevesebb pénzt vesztegetnek katonai akadémiákra s hadapród-iskolákra, s azoknak a verbuválására nem elég a dollárok csörgetése. Hogy a magyar hadnagyokat megnyerjék, a régi fogdosási rendszerhez kellett folyamodni, de nem kötéllel, hanem hálóval. Igenis, női bűbájak hálójával. Bájosnál bájosabb amerikai missek és mistressek tűntek fel a társas összejöveleikben elegáns öltözeteikkel: azok voltak a verbunkos hadnagyok. Veszedelmes törbe ejtők! Sok szép magyar leventét elcsábítottak nem Venus, hanem Mars lobogói alá.

S valamennyi csábító tündérnek egy látható istennő vezére volt, ki őket a pazarlásig menő anyagi segélyeszközökkel is ellátta. Mint mondják, egy amerikai nábob, egy klondike-i aranykirály egyetlen leánya.

Miss *Coronilla* volt a neve. (A vezetékneve rövid és igénytelen: „Joe”.)

Találkoztam vele az elitbálokban.

Bátran közelíthettem hozzá. Engem már nem visz bálványimádásra az új kor három uralkodó istensége: a pénz, a dicsőség és a szerelem.

Az egyikből van annyi, amennyi kell, a másiból soha sem kellett semmi, s a harmadikból? — Hetven esztendőös vagyok!

Miss Coronilla nem is e világból való szépség volt. Mintha a héber mítosz alakja, a Sába királynője szállt volna alá Salamon király látogatására.

(Szerencsétlen hasonlat! Hisz Salamon király is hetven esztendőös volt már e látogatás korszakában — s addig „bölcst”-nek hitták — de csak addig!)

Magas, délceg termete csupa túlzásából állott a szépség eszményéről megállapított fogalmaknak, vállalai, csípői szélesek, domborúak, dereka lehetetlenségig karcsú, keble fenyegető, nyaka mámorító, s a feje lemintázhatatlan: olyan tökéletes volt rajta minden vonás; arcszíne napsugár aranyával futtatott olajbarna, ajkai nyíló tulipánok, amiknek minden idomulása, megszólalása, mosolygása egy halottat képes volt a sírjában megmozdítani (igen! az eltemetett fiatalságot az öreg szív jégsírjában). Hát még azok a szemek! Mikor azok a hosszú szempillák le voltak félig csukódva, azt hitte róluk az ember, hogy feketék; de mikor felnyitotta azokat, akkor láttuk megdöbbenve, hogy sárgák. Nem olyanok, mint a macskafajok, a párduc, a tigris szemének topázsárgája, mely csak egyféle tűzben villog, hanem aminő a sárga gyémánté, amely szívérványt szikrázik.

... De hát minek volt énnekem mindezt meglátni és leírni? Hát regényíró vagyok én? Én architektus vagyok, aztán meg archeológus. Engem egy négyezer éves múmia jobban érdekel, mint egy harmincéves eleven hölgy.

Hát hiszen úgy is kerültem a tündérnő bűvkörébe mint hírhedett régész.

Egy általam adott estélyen szóba került az én Attila-sír-

leletem. A koporsókat már látta a miss: az minden a fővárosba érkező idegennek első látogatási célja: ebből a legtermészetesebben keletkező kérdésül az vettetett föl, hogy vajon elnyerte-e már valaki az általam kitűzött százezer forintos jutalmat, a hun király palástján felfedezett írásjegyek megfejtése által? Meg kellett vallanom, hogy még senki közel se járt a megoldásához.

— Hátha én boldogulok vele? — mondá a miss.

— Hát ért ön a mehdruli íráshoz?

— Ahhoz nem. De ha azokat az ismeretlen jegyeket előttem ismerős betűkké átváltoztatják, lehet, hogy kitalálom olyan módját az összerakásnak, amely kiadja az értelmét, valószínűleg olyan nyelven, amit én megint nem értek, de valaki majd csak megérti. Én már egyszer oldottam meg egy ilyen felirati talányt. Egy nemrég felfedezett azték templom kiásásakor találtak hosszú lapos kőoszlopokat, amik tele voltak vésve egysoros azték rúnákkal, amiket aztán a tudósok megpróbáltak mindenképpen megszólalásra bírni, de nem boldogultak velük. Ekkor nekem egy ötletem támadt. Hátha ennek a táblának a két sor betűjét felváltva egymáshoz illeszténők a külső és belső lapokról. S az ötlet fényesen bevált: a két ellenkező sor betűnként egymáshoz ragasztva, kiadta a felirat értelmét.

Mintha villanyszikrával lőttek volna az agyamba! Olyan világosság volt ez, amely egyszerre fáj és gyönyörbe hoz.

— Nem lenne olyan kegyes, miss, hogy holnap velem együtt meglátogatóna az Attila-mauzóleumot.

— Szívesen.

Másnapra kiadtam a custosoknak a rendeletet, hogy délig zárva tartsák a mauzóleumot a közönség előtt; senki se háborítson bennünket. A koporsók fölött örök lámpa égett (vilanyból).

Miss Coronilla pontosan megjelent a kitűzött órára: egyedül kerestük fel az Attila-koporsót. Én pergament hoztam

magammal, és kifogyhatlan író tollat, s azt odaadtam a miss kezébe. Előbb átadtam neki a mehdruli jegyeket magyarázó latin betűk sorozatát, amik a palást két szegélyéről voltak lemásolva.

Azzal félrevonultam, hogy ne háborgassam a kísérletében.

Valami negyedóra múlva odajött hozzám, s mutatta a pergament.

— Valami szavakat össze tudtam már rakni; de nem értek belőlük semmit. Ön talán sejt hozzájuk valamit.

Ez volt a pergamenre írva:

•ESTENDVNEGZAZVTWENHARMA•

Nagyot ugrottam! Azt hittem, kecskeméti diák vagyok most is.

— Heuréka! heuréka! Hisz ez magyarul van! „estendu” — „esztendő,” — „negzaz” — „négyszáz,” — „utwen” — „ötven,” — „harma” — „három.” Viktória! Most ezzel csalahatatlanul be van bizonyítva, hogy a hunnuszok magyarok voltak; de még azonfölül az is, hogy Etele királyunk a Rómáig hatolt olaszországi hadjárata esztendejében felvette a keresztény hitet: mert a 453 a Krisztus születése után kezdett időszámlálás.

Hisz ez egy világgal fölér! S ezt a világot ez a sárgaszemű tündér ajándékozta nekem.

Eszembe jutott azután dicső elődömnek, Archimedesnek a példája, aki feladványát, mely abból állott, hogy Dionysius királynak a koronájába mennyi ezüstöt vegyített az arany közé az ötvös, a fürdőkádjában megoldva, örömeiben kiugrott a vízből, s öltözetlenül szaladt ki a térre „heurékát” kiabálva: azonban az örömkialtásokon kívül még az is eszébe jutott, hogy az isteneknek hekatombét áldozzon, ami görög nyelven száz ökröt jelent. Én ennél százökrösebb áldozatot hoztam.

— Ön megoldotta a feladott talányt, miss. Nagy örömmel és igaz hálával nyújtom át önnek a kitűzött pályadíjat.

Azzal kivettem a zsebemből a csekk-könyvem, s kiszakítva belőle egy lapot, ráírtam ugyanazzal a talánymegfejtő tollal az utalványt: „Fizetessék miss Coronilla Joe rendeletére százezer forint.”

Átadtam a csekket a missnek.

Miss Coronilla aztán megfordította a csekklapot, s a túlsó oldalára ezt írta: „Fizetessék a Magyar Fehér Kereszt Egyesület rendeletére százezer forint, Coronilla Joe.”

Azzal visszaadta a csekket.

Szédelgett a fejem. Nem tudtam, mit csinálok.

Coronilla alakja úgy nőtt fel előttem, mint egy bálvány. Megragadtam a felém nyújtott kezét, és megcsókoltam azt.

VAGY A TENYERET, VAGY A KEZET!

Ki látott már haragra gyulladt istennőt?

Kettőt tudunk, akik pozitíve láttak. Az egyik volt Ixion, a másik Actaeon.

Amaz Junónál, emez Dianánál próbált meg vakmerősködni.

Ixiont Juno istenasszony nyakon öntötte egy lavór vízzel (a mitológia ugyan „felhőt” említ, de ez csak allegória), Actaeont ellenben a kegyetlen Diana szarvassá változtatta.

— Uram! — kiálta Coronilla istenasszony, felcsattanó hangon. (Huh! hogy lüktettek az orrcimpái!) — Aki nekem négy-szemközött kezét csókol, annak én vagy a *tenyeremet* adom, vagy az egész *kezemet*!

Veszedelemes választás!

Vagy pofon vagy kézfogó?

S ha én a rendes hétköznapi eszemnek csak egy gramm-ját megtartottam volna ebben a pillanatban, hát azt kellett

volna tennem, hogy odatartsam a haragvó Juno elé a pofámat: „Itt van istennőm, töltsd ki rajta a haragodat!” s aztán megkapva a magamét, fussak a fotográfhoz, hirtelen lefényképeztetni magamat, amíg a drága öt ujjnak a nyoma ott látható.

Hisz egy női tenyértől kapott pofon nem gyalázat, sőt megtiszteltetés.

Meg van ez örökítve a képviselőház naplójában. A tisztelt Ház legsnájdigabb minisztere egy ilyen kázussal vádolt hivatalnoka védelmében ejté ki e szókat: „Aki az urak közül még soha szép asszonytól pofont nem kapott, az emelje fel a kezét.” — Egy kéz sem emelkedett föl...

Hát én sem koldultam volna arról az egy pofonról. Ami valósággal meg volt érdemelve. Mert kezet csókolni egy szép asszonynak, mikor sokan látják, megtisztelés, de kezet csókolni négy szemközött: vagy szemtelen megbántás, vagy szerelmi vallomás.

De hát én abban a pillanatban ész dolgában tökéletes bankrottot vallottam.

— A kezét kérem.

Tehát nem Ixion, hanem Actaeon példáját választottam, minden következményeivel együtt.

De mármost kérek egy kis moratóriumot, mert néhány napig annyi a dolgom, hogy irigylem azt az őszömet, akinek Darwin apostol evangéliuma szerint négy keze volt: az egyikkel írhatott regényt, a másikkal novellát, a harmadikkal tárcacikket, a negyedikkel ünnepi beszédet. Nekem azonban csak egy kezem van, s az kell másra.

Hiszen úgyszólván kitalálhatja azt minden olvasó, hogy mik azok a következményei egy kézfogónak.

MÁSODVIRÁGZÁS

Óh, ti *gyerekek!* Húsz, harminc, negyvenesztendő gyerek! Ti nem is tudhatjátok, hogy mi a szerelem! Az ifjú szerelme tigris; de az öreg ember szerelme boa constrictor! Láttatok már boa constrictorokat a mézeshetekben? Én láttam először Kelet-Indiában. Az a szerelem!

Akárhány esetet tudok, mikor a gyerek tüzesen udvarol a bűbájos hölgynek, s mikor aztán a szívhölgy azt mondja neki: „Jól van: hát legyenek a tied!” — akkor a gyerek megijed, sarka közé kapja a földet, s úgy elszalad, hogy sohasem látják többet. — De mikor az öreg emberhez így szól a bálványnő: „Itt a kezem!”: az nem fut el, hanem azt mondja: „Tartom az *egészet!*”

S ez az igazi!

A szerelem mámorának meg kell előzni a hideg szertartásokat.

Valami istenítő érzés van abban, hogy szeret a nő, nem azért, hogy „férfj” *leszek*; hanem azért, hogy „férfi” *vagyok*.

Akkor ittasít a csók, amikor még nincs szentesítve.

Húsz évi aszkéta élet után az első csók!

Hogy fut annak a tüze át egyszerre minden idegen! Az új életre támadt szív kergeti a vért az erekben!

Ne trombitáljon az ítélet napján az arkangyal, hanem csókokat csattogtasson. Arra a hangra következik a feltámadás!

Miő királyi érzés az, hogy a világ legszebb asszonya az enyim! Enyim testestül, lelkestül, mielőtt pap, táltos, anyakönyvvezető hozzákötözött volna.

Ad vocem „pap, táltos”! Egy kis felvilágosítást kell előre bocsátanom. Bosznia tartománynak Magyarországhoz csatol tatása következtében múlhatlan köteleessége lett a magyar törvényhozásnak a mohamedán vallást is a recipiált hitfelekezetek közé iktatni, s ezzel az egész magyar birodalomban törvényes állapotnak lett elfogadva a többnejűség. Valami nagy

mértékben ugyan nemigen lépett ez a próféta által inaugurált helyezett életbe, annál az elvnel fogva, hogy „egy is sok abból!” Hanem ezen recepció következtében meg kellett engedni a törvényhozásnak, hogy az ősmagyar táltosok vallása is újra föléledhessen, s a hagyományaikhoz ragaszkodó szitytya utódok áldozhassanak a tűzhalmokon, a „*kertes köveken*”, a források mellett, miként Árpád és Zsolt idejében, miként Vatha és Thonuzóba ellenzéki obstrukciója alatt a keresztyén-ség korszakában. És amidőn én Attila őskirályunk koporsóit és csontmaradványait világ elé hoztam, ezzel egyszerre látható feje is támadt az ősvallásnak: a *tuhudunok* engem kiáltottak ki főrabonbánjuknak. (Ha a kálvinistáknak szabad főgondnokot választani.) Ezt a méltóságot én el is fogadtam, s attul fogva aztán valahány kicsapott diák volt, az mind beállt hozzám táltosnak, ellenben a lóhúst áruló mészárosokat kádároknak hítták.

Ekképp meg levén magyarázva a helyzet, érthetővé lesz, hogy azon idilli találkozás után, melyben Coronilla az Attila-palást betűit értelmes sorba szedte össze, három hétre a szer-tartásos egybekelésnek is létre lehetett jönni.

Ez a három hét rám nézve is olyan volt, mint amelyről valami Petőfi nevű versíró valami Jókai nevű regénycsináló-nak (akitől sohasem olvastam semmit) ezt írta nagy elragadtatással: „Barátom! Ez a három hét fölér testvérek között is három mennyországgal!”

Az én Coronillámat a hun írás megoldásáért a tuhudun felekezet a tündérek közé emelte; s saját (csupa magyar neveket tartalmazó) naptárában a Coronilla mellé még az „Emös” nevet is odaillesztette. (Amit igazán meg is érdemelt.) Sőt még az is megtörtént vele (és nem álom), hogy a Kisfaludy Társaság megválasztotta első női tagjának.

Tehát a házasságkötés napján elébb az anyakönyvvezető-nél végezve a törvényes eljárást: azonnal felvonultunk nász-népeستől a methodista templomhoz. Coronillának az volt a hit-

vallása. A metodista pap (hétköznapi derék bőrgyáros) ránk adta az áldását. Azután pedig elkocsikáztunk az Attila-mauzóleumhoz, ahol a főtálos teremtetézzett bennünket össze a garaboncok sűrű dobverése s az igrecesek lantpengetése mellett.

Tíz hónap múlva ott volt a házunkon a gólya.

Fiam született.

Természetesen, hogy Attila lett a neve.

Coronilla ugyan a keresztségben Hiacint nevet adatott neki, de én a táltosommal, ősi hunnus szokás szerint, az újszülöttet a kerteskő (oltár) paráztüze fölé tartva, a nagy király nevét örökítém meg rajta. A táltos még az ősi szokás szerint a gyerekek az állat megtüzesített késsel is meg akarta pörköltetni, de szerencsére a sage femme (bába) úgy ütötte pofon öfőtisztelendőségét, hogy ettől a dogmától elállt.

Egy újszülött fiú az én házamnál!

Nincs a világon ehhez fogható dicsőség.

A „pair”-nél előkelőbb cím a „père”.

Ezt nem osztogathatják az uralkodók.

És azontúl minden esztendőben leszállt az áldás a házamra.

Felváltva, ahogy illik: egy leány, egy fiú.

Tíz esztendő múlva éppen tízen voltak.

Kezdtém mitológiai alakká válni.

Mikor verőfényes délutánokon a családommal felvonultam az Andrássy úton: középen a hintók, nyeregből hajtó fullajtárokkal, parókás kocsisokkal, benn Coronilla ült kebelbarátnéjával, aztán a nevelőnők, a bonne-ok, a dajkák az apróbb gyerekekkel, mellettük a lovas járón én magam, erős orosz paripámon, aztán Szerafino táncoló arab kancáján, meg a két nagyobb fiú apró tatár lovacskaín, hátrább a négy lovászegény, hát az egész izgalmat keltett. Az utca megállt a bámulatunkra.

S én büszke voltam erre a bámulatásra.

Látjátok, ugye? Nemcsak csoda építményeket tudok al-

kotni, hanem egyebet is! Nincs öregség a világon: csak hoszszúra nyúlt fiatalság.

Szerafinót említettem, s itt kell hogy visszatérjek rá.

Őnekem valóságos alteregóm volt, nélkülözhetetlen társam.

Előbb egy dolgot meg kell vallanom.

Engem a házasságtól nem azok a rendes okok tartottak késő koromig vissza, amik más embert szoktak a szent frigytől elriasztani, a kellemetlenségek, a nélkülözések; sőt ellenkezőleg, az ezzel együtt járó élvezetek.

Én nem szeretem a színházat, a zene bosszant, az estélyek társalgása untat, márpedig egy fiatal nő múlhatlan élvezetei közé számítja mindezeket. Az oltár előtt elmondhatja az ember, kezét kézben tartva, hogy „Vele tűnök, vele szenvedek”, de hát azt, hogy „Vele élvezek drámát, operát, filharmóniai koncertet!”: ez lehetetlen!

Azért tartottam én valóságos áldásnak reám nézve, hogy egy ilyen hűséges házibaráttra akadtam, mint ez a Szerafino, aki helyettem elkísérgeti Coronillát mindenféle látványos és társas mulatságokba; ott gondoskodik frissítőkről, cukorkákról, a köpenykéjét, bundácskáját fel segíti öltetni, s aztán hazakíséri. Hisz a felesége is vele van mindig. Szerafino neje és Coronilla elválhatlan barátnők. Aztán meg — ugyan ki is engedhetné meg magának a gyanúsítást olyan nő ellenében, aki csaknem folyton a legnemesebb női hivatásnak azon állapotában van, amelyben a római lictoroknak kötelességük volt az utcán szembejövő nőt, *fasceseik* meghajtásával üdvözlölni.

Rábízhattam nyugodt lélekkel Coronillát Szerafinóra.

Ő eljárt vele a főúri estélyekre, amiken Coronilla öltözékei fényével és saját szépségével tündökölt.

Szerafino a nejével együtt vendéglőben lakott, ahogy szoktak az amerikai nagyurak még odahaza New Yorkban is lakni: egész lakosztályt bérelve ki: ahol nem bajlódnak se cselédséggel, se bútorzattal: minden a vendéglős dolga.

Én pedig azalatt ülhettem a Park-Clubban, a magam megszokott tarokkjátszmája mellett éjféleken túl: úgyhogy az üveges kapubejárat alatt gyakran találkoztak a hintóink, az enyém a klubból, a nőmé az estélyből visszatéret. S amint Szerafino le segítette szállni Coronillát, jó estét kívántunk egymásnak, én megcsókoltam Coronilla kesztyűs kezét, s azzal ő a jobb és én a bal oldali lépcsőn mentünk a magunk lakosztályába.

A NAGY KARSZT-CSATORNA

Hanem hát egészen más tárgy az, amelyért én Szerafinót alteregómnak neveztem. „Honni soit, qui mal y pense” (Az új helyesírás szerint: honi szoa kimál ipánz).

A nagy Karszt-csatorna volt az, mely bennünket elválhatlanul összekötött.

A Karszt-csatorna, mely az Adriai tengert a Dunával összeköti. Budapest alá tengeri hajókat hoz fel.

Gigászi vállalat! Mely egész Európát mozgalomba hozta.

Magyarország fővárosát a nagy francia kikötői városok versenytársává tenni!

A terv szakszerűen elkészült.

A laikusoknak az az aggózkodása (scrupulus), hogy az a csatorna majd csak a meleg évszakokban lesz használható: télen befagy, alaposan el lett enyésztetve a mi szakszerű felvilágosításunk által. A mi duna—adriai csatornánk télen sem fog befagyni soha; mert a szekrényrendszer mellett a kamarszakaszban a belebocsátott víz folyton és gyorsan emelkedik. S épp oly gyorsan esik alá, mikor a szomszéd kamarába át eresztik, azon tehát a legerősebb hidegben sem alakulhat jég: a befagyott Duna jégburkolata alatt folyton folyik a víz a csatornába, a tenger pedig sohasem fagy be. És így a mi csatornánk télen úgy, mint nyáron fenntartja a közlekedést. Ezt könnyű volt megérteni.

Micsoda megkönnyítése lesz ez a kivitelnek és behozatalnak! Nekünk nem lesz szükségünk köszénre, gőzgépekre, kaptányokra, fűtőkre; se az áruk biztosítására: a viteldíj egyötöd-résziére le fog szállni a mostani áraknak, mégis rengeteg kamatot fog jövedelmezni a társaságnak.

A hírlapok megtették a magukét.

Százmillióra volt az alaptőke előirányozva, de az túl lett jegyezve tízszeresen. A szindikátus fölverte a részvényeknek az ársióját az emberi kor legszélsőbb határáig.

Én magam a vagyonom egyharmadáig vettem részt a vállalatban. A részvényesek megválasztottak közfelkiáltással elnöknek, Szerafinót szavazattöbbséggel vezérigazgatónak; műszaki vezetőnek, jogtanácsosnak, végrehajtóbizottsági tagoknak mind az ország notabilitásai szemeltettek ki, akik mind értették a maguk szakmáját.

Legnagyobb biztosítéka volt e nagyszerű vállalat teljes sikerének az én egyéniségem, aki a nagy tiszta—dunai csatornát létrehoztam.

Az ám! Csakhogy akkor még nem volt feleségem! Én az alatt a tíz esztendő alatt, amíg ez a nagy mű elkészült, az első kapavágástól elkezdve, folyton ott voltam személyesen a munkálatoknál; egész nap lovon ültem, s jártam egyik telepről a másikra, ahol előre ki nem számított akadályok kerültek elő, az én tapasztalataim, széles ismereteim, sőt eredeti ötleteim segítettek azokat legyőzni. A munkásnép kedvét fokozta az, hogy magam is ott járok közötté sártipró csizmákban, s együtt étkezem vele a tengeriszárból rakott tűz mellett: okosan ügyelek rá, hogy egyik munka a másikat ne hátráltassa, amit kiszámítok, az mindig helyesnek bizonyul, a hibát előre meglátom, s nem hagyom megérni. És aztán a saját pénzemre vállalkozván (nekem nem volt részvényes társaságom) nem vesztegetek el pénzt, nem vesztegetek meg embereket, magam ellenőrzöm a kiadásokat, semmi se szaladhat a hamis utcára: naplopót, léhűtőt nem tartok magam

körül; de az érdemet megjutalmazom: tudom, hol kell szűk-markúnak, hol kell bőkezűnek lenni. Magam egyezkedem: nem bízok semmit ügynökökre, alkuszokra; a munkást, ki a szerződésen túl teljesít, azért igazságosan megfizetem: gondoskodom egészséges lakásáról, jó ételmezéséről, amit saját társulati szövetsége intéz; nem restellek magam kavicsbányák után járni, kutakat fúratni, vasutakat rögtönözni a munka megkönnyebbítésére. Sátoros ünnepeken, országos emléknapokon pedig népmulatságot rendezek a munkásaim számára, s a cigányzene mellett magam is együtt járom a kopogóst a menyecskékkel, a felpántlikázott talicskázó leányokkal. Úgy szerettek engem az én munkásaim, mint az apjukat: — jobban annál: mint a prófétájukat.

Hát ez így volt akkor: a másik-máskor.

Ellenben a Karszt-csatorna építése alatt soha egyetlen egyszer sem rándultam le, még csak kíváncsiságból sem, a nagy művellet megtekintésére. Mindig a szép asszonyomat őriztem. Az foglalta le minden gondolatomat, érdeklődésemet. Hozzá voltam láncolva.

Mit törődtem én azzal, hogy a fővállalkozók hogy adják ki a munkát alvállalkozóknak, hogy azok hogy zsarolják ki a munkásokat, hogy támad ebből a munkabeszüntetés, a bérharc (sztrájk), s miféle műszaki nehézségek tornyosulnak egymásra.

Tartattak ugyan hébe-hóba igazgatósági ülések az elnökletem alatt, amelyeken Szerafino felolvasta az előterjesztését a munkálatok előhaladása fölött; de én azalatt az előtttem álló vizespoharakra nézve mind azon gondolkoztam, hogy vajon Coronilla nem ivott-e jeges vizet? (Az amerikai nők megszokták azt.) Nem okozott-e vele magának valami veszedelmet?

Hm! Hm!

Talán még valami egyéb bajom is volt?

Azt mondják a magyarok némely emberről, hogy „be-

gyepesedett az esze”. Magam is észleltem egyes kiváló alakokat, akik derek férfikorukban kitűnő szakemberek hírében álltak, s aztán, amint elkezdtek kopaszodni, mintha belülről is kopott volna az agyuk: nem voltak olyan okos emberek többé, mint azelőtt.

Tapasztalja azt az ember, hogy ha valami rendes munkálatát abbahagyja hosszabb időre, akkor aztán abba újból visszatérni nehezebb a sóvágásnál. Az ismert út mind begyepesedett.

Mikor énnekem a felolvasott értesítésben elkezdtek a számadatokat lekintornázní, a milliókon kezdve a törtszámú fillérekig; én ahelyett, hogy azokra figyeltem volna, magamban mind azt a bolond nótát ismételtem, amit régen valamikor a Jókedvű diákokban hallottam: „Einundzwanzig, zweiundzwanzig”, s aztán végződik azon, hogy „neunundziebzig, achtzig”.

Egyszer aztán, mikor már a hatodik esztendejét járta az óriási vállalat, a vezérigazgató azzal a hírrel lepte meg az igazgatótanácsot, hogy az alaptőke fogytán jár.

Ez olyan, mint mikor az embert a legédesebb álmából egy vasúti összeütközés ébreszti föl.

Egész litániája volt a balsiker okainak elősorolva.

Elemi csapások, árvizek, a Sárréten elsüllyedt betonépítkezések, miket cölöpépítményekkel volt szükséges helyettesíteni, a szocialista zavargások, melyek miatt a munkálatnak hosszas időközökben szünetelni kellett, a magasra fölvert kisajátítási árak, vashidak, vízemelő gépek minden útbán talált folyó számára, és aztán a legnagyobb ellenség, amit senki sem vett fel a számításába, sami maga úgy nyelte el a milliókat, mint a Minotaurus a szüzeket a labirintban: a soha nem ismert rém: a *sziklai láz*, mely ott leskelődik a Karszt hegyszakadécai közt minden idegenre: belevágja a karmait, ledönti, elemészti. A Karszt áttörésénél alkalmazott munkásaink nem bírták ki két hónapnál tovább: akkor újakat kellett hozatni: mesés

munkabérrel, mely az előírányzatot háromszorosan haladta felül, s így is alig került elég munkás össze. A gépek szüneteltek. Most aztán ott van a vállalat, hogy egy félig megásott csatornába bele van temetve százmillió, s az egész munka felakadt. Ekkor azután, akinek egy kis vállalkozási szelleme van, az tudja a következményeket. Ha egy vállalatba belesüllyesztettünk százmilliót, akkor utána kell küldenünk másik százmilliót, hogy hozza vissza.

Ez ment határozatba az igazgatótanácsunkban.

Csak hogy ennek a másik százmilliónak az összehozása már nem ment olyan szép hegedűszóval, mint az első.

A pénzvilág meg volt rökönyödve. A hírlapok elkezdtek okvetetlenkedni. Bírálgatták az egész munkálatot. Azt is mondták, hogy a vezetők nem értenek hozzá, hogy hanyagok, sőt még arra a vakmerő gyanúsításra is vetemedtek, hogy a pénzkezelésben óriási visszaéléseknek kell lenni.

S a hírlapok szuggerálták a gyanúsító nézeteiket a törvényhozásnak. A képviselők, sőt a főrendek között is nagy ellenkezés készült. Mert az új százmilliós prioritás kibocsátásához alakszerinti törvényhozási határozat kívántatott.

— Bizzák önök azt énreám, uraim! — mondá Szerafino. — Majd fölvilágosítom én az újságírókat és a képviselőket is. Csak tessék nekem teljhatalmat adni.

Megadatott neki a teljhatalom.

Bűvészetének kellett lenni. Mert rövid időn olyan szépen megfordultak a legkonokabbul ellenkező hírlapok, hogy mind a mi nótánkat énekelték; a törvényhozók ellentmondása is csodamódra lecsendesült. Közel voltak az új választások. A második százmilliós aláírás is sikerült. Igaz, hogy annak is egynegyed részét én magam írtam alá: túljegyzés nem is igen következett be. De névleg mégis sikerült az aláírás.

S akkor aztán még valami négy esztendeig vághatta a követ a Karsztban, aki akarta: én őriztem a szép asszonyomat ott-hon. S hordtam sétakorzóra a szépen felszaporodott családomat.

PÁRBAJ EGY HALOTTAL

Egy gonosz napon aztán az történt, hogy Szerafino egy gödöllői szarvasvadászat alkalmával keresztülbukott a lován, s fejtetőre esve, kitörte a nyakát.

Ez nagy baj volt nekem.

De másnak még nagyobb!

Az egész vállalatomat ő vezette.

De hát a másét?

A hullát odahozták hozzám. Szállása vendéglőben volt, s a vendéglősök sokat tartanak arra, hogy az ő bérszobáikban semmiféle ravatalok ne állíttassanak föl. Különben is testi-lelki jóbarátom lévén, nem engedtem volna, hogy a temetkezési pompának ne az én palotám legyen a színhelye.

Coronillát nem kellett a balesetről értesíteni, mert ő maga is részt vett abban a szarvashajszában, s szemtanúja volt a szerencsétlenségnek. Ugyanazzal a vonattal érkezett meg, amely Szerafino holttestét hozta.

Én egészen rábíztam a ravatal felállítását s az egész temetkezési pompa rendezését: énám nehezebb feladatok vártak. Hirtelen összehívni az igazgatótanácsot, a végrehajtó bizottságot, jogtanácsost, műszaki vezetőt, hogy a vezérigazgató hirtelen halála miatt szükséges intézkedéseket megtegyék. A kormánybiztos s a parlamenti ellenőrző bizottság elnöke jelenlétében kellett rögtön az üzleti könyveket lefoglalni; a pénztárakat lepecsételni, a vidéki ügynököket, munkavezetőket táviratilag felidézni. Egész éjjel tartott ez a munka. Csak egy hirtelen elvégzett reggeli szakította félbe, mely alatt a gyülekezet együtt maradt. A kormánybiztos rendtelenségeket talált az ügyvitelben. Aggodalomra adott okot, hogy a fő-üggyvivőnk, akire a kényes természetű titkos kiadások voltak bízva, sehol sem volt található. No majd talán, ha a táviratokból olvassa a balesetet, magától siet megjelenni. Hiszen ő volt legnevezetesebb emberünk. Csakhogy nagy hajlama volt

az orfeumi énektáncosnőkkel való barátkozáshoz. Most is valószínűleg nászutazáson van; ami nem soká tart.

Késő dél volt, mikor az ülést berekeszthettem. Minden elmetehetségemet elő kellett szednem a kacattárból, hogy a nehéz elnöki hivatalnak megfeleljenek.

Ekkor aztán siettem haza. Már akkor hordták a városból mindenünnen a szebbnél szebb gyászkoszorúkat a palotámba: a portás alig bírta az elismervényeket kiállítani. Ezek azonban mind ott heverték a lépcsőcsarnokban.

Kérdeztem, hogy miért nem viszik fel a kupolaterembe, ahol a ravatal felállítását elrendeltem.

Azt felelték, hogy a főajtót a kegyelmes asszony meg a méltóságos asszony még elzárva tartják.

(Amaz volt Coronilla: emez pedig Szerafino özvegye, ők ketten osztoztak e szomorú kötelesség teljesítésében. Hiszen Szerafino nekem is testi-lelki jó barátom volt.)

Én azonban a saját lakosztályomból átmehettem a kupolaterembe.

Amint az ajtót felnyitottam, megdöbrentett valami szokatlan láрма hangja, aminőt én még soha nem hallottam ennél a háznál. Két asszony veszekedett egymással, rikácsoló, sikongató hangon, amit a kupolának a boltozata sokszorozott, mintha tíz asszony lármázna.

Engem nem vehettek észre: eltakartak a sűrű pálma- és ciprusbokrok, melyek az ajtó elé voltak állítva.

Az üvegkupola felső világítása odatűzött a ravatalra, ahol érckoporsóban feküdt, fehér rózsákkal és gardéniákkal takarva a halott. A szemei nyitva voltak: mire a vadászatról idáig szállíták, a szemei már nem voltak lecsukhatók. Ezek a meredten néző szemek úgy megmaradtak az emlékezetemben. Azon is megütődtem, hogy a két legnagyobbik fiam, gyászba öltözve, ott térdepel a ravatal zsámolyán.

Mit térdepelnek az én fiaim Szerafino ravatala előtt gyászuhanában?

Hanem aztán a két asszonynak a civakodása egészen elfoglalta a figyelmemet.

Huh be csúnya a veszekedő asszony! Mentül szebb, annál csúnyább. A szépségvonalak mind ferdére mennek, a száj négyszögletű lesz, a szemek karikára forognak, a szemöldökök piócákká alakulnak, az arc vörös lesz, az orr feldagad: hát még a hang! Az a szép, lágyan csengő, melegen reszkető hang rekedt rikácsolássá válik, elcsuklik, visítóz: a kifejezéseket nem válogatják, Két előkelő úrhölgy, mint két kásás kófa a piacon!

Vajon mi hozhatta őket ekkora indulatba?

Spanyolul kiabáltak, mind a kettő mexikói nő volt. A gyermekek nem érthették, hogy mit beszélnek, azok nem tudtak spanyolul, de én jól értettem.

A női háború tárgya egy olajfestmény volt, mely ráma nélkül egy festőtámlányra volt helyezve. Szerafino arcképe volt az, életnagyságban, térdig: kitűnő remeke egy hazai festésznek.

A művész, Szerafino haláláról értesülve, ideküldte az arcképet. A művész díja már előre ki volt fizetve Szerafino által, az tehát nem lehetett kérdés, hogy ki adja meg az árát?

Most azután a két asszony azon veszett össze, hogy melyiküknek a tulajdona ez az arckép?

Szerafino özvegye azt állította, hogy ez őtet illeti meg, ő a törvényes örököse a meghalt férjének.

Coronilla ellenben amellet érsködött, hogy Szerafino ezt az ő számára festette, s az ő rendeletére küldte ezt a festőművész egyenesen őhozzá.

Az asszonyok mindegyre erősebb kifejezésekkel éltek.

Végre az özvegy azt kiáltotta:

— Nekem Szerafino férjem volt!

Erre Coronilla azt vágta vissza:

— De nekem több volt, mint férjem!

S azzal odarohant a két térdeplő fiúhoz, azokat kézen

ragadta, s odahurcolta magával a koporsóhoz, s kényszeríté őket, hogy a halottnak a kezét megcsókolják.

Erre az özvegy nő dühbe jött, felkapta balkézével a ruháját térdig: a harisnyakötőjébe volt tűzve egy tűr, azt kirántotta, s gyorsan, mint egy vadállat, odaszökött az arcképhez, egy merész kanyarítással kivágta belőle az arcot, a fej nélküli képet pedig odalökte Coronilla lábához.

— Ez az enyim volt, az enyim marad: a többi a tied volt, maradjon neked!

S azzal egy merész állásba vetette magát, egyik kezében a magasra emelt tűr, másikban a kivágott arc. Coronilla megérthette, hogy mi vár reá, ha erővel akarja visszavenni tőle a kivágott darabot.

Nekem egy összeomló világ zuhant a fejemre! Hát ez az én családi boldogságom? Büszkeségem?

Az örütség lelke szállt belém! Most mindjárt odarohanok közéjük, kicsavarom az egyik asszonynak a kezéből a tűrt, s megölöm vele a másikat! És aztán azt a két gyászruhás kölyket. És utánok valamennyit! Mind, mind! Az utolsó bölcsőben alvó kukacig!

Hanem aztán az első őrjöngési rohamot nagy hirtelen elfojtottam magamban. Hiszen nem vagy te veszett bolond! Hogy úgy tégy, mint a beduinok, a vad indiánok. Legyen helyes eszed! Mivel nemzeti fia a sértett becsületét nem tisztogatja asszonyvérrel, gyermekvérrel. Te férfi vagy és gentleman. Tudod, hogy mi a kötelességed.

Egészen helyre tért az eszem. Elhagytam a kupolatermet, lementem a kocsimhoz, hajtattam a Park-Clubba. Ott találtam két barátomat tekézve, azokat felkértem, hogy jöjjenek velem egy becsületbeli ügy elintézésére. Készséggel követtek a vívó- és lövőterembe, ahol délután nem szokott lenni senki.

Elmondám nekik hidegen, nyugodtan, hogy férjji becsületemben meg vagyok sértve, mélységesen: csálhatatlan bizo-

nyitványaim vannak; nekem a becsületem elrablójával meg kell verekednem életre-halálra.

Elvállalták, hogy segédek lesznek.

Az egyik eztán azt kérdezte tőlem, hogy ki az az úr, akit nevemben az elégtételadásra fel kell szólítaniok?

Én nyugodt hangon feleltem meg rá:

— Szerafino.

Erre az egyik barátom nagy szemeket meresztett rám, s majd meg a másik barátomra nézett.

Az pedig összecsapta a kezait, s olyan hangon, mely keverve volt ijedséggel és nevetéssel, mondá:

— De édes barátom, hisz Szerafino meghalt, ott fekszik a ravatalon a te saját palotádban.

A vér a fejembe ment: nem tudtam magam türtőztetni; fennhangon kiabáltam, ahogy gentlemanek nem szoktak lovagias ügyek megvitatásánál.

— Hát hiszen tudom én, hogy hol van Szerafino! Onnan jövök. De én nem engedem neki, hogy meghaljon! Én akarom őt megölni! Magam, az öreg. A szívén akarok keresztülrontani a kardommal. Ohó! Az ilyen meggyalázást nem viszi el az ember olyan könnyen a másvilágra. Ébredjen fel! Álljon helyt a gonosztetteiért. Jó is volna, úgy számolni le, hogy mikor az emberre kisül a gyalázatosság, akkor azt mondja: én meghaltam, vigyetek ki, dugjátok el a föld alá. Nem, uram! Így nem menekülsz tőlem!

A barátaim csitítottak, hogy ne kiabáljak olyan nagyon, hogy a szomszéd szobákban is meghallják.

Én aztán alábbszállt hangon igen okos dolgokat mondtam el nekik.

— Tudjátok, barátim, az az ember nincsen meghalva; csak tettei magát: hisz a szemei nyitva vannak: néz és lát. Akkor bizonyosan hallani is fog. Ha ti odakiáltjátok a fülébe: „gazember”, arra fel kell neki ugrani, és veletek menni, ahová hívjátok. Én ezt bizonyosan tudom. Mert dacára annak, hogy

engem hallatlanul meggyalázott: azt mégis el kell róla ismernem, hogy ő bátor, lovagias férfi, aki helytáll, s nem engedí magát pofonveretni.

Az én két barátom egymásra nézett, s aztán, mint akik tudják a dolgukat, rábólintottak a fejükkel.

— Jól van, öregem — mondá az egyik. — Odamegyünk Szerafinóhoz, s kihívjuk őt a te nevedben.

— Legsúlyosabb föltételek mellett.

— Addig eredj haza, s várd be a jelentésünket

— Nem! Én abba a házba többet be nem megyek. Itt maradok a vívóteremben! Előhívatom a vívómestert, veszek tőle leckét a törvívásból. Rég nem volt már egyenes kard a kezemben.

Azzal megszorították a kezemet, s azt mondták, hogy csak gyakoroljam magamat a fleuret-vívásban, amíg ők visszatérnek.

Amint aztán egyedül maradtam az üres vívóteremben, lassankint kezdett mégis visszatérni a helyesebbik eszem. Átláttam, hogy ez egészen hebehurgya szándék tőlem, egy olyan gyakorlott spadassint, aminő Szerafino, nekem, az öreg embernek, egyenes kardra kihívni: hisz akkor ő szúr le engem. S végül még ki is nevetnek. *Eszemen kell járnom!*

Pisztolyra fogunk vívni: drótcsővű pisztolyra, célzó légygyl, serkentővel. Húsz lépésnyi távolból, öt-öt lépés közeledéssel. Ebben már aztán mester vagyok. Előhívattam a töltő legényt, pisztolyokat hozattam, s elkezdtem célba lövöldözni. Remekül sikerült minden lövésem. Utoljára kártyalapokat szegeztettem ki a céltáblára. Ha akartam, a coeur-lovagnak a fejét lőttem ki a kártyából.

Mire a barátim egy óra múlva visszatértek, egy egész halmoz kártya hevert az asztalon, csupa kavallokkal, akiknek a feje át volt lyukasztva.

— Ide nézztek! Így szokott lőni az öreg! Pistolyt választottatok?

— Szokás szerint. Ily súlyos esetről. Először háromszori golyóváltást, s ha annak nincs eredménye, akkor folytatása a párbajnak törrel.

— Jótállok az eredményről. Hadd lássam a pisztolyokat. — Egyikök kiment s behozta a pisztolytokot. Meg voltam vele elégedve. Serkentővel (Schneller) is el voltak látva.

— Ma halsz meg, Szerafino.

— No csak nem kell kérkedni, öreg — mondá az egyik barátom. — Ellenfeled is jól lő, s meglehet, hogy ő fektet téged hasra, vagy felugrat.

(Tudvalevő, hogy akit mellbe lőnek, az nem hátra esik, hanem előre, akit pedig főbe lőnek, az egy lábnyira felugrik a levegőbe.)

A másik barátom ezalatt elvégezte velem a párvívás toalettjét. Pisztolypárbajnál nem szabad semmi fehérnek maradni a vívókon, inggallér, kézelő begyűretik: a kabátot begombolják, hogy semmi célbavehető pont ne maradjon.

— Mikor lesz a párbaj? — kérdezém.

— Még ebben az órában. A budai lövöldében; csak az orvos megérkezését várjuk, akit ide kértünk.

Az sem soká várattott magára. Ez az én kedves doktorom, ezzel a mosolygó rózsás arccal, mellig érő fekete szakállal, aki minden párbajnál jelen szokott lenni, nála nélkül nem is volna fashionable a gavalléroknak egymás vérént ontani.

Nagyon örültem, hogy ő lesz az orvosom a párbajomnál.

Kézszorítás után odakínáltam neki a kézcsuklómát, tapintsa meg az üteremet: ugye mily rendesen ver? Nem félek.

Megvizsgálta az üteremet, de nem szólt utána semmit, csak mosolygott.

Egyik barátom aztán még egy feladatra figyelmeztetett: nem látnám-e szükségesnek, hogy ily végzetes pillanat előtt végrendeletet tegyek?

— Végrendeletet? Négy szó elmondja azt: „Bőröm a tímárnak, csontom a kutyáknak!”

S nagyot nevettem rá! Bántott ellenben, hogy az a másik három férfi nem osztja a nevetésemet. Pedig ez olyan tösgyökeres magyar mondás.

— No hát mehetünk.

Odalenn nem az én fogatomat használtuk, annak a piros színe s a kocsis egyenruhája nagyon ismerős; hanem egy bérkocsiba ültünk be mind a négyen. Annak is lehúzták a függőnyeit: azzal az indoklással, hogy ha minket a hírhedt párbaj-orvos kíséretében valami ácsorgó detektív meglát, rögtön értesíti a rendőrséget, s az közbeveti magát, és megakadályozza a párbajt.

Nekem olyan hosszúnak tetszett ez az út. Nyughatatlan-kodtam.

— Vajon ott lesz-e Szerafino?

— Minden bizonnyal ott lesz.

— Ha el nem jön, én kutyakorbáccsal verem meg.

Útközben aztán elbeszéltem mind a három barátom előtt azt a jelenetet ott a kupolateremben, melynek véletlen nézője és hallgatója lettem.

A két segédem igyekezett elszörnyedés hangjait hallatni.

Csak az a pirosképű doktor mosolygott, mintha azt mondaná: „Hát te ezt csak ma tudtad meg? Hát nem beszéltek neked erről a verebek, mikor kalácsmorzsákat hintettél nekik az ablakod párkányára?”

Végre megálltunk egy kapu előtt. Én fel akartam emelni a függőnyt, hogy kitekintsek, de a barátom megkapta a kezemet.

— Vigyázz, ott egy rendőrtiszt áll.

A kapu kinyílt, a kocsi befordult rajta, azután ismét becsapódott a kapu, a bejárat alatt kiszálltunk, s onnan mindjárt egy földszinti terembe nyitottunk be.

— Helyben vagyunk — mondá a segédem.

Körülnéztem. Biz ez elég alkalmas hely a párbajvívásra. Semmi más bútornak benne, mint nehéz karosszékek. Azoknak egyikébe engem leültetett a doktor.

— Itt van-e már Szerafino? — kértem én nyugtalanul.

— Mindjárt jön, csak előbb az orvosa és a segédei lépnek be: a párbaj föltételeiben egyezkedésre.

Csakugyan, nemsokára nyílt az ajtó, s belépett rajta egy szikár férfiú, akinek a külsején fel lehetett ismerni az orvost. Rövidre nyírt bajusza és szakálla volt, vékony, összeszorított ajkai, szűrő szemei sűrű szemöldökkel. Kurta dzsek volt rajta lóden szövetből. (Ilyen alkalomra ugyan egy kicsit finomabbul is kiöltöztetett volna.)

Hanem a vele együtt bejött másik két gentlemanben sehogy sem bírtam feltalálni azokat az alakokat, akikkel valaha a fővárosi nyolc kaszinó valamelyikében találkoztam volna.

A most érkezett orvos odajött hozzám, udvariasan meghajtotta magát, s eközben a tenyerének az élével odaütött a térdem fölötti inamra, hogy én attól egyszerre felkaptam a lábamat magasra.

Nagyot bámultam a szemébe. No ez furcsa kis üdvözlés egy doktortól! Mire való ez?

Erre ő elővett egy rendkívüli nagyító üveggel ellátott pápaszemet, azt az orrára helyezte, s úgy nézett hosszasan a szemeimbe.

— Uram! — szóltam én, felállva a székről. — Nem értem önnek a bánásmódját.

Az utóbbi doktor erre odafordult az én doktoromhoz, s azt mormogá a fogai között, hogy „paralysis progressiva”.

Csak ekkor tudtam meg, hogy hová kerültem.

— Hisz ez az örültek háza! Ti gazemberek, ide hoztatok engem?

Azzal nekirohantam a két barátomnak, s elkezdtem őket öklözni. Az örültek veszedelmes ereje volt a karjaimban. Az ajtó mellett álló két férfi beavatkozása azonban nagy hirtelen véget vetett az egyenlőtlen tusának. Engem lefogtak, s minden rugdalózásom, harapdálásom dacára rám húzták a kényszerítő zubbonyt: azzal aztán bevittek egy olyan szobába,

amelynek a falai ki vannak párnázva, hogy a páciens a koponyáját be ne zúzhassa rajtuk: lefektettek egy nyoszolya nélküli ágyba, a fejem fölé kiakasztották a felírtos táblát, „dühöngő örült”, s aztán egy őrt állítva mellém, magamra hagytak.

Ott azután egész éjszakán át mozdulatlanul fekve, ráértem végiggondolni, hogy mi történt velem?

Párbajt vívtam egy halottal, s a halott ölt meg engem.

Meg voltam felőle győződve, hogy ezt a pokoli cselszövényt az asszony koholta ki ellenem. Azért, hogy a szeretőjét megmentse a bosszúmtól.

Hogy engem örültek nyilvánítanak! Engem, ki a mai napon a legjózanabb ésszel, belátással, leleményességgel hoztam határozatokat egy világraszóló műszaki vállalat felett, aki el tudtam igazodni a számok tömkelegében, akit a tanácskozás bölcs vezetéseért megéljenezett ezelőtt nyolc órával a legokosabb emberek gyülekezete! Hogy én örült legyek?

Pedig hát itt vagyok. Rajtam az összevarrt ujjú zubbony.

S hogy még jobban megbizonyodjam az állapotom felől, nyomban jött a borbély az ollóval, s tövig lenyírta az ősz hajamat. Szép hosszú à la Napóleon III. kecskeszakállam volt, azt is levágta. A bajuszomat megcsavargatva viseltem, s arra különösen büszke voltam. A gyilkos azt is letarolta.

És hát miért kellett mindennek így történni velem?

Visszatértem a messze múltakra, s aztán megtaláltam a választ erre a kérdésemre.

Azért, hogy egyszer egy világszép asszonynak megcsókoltam a kezét.

A VÉGTELEN VÉG

Azon a hosszú-hosszú éjszakán, melyet megkötözve kellett végig — nem aludnom, hanem virrasztanom, — hosszasan és körülményesen kigondoltam, kidolgoztam annak a komédiá-

nak a szövegét a legapróbb részletekig s a csatányos befejezésig, amely komédia engem innen ki fog szabadítani.

Ohó! okos ember vagyok én még: túljárok a profán bölcsesk eszén.

A legelső feladatomb az volt, levettetni a fekhelyem fölül azt a fölíratot, s felváltatni az elébb nekem szánt minősítéssel.

Ez rövid időn teljesen sikerült. Nyugodtan, legkisebb ellenkezés nélkül vetettem magamat alá a pszichiátrák minden kísérleteinek, pedig azoknak az elviseléséhez bizony nagy egyéni önmegtagadás kell. Hagytam magam zuhanyoltatni, dörzsöltetni, villanyoztatni.

Az ápolóm egy hét múlva azzal a biztatással örvendeztetett meg, hogy nem fog nálam legvégsőre kerülni a sor, a trepanálásra. Pedig az sem utolsó utógyönyöre egy szépasszony csókjának, ha az embernek a koponyáját kifúrják.

Ezt én szerencsésen átugrottam *okos magamviselete* által.

Tizednapra már felváltották a táblám felíratát azzal, hogy *paralysis progressiva*.

Ez, kérem olyan, mintha valaki bárói rangból grófirá emelkedik. Még hátra van a hercegi.

Ettől kezdve aztán abban a szabadalomban részesültem, hogy magamban, minden kísérő nélkül sétálhattam, ögyeleggettem a (valljuk meg igazán) kitűnően berendezett állami tébolyda kertjében. No már, ha valaki meg akar bolondulni, ne is kíváncson magának jobb helyet. Micsoda vívmánya a humánus kornak, hogy most az örülteket gyöngéden kezelik, szakértőleg gyógyítják, s nem láncolják oda a torony falához, mint a múlt századokban!

Hanem én azért mégis megszököm innen.

A kertben tett sétáim alkalmával gyakran találkoztam egyikével a hozzám hasonlóul szánakozásra méltó alakoknak. Olyan negyven-ötven év körül járó férfi volt.

Ez, amint engem szemközt jönni látott, egyszerre meg-

fordult a sarkán, s sietve elrohant, ha pedig ülve találtam egy padon, felugrott, keresztülugrott a padon, s belevetette magát a sűrű jázminbokrokba.

Ez engem ingerelt. Mit vétettem én ennek az embernek? Hisz sohasem láttam.

Egyszer aztán belekötöttem, nem hagytam elfutni, megfogtam a karját.

— Mért fordul ön meg a sarkán, valahányszor engem meglát? Vétettem én önnek valamit?

— Véteni nem vétett; de rettegésbe hoz. Nem azért került-e ön ide, hogy egy halottat kihívott párbajra?

— De igen.

— No hát. Hogy ne rettegek én öntől, aki magam is egy halott vagyok? Rég meghaltam, de nem engednek eltemetni. Idehozta. Úgy bánnak velem, mint egy élő emberrel. Enni, inni kényszerítenek. És most idehozza az ördög önt, aki halottakat kényszerít párbajra. Ön nekem veszedelmes ember. Én már meghaltam, nem élek, én nem engedek golyókat lövetni a testembe, töröket fúratni a tüdőmön keresztül. Hagyjon ön nekem békét.

Ez egy új világosságot derített az agyamban.

Hisz ennek az embernek a rögeszméje éppen az én rögeszmémnek az ellentmondója.

Nagy lelkesedéssel futottam fel az igazgató orvoshoz ezzel a tapasztalatommal. Elmondtam neki a közöttünk folyt párbeszédet. Aztán nagy elragadtatással kiálték fel: „Uram! Amit az önök bölcsessége nem volt képes nálam előidézni, ennek a bolondnak a bárgyúsága megtette: kigyógyított tökéletesen ebből az örült gondolatból. Olyan az, mint mikor a két ellentétes szín, a veres és zöld egymást elfedi, mind a kettő elenyészik. Mátul fogva nem hiszek abban, hogy nekem a megholt ellenfelemet párbajra lehessen velem szembeállítani, s kérem önt igen szépen, legyen szíves azt levélben tudatni a két gentlemannel, akiket erre felszólítottam, hozzá

csatolva a lovagias bocsánatkérésemet azokért az ökölcspásokért, melyeket az ön jelenlétében nekik kiosztani elég udvariatlan valék."

Az igazgató orvos nagyot nézett a szemem közé, s azt gondolta magában: „jól van, jól! Te most meggyógyulást színelysz. A bolondok nem teszik bolonddá az orvost."

Hiába, azt a pupillakitágulást nem lehet eltagadni. Az ember nem macska, hogy a szemfeketétjét tetszése szerint össze tudja húzni. Az orvos ráismer.

Azt ígérte, hogy majd tudatni fogja barátaimmal az izenetemet. És aztán levétette az ágyam fölül a második feliratot, s ezt a harmadikat akasztatta helyébe „neuraszténia". No ez már hercegi cím. S ettől fogva naponkinti tizenhat órai pihenésre lettem utasítva. Ha szocialista vezér lettem volna, igazán meg kellett volna elégednem a sorsommal.

Hanem hát az már az emberi természetben van, hogy sohasem lehetünk a sorsunkkal megelégedve, még ha a lipótmezei palotában gondoskodnak is a kényelmünkről.

Az ember nemcsak pihenni szeret, de pihenés közben olvasni is.

Márpedig itt az a rendszer, hogy akik ennek a háznak az ápoltjai közé fölvétnek, azok soha egy hírlapot és egy kívülről érkező levelet nem kapnak a kezükbe. Aki olvasni akar, ott van neki az intézet könyvtára, gazdasági iratok, aztán a klasszikusok: Vergilius Aeneise, Bucolicája; de idegekre ható olvasmányokat az elmebetegek kezébe nem adnak.

Minden alkalmat felhasználtam, amidőn az igazgató orvossal összetalálkoztam, hogy őt e tárgyban engedékenységre bírjam.

— Ez nem jó metódus, amit önök az elmebetegek irányában követnek: elzárni előlük a külvilág ismeretét. Ezáltal kényszerítik őket a fantáziához folyamodni, s a képzelem még zavaróbban hat az idegekre, mint a legkellemetlenebb valónak a meg tudása. Nekem a hírlapolvasás valóságos életfö-

tétel. Odahaza dobzódtam a hírlapokban. Nincs étvágyam, ha hírlapot nem kapok.

„Nem lehet, nem lehet”, volt rá a válasz.

— Hát nem bánnám én, ha külföldi lapot kapnék is: angolt, amerikai vagy spanyolt.

— Nem lehet.

— No ha a politikai lapok szenzációitól őriznek, azt megértem! de adjanak legalább egy szépirodalmi lapot, egy élc-lapot — vagy a Vasárnapi Újságot.

— Azt meg már éppen nem lehet!

— De hisz így melankóliába ejt az unalom.

— Olvassa ön Vergilius Aeneisét.

— Olvastam én azt deák koromban eleget. Nagy elismeréssel viseltetem a jámbor Aeneás iránt, különösen azért, hogy egy szép asszony elől idejekorán meg tudott szökni, de ez a jó példa rám nézve már elkésett. Nem kérek Aeneásból többet. Hanem hát mondok valami mást doktor úrnak. Az otthoni könyvtáramban van egy vaskos kötet, igazi elefantina moles, szép kapcsos borjúbőr kötésben, a neve Cosmographia Sebastianus Münsterustól, hozzassa el azt nekem, az tele van érdekes képekkel, mulatságos adatokkal, létezhető, vagy soha nem létezett emberek és állatok országaiból. Magyarország is benne van mint Sarmatia alkatrésze. Ez már csak nem veszedelmes olvasmány. Hiszen csak Bocskai István koráig terjed. Hát hiszen gyógyulófélben vagyok már.

Az igazgató orvos látható zavarba jött erre a kérdésemre. Az arca egészen elvörösödött, s a szemüvegeit kezdte törölgetni a zsebkendőjével, s aztán egyszerre csak minden válasz nélkül otthagytott a faképnél.

Csodálatos, hogy egy ilyen okos ember nem engedi magát meggyőzetni egy másik okos ember által.

Délben azonban, mikor ebédhez ültem, újra meglátogatott.

— No lássa ön, mennyire bízom önnek a gyógyulási állapotában. Elhoztam önnek a szivartárcáját, amit eddig vissza

kellett tartanunk. Most már megengedem önnek, hogy naponkint elszívhat egy szivart, ebéd után. De azt is a kapus szobájában, hogy a többi betegek észre ne vegyék.

Ez a doktor csakugyan nagy emberismerő.

A neuraszténiás betegnek mindenféle nikotin, koffein élvezet általában el van tiltva, ha a szivarozást megengedi neki, ez a legjobb bizonyíték a közel felgyógyulásról.

S ez egyúttal a hírlapok miatti lamentációnak is legjobb kodeinjé.

Mert már bocsássanak meg énnekem a világ minden vezércikkezői, szónokai, tárcaírói, de egy jól égő havanna mégis csak külön élvezet minden nyomtatott papirosnál.

Majd hogy kezet nem csókoltam a doktornak ezért.

Alig is várhattam, hogy ebéd után lemehessek a kapus szobájába, arra az egy szivarra rágyújtani. Annál volt a gyufa. Gyufát a szegény bolondok kezébe nem adnak. Azért több szivart napjában annál az egynél nem is szívhattam el. Hat szivar volt a tárcámban, mikor azok elfogytak, akkor az orvos rávett, hogy azok helyett az erős szivarok helyett, amiknek darabja két korona, szívjak könnyebbeket, amiket tíz fillérért vesztegetnek. Azzal is meg voltam elégedve.

Hiszen nem szivarról volt itt már szó, hanem valami nagyobb dologról.

Az a szivartárca nagyon becses szerzemény volt rám nézve. Annak egy rejtett rekesze volt, melyet csak a rugó eltalálása mellett lehetett felnyitni, abban a rekeszben volt egy kétszáz koronás bankjegy, meg egy általános vasúti jegy, Európa valamennyi vasutaira.

Innen kiszökni nem elég, hanem aztán tovább menekülni: az a feladat.

Amíg azt az egy szivart elhamvasztottam, a kapus ott volt mellettem a szobában: — s ez idő alatt a vicéje ült a kapu bejáratát őriző páholyban. A kapu őrizetlen nem marad soha.

A kapus szobájában volt egy falinaptár, amiből én kita-

nultam, hogy nemsokára következik egy nagy nemzeti ünnep, Szent István király napja. Erre sok nép felcsődül a vidékről Budapestre.

Egy héttel előtte hozzáláttam a tervemhez.

A szivarozási engedély óta az igazgató doktorral egészen jó barátok lettünk. Én iparkodtam a doktort régi anekdoták felelevenítésével mulattatni. Többek között, hogy a pánszláv pap hogyan prédikált Szent István király napján (rá levén parancsolva) az első magyar királyról:

„Aki tolvaj, az lop: mert aki lop, az tolvaj; de megvan neki érte az övé haszna” stb., stb.

A doktor valószínűleg hallotta már ezt az adomát többször is, de azért mégis jólesett neki, hogy egy idegbeteg szenvedője ilyen verőfényes hangulatban van.

Erről aztán áttértem arra, hogy most nemsokára be fog következni a nagy nemzeti ünnep, a Szent István király napja: milyen jó volna akkor ezeknek a mi szegény kedélybeteg lakótársainknak is valami mulatságot rendezni, talán egy népjelmezes fölvonulást, este lampionokkal, kardalokkal. Ez a kedélyük gyógyulását előmozdítaná.

Tudom, hogy ez némi költségbe fog kerülni, de hát azt én kész vagyok mind a sajátomból fedezni, úgy tudom, hogy idejövetelemmel valami összeget hoztam a tárcámban.

— Az meg van jól őrizve.

Vigyáztam, hogy gyanút ne költsek magam ellen.

— Nem kívánom a tárcámat visszaadni. Majd ha innen megválok, addig semmi szükségem rá. Tessék nekem majd annyit felszámítani belőle, amennyibe a népmulatság kerülni fog.

Az orvosnak tetszett ez az ötlet.

— De hát az ilyen népmulatságnál mégis múlhatatlan kiegészítő rész az ivás. A mulatóknak valamit csak kell inniuk. — Folytattam én a tervezést.

— Márpedig itt e falakon belül semmi spirituózumnak nem szabad pohárba tölteni — mondá ki akaratát a doktor.

— Értem jól, és helyeslem. Bor, ser, de még inkább az égett italok a kedélybetegekre nézve valóságos méreg. Hanem én tudok egy egészen ártatlan italt, ami jólesik az ínynek, de azért az életműszerre nem hat: ez a ribiszkebor. Nincsen abban egyéb, mint a gyermekeknek való tengeri szőlő édes savanykás nedve, nádcukorral szelídítve. Ezt szoktam én felhordatni, mikor gyermekbált adtam odahaza az aprószeneteknek. Mekkora áldomásokat ittak vele, s azt hitték utána, hogy igazi bort ittak.

— Ez egészen helyes. A ribiszkéből, köszmétéből készült bor valóban a legártatlanabb italok közé tartozik — mondá az orvos. — Csakhogy én nem tudom, hogy ezt valahol Budapesten árulnák. Németországban mindenütt kapható.

Én aztán készen voltam a kísérettel.

— Ott készítik ezt a budai gyermekmenhely telepén, ahol a talaj éppen csak ribiszke termesztésre való: tessék az én nevemben megrendelést tenni: van készletben elég, akár száz palackra való.

— Nem, az sok lesz.

— No hát mondjunk ötvenet. Még magam is hajtok fel egy pohárral, ha doktor úr megengedi, becses egészségére.

Megengedte. Öröndetes dolog az, ha a páciens ürit poharat az orvos egészségére.

Azt kikötöttem magamnak, hogy amikor megérkeznek a ribiszkeboros palackok, engem kihívjanak a megtekintésükre, majd én bontom fel az első palackot. Mert ha a ribiszkebor megpezszdül, akkor az is mámorító hatással bír.

Rendén ment minden. Szent István király napján az egész kolónia fel volt elevenülve, a bekövetkezendő ünnepély nevére. Jelvények osztattak ki, süvegek a férfiaknak, fejkötők a hölgyeknek, csattogó bohócpálcák a fiataloknak, japáni napernyők az idősebbeknek. A lampionok ott lebegtek már a kerti utak oldalain.

Délben jelentették nekem, hogy megérkezett a budai ribiszkebor szállítmány. Odasiettem.

A régi jó ismerős öreg hordár hozta, aki szokta hozzám rendszeren szállítani ez ártatlan italt. Veres sipkája volt, fakó-veres blúza, s a nyaka körül veressárga gyapotkendő csavarva. Ezt ő télen-nyáron viselte. Egy targoncán tolta a ribiszkeboros nagy kosarat.

Ahogy engemet meglátott az öreg, nagyon megörült; de a portás nem engedte velem szóba állni. (Ez tiltva volt.)

— No csak frissen vigyük be azt a palackos kosarat, öreg — kiálta neki, s maga megfogva a kosár egyik fülét, segített neki azt a targoncáról leemelni.

A hordár azonban elébb nekivetkőzött, leölté a fakó blúzát, letekerte a nyakáról a gyapotkendőt, s azokat a targoncája saraglyájára vetve, a veres sipkáját is hegyibük tevé, s azután a portással együtt igyekezett a palackos kosarat az emeletre felcipelni. Aközben a viceportás őrködött a kapu alatt.

Amint ezek a lépcsőfeljáraton eltűntek, én hirtelen ledobtam a kabátomat és kalapomat a targoncára, felcsaptam a fejemre a veres sipkát, felöltém a hordár blúzát, nyakam körül tekertem a tarka gyapotkendőt, s azzal megragadva a targonca két rúdját, nagy robogással kicsörtettem a kapu alatt, a szemfüles viceházmesternek még oda is kiáltottam: „gudi nacht Pauli!”

Mikor olyan messzire elhajtottam, hogy az újra átöltözésemet egy őrkunyhó mögött végre lehetett hajtanom, a hordár cókmókját odaraktam a targoncára, a magam öltönyét felvettem, s akkor aztán elkezdtem futni, ahogy bírtam.

Különösen kedvezett a szerencse. Egynéhány ezer szocialista munkás közeledett nagy énekléssel a Zugliget felől. Közéjük keveredtem, s én is velük együtt énekeltem a Mar-seillaise-t.

Mindig nagyon szerettem ezeket a derék munkásokat,

életemnek javát közöttük töltöttem el; de még ilyen jól nem esett a társaságuk, mint most. Itt próbáljanak elfogni!

De talán nem is üldöztek? Talán nem is vették észre megszökésemet? Elvonta a felügyelők figyelmét az ünnepségi előkészület? Talán a hordár, akinek a targoncáját elvittem, nem csapott miatta lármát: megértette a dolgot, s előresegítette a menekülésemet? Vagy talán? Talán az igazgatófőorvos, mikor hírül vitték neki, hogy a hírneves ápolója megugrott, vállat vont rá, s azt mondta: „Hadd fussa ki magát, holnap majd megint itt lesz, s visszakérezkedik”?

Az éneklő munkások rajában csatangoltam tovább.

Senki sem ismert rám.

Hogy is ismerhetett volna? A minden illusztrált hírlapban látható kecskeszakállas, hegyes üstökös, sodort bajszos arcomra, ebben a kurtára letarolt koldusszakállas pofában. Ilyennek nem látott engem senki. Nem volt rajtam semmi úri. A kabátom nyomait viselte annak a tusának, amin az első látogatási napon keresztülestem: szakadások voltak rajta összevarrva. Egy bádogoslegény odaszegődött hozzám, s az egész úton azt magyarázta, hogy milyen jó világ lesz akkor, ha tizenhat órai pihenés lesz. Abból a jó világból jövök éppen.

A jókedvű, tüntető munkások seregével eljutottam a déli vaspálya házáig: ott hátramaradtam tőlük, s bementem a pályaház vendéglőjébe. A vendéglős elem jött, végignézett rajtam, s aztán figyelmeztetett rá, hogy a harmadik osztályú utazók számára merre van a kázinó. Ez sem ismert rám; pedig de sokszor hajlongott előttem. Én nyugodtan mondtam neki, hogy első osztályon szoktam utazni, s leültem egy szöglet asztalhoz, étlapot kérve. Bifszteket rendeltem, angolosan sütve. Ez respektust keltett irántam. Azután kivettem a szívtartárcámból a kétszáz koronás bankjegyemet, felkértem a vendéglőst arra a szívességre, hogy váltasson a számomra első osztályú jegyet Velencéig.

Volt ugyan minden vasútra szóló szabadjegyem, de azt jónak találtam nem mutogatni, amíg Magyarországon vagyok. Csak egyszer olasz földre juthassak. Ott vannak jó barátaim. Ott nem történhetik az meg, hogy egy hűtelen aszszony a bosszúállást forraló férjét a bolondok házába csukathassa.

Gondolom, hogy hírhedett ügy lesz még ebből az én erőszakos becsukatásomból.

De hogy az igazgatótársaim nem reklamáltak miattam, hogy annyi régi jó barátom a képviselők, főrendek soraiban nem interpellált miattam: ez rosszul esett.

Hiszen meglehet, hogy volt benne egy kis bolondság, hogy valaki egy halottat párbajra híjon; de azért nem kell az embernek mindjárt a bajuszát levágnatni.

Felhívok minden becsületes magyar embert, helyeselné-e, valahányszor valami bolondságot elkövet, hogy a bajuszát levágják?

Már most addig, amíg a bajuszom újra ki nem nő, meg sem mondhatom a nevemet, hogy kinek hínak.

A vendéglős rövid időn elhozta a Velencéig váltott útjegyemet, meg a visszajáró váltott pénzt. Velencében már ügynököm van, ki a kőszénbányám termékét elárúsítja. Az majd ellát pénzzel.

Amíg a trieszti vonat indulási ideje elérkezik, elég időm volt a folyosón végigbandukolni. Szándékomba volt hírlapokat vásárolni. Most már szabad.

A hírlapelárusító fülke még be volt zárva; nem volt esti lapok ideje, hanem az ablakba ki voltak téve a magyar és német tréfás lapok példányai: a Fliegende Blätter meg a Borszem Jankó.

A nagyon kedvelt német élclap egyik oldalán mindjárt szemembe ötlött egy jól ismert arckép. Ez az én Karszt-csatornám főügyvivője: igen, ő az, azzal a megfordított körte fejjel; alul széles, felül hegyes. Hogy kerül ez a Fliegende

Blätterbe? Amint közelebbről kezdem vizsgálni: ezt a feliratot találok az arckép fölött: „Steckbrief”.

Hát az micsoda? Üldözőlevél! Kurrentálás! Egy olyan ember ellen, aki a legkitűnőbb társadalmi állást foglalja el, s a vagyona három-négy millióra megy. Valami élc akar ez lenni?

Az ajtón túl levő ablakban aztán megtaláltam a folytatását ennek az élcnek. Ott meg a Borsszem Jankó volt kitérve, melynek mind a két oldalát elfoglalta egy kép, amelyen magyar, német és francia csendőrök kergetnek egy futó alakot, aki azonban orrot mutat nekik, s egy szökéssel átugrik a calais-i csatornán, egyik lába már a doveri partot éri. Ugyanazon arc: az én ügyvezetőm.

De aztán találtam még valami mást is: egy vaskos füzetet, fekete borítékban, melyre veres betűkkel ez a cím volt nyomtatva: „*A Karszt-csatorna katasztrófája.*”

Egy egész nagy füzet egy katasztrófáról!

Előkerestem valahonnan a vasúti portást, s kértem, hogy adja ki nekem azt a füzetet. Nem is volt drága. Egy koronáért adták.

No, ez az olvasmány elég lesz nekem addig, amíg a trieszti vonat elindulása következik, ami jó egynehány órai haladék.

Én tehát bevettem magam az első osztályú váróterembe: az ajtónál az ajtóőr áticsikkentette az útijegyemet, amiért én neki egy koronát nyomtam a markába. Ettől egy kis gyanút fogott. Egy utas, aki a váróterembe lépésnél borravalót ad. Nagyon az arcomba nézett. Sokszor látott ez ember engem. Hanem aztán csak egyet bólintott a fejével: az a „másik” ötkoronás borravalót szokott ilyenkor adni.

Aztán beültem egy szegletbe, s elkezdtem a füzet lapjait egy fogpiszkálóval felvagdálni. Késem természetesen nem volt. Azt nem a lipótmezei menedékház lakói számára találták fel.

Csak egy hordár alkalmatlankodott még azzal a kérdéssel, hogy nincs-e valami feladni való bogyrom?

Ennek a számára azt a mesét gondoltam ki, hogy a bőröndjeimet, köpenyemet az inasomra bízta, hogy hozza el egy targoncással a vasúthoz. Azok most bizonyosan beültek a Három Almába: nagy ünnep van, ott iddognak. Ha clöke-rülnek, vegye át tölük a málháimat. Ennek is adtam egy koronát. Nem is háborgatott többet. Hozzáfoghattam az olvasáshoz.

Mindjárt az első sor így kezdődött.

„A Karszt-csatorna Magyarország kloákájává alakult.”

Aztán csupa egymásra következő tények lettek elősorolva.

A vezérigazgató kitörte a nyakát, a társaság elnöke megörült, a vezérügynök megszökött.

A kormány lefoglalta a társaság vagyonát, s szigorú vizsgálatot rendelt el.

A vizsgálat rendkívüli visszaéléseket, szabálytalanságokat fedezett fel: később aztán tetemes pénztárhíányt.

Az elfogott pénztárnok, hogy magát kimentse, az el nem könyvelt összegek hovalettét egy egész csomag firkával igyekezett kideríteni, mely térítvény, elismervény, provízió cím alatt, némelyik csak egy látogatási jegy alakjában, melyre az összeg és a dátum voltak följegyezve, bizonyítá, hogy azok az összegek általa ki lettek fizetve, az igazgató meghagyásából.

S milyen nevek kerültek elő abból a csúnya jegyzethalmazból? Az ország legemlegetettebb nevei!

A pokol háromfejű Cerberusa osztozott ezen a pénzen. Törvényhozók, pénzemberek, újságírók.

A botrány olyan magasra nőtt, hogy a parlament működése lehetetlenné lett téve. Vádolva lettek a pártvezérek, maguk a kormány tagjai. Két miniszternek rögtön be kellett adni a lemondását.

A parlament szigorú eljárást s parlamenti tribunál felállítását követelte mindazok ellen, akik képviselői állásukban meg hagyták magukat vesztegetni. Legjobban követelték ezt azok a celebritások, akik a legnagyobb összegekkel hagyták ma-

gukat megvesztegetni: akik azonban olyan elővigyázók voltak, hogy írott elismervényt nem adtak magukról. Ezeknek a nevei csak a vezérügynök tárcájában vannak feljegyezve. Csakhogy az egyszerre eltűnt, s most a világ minden rendőrségét orránál fogva hurcolja egyik fővárosból a másikba; mire megtudták a rejtekét, már csak a hült helyét találják. A közönség azt hiszi, hogy a rendőrség is meg van vesztegetve.

(A magyar élclap képe azt hirdeti, hogy a hajszolt vezérügynök már át is szökött Angliába. Ott pedig bajos lesz őt elfogni.)

Következtek a további lapokon a parlamenti vizsgálóbizottság által napfényre hozott adatok.

Hogy a külföldi szakférfiak által megvizsgált munkákat már tervezeti alapján elhibázottnak nyilvánítottak. Hamisak voltak a mémöki fölvételek, a nivellálások, maga a Karsztba vágott csatornarész mutatta a vállalat kivihetelenségét.

Amellett mindenki, akire valami munka vezetése volt bízva, csak azon törekedett, hogy a saját zsebt megtömje. Ugyanazon csoport munkást korán reggel beíraták névfelhívás szerint az egyik munkatelepen: aztán rögtön átvitték a másik munkatelepre, ott dolgoztattak vele. Száz napszámos kétszáznak volt beírva.

Minden Partieführer (akit a magyar munkás népszerűen „partiféreg”-nek nevezett el) házat építtetett magának az el-sikkasztott téglából, mészből, vassínekből. Amellett a munka hanyagul folyt és értelmetlenül: amit egy nap építettek, azt másnap lerombolták. Gondolni sem lehet rá, hogy azt valaki folytassa és befejezze. Itt fog keresztülfeküdni a fél országon egy hosszú üres árok, mint a várkunok (vagy kik?) uralmát hirdető Csörsz árok, s ez a szégyenletes csatorna nem fogja a Duna és Adria vizét egyesíteni magában, hanem fogja összegyűjteni az átkot és gyalázatot, ami most iszapként ömlik az egész országra. S ez az elátkozott csatorna, míg a világ lesz, a tervezőjének a nevét fogja viselni: — az enyimet.

Százmilliók lettek elpocsékolva. Valóságos mohácsi ütközet a nemzetgazdászati terén! Az egy nemzeti vagyon vala, mely visszahozhatlanul elveszett. Milyen általános jajkiáltás a nemzet legbecsületesebb néprétegeiben. Azok a kicsiny emberek, kik egy százforintos részvényt írtak alá, s azt apránként törlesztették fáradságos keresményükből, most egyszerre koldussá vannak téve. De amellet bankárok, vállalkozók is halomra buknak, s még jól jár, aki nem a bűnfenyítő eljárás karjai közé bukik.

Hát az a sok külföldi ellensége a magyarnak! Milyen orgiákat tartanak azok most a mi rovásunkra. Nem is hínak már bennünket magyaroknak, hanem „Karstcanaille”-nak. Mindenki visszavonja tőlünk a barátságát. Egy század kell hozzá, hogy ez a lepra lekopjon rólunk.

(És ez a lepra, ez a belpokol az én nevem!)

Olvassuk csak tovább.

A parlament legnagyobb szigorral jár el a bűnösök üldözésében. Vagyonaik mindenütt lefoglaltattak, hogy azokból a részvényesek valami kárpótlást kapjanak.

A főbűnös (mármint én) szibaritai berendezésű palotája elkoboztatott és elárvereztetett, a benne felhalmozott fejedelemi fényűzési cikkekkel együtt. A régi művészek festményei mesés árakon keltek el, úgyszintén a könyvtár antikvitásai, azok között egy cosmographiáért ezer forintot adott egy amerikai nábob.

(Ezért jött hát olyan zavarba az én doktorom, mikor annak a könyvnek az elhozatását kértem.)

A nagy fényűzéssel rendezett istálló is fel lett oszlatva, dobra ütve.

Sőt az Attila-kincsek sem kerülhették el az elkobozást. Ezek az elnök magántulajdonát képezték. A tömeggondnokság nyilvános árverést tartott fölöttük: az aranykoporsót megvásárolta egy amerikai Barnum, ki azzal körutat fog tenni a világban,

az ezüstkoporsót egy porosz régész, a koronát, palástot megvette egy orosz herceg.

Még a csontokat is el lehetett vona árverezni, mert azokra is pályázott több külföldi embertani intézet; de a magyar kormány helytelen érzelgése ezt megakadályozta. Azokat átrakták a vaskoporsóba, s azzal együtt letették örök nyugalomuk helyére, a múzeum pincéjébe.

Belőlem kitört a sírás.

Az én Attila-koporsóimat is eladták! Hogy óriási vagyonomat, amit munkával, ésszel szereztem, elkobozták, az nem fáj, de az Attila-ereklyéket! Eladni külföldi Barnumoknak, látványmutogatóknak, orosz bojároknek! S a drága maradványokat elrejtteni egy dohos pincébe az örök feledékenység sötétjébe!

Ez keresztüljárta a szívemet.

És mindez miért?

Azért, hogy *egyszer egy világszép asszonynak a kezét megcsókoltam.*

No arról az asszonyról is volt szó a füzetben.

Nem lett eltitkolva, hogy az ő örült fényűzése kergette a férjét ebbe a rút veszedelembe. Az ő vagyonát is elkobozták, azon az alapon, hogy Szerafino váltóit ő forgatta névalírásával. Több volt, mint neje: — forgatmányosa is volt.

Most azután nem maradt semmije, csak egy szerény kegydíja, melyet Budapest főváros tanácsa, férjének a forrásvízvezetéknél szerzett nagy érdemeiért megszavazott. Ugyanakkor magának e monumentális munkának az alkotójáról is megemlékeztek a városatyák, s megszavaztak neki mindaddig, amíg a lipótmezei tébolydában ápoltatik, ezer forintnyi évi tartásdíjat.

(Ezért kellett hát nekem a tízfilléres szivarokra áttérnem.)

A végén aztán ellenem fordult a füzet írójának teljes haragja.

„És ez a szörnyeteg! A nemzet hírnevének bemocskolója!

Az özvegyek és árvák megrontója, akinek számára nincs elég büntetés a törvénykönyvben, azalatt, amíg bűntársai fegyenczubbonyban reszkette várják a vádlottak sorompójánál az esküdtek ítéletét: ez a rablófővezér maga ül bántatlannul a tébolyda hűs szobájában, ahol a bíró ítélete utol nem éri, s ott is kényelmet élvez holta napjáig.

(Hát vannak emberek, akik még az örült asztalára feladott tányér leveskét is felpanaszolják! Azt hiszem, az egész országnak a közvéleménye ez.)

Bizonyosan olvasta ezt a füzetet az igazgató orvos is.

Szinte látom, hogy von vállat, hogy csinál közönyös arcot, mikor a felügyelők ijedten jelentik neki, hogy megszöktem.

„Hagyjátok futni, holnap majd megint itt lesz s vissza-kérezkedik.”

S aztán hidegvérrel rendelkezik, hogy melyik sötétzárkába csukjanak, ha előkerülök, fenyítésből.

Hiszen még abban a sötét odúban is jobb ülni, mint az esküdtszék pompás termében, a vádlottak padján, száz meg száz kíváncsi szem által porrá égettetve.

De hát azért sem fogok visszakérezkedni!

Eszembe jutott, hogy hiszen voltam én férfi hetven esztendőskoromig: tudok még a végén is férfi lenni.

Rátaláltam a régi magamra.

Én magam teremtettem magamat azzá, ami voltam: jogom van magamat megsemmisíteni.

Elhagytam a pályaházat, lementem a Vérmezőre. Ott nagy hajcihő volt: népünnep. Egy helyen ökröt sütöttek, más helyen muzsikáltak, a harmadikon verekedtek. Egyik munkáscsapat el akarta venni a másiktól a zászlóját.

Azokon keresztültörtettem. Valami halvány reménység biztatott, hogy majd talán valamelyike a dulakodóknak olyat üt a fejemre, hogy azzal egyszerre fel leszek oldva minden világi vád alól.

Nem történt meg. Valami elijesztőnek kellett lenni a tekintetemben. Aki csak rám nézett, megdöbbenően hátrahőkölt: senki még csak hozzám sem nyúlt. Eljutottam a budai alagútig, ott sem tartóztatott fel senki. Azután következett a Lánchíd. Annak az egyik oldaláról özönlött át, gyalogjárón, kocsin a budai népünnepre tóduló közönség, a másik oldalán ellenben egészen szabad volt a gyalogjáró.

Ott az első oszlop fordulójánál megálltam egy kis időre, kihajoltam a párkányon, végignézttem Budapesten. Egyszerre meggyulladt valamennyi villanylámpa a partokon, a hidakon, a Gellérthegyen. Tündéri látvány! Mennyi fény!

S mindezt a fényt elhomályosítja egyetlenegy folt: az én nevem. Egy voltizsáló ugrás ezen a párkányon keresztül, s az a nagy folt le van mosva.

Itt vagyok! Fizetek!

S már hallom a vizet zuhogni...

Igen. A szolgám nyitotta meg a vízvezeték csapját, hogy nekem a reggeli kávémhöz friss vizet csorgasson: abból az áldott jó káposztásmegyeri vízből.

Nincs semmi forrásvízvezeték! Egyéb sincs! Csatornák sincsenek. Világszép asszony sincs, orgonásipok sincsenek. Attila is alhatik felőlem.

Én vagyok, még mindig én vagyok.

Jaj de szeretem, hogy még mindig én vagyok.

„János, még egy pohárral abból a drága káposztásmegyeri vízből!”

GYÁSZ-ORGIÁK

[DIADALMA]

NAIADES NOYÉES

De hát meddig nem vén ember az öreg ember?

Addig, ameddig győzi.

— Mivel győzi?

Elsősorban pénzzel. A másodikról majd később.

Mert hát a pénz: az csak van! Akinek van.

Aki elvesztette a vagyonát, az jajgat, panaszkodik; előli magát, s azt kiírják az újságba; de aki megtalálta a pénzt, az hallgat, nem ujjongat, s azon van, hogy megtoldja az életét. S ezt nem írják ki az újságba.

A statisztika rendes rovatot vezet azoknak a számára, akik erőszakosan véget vetettek az életüknek; de nem jegyzi fel azoknak a számát, akik *erőszakosan* újramezlik az életet. Pedig ez volna az érdekes.

Hát biz a pénz csak összegyűlik imitt-amott.

Az a hiba, hogy későn, nagyon későn; amikor már a tulajdonosának a neve „öregúr”.

Van egy fatális francia közmondás: „*Bonjour lunette: adieu fillette!*” (Jó napot, pápaszem: isten hozzád, lányka!)

Még erősebb az a cigányátok, ami Szigligetinek „*Nagyidai cigányok*” című népszínművéből megragadt az emlékemben: „*Amíg fogad van, ne legyen pecsenyéd, s mikor pecsenyéd lesz, ne legyen fogad*”.

Hát akkor még nagyon hátra lehetett a fogtechnika, mikor nagy népszínműköltőnk ezt az emlékezetes mondatát megörökítette. Ma már ez értelmét veszítette. „Fog” van mindig.

Lesz *erről* is szó az elbeszélésemben (mégpedig igaz történetek alapján; valami realiztikusan!).

Hej, ha szívet is úgy lehetne az embernek betetetni a kihúzott férges szív helyébe, mint fogat!

Hátha lehet?

Az a kérdés.

De előbb jön az a kérdés, hogy mi az a „Naiades noyées”?

Hát ez az aranybetűs felirata egy palota homlokzatának, amely a Duna-sziget közepéből fényes sárgamázos cserepű kupolájával kimagyaslódik.

Magyarul körülbelül annyit tesz, hogy „vízbefúló vízi-tündérek” — de franciául impozánsabb és rövidebb.

Az a dunai sziget, amit említék, ott van a budapesti összekötő vasúti lánchíd fölött. Újszülött sziget. De azért nem „névtelen” sziget; mert ennek már a születésekor megvolt a neve. Ez a Tisza szigete a Dunában.

Vakmerő állítás! *Tisza szigete a Dunában!*

Pedig úgy van.

Mikor *Tisza Lajos* volt a közlekedési miniszter, az ő auspiciuma alatt hajtották végre a Duna-szabályozást Buda és Pest között, melynek a főváros árvíz elleni biztosítása volt a célja. (E célra be is vált.)

A többek között a Gellérthegyől kezdve Promontorig egy hosszú kőgátat vontak végig a Duna medrében, mely a folyamot szűkebbre szorította.

Hát aztán a gáton kívül maradt vízzel mi történjék?

Majd gondoskodik arról Neptunus.

A gát olyan alacsony, hogy minden kisebb áradás keresztülszaphat rajta, a nagy még inkább. Ilyenkor az áradat sok iszapot lerak: az iszaptól zátony lesz, a zátonyból sziget lesz, a szigetből kontinens lesz: a Duna feltölti az elhagyott medrét. Hosszú munka; de ingyen.

És én láttam ezt a szigetet megszületni, felnövekedni, innen a svábhegyi teraszomról.

Első évben csak egy hosszúkás kopasz zátony volt, a másodikban már fölverte a nád, a harmadikban fűzfa és rekettye borította el, s már akkor vadkacsák tanyáztak rajta, később topolyfák emelkedtek ki belőle, varjúk, kányák fészkeltek a lomb közt, földi kutyák, vízi patkányok a fák tövében; tíz, húsz, harminc év múlva már derék liget zöldült rajta, melynek jótékony magányát nyaratszaka szabadságszerető lakosok vették igénybe. (Kérdés, hogy lakos-e az, akinek lakása nincs?)

Így keletkezett évtizedek alatt, az én szemem láttára, az én kedves emlékü barátom, Tisza Lajos intézkedése következtében egy „Tisza-sziget” a Duna közepén.

Már az ezeréves jubiláris korszakban volt az újszülött szigetnek ideiglenes szerepe. Hozzá tartozott Konstantinápolyhoz. Nem ahhoz a Konstantinápolyhoz, amelyet Nagy Péter cár végrendelete alapján a minden oroszok cárai előbb-utóbb elfoglalandanak: hanem ahhoz a Konstantinápolyhoz, amelyet jó minapában elfoglaltak a hitelezők (nem nagy örömeikre).

A kis szigetet összekötötte egy rögtönözött dobogó a fényes szultánvárossal. Itt e szigeten sziporkáztak a pompás tűzijátékok, amikre még mind a húszezeren emlékezünk, akik azokban gyönyörködtek: élvezve mellette az alkorán-tiltotta ételeket, italokat, s az alkorántól megengedett hurik ének- és táncművészetét.

Konstantinápoly megbukott; hanem a sziget megmaradt, és egyre nőtt szélteben, hosszában, fölfelé.

Mint újon támadt terület természetesen a főváros tulajdona volt. S a főváros nem tudott vele mit csinálni.

Ahhoz, hogy erre a szigetre valaki építkezzék, kellett volna egy nagy halom pénz, meg egy nagy halom bolondság.

Először az egész szigetet körül kellett vésni nyolc méter magas kőburkolatú töltéssel, hogy a megáradt Duna minden esztendőben kétszer végig ne seperjen rajta; azután a szí-

get laza talaján építendő palota számára az egész fundamentumot aláclöppöztetni, mint Velencében, s annak a tetejébe emeltetni egy hatalmas palotát.

Hát idáig a pénz — most következik a bolondság.

Kitalálni, hogy mire legyen alkalmas egy ilyen, a Duna közepébe épített palota?

Ehhez kellett az a nagy halom pénz s a nagy halom bolondság. Mind a kettő megvolt énnálam.

A nagy halom bolondságról tanúskodik a száz kötet munkám, s ugyanazon alapszik a nagy halom pénz is.

Nem jutottam én ahhoz se csalással, se spekulációval, se börzejátékkal, hanem azzal az egyszerű módszerrel, hogy az amerikai olvasóközönség az összes munkáim angol nyelvű kiadását kedvezően fogadta, s attól fogva aztán Kalifornia bányái az én számomra termelték a — *chimaerát*!

Szabad ember voltam: azt tehettem, amit akarok.

A gyönyörűségek vásárján válogathattam mindabban, ami drága és jó.

Hiszen bizony nem kell az embernek Párizsig utazni, ha villanyfürdőt akar venni az élvezetek mámorából: megtalálja azt Budapesten is.

Csakhogyan engemet már mindez nem ingerelt.

Úgy voltam az egész mondvamosolygó tündérvilággal, mint az iszákos az itallal, akit a bor nem részegít többé, csak az erős szesz: az abszint (ürömlé) vagy a „muchomor”, amit légyölő galócából pároltat le az állami egyedáruság — Szibériában.

Nekem a paradicsom muchomórja kellett.

Azokat az alsóbb, felsőbb és legfelsőbb Olymp istennőit, akik táncolnak, dalolnak, kacérkodnak, hagytam a prédáló örökösöknek, a szerencsés börzejátékosoknak, a turfhősöknek, a szatirizálás, a nimfománia kórságos aegipánjainak, meg a nagyszámú pénztársikkasztóknak. (A szép orchideák a korhadt fák reves kérgében díszlenek. Bölcs a természet.)

Az én képzeletem egy új válfaját találta ki a tündéri orchideáknak. Ez a *naïades noyéés*.

Állandó rovatot képez a hírlapjainkban, hogy a dunai hidak valamelyikéről egy fiatal hölgy a hullámok közé vetette magát. Némelyiket kihalászták, életre hozták, másik oda-veszett, csak halva találták meg.

Amelyiket életre hoztak, elmondta az okát szörnyű elhatározásának. Szép volt, talán erényes, talán szerencsétlen, talán elbukott, talán üldözték, talán a nyomor vitte rá? Ketten összebeszéltek, jó barátnék, hogy egymás kedvéért elhagyják ezt a rossz világot, egymáshoz kötik magukat, úgy ugranak a mély vízbe. Némelyiknek izgató olvasmányok homályosították el az elméjét. Mást a művészi sikertelenség űzött a kétségbeesésbe. Olyan úrhölgyet is fogtak már ki a Dunából, aki el akarta ölni magát azért, mert nem kapott zártszéket Stavenhagen hangversenyére. Hát az elhagyott menyasszonyok!

S ez a szomorú rovat minden új híddal szaporodik. Most már van hat: sőt hetedfél, a margitszigetivel együtt.

No hát ezek a „*naïades noyéés*”. Az én dunaszigeti palotám ápolójai.

Az öngyilkosságnak ezt a nemét többnyire fiatal leányok választják. Férfiaknál kedveltebb a pisztoly, a borotva, a köté, a magasból leugrás, olvasott embereknél a mérge; élemedett nők a marólúghoz folyamodnak; a fiatal leányoké a Duna.

Az én megbízottaim, akik éjjel-nappal ott őrködnek a lánc-hidak oszlopainál csónakjaikban, többnyire fiatal leányokat halásznak ki a vízből, oly gyorsasággal, hogy azok még többnyire életre hozhatók. A vízbe ugrott férfinál ez ritkán sikerül: aminek az az oka, hogy a szegekkel kivert csizmasark lefelé húzza a testet. Az emberi test valamivel könnyebb a víznél: aki nyugodtan fekvé tud maradni a vízben, a karjait oldalához szorítva, annak az arca kiemelkedik a vízből, s nem fulladhat meg: ezt sokszor megpróbálják, akik úszni tudnak. De az

úszni nem tudó elveszti az eszméletét, a karjait felemeli a vízből, s azzal a fejét nyomja a víz alá. A női ruha azonban segít a vízbeesetten, az fekéntesen tartja a testet, s a sűrű haj segít víz fölött tartani.

Ezért az én megbízottaim tíz eset közül kilencben élve fogják ki a fuldokló nőt.

Rendes fizetéssel ellátott embereket tartok. A jutalmazási rendszer nem jó. Sok csalásra ad alkalmat. Ismertem az adatokat. New Yorkban egy néger kétszáz vízbe ugró leányt, fiút szabadított ki, s mindegyikért megkapta a kitűzött jutalmat, amíg végre rájöttek, hogy a kiszabadított öngyilkosok mind az ő cinkostársai, akik úszni tudnak. Én tehát rendes gárdát tartottam erre a feladatra. Hatósági engedélyem volt rá, miniszteri jóváhagyással.

De nemcsak arra volt engedélyem, hogy az öngyilkosjelölteket a vízből kihalásztatva, e szigeti palotámba vitessem, s életre hozassam; hanem az is, hogy az esetleg megholtat eltakarítsam, az életre hozottnál pedig valami módon gondoskodjam, hogy annak ne legyen hajlandósága az öngyilkosságot megismételni.

Évégett volt nekem arra is engedély adva, hogy a szigeti palotám két oldalán berendezzek két intézményt, aminek a népajk ezt a gyűjtőcímet adta: „A paradicsom és a pokol.”

A PARADICSOM ÉS A POKOL

A paradicsom volt a sziget déli részén emelt pálmakert, a pokol pedig a halottelégető kemence: a nagy palota elválasztotta a kettőt.

A palotának a leírására majd rákerül a sor a maga helyén.

Az egész sziget el volt zárva a közönség elől: oda más látogató nem jöhetett, mint hivatalból kiküldött orvos, kormánytól meghatalmazott hivatalnok, szaktudós pszichiátra (ha na-

gyon jó ajánlatai voltak); pap vagy apáca semmi szín alatt. Hogy miért nem? Majd annak is okát adom. Ez szanatórium volt: nem kolostor.

Hisz az volt éppen az egész intézménynek a feladata, hogy az öngyilkosságot megkísérlett nyomorultakat elszoktassa a túlvilágra való vágyódástól.

Mi szeretteti meg ezt a földi világot legjobban a halandó emberrel? A kertészet.

A virágok, a fák a legjobb kibékítők az emberi lélek és a sors között. Magamon tapasztaltam.

A legelső feladat volt tehát egy örökké virágzó kertet megalkotni, mely a trópusi növényzetet meghonosítsa a mi változékony éghajlatunk alatt.

Ebben csak a németországi kész pálmakerteket vettük mintául.

A kertészet tulajdonképpen nem egyéb, mint az emberi akaratnak a küzdelme a természet ellen.

Mert a természet bizonyára nem a mi édesanyánk; hanem a hernyóé, a kukacé, a cserebogaré. A természet nem a mi búzáunkat, répánkat dajkálja, hanem a dudvát, gyomot; nekünk kell a természet édes magzatait ekevassal, ásóval, kapával kiirtanunk; a természet gyönyörködik a konkolyban, pipacsban, búzavirágban, amiket mi kigyomlálunk. A természet nekünk csak vackort kínál, mi kényszerítjük az ő kedvencét, a vadfát, hogy nekünk édes, zamatos gyümölcsöt teremjen: késsel hasogatjuk, fűrészszel csonkítjuk, ágait lenyessük, hajtásait lecsipkedjük; folytonosan küzdünk mind a négy istennel, a földdel, a vízzel, a széllel, a nappal: s ez a harc a hatalmasok ellen diadalhoz szoktatja a lelkünket. A kertész a legbüszkébb embere a világnak: a kertész az igazi „úr” a földön. A pálmakert volt ennek a diadalnak legfényesebb tanúbizonysága.

Az újkor találmányainak egész sorozata hozzájárult ennek a megalkotásához; párosulva az istenadományokkal, amelyeket a teremtető keze Budapest környékére tetézve halmozott.

Legelőször is a Gellérthegy aljából önkényt felbuzgó hőforrások egyikét vezettük a sziget alá, mely a talajnak egyforma természetes melegséget adott. Nem kellett félnünk, hogy emberi hanyagság, ügyetlenség megghiúsítja az egyenletes munkát, a földkebel mindig egyformán működik. Ugyanaz a hőforrás mint zuhatagban aláomló patak, folytonos páratelt üde meleget árasztott a magas, vasszerkezetű boltozatok alatt, melyek vastag üveggel voltak fedve, miket a jégeső át nem törhetett. Ide, ez amerikai ösfölddel vetekedő áradati talajba lettek elültetve az Indiák, Japán, Kína és Afrika legpompásabb fái és virágai: a növénycsodák, a plánták arisztokratái, amik ott bámulatosan meghonosultak. Ott díszlettek a pálmák gyümölcs-termő példányai: a kókusz, a datolya, a borasszus, a kenyérfával (theobroma), a carica papayával együtt: pagonnyá nőtt a füge, narancs, gránátalma, s aminek gyümölcsét Európa csak éretlenül ismeri, a tenyeres banán, a szökőkutas medencékben tárták fel óriási virágkelyheiket a victoria régiák, nenufárok, a bambusz egy éves hajtásai felnőttek a boltozatig, azokat minden évben vágni kellett, mint a nádat.

Az ámbrateljes délvirágok illatától mámorító volt a paradicsomkert levegője, amit enyhített a harmathullató levelű fák folytonos csepegése.

Téli rövid napokon villanyfény hosszabbította meg a hajnalt és alkonyatot, a pálmáknak nem volt szabad megtudni, hogy odakinn hó esik, jég zajlik, zivatar tombol. Az ő hazájukban örök derült az ég.

S hogy elevensege is legyen a paradicsomnak, tarka papagájok, aranyfácányok, kolibrik csapatja repkedett fáról fára, virágról virágra, a bülbül énekelt, a pacsirta harcolt a levegőben a nagyságra egyenlő szitakötővel, s alkonyat után hordta a lámpását a sötét bokrok között az éjben világító fulgura. A pikkelyes armadilla mint megszokott háziállat kullogott az utak mentén, kutatva a befurakodott hangyák fészkei után; fészűhátú gyíkok szaladgáltak a fák derekain, pusztítva a kár-

tevő hernyókat. Minden elementum az ember szolgálatában állott: azért volt ez a paradicsom.

Voltak azután más szakaszai is a kertnek, amikben az európai gyümölcs- és konyhakertészet remekelt, egy fokozatos üzde, melynek tizenkét szakaszában az év minden hónapjában frissen érett szőlőt lehetett szakítani, a dinnye egész éven át érett, gyöngyvirág, ibolya, orgonafa az év minden szakában virított, a rózsafa nem pihent soha.

Aztán voltak kísérletező telepek, amik mesterséges kertészeti feladványok megoldására szolgáltak, amikben hibridumokat, új válfajokat teremtettek elő, mindenféle találékony fűfanggal, ami ha sikerült, azt *diadalnak* nevezték.

S ez a munka lekötötte a figyelmet, semlegesítette az indulatokat, elpihentette a szenvedélyt, elfeledteté a külvilágot.

Aki egyszer ide lépett, az soha többet ki nem kíváncszott innen.

... No hát ez volt az a muchomór-szesz, ami az én érzékeimet még rezgésbe tudja hozni?

Attól a jelenettől kezdve, amikor a tetszhalott öngyilkost odafektetik a camptuliconnal fedett asztalra, mint egy élő márványszobrot, melynél hiányzik a szívverés, a lélegzetvétel. Fagyos minden tagja, kék vagy fakó, szederjes foltokkal, felnyitott szembéjai alatt a szemféhére látszik, a szívárvány elfordulva, ajkai nyitvák, kékek, arca megnyúlt, minden vonásában a halál, a rút, a megfélemlítő halál: aztán következik, hogy az emberi tudomány ebbe a hideg sárdarabba ismét életet varázsol: a bőr fakó színe halvány pírra válik, az összezsugorodott tagok kinyúlnak, a kebel elkezd emelkedni; hörgés hallatszik, a szívverés megindul, a szempillák lecsukódnak, az ajk felsóhajt, valamit rebeg: az egész alak reszketni, dideregni kezd... aztán az a pillanat, mikor az az újon teremtett Éva kilép a halotti szobából, s maga előtt látja a paradicsomot.

S e paradicsomnak nincs se Ádámja, se kígyója. Tiltott almája: az van.

Furcsa paradicsom: Ádám nélkül!

Paradicsom, melyben csupa Évák laknak.

Lakói mind fehér ruhában járnak: egyszerű görög tunika a viseletük, aminek szövetét maguk készítik csalánfonálból; testhez tapadó, csaknem átlátszó. Elég meleg van hozzá. Mikor pihenő sétát tartanak a kertben, az olyan látvány, mint Artemisia helikoni berke: ez az istenasszony, mint a mitológia bizonyítja, szintén csupa nimfákat gyűjtött össze, a faunok mellőzésével. Csak két alak hiányzott még közülök: Diana — és Actaeon. Majd azok is megérkeznek.

Ezek mind elmondhatják magukról, hogy ők kétszer születtek a világra. Ha még azt is el tudnák mondani, hogy mit láttak odaát; a rettenetes túlvilági napfényben!

Az a sajátságuk, hogy valamennyien mind kerülnek egymást, hallgatók, a magányt keresik, egy kacagó hang nem csendül meg ebben a ligetben. Csak a gerlicék nevetése hallik.

Az öngyilkossági kísérletből megmentetteknek szoktak idegrendszeri zavaró bajaik támadni: búskomorság, hallucinációk, hisztérikus rohamok; vidatánc hajlama. Ezek elkülönítve a többiektől ápoltattak a palota egy osztályában.

Az orvosok mind nők voltak, köztük kitűnő tehetségű diplomás doktornők, kiknek nagy gyakorlatuk volt a pszichiátria, a neuraszténia kóreseiben.

Az elmélet, a tudomány mindent megtett, hogy ezeket a kivételes lényeket az élethez visszaszoktassa, ami külső sikerben mutatkozott is. Én azonban úgy éreztem, hogy ebből az egész intézményből hiányzik valami, egy keresztülható, gyökeresen átalakító tényező, ami egy varázsütéssel megfordítja a kedélyállapotot. Nem bírtam rájönni — pedig mindennap a kezemen volt — több ízben. Valóságos Kolumbus tojása volt. — A véletlen majd arra is rávezet.

Addig be kell érnem azzal, hogy ezeket a megszabadított szerencsétlen alakokat láthatom úgy, hogy ők nem láthatnak

engem. Az enyimek ők: megvettem őket a haláltól, a pokoltól, az én paradicsomom számára.

(Hát ez volna a muchomór?)

Nem! Ez még nem volna a muchomór, amit a paradicsom agaricus muscariusából lepárolnak. Várjunk még.

Előbb nézzünk át egy kicsit a pokolba.

Itt van az mindjárt a paradicsom közelében, csak egy alagúton kell átmennünk, mely a gellérthegyi forróvíz vezetőcsöve számára épült, s a hullaégető kemencéhez vezet.

Ezt hívja a népnyelv „pokol”-nak.

Annyiban talál is az elnevezés, hogy itt is elégetik az oda jutottakat: csakhogy ezek azt az örök tűzben elkárhozást már nem érzik. Az izzó vasmedence hamuvá égeti a testüket. Alig marad az egész emberalakból egy kis hamvvedert megtöltő fakó, márgaszínű por. A többi füstté lett: elszállt. De ennek a füstnek nem szabad a lég közé vegyülni: az a környék levegőjét megrontaná. A nagy kürtőben van egy füstfogó készülék, mely sűrített és ritkított levegőt támasztó tömőkkel és szivattyúkkal a kohóból feltörő füstöt visszatérni kényszeríti a lángok közé, az izzó tűz vermébe. Nem! A pokolból nem szabad feltörni az égbe! Egy füstparányocskának sem. El kell annak égni az utolsó koromszemig.

Ez a füstelégetés idézi elő aztán azt a borzalmas üvöltést, mely az egész városon végighangzik. Ez az emésztő kürtő a legtökéletesebben ismerteti meg a halandókkal a pokol torakának emberre éhes bömbölését: szaggatott riogatásaiban meghalljuk a bosszúálló sátán kárörvendését: a földalattiak gúnykacaját, a jóllakott szörnyeteg mormogását.

Mikor ezt az apokaliptikus ordítást meghallják a városban, mondják az emberek egymásnak: „Hallga! Most égetnek a szigeti pokolban egy nájade-noyée-t, aki nem hagyta magát életre hozni.”

S erre a bömbölő hangra a paradicsom lakói menekülnek a celláikba, ahol párosával laknak; arcukat elrejtik az ágyuk pár-

nái közé. És a paradicsom élőmadarai elbújnak faodúikba, ketreceikbe, a hangyászmedve, aki máskor néma, a vékony száján keresztül sívít.

De hát nem kegyetlenség-e a pálmakertet, a palotát és hullágető kemencét egy helyre építeni?

Sőt nagyon szükségesnek látszott. Ez is a gyógyrendszerhez tartozott. Aki visszaesni készült az öngyilkosság rögeszméjébe, azt ez a bömbölés gyorsan helyreigazította. Hallod, hogyan üvölt! Szükség van a pokolra! — Ez a „credo”-ban is benne van.

A hamvakat aztán összesöpörték egy majolika vederbe, melyet a többiek sorában elhelyeztek egy kriptaszerű köröndbe. Oda voltak rakva egy körülfutó vasállványra: minden hamvveder mellé odatéve a hozzátartozó koponya. Azt nem égették el, hanem fényesre csiszolva megtartották, amíg értük jön a dies irae, dies illa.

Fekete gránitból voltak a kamara falai, boltozatáról folyton égő villanyos csillag világított alá. A két kőkoporsóra fektetett asztal táblája, a tartóival együtt jáspis. Csak a koponyák fehérlenek sorban.

MÁSFÉLE BOLONDSÁGRÓL

Bolondság ez is. Az úgynevezett amerikai párbaj. (Ami ugyan Amerikában éppen nem divatozik; az amerikaiak sokkal okosabb emberek.) Ha valaki kétségbeesésből öngyilkos lesz, ha perbe száll a teremtővel, s visszadobja az életet, ami terhére vált, az is elég nagy tévelygése az emberi léleknek, de legalább van oka; de indokolja valaki azt az ostobaságot, ami az amerikai párbajra következik, hogy két összegabalyodott ember közül az egyik, aki a fekete kavicsot húzza ki a kalapból, kötelesnek érzi magát bizonyos időhatáron belől elemészteni golyóval, borotvával vagy morfiummal: ami tetszésére van bízva.

Elég nagy bolond, ha megteszi.

Ugyan mi fog vele történni, ha nem teszi meg?

Bepörölketheti az ellenfele, aki a fehér kavicsot húzta? Azt csukják be.

Elhíreszteli róla, hogy szószegő ember, aki nem ölte meg magát, holott megígérte? Kinevetik vele.

Ha pedig megölte magát, ötet nevetik ki, s azt mondják: „bolond” volt.

Az ilyen szerződésnek nincs kötelező ereje.

Még csak annyi visszahatása sincs, hogy a szavát be nem váltó féltől a becsületbíróság megtagadja a párbajképességet.

Az amerikai párbajnál mind a két beleegyező fél bevallja a gyávaságát. Bevallja, hogy nincs bátorsága férfiasan nekirohanni az ellenfélnek, akit bosszú, sértett becsület, szerelmi versengés útjába állított; hanem ahelyett a vaksorsot — nem az istent —, az ördögöt híja fel döntőbírónak.

Ilyen amerikai párbaj esete fordult elő nemrégiben (azaz-hogy mintegy öt év előtt) egyik nagyobb alföldi városunkban.

Két fiatal gavallér (ügyvéd volt mind a kettő) udvarolt egyszerre egy istennőnek, akinek nem is volt más neve, mint Mylitta. (A babiloni szerelem istennője.) Én tudom, hogy milyen szép volt. Nincs jogom senkit kárhoztatni azért, hogy miatta megőrült. Mind a két férfinál nagyon ki volt fejlődve a *hinciput*: a szerelemérzék agyacska.

A bájos hölgy nem tudott, vagy nem akart választani a két imádója közül, akik kezéért és kegyéért esengtek, s azok utoljára úgy intézték el egymás között a versengést, hogy sorsot húztak. Amelyik vesz: az egy hónap múlva eltűnik az élők világából.

Az egyiknek a neve volt Kiss Miklós, a másik Gerendy Pál.

A fekete golyót Kiss Miklós húzta.

Kiss Miklós azonban nem volt feje tetejére esett ember, sőt ellenkezőleg, praktikus ügyvéd volt, aki értett a szavak magyarázásához.

Az volt a kötelezettség: „eltűnni ez élő világból”.

Az „ez”-re helyezendő a súly.

Ha az ember „ezt” a világot elhagyja, hát ez Európa, s ha aztán felbukkan Amerikában, hát az már egy „másik” világ. Akként intézkedett.

A kiszabott határidő alatt lebonyolította az ügyeit; beszedte a pénzeit, kifizette az adósságait, eladta az ingóságait, ingatlanait: útlevelet váltott a belügyminisztériumnál, azzal elutazott Marseille-be; onnan írt a határidő napján a győztes ellenfelének, hogy ő a mai napon a tengerbe vetette magát, s azzal eleget tett a becsületszavának: elhagyta az élő világot.

Maga pedig szépen átpropellerezett Amerikába.

New Yorkban aztán szétnézett, hogy micsoda mesterséghez kezdjen, amiből tisztességesen meg lehet élni?

Az első megfigyelésnél rájött, hogy Észak-Amerikában minden embernek a szájában arany van.

Elhatározta magát, hogy fogtechnikus lesz.

Nem kell itt ahhoz se diploma, se hatósági engedély; csak egy fényes címtábla s azon egy jó hangzású név. A műtétet elvégzi a segéd.

Neve pedig kitűnő volt Kiss Miklósnak. Némi igazítással a megszokásban így lehetett azt olvasni „Kissmi Clos”, ami angolul azt teszi, hogy „Csókolj meg, Kolozs”.

Észak-Amerikában a legnagyobb tökélyre van fejlődve a fogtechnika, amit bizonyít az, hogy a műfogainkat mind Amerikából kapjuk. — Ott van legtöbb rossz fogú ember. — Ennek az oka pedig az, hogy ott minden ember jeges vizet iszik. A bor drága, a ser tökéletlen, keserű, fekete, butító, a pálinka nem oltja a szomjat, étel közben iszogatva gátolja az emésztést; hát csak vizet kell inni. Nagyvárosokban pedig a víz langyos, mellékízű, azt csak jéggel lehet élvezni: attól aztán elromlik a fog.

Ezért végezetül a nagyvárosokban minden ötszáz emberre esik egy fogorvos.

Hogy ennyi versenytárs között a két könyökével helyet tudjon magának fúrni egy szkítiai fiskális, aki fogat húzni se angolkulccsal, se pelikánnal nem tanult (hanem csak expens-notával) ahhoz kellett valami jó ötlet.

Ilyen jó ötlete támadt a mi Kissmi Closunknak. (Már csak híjuk az amerikai nevén.)

Az első széttekintésnél feltűnt neki, hogy a néger dandyk és dámák, akik a város tetői felett elrepülő vasúti kocsikon parádéznak, mindig nevető arcot csinálnak. A nevetésre széthúzott ajkak közül kivillannak a fogsorok, s a fogsorok között minden nigger uraságnál és úrhölgnél ott ragyog egy-egy aranylemez, sodrony, kapocs. — Hiszen ragyog ez az arany a fehérbőrű uraságok és úrhölgyek ajkai között is, (ahogy ezt sok év előtt az én kedves öcsém, Hegedüs Lóránt az aranyfogú chicagói hölgyektől búcsúztában megörököltette) csakhogy ezek azt inkább rejtegetik. A nigger ellenben kérkedik vele. Annak ez fashionable!

Kissmi Closnak első dolga volt egy szegénysorsú fogtechnikussal szerződésre lépni, akivel aztán az ötletét gyakorlativá tehetette.

Ez az ötlet az volt, hogy nem hamis fogakat kell a szenvedő emberiségnek helyettesíteni, hanem igaziakat.

Mivelhogy kétféle emberek vannak a világon. Olyanok, akiknek jó fogaik vannak, de nincs harapnivalójuk, és aztán olyanok, akiknek fölösleges harapnivalójuk van; de nincs jó foguk hozzá.

Aki ezt a kettőt ki tudta egyenlíteni, az megoldotta a szociális kérdést.

Így oldotta azt meg Kissmi Clos doktor.

Ha egy niggernek száz dollárt kínálnak egy fogáért, s ráadásul még egy arany sodronyos hamis fogat, az boldognak fogja magát érezni, s parádét csap vele. Ugyanazt a frissen kirántott fogat pedig szintazon percben kiszabadított hibás fog vápájába be lehet illeszteni egy mistressnek vagy misternek,

aki a sikerült műtétért megfizeti az ötszáz dollárt. Hogy a fog az új talajhoz teljesen hozzáadjon, az a fogorvos gondja.

Ezen a téren doktor Kissmi Clos és a segédje, doktor Cockney Éliás, csoda sikereket aratott.

Rövid időn saját palotája volt, melynek az egyik liftje szakadatlan szállította fel miszteriózus műtermébe a milliomos hölgyeket és urakat, míg a másik liftje a nigger ifjakat és hajadonokat szolgáltatta.

Volt valami csodabálzsama, amellyel az idegen fogat megtudta honosítani az új talajban. Ennek a titkát nem bírták kitalálni a versenytársai.

Természetesen narkotizálást használt az egész műtét alatt, s a kezelése alatt levő páciensnek egy hétig ott kellett maradnia a gyógypalotában, amíg a siker biztosítva volt, s azalatt Liebig húskivonattal táplálkozni. Egy kobakforma apparátusa volt, amelybe az operáltak a fejét beszorították a fogbetevés után, úgyhogy az állkapcsát nem mozdíthatta, s azt kellett viselnie egy hétig. Azalatt az orrlíkain keresztül vezették be a szájába kaucsuk csövön át a folyó táplálékot. Erős kúra! De hát mit meg nem tesz az ember egy jó fogért.

Már nem is doktornak címezte magát, hanem „recreator”-nak, a mi olyanformát jelent, mint a „teremtés hibájának helyreigazítója”. — Ismerte őt az egész Újvilág.

Doktor Closnak a nevét jobban emlegették, mint Morrisónét.

Az előnevét ugyanis nem lehetett hölgytársaságban kimondani, még kevésbé ezen a néven tudakozódni utána. Szép is volna, ha egy úri hölgy azt mondaná egy úriembernek: „Hol lakik doktor Kissmi?” — Shocking!

Maga sem bánta, hogy ha csak a nevének a hátulján szólították: így jobban eltűnhetett a világból. Akként tűnt el, hogy nimbuszba burkolta magát.

S az óvilágban senki sem kérdezősködött utána.

Tudniillik a tengerbe fulladt fiskális, Kiss Miklós után.

Ő a becsületnek eleget tett: meghalt.

A kaszinóban kitűzték a halálhírére a fekete zászlót. Megkapta, ami minden gentlemannek legmagasabb vágyát képezi.

Hogy mi oka volt ennek az epizódnak ebbe az „én” regényembe magát befészkelni? az még egyelőre homályban hagyandó kérdés: később ki fog derülni.

A TÜNDÉRKIRÁLYNŐ

Ott volt az állandó lakásom a Tisza-sziget palotájában.

Egészen elzárkóztam a külvilágtól. Nem törődtem semmivel, ami a kerek földtekén történik.

Elmúlt minden ideálom. Az alkotmányosság üzletté fajult, a hazaszeretet őrzőgéssé vadult, a szabadság orgyilkosokat tenyészt, a művészet kerítőnévé lett, nagy nemzetek abderitákká süllyedtek, a magyart az egész világ ignorálja: még legjobbak hozzánk azok, akik gyűlölnék. „Ha szidnak, emlegetnek.”

Mindig kísértett, bolyongott az agyamban az a csoda-eszme, vajha én azt a nemrég felfedezett bolygót, mely a Mars és a Föld között kering, s melyet a derék berlini csillagász, *Witt*, a bolygó feltalálója „Hungariának” nevezett el nemes rokonszenvből: hogy ha én ezt a bolygót úgy kisajátíthatnám az én magyar nemzetem számára, s átköltöztethetném bele a magam fajtát, itthagytva az ellenünk törő kilencféle ellenséget! Onnan aztán nem küldenénk a Hungáriából se delegátusokat, se kvótabizottságot erre a bűzkörnyezte, féreglakta sárgömbre.

Most végre megvalósítottam, ami után vágytam. Csináltam magamnak egy kis asteroidot, amiben magam lakom, a földtekéről elkíváncozott lelkekkel együtt, akiknek a testét én adtam vissza, ahonnan ki van zárva a külvilág, ahol nincs

törvény, szabályzat, erkölcsi fogalom; ahol nem bíznak, nem remélnek, nem szeretnek, hanem boldogok a benne lakók. Én is örömetst vagyok itten.

Nem is új a gondolat.

„Faciamus tria tabernacula. Tibi unum! etc.”

Ez az én tabernákulumom.

Egy korányári reggel még álmomból vert fel a villanyos csengettyű. Négyszer berregett egymás után, ami azt jelenté, hogy a Ferenc József-hídnál történt az eset.

Ugyanaz a villanyos készülék az orvosnő, az ápolónők és a mentők szobájában is megadta a jelt. Mindenki talpon volt egyszerre, a mentőcsónak éléje sietett a másik szabadító ladiknak, s nem telt bele öt perc, már hozták fel a sellyén a tetszhalottat a kísérleti terembe.

Ez ott volt a szöglettorony üvegkupolája alatt, ahová emelőgéppel szállították föl a tárgyat.

Még most csak „tárgy” volt; lehet, hogy „egyén” lesz belőle.

A mentők kezéből átvették az ápolónők.

Én egy szegletfülkéből láthattam az egész kezelést.

Úrinő volt, akit a Dunából kihalásztak. Divatos selyemruhája volt, melyet már a mentők feloldottak; a vállfűző zsinórjait elvagdalták, az is atlaszból volt. Az ing finom csalánszővet, brüsszeli csipkével szegélyezve; a cotillon szintén drága csipkével díszítve, rózsaszín selyemharisnyák, széles jarretière-rel, rózsás cipők, szalaggal felkötve. De ami leginkább bizonyította a hölgy előkelő voltát, a rajta levő mindenféle ékszer: csuklón gyémántokkal kirakott karperecek, derekán aranylánc, órával, nyakában vékony aranylánc, medállyal. Ezt a hölgyet nem a nyomor üldözte a halálba. A zsebében is volt több tekercs arany húszkoronásokkal, még felbontatlan. A magával hordott arany súlya lehetett egy kiló. Ez elég, hogy a testet a víz alá lehúzza. Az öngyilkos gondolhatott erre, s szándékosan terhelte meg a ruháit e túlsúllyal.

Hanem mindez ellensúlyozójára talált a divatos válldudorokban. Azoknak a béléséhez a szabóművészek vizahólyagos kreppet használnak, amin a víz nem hat keresztül. Ez a két vállpuffacs, mint két úszóhólyag, tarthatta víz fölött az öngyilkos nőt, aki tehát nem ihatott több vizet, mint amennyi a hídról leestében a vízszínre felemelkedésig a szájába tódult, ahogy ezt a mentő is bizonyítja, aki őt a vízből kifogta.

A haja fel volt bontva. A mentő annál fogva húzta ki a hullámsírból: azt bizony ilyenkor nem kímélik.

Megbámulni való szép haj volt. Olyan sárga, mint az arany, tömört, térdhajlásig érő: még nedves volt a víztől; de azért mégis látszott rajta a langos göndörülés.

Az ápolónők tőlem kérdezték, hogy levágják-e ezt a hajjat? Útban van a működésnél.

Én rájuk parancsoltam, hogy hagyják meg: terítsék széjjel az asztalon.

A műtét asztala szürke rugógyanta lepedővel volt borítva (camptulicon).

A vetkőztetés az ily alkalomnál bizony nem megy a szokott módon! oldozgatással, lehúzogatóssal: olló végez mindent. A testhez tapadt ruhákat végighasogatják. Gyorsaság kell a segély sikeréhez; selyemharisnya, mind lenyiszálva hámoztatik le a testről, míg az ott marad a sötétszürke kaucsuk takarón, mint egy márványszobor.

Minő márványszobor!

Nem hasonlított a vízbefúlt halotthoz. Csak olyan fehér volt, mint egy nő, aki a fürdőből kilép, kissé lúdbőrösen. Nyári volt az idő, langyos a Duna hulláma. Csak a combján látszottak lilaszínű foltok; a vízbefúlás jelenségei.

Leginkább az vitatta el az életet, hogy a rózsapiros szín helyét szederjes hamuszín váltotta fel, arcon, ajkakon és — körmökön.

Az ajkak nyitva voltak, de a fogak összekummva, a szempillák is felhúzódtak, de a szemszivárványok elbújtak alájuk, úgyhogy a fehérjük rémlett elő.

A két karja görcsösen felhúzódott a vállaihoz, s a hüvelykujjai be voltak szorítva az összefogott ökleibe.

Az egész teste merev volt, keble nem mozdult, mellkasa be volt esve.

Nem volt szép. A halál rútít.

Az orvosnőn és két segédjén kívül még négy ápolónő volt jelen.

Az utóbbiak elkezdtek a vízbefúlt karjait és lábszárait dörzsölni.

A két orvossegédnő száraz gyapjúlepedőbe takarta a testét, míg az orvosnő a hónaljait és ágyékát meleg gyapjúval fedte be: aztán karjaikra emelve, melegített ágyba fektették.

Az első kísérlet az életre hozásra az volt, hogy egy lúdtoll pihéjével folyó ammóniákat vezettek az orrlyukaiba és ajkai közé. — Néha ez is megszünteti az asphyxiát.

Most semmi sikere nem volt. A második módszerhez kellett nyúlni: a levegő befújtatásához.

Az egyik segédnő a kaucsuk-katétert hozta elő, melynek csutoráját bal kezével a tetszhalott orrlíkába dugta, s a hajlós csövet egészen a lélegző gégéig letolta, jobb kezével erősen befogva a másik orrlíkat. A másik segédkező pedig a csőhöz csatolt ruganyos tömlővel élenyt fújtatott a csövön keresztül a tüdőbe. Az orvosnő ezalatt egyik tenyerét a tetszhalott keblére téve, gépiesen igyekezett azt lélegző pihegésbe hozni.

A segédnő időközönként félbehagyta az oxigén befújtatást, s a mérőszalaggal megmérte a mell körületét. Nem mutatott semmi különbséget. A légbefújtatásnak nem volt egyéb eredménye, mint hogy a tetszhalott szájából tajték habzott elő, amit az orvosnő szivaccsal letörölt.

Szó nélkül történt minden, olyan csendnek kellett lenni, hogy a tetszhalott legkisebb életnesze hallható legyen. Mindenki tudta a teendőjét. A harmadik segédeszközhöz kellett nyúlni.

A segédnők előhozták az égő dohánnyal telt edényt, s annak a forró füstjét szivattyúzták a tetszhalott beleibe.

A négy ápolónő eközben a testét összegörnyesztette: fejét fölemelve, térdeit felnyomva.

Az orvosnő ezalatt gyakorlott kézzel markolászta a tetszhalott nő altestét, hogy a dohányfüstöt a belekben szétossza.

Ez a műtét órahosszat tartott. Kétszer is meg kellett tölteni a füstölőedényt az erős virginia-dohánnyal.

Végre hangzott egy hang: az első hangja az életnek: haskorgás. (Hogy ilyen úton tér vissza a lélek!)

Ezalatt folytatták a légfűjtatást a tüdőbe.

Az egyik segédnő mutatta az orvosnőnek a mérőszalagot. A mell tágult. Arra az orvosnő a fülét a tetszhalott mellére tette. Lélegzésvétel hallható. — Aztán egy szívdobbanás.

Erre rögtön abbahagyták az élenybefűjtatást, a katétert visszahúzták.

Nagy tudomány — több annál: művészet! — Isten munkájának utánzása, a vízbefúlt életrehozása. A mentő kéz folytonosan a halállal játszik. Hazárdjátékot játszik. A módszerek fokozatainak alkalmazásánál egy megtévedés, s a halál nyeri meg a játszmat. Csakhogy mi már belelátunk a vén kaszás kártyáiba. Hoztunk mi már életre olyanokat is, akik félóráig voltak a víz alá merülve.

A lélegzetvétel, a szívdobogás már az élet jele. A szemhéjak lecsukódnak: az összeszorított fogsorok szétnyílnak. Ezt a pillanatot lesi az orvosnő, hogy hirtelen egy parafacsapot dugjon a foga közé; mert a másik pillanatban már a halálból ébredőnek a nyelve előnyomul a fogak közé, s ha az állkapocsgörccs ismétlődik, a fogak el fogják harapni a nyelvet.

Most azután a parafától fenntartott nyíláson keresztül lehet egy másik katétert a szájba dugni, amin keresztül a gyomorba fecskendik a kámforos borszeszt, ami az életerő ébresztéséhez szükséges. Ez a válságos pillanat! Mely dönt az élet és halál fölött. Ezt a műtétet maga az orvosnő végzi. Ha csak egy cseppje a kámforos szesznek a gyomor helyett a légzőcsőbe téved: az a halál!

Mély csend van!

Most az utolsó ütőjét játssza ki az emberi tudomány a halál angyala elleni játékban. Egy vékony tollsípön keresztül finoman összetört port fújnak a félholt orrikaiba, ami a fehér hunyor és kapotnyak leveleiből készült (*Helleborus* és *asarum*), *Saint Ange burnótjának* híják. Ennek az utolsó tromfnak nem áll ellent semmi. A félholt nagyot prüszköl tőle: egész teste összerázkódik; elkezd ökredezni, hányni és kiáltani. Az élet visszatért!

Én mindezt végignézttem.

Bizony nem érzékingerlő jelenet.

Az életre hozott olajos langy vizet itatnak, aztán széki-fű teát Hoffmann likőrével, betakargatják meleg pokróccal; fázik, didereg, a hideg rázza, a fogai vacognak: csak az arca van kinn a takarókból, míg lassankint felváltja a hideglázt a forróság, az arc tűzlángban ég. Most már szép volt...

Az orvosnő számlálta az ütérveréseket. Száztíz az első percben. Nagyon jó. Beállt a láz. A láz az életerő harca.

Összehúzták az ágykárpitokat: a mentés munkája be van fejezve. A többi a természetre van bízva. Ami ezután következik, az az álom, a bágyadtság, az izzadás. Egy ápolónőt otthagytak mellette, a többi nő eltávozott.

Én is mentem a reggeli lapokat olvasni.

A legfrissebb újságban már benne volt a hír, hogy egy elegáns öltözetű fiatal hölgy a Ferenc József-hídról a Dunába vetette magát, de a mentők kifogták, s a Tisza-szigeti „náiadcsnoyées” szanatóriumba vitték. Kiléte nem tudatik.

Fürkésztem utána; kikutattam a tárcáját: nem volt benne névjegy. Felnyitottam a nyakán viselt medáliát, hogy talán abban találok valami arcképet, mely nyomra vezet. Az is üres volt.

A rendőrbiztos, aki a történetkről tudomást venni megjelent, csak azt a tényállást tudta megállapítani, hogy a hídon

örkődő 238. számú rendőr egy úri hölgyet látott a karfára felkapaszkodni s onnan a Dunába ugrani.

A vízbefúlt megmentését jegyzékbe vette, s azzal továbbment.

Az én szanatóriumom legfelsőbb helyen szentesített kiváltságai közé tartozott, hogy a hatóságnak nem szabad a vízből kimentettek kiléte felől tudakozódni, sem az arcukat megtekinteni. Ha halva vannak, hamuvá égettetnek; ha megmenekültek, kényükre van bízva, hogy visszatérjenek-e a világba, vagy ott maradjanak a menedékházban. A neveiket, öngyilkossági szándékuk okait nem lehetett kikürtölni.

Egy déli lapban aztán azt olvastam, hogy egy széles körökben ismeretes szépség, Zentay Diadalma kisasszony ma reggel a szállásáról eltűnt. Azt hiszik, hogy azonos a Dunába ugrott hölgygel, öngyilkossági kísérletének okául azt rebesgetik, hogy egész vagyonát elvesztette az éjjel a páva-szigeti rulettbarlangban.

Ez nem talál össze. A hölgy ruhazsebében három tekercs húszkoronás volt, száz darab arannyal: a tárcájában pedig ötven darab ezerkoronás. Az ilyen összegek letéteménybe szoktak helyezettetni. Tulajdonosaik, ha el akarták hagyni az intézetet, fölvehették.

Ezt nem vagyonvesztés vitte az öngyilkosságba.

De mintha ezt a nevet hallottam volna már valamikor.

Zentay Diadalma. A derék Zentay papa ugyan nagy örömeiben lehetett a leánya születésnapján, hogy ilyen diadalmas nevet választott számára a szent keresztségben.

Én nem találkoztam vele soha: semmi érintkezésem nem volt azokkal a körökkel, amelyekben a divatszépségek ragyognak.

Tizenegy napig tartott a gyógykezelés: a rendes náthaláz lefolyása, melynek leteltével az orvosnő jelentette nálam, hogy az ápolat hölgy már elhagyhatta a kórágynak, s felöltöztethetett abba a jelmezbe, amit a többiek (a görög nimfák) viselnek.

Azonban semmi módon rá nem bírható, hogy a szobáját elhagyja, s a pálmakertbe kilépjen: csak ül a karszékben, kezeit ölébe véve, hallgat és néz maga elé mereven. Megkísértettek már vele minden rábeszélést: odahozták a legnyájasabb hölgy-lakóit az intézetnek, hogy bizalmaskodjanak vele, rájuk sem tekint. A legmakacsabb búskomorság uralkodik a kedélyén.

Ez a baj gyakran előfordul az életrehozott vízbefűltaknál.

S a lélekbetegség kitartó. Egészen nem is múlik el soha.

És én mégis emlékszem egy ilyen kigyógyulási esetre.

Régen, nagyon régen volt az. 1849. tél közepén Debrecenben voltunk. Hogy miért voltunk ott? Azt már talán mindenki elfeledte.

Egy délután, mikor a nőmmel hazatértünk a városból, az a meglepetés várt reánk, hogy a szobalányunkat akkor húzták ki a kútból.

A fiatal cseléd, kit Pestről hoztunk magunkkal, néhány nap óta csendes búskomorságot láttatott, azt hittük, hogy talán az otthon maradt szeretője után búsul. Távollétünk alatt aztán kitört rajta a téboly, s beleugrott a kútba. Hirtelen kihúzták; nem történt semmi baja. Csakhogy meg volt bolondulva. Volt egy bejáróasszonyunk, aki fát, vizet hordott, befűtött: az elvitte az örült leányt magával a házához, ott lakott a Nagypéterfia utca végén hátul. Annál a háznál honvédek voltak bekvártélyozva, azok adtak a bolond leánynak pálinkát, s attól a pálinkától úgy elmúlt róla az örültség, hogy egypár hét múlva visszatért hozzánk, ép ésszel, jókedvvel, s még abban az évben férjhez is ment.

Hátha ezt a kúrát meg lehetne ismételni?

Az alkoholizmus az idegesség ellen mint gyógyrendszer.

Hiszen annyi mindent kitaláltak már e divatbaj ellen: vilanyfürdőt, hideg vizet, koplaltatást, tömve etetést, dömöckölést, hullámcsapást, purgatívát, gimnasztikát, fityfenét: hát ha az én debreceni kúráim valamennyit levágná!

A doktornő fontoskodó képpel jött eléim.

— Páciensünk *alkotmányos* kezd lenni.

Értem. Ez is előfordul a praxisunkban. A vízből kimentett öngyilkos hivatkozik a maga alkotmányos jogaira.

— Azt vitatja, hogy neki joga van a sorsa fölött rendelkezni: nekünk viszont semmi jogunk őt a szabad akarata végrehajtásában akadályozni.

— Nem mondta ön neki, hogy intézetünknek szabadalma van a makacs öngyilkosok számára megfigyelő osztályt fenntartani.

— Mondtam. És afelől is felvilágosítottam, hogy ha netalán a tápszerek megvonása által gondolná magát elpusztíthatni, arról is gondoskodunk, hogy akarata ellenére is tápláltassék. Azt felelte rá, hogy majd meglássuk, ki győzi tovább? Ő meg akar halni. Nem hisz se Istent, se másvilágot, se lélek halhatatlanságát.

Érdekes egy hölgy, aki mindezt meg meri tagadni.

— Majd beszélék hát én vele. Küldje ide a szabónét.

Szabóné! A paradicsomban?

A ritkább esetek közé tartozott az, hogy én magam avatkozzam az életmentés munkájába. De néha egy férfiszó többet ér valamennyi asszonyi rábeszélésnél.

Mikor minden előkészület megvolt, felkerestem a megmentett hölgy szobáját.

Egy felügyelő nő társaságában volt, ki jöttömre azonnal visszahúzódott a mellékajtón. Engem a szabónő kísért, egy csomaggal a nyalábjában.

Az aranyhajú hölgy a nyugágyon hevert, s mikor beléptem a szobájába, még csak meg sem mozdult fektéből. Két meztelen karja a feje fölé volt emelve. Az egyetlen peplum lenge szövete odatapadt az idomaihoz. Szép tanagra-figura volt.

Rám sem nézett.

Én, a rendes üdvözlés után, odaléptem a fekhelyéhez, s így szóltam hozzá:

— Úrnőm! Értesültem róla, hogy ön már felépült. Sietek önnek a szabadságát visszaadni. Itt hozza a szabónő önnek az öltönydarabjait, melyeket önről lehasogattak: most újra össze vannak varrva, felveheti kegyed. Itt van a tárcájában és a ruhazsebében talált pénz is, magához veheti, valamint az ékszerei is, amiket viselt. Ismét felrakhatja. És azután, anélkül hogy a nevét előttünk fölfedezné, elmehet ön, ahová akar, és teheti, amire elhatározza magát. Csak egy tanáccsal szolgálok kegyednek: ha újból öngyilkosságot akar elkövetni, akkor használja a borotvát vagy a ciánkálit; mert ha ismét a Dunába fog ugrani, én önt újra kihalásztatom, s akkor azután foglyul tartom mint gyógyíthatatlan örültet.

E szavaim alatt az aranyhajú hölgy lassankint fölemelkedett fektéből, s mikor elvégeztem, felugrott, odaszökött hozzám, s a vállamra ütött a tenyerével.

— Hallod-e, öreg, te nekem tetszel!

Vállat vontam.

— Sajnálom, hogy az udvariasságot nem adhatom vissza; de én önre még csak kíváncsi sem vagyok. Itt voltam az életre visszatérítő műveleténél. Egy momentfelvelees fényképezőgép minden helyzetet megörökített. Az egész kinematoszkóp itt van ezen a hosszú fénykép szalagon rögzítve: ha talán érdekelne önt ezt megtekinteni.

Azzal odagöngyölítettem a kinematoszkóp fényképszalagját, melyen a kétórai műtét minden változata élethíven meg volt örökítve furcsábbnál furcsább körülmények között.

Mikor ezeket meglátta a hölgy, kitört belőle a kacagás, úgy nevetett, hogy a haja egészen hátraomlott a fejéről, fésű, hajtű mind kihullott belőle.

A következő percben megint éktelen dühbe jött: földhöz vágta a fényképes szalagtekercset, s rátaposott a papucsával: utoljára felkapta, s a fejéhez vágta az egészet.

Én aztán fogtam azt a hosszú szalagot, s ahogy a Lipótrend nagykeresztesei szokták a nagy kordont, keresztülkötöttem

azt a vállamon és mellemen, jól ügyelve rá, hogy a legérdekesebb képek elől kerüljenek.

Erre a hölgy megint elkezdett nevetni; de már szelídebb modorban, kezeit keblére téve, s édes, csengő hangon mondá:

— Nem. Ilyen kinematoszkópot nem hagyok magamról többet fölvetetni.

Azzal odalépett hozzám, s leoldá a vállamról az átkötött fényképszalagot, azt összegöngyölítve az ujjai körül.

— Csúnya voltam, úgy-é? — súgá a fülembe.

— Nagyon csúnya.

— Itt maradok. Nem megyek el innen.

Egészen közönyös arcot csináltam hozzá.

— De hát mért akar ön itt maradni?

— Azért, hogy önön bosszút álljak.

— Rajtam? És miért?

— Először azért, hogy az életre visszahozott; másodszor ezekért a fényképekért. Ez ok arra, hogy önt a pokolba küldjem.

— Pokolba? Hisz ön nem hiszi a túlvilágot.

— A mennyországot nem. Az, ha van, messze van. De a poklot igen. Az közel van.

— De én nem hagyom ám magamat odaküldetni.

— Rosszul mondtam. Hogy önt a pokolra *vigye*m.

— Így már jobb. Erre már kíváncsi vagyok. De hát addig is nem akarja felöltetni a ruháit?

— Nem. Valamire emlékeztetnek. Nekem is jó az, amiben a többiek járnak. Azt hiszem, egy más planétán vagyok. Ön még nem is tudja, hogy én ki vagyok. (Ezzel ismét leült a kereketre.)

— Azt csakugyan érdekelne megtudnom.

— De én azt józanon el nem mondhatom. Van az ön planétáján bor?

(Bor? Ez kitalálja az én gyógyrendszeremet!)

— Van, mint orvosság. De én azt önnek az orvosnő rendelése nélkül nem adhatok.

— Hát hívassa ide az orvosnőt.

A szabónő még mindig ott állt a csomó asszonyi öltözékekkel. Azt utasítottam, hogy az öltönyöket akassza be a szekrénybe, s aztán kérje ide az orvosnőt.

Nem messze kellett érte mennie: ott volt az előszobában, leste a kísérletem eredményét.

Én egész nyugalommal mondtam neki, hogy önagysága itt kíván maradni az intézetünkben. Tudassa ezt a rendőrséggel.

Az orvosnő ismerte a formaságokat.

— Szükséges, hogy ezt előttem, élőszóval kifejezze.

— Kész vagyok rá.

A hölgy felállt a helyéről.

Az orvosnő pedig leült az asztal mellé, ahol írószerek voltak: elővett a bőrtakaróból egy úrlapot.

A hölgy tudta, hogy mit kell mondania.

— Nevem Zentay Diadalma: lakásom Andrássy út, saját villámban. Kinyilatkoztatom, hogy önként itt akarok maradni továbbra is a náia-des-noyéés mentőintézetében.

Az orvosnő leírta a mondottakat, s aztán kérte a *kisasszonyt*, hogy írja alá a nyilatkozatot. Megtette.

Tehát megtudtam, hogy *kisasszony*. Egy *kisasszony*, akinek híre van, mint egy nőnek.

Most én intéztem egy kérdést az orvosnőhöz.

— A *kisasszony* bort kíván inni.

— Pepszin-bort vagy kína-bort?

— Nem, nem! — sietett tiltakozni a hölgy. — Valóságos bort, amit étel mellett isznak.

— Ah! a *kisasszony* már éhes is? Ez örvendetes fordulat. Eddig valóságos sitophobiát tanúsított: ételundort.

— Igen: a Liebig-leves, meg a quaker-oats iránt.

— Ezzel tápláljuk az üdülőket. Húskivonat és zabdara.

— De az én gyomromnak semmi baja. Én éhes vagyok.

— Ez határozott gyógyulást jelent. Én megengedem, hogy egyék, amit megkíván, s bort is ihatik hozzá.

Én bátorkodtam valamit ajánlani:

— Talán az én szerény ebédemet oszthatná meg a kis-asszony? Itt van az étlap a zsebemben: most küldte fel a szakácsnő.

Átadtam neki a cédulát. Volt rajta rákleves, fogolypástétom szarvasgombával, nápolyi pastichi.

— Meg vagyok vele elégedve.

— Borokból Marsala és lacrimae Christi.

— Azokat szeretem.

Az orvosnő komoly arcot csinált. Aláírta a menüt, mintha valami recipe volna, s a kezembe adta, mintha én volnék a patikárius.

— Átruházom önre a gyógykezelést.

Azzal magunkra hagyott.

AMI OK AZ ÖNGYILKOSSÁGRA

A villanyos csengettyű pendülése jelenté, hogy az én ebédem készen van.

Egyedül szoktam étkezni. Mint a kutya, aki nem szereti, hogy a tálába más is belehabzsoljon.

Ezúttal kettőre volt terítve.

Nálam nem szolgált fel semmi cseléd az étkezésnél. Egy automata szekrénybe, mely az asztal mellett állt, emelkedtek fel a szállítógéppel ételek és italok: nekem csak a szekrény ajtaját kellett felnyitnom, s kivennem belőle, amit a szócsövön feladatni kívántam.

Így azután háborítatlanul lehet lakomázni, akár kettesében is. Jól különböztessünk: „kettesében” még nem jelenti azt, hogy „párosával”. „Kettesében”, mikor *szemközt* ülünk az asztalnál; „párosával”, mikor *együtt* mellett.

A második pohár Marsala után a szemközt ülő hölgy elkezdet beszélni.

„Miután a nevemet tudja ön, bárha velem soha nem találkozott is, emlékezni fog sok mindenféle hírmondásra, amit a hírlapok feljegyeznek egy nőről, akit excentrikusnak jeleznek. Némelyik igaz, a legtöbb koholmány; az illetőnek tetszik, bár úgy tesz, mintha neheztelne érte. Én elmondom önnek azt is, ami igaz, és azt is, ami koholt; ön válogassa ki tetszés szerint.”

„Atyám gazdag földbérlő volt, ki vagyonát okszerű gazdálkodással szerezte. Ő alkalmazta legelőbb a műtrágya használatát, amivel bámulatos sikert ért el. A termelést összekötötte műmalom lisztiparával, cukorgyártással, szeszfőzéssel, állathizlálással. Ez az igaz, de az nem igaz, mintha a pénzével uzsoráskodott volna, s eladósodott földesurak birtokát elhárácsolta volna, sem az, hogy vagyonát állami közegekkel összejátszás, vesztegetés útján növelte volna. Nagyravágása volt: képviselő óhajtott lenni, azt el is érte; nagy áldozat árán; ez igaz. De hogy báróságot keresett volna, s ezért tetemes összeget kínált volna, az nem igaz. A rossz híreknek én ismerem a kútforrását a legjobban.”

„Egyetlen gyermeke voltam atyámnak, kényeztetve gyermekkorom óta. Anyám korán elhalt. A nőket, akik helyét pótolták, se nem szerettem, se nem tiszteltem. Tanultam tőlük sokat: olyat is, amit nem tanítottak. Minden férfiből gúnyt űztem: előbb a tanítóimból, azután az udvarlóimból. Minden viszonynak, ami az emberek között támad, csak a nevetséges oldalát láttam meg. Nem hittem senkinek, még a szentírásnak sem. Mire hajadonná felnőttem, egészen elhagyatva éreztem magamat a világban. Tudtam, hogy minden ember csak azért hízeleg, mert gazdagnak tud. Mindig azt kívántam, hogy bárcsak az apám csődbe jutna. Én biztattam, hogy csak pazaroljon: tartson versenyparipákat; nagy hajtóvadászkat, keresse a szép hölgyek társaságát, akik értenek a pénzfogyasztáshoz. Meg is fogadta. Olyan multságok tartottak nálunk, amik Boccaccio Decameronéjában helyet foglalhatnának. —

Az apám arra unszolt, hogy menjek már férjhez: ha nem teszem: ő fog megházasodni. Én pedig utáltam egytől egyig azokat a férfiakat, akik nálunk leánynézőben megfordultak. Egyszer aztán az apám hirtelen meghalt. A guta ütötte meg borozó társaságban. Ez igaz. Hanem az már nem igaz, hogy dévaj nők is lettek volna ottan. Ezzel a híreszteléssel csak az én rosszakaróim szerettek volna engem megkeseríteni. — De rosszul ismertek.”

„Az atyám halála után én maradtam itt mint egyedüli örököse. Ha eddig hajlamom volt az önállóságra, most a helyzetem kényszerített rá. Az atyám vállalatai egy összebonyolult üzletet képeztek, amibe még az is belekábult, aki értett hozzá. Én pedig semmit sem értettem hozzá. A gyámhatóság, vagy nem tudom én miféle hatalom két ügyvéddel ajándékozott meg, az egyiknek a címe volt a tömeggondnok, a másiké jogtanácsos. Fiatal ember volt mind a kettő. Ezeket nem lehetett kidobnom az ajtón. Hol az egyik, hol a másiknak volt mindennap valami értesítése, ami fölött velem tanácskoznia kellett. S a tanácskozásból aztán társalgás lett. Mind a kettő szellemes ember volt: sok ismerettel bíró, akikkel vitatkozni lehetett a társadalmi kérdések, napi politika, művészet, irodalom felett: bírták az európai nyelveket, amiken én kedvenc íróim műveit olvastam, s önálló nézeteik voltak felőlük: az ifjú magyar írókat is ismerték, s néha, mikor mind a ketten összejöttek nálam, teázás közben összedisputáltak e nézetek fölött. Hol az egyiknek, hol a másiknak a felfogása találkozott az enyémmel. S én rendesen úgy éreztem, hogy az imponál jobban, aki velem ellenkezik.”

„A hivatalos összeköttetésből az lett, hogy mind a ketten belém szerettek. Ezt nem is titkolták előttem.”

„S hogy ennek a szerelemnek csak tiszta indokai lehetnek, azt énnékem tudnom kellett. Mert éppen a két férfi által értesültem a vagyoni helyzetemről. — Azok a vállalkozók, kik atyám életében kezem után esengtek, csak a nagy földbirto-

kot, a pompát, a pazarlást, az úri kedvteléseket látták; de ez a két jogtudós a reális adatokat bírta. Atyámnak sok adóssága maradt, másokért is kötelezve volt, nagy veszteséggel záródó vállalatai voltak. Ha a földbirtokos herceg elveszi a bérletét, mely a bérlő halálával megszűnt, s nem ruházza át rám, s ha az atyám félmilliónyi biztosítékát, mely egy ki nem épített vasútért van letéve, a kormány elkobozza; akkor én olyan szegény vagyok, mint egy iskolamester árvája. Ezt a két udvarlómat tehát nem a vélt gazdagságom csábította hozzám.”

(Ezalatt elfogyott a szarvasgombás fogolypástétom, s mellette az egy palack Marsala, vendégnőm szemei ragyogtak, s a fülei is rózsaszínűek voltak. — Szakácsnőm nagyon gondos volt; a következő fogás előtt még két pohár jeges ananász sörbetet küldött fel. — Én bizony elfelejtettem az orvosnőt megkérdezni, hogy szabad-e ezzel a gyógyszerrel is a rekonvalescenst megkínálni? Inkább a második palackot a lacrimae Christivel serénykedtem kidugaszolni. Azután folytathatjuk a történetet.)

Tehát az első pohár lacrimae Christi után folytatta az aranyhajú hölgy:

„Éppen születésem napja volt: a tizenkilencedik, jól emlékezem rá. Máskor ezen a napon özönlött hozzám a sok virágcsokor, a jelképes levélkék, verses mondatokkal. Ezúttal mindenki távol maradt. Csak egy látogatóm jött, egyike a jogtudósaimnak: a tömeggondnok. Az is állig be volt gombolkozva, s az egész megjelenése inkább a halottbemondóhoz hasonlított, mint az üdvkívánóhoz. Csokrot sem hozott magával.”

„Kisasszony! — kezdé. — Nagyon rossz hírekkel jövök. Sajnálom, de kénytelen vagyok elmondani. A herceg felmondta a bérletet, s nem hajlandó azt önre átruházni. A kormány jogtanácsosai, a képviselőház jogügyi bizottságával egyetértőleg, azt határozták, hogy az ön megboldogult atyjá-

nak a biztosítéka, miután az építési határidő elmúlt mint esedékes, lefoglalandó. Azontúl pedig az aktívák éppen csak hogy fedezik a passzívákat.”

„Én azt feleltem rá, hogy meghajtom a fejemet a sors végzése előtt. Kérem még az ékszereimet is a fedezethez csatoltatni, hogy az atyám becsülete meg legyen mentve. Majd én magam elmegyek szolgálni. Nem félek semmi munkától.”

„Erre az én jogtudósom kigombolta félig a kabátját, s azt mondá: nem, kisasszony, ön nem fog szolgálni menni. Itt áll ön előtt egy régi tisztelője, aki önt vagyon nélkül is magáévá óhajta tenni. Én felajánlom önnek szívemet és kezemet.”

(Ez a fordulat meglepett, poharamat fölemeltem: e nemeslelkű férfiúra egy „cheer”-t. A hölgy azonban letakarta a tenyerével a poharát, hogy ne tölthessek bele: „várjunk még, ne koccintsunk most”, s folytatá tovább):

„Én meg voltam hatva. Elfogódottan feleltem neki: nagyon megtisztelve érzem magam önnek nemeslelkű ajánlatától, de még ma kötve vagyok, nem válaszolhatok rá. Ezelőtt hat nappal önnek a jó barátja, az én jogügyi tanácsosom ugyanazt az ajánlatot tette nekem. Megkérte a kezemet. Én egyheti gondolkodási határidőt kötöttem ki a válaszádra. Ma van a hetedik nap. Be kell várnom, hogy eljöjjön a válaszért.”

„Erre az én kérőm olyan sajátságosan mosolygott. Mintha Lermontoff démonát látnám: Zichy Mihály rajzónjától megörökítve. »Az én barátom nem fog ma estig a válaszáért eljönni.« Azzal a belső zsebébe nyúlt, s egy táviratot vett elő: »Olvassa el ezt.«”

„Abban a táviratban az volt, hogy az én kérőm, a jogtanácsos a marseille-i kikötőben a tengerbe ölte magát.”

„Azt éreztem, hogy a lelkem lángba gyulladt egyszerre: »Ez amerikai párbaj volt önök között! Énmiattam!« — Nem tagadta. — »Szűk volt kettőnknek ez a planéta! Egyikünknek el kellett azt hagyni!« — Én égtem és fáztam. — »Menjen ön előlem! Ne lássam önt soha többet! Aki a jó barátját ily hi-

degvérrel engedi öngyilkossá lenni, inkább egy varangyot veszek a kezembe, mint annak a kezét. Hagyjon el! Egy pokol van közöttünk!» Sírva vetettem magamat a földre, s hajamat tépve fetrengtem a szőnyegen.”

„Az én kérőm pedig azalatt, amíg én kétségbeesve jajveszéltem, nem sietett a megkérlelésemre, hanem leült hidegvérrel az asztalhoz, egészen kigombolta a kabátját, kiszedett a belső zsebéből egy csomó paksamétát, azokat kiterítette az asztalra. És aztán várt, a lábát a térdére vetve, amíg én magamhoz térek.”

„Én föllálltam, s csak egy tiltó mozdulattal mutattam neki, hogy arra az ajtó.”

„Megyek. — Felelt ő hidegen. — Mint kérő befejeztem feladatomat. De még hátra van, hogy mint tömeggondnok is befejezzem. Ha szabad önt kérnem, foglaljon helyet velem szemközt. Röviden végzek.”

„Én durcásan leültem az asztal mellé, de úgy, hogy hátat fordítottam neki.”

„Hát legelőször is itt van a földbirtokos hercegnek a formasierűen kiállított szerződése, melyben a néhai atyja bérletét önre átruházva az eddigi bérletösszegért újabb tizenkét évre önnél hagyja, ami évi ötvenezer forint jövedelmet biztosít önnek.”

„Én nagyot bámultam rá. Hát ön ezt tudta?”

„Azzal a másik ügyiratot bontotta ki. Ez pedig a pénzügyminiszter átirata, melyben az ön atyjának félmilliónyi biztosítékát azon okból, hogy az előföltételek a változott kormány által nem teljesítették, a vállalkozónak kiadatni elrendeli.”

„Tehát gazdag vagyok!”

„S ez az ember tudta azt már akkor, amikor a kezemet megkérte; — de az a másik nem tudta, mikor egy héttel előbb a kezét nekem felajánlotta.”

„Ölni lettem volna képes e pillanatban.”

Jókainé Laborfalvi Róza síremléke a Kerepesi temetőben
(Sz. Boross Gabriella felvétele)

II.

Jókai Mór és fogadott leánya, Jókai Róza Roskovics Ignác műtermében (1904)

„Uram! — kiálték — az imént csak gyűlöltem önt és sajnáltam azt, aki meghalt; de most már megvetem önt, s azt, aki megölte magát, imádom!”

(—No, hát most már igyunk egy pohár *lacrimae Christi* azért, aki meghalt!)

(A hölgy úgy ütötte poharát az enyimhez, hogy mind a kettő összetörött, a *lacrimae Christi* az abroszt festette meg.)

„Az egész életem meg volt rontva. Egyik rendkívüli állapotból a másikba rohantam. Majd úgy elzárkóztam a világ elől, hogy senkivel sem érintkeztem, majd meg elkezdtem utazni városról városra, keresve a legnagyobb zajt. Egész éjszakákat átvirrasztottam, egyedül álmatlanul, vagy izgató mulatságban. Kártyáztam. Nem mertem ágyba fekünni: félttem az álmaidtól. Ébren is hallucinációim voltak. Minden ajtónyílásnál öngyilkos kérőm alakját véltem szembe találni, úgyhogy utoljára leszedettem az ajtókat a lakásomról. Az ő szavát hallottam mindenütt. Utoljára spiritisza társaságba keveredtem. Egy előkelő politikai és szónoki celebritás nagymesteri felügyelete alatt tartottuk rejtélyes összejöveteleinket, ahol a szellemekkel társalogtunk a vándorló ezüstforintos közbenjárásával. Az én szellemem természetesen a miattam öngyilkossá lett udvarlóm volt. Annak a túlvilágról jött mondásait én egy albumba mind följegyeztem, s melléjük megfelelő képzeletes rajzokat vázoltam: egész gyűjteményem volt már belőlük. A lelkem a túlvilágon élt már.”

(És amellettt igen jóízűen evett a pastichiból, s ivott rá piros bort.)

„Egyszer aztán valami nagyon prózai körülmény ugyancsak figyelmessé tett rá, hogy még ezen a földön élek. Fogfájást kaptam. Rémülve vettem észre a tükörből, hogy a két első fogam felülről romlani kezd: már látszik a koronáik szélén a vésztyjósító kékes szín. Kétségbe voltam esve. Hisz ez a legnagyobb csapás, mely fiatal nőt érhet. A fogorvosok még jobban elijesztettek. Ekkor a szellemekhez folyamodtam. Egy spiri-

tiszta ülés alkalmával azt kérdeztem a megidézett szellememtől, hogy van-e valaki a világon, aki attól a bajtól, amitől rettegek, meg tudna szabadítani? Azt felelte: „van”. Én kérdeztem, ki az? Felelt rá: „doktor Clos Kissmi.” — Hol lakik? — „New York, Portorico market.” — Feljegyeztem magamnak. De előbb mégis bizonyosságot akartam szerezni. — Volt az atyámnak egy régi ügynöke New Yorkban, aki az amerikai búzát szokta a műmalma számára szállítani. Ennek táviratoztam, tudakozva, hogy van-e csakugyan New Yorkban a Portorico marketen egy Clos Kissmi nevű fogorvos. — A válasz még aznap megjött a tengeralatti huzalon. „Yes! van. Levélben többet.” — Tehát a szellem csakugyan igazat mondott! Tehát a szellem csakugyan mindentudó! Tehát a szellemnek nincs távolság a földön! E percben New Yorkban van, a jövő percben, mikor hívom, már itt van Budapesten! Egészen hívóvé lettem. Alig vártam, hogy a levél megérkezzék az Újvilágból. Az a tizenkét nap egy örökkévalóság volt rám nézve. Végre megérkezett az ügynök levele. Előbb azt írta meg, hogy mi a bushel búzának az ára loco New York. Azután áttért a speciális kérdésekre. Igenis: itt található doktor Clos dentista, híres ember, lakása a mondott helyen: hibás fogakat igazi egészséges fogakkal helyettesít. Ára darabonként 500 dollár. Szükséges azonban, hogy az operációt kívánó egyéniség két héttel előbb a fogsorának gipszmintázatát otthon elkészíttesse, s a doktornak elküldje, hogy az azután a rendelkezésére álló egyéniségek közül kiválaszthassa azt, akinek a foga éppen az övé helyébe oda fog illeni; mert ez a leglényegesebb föltétele a sikernek. Tehát még két hetet kellett várnom. — Akkor útrakeltem. Nem riasztott vissza a kedvezőtlen időjárás; a passzátszelek idejében volt ez. Tizenkét nap helyett tizenötöt hányódtunk tengeren. Egészen össze voltam törve. Még két hétre volt szükségem, hogy ismét erőre kapjak. Ezalatt bejelentettem magamat a fogorvosnál. A segédje rögtön meglátogatott a hotelben, alacsony, filigránmunka emberke, doktor

Cockney. Magával hozta mind a két dobozkát: azt is, amiben az én fogsorom gipszlenyomata volt, és azt is, mely az érettem magát feláldozni kész egyéniségét tartalmazta. Teljesen összetaláltak. Kíváncsi voltam megtudni, hogy miféle minéműségű emberi lény az, akinek alkatrészt viselni hivatalos lesz. Hogy néger matróz egy kelet-indiai steameren. Meg voltam nyugtatva. Ideutaztomban borzasztó fogfájásokat álltam ki a tengeri viharban: a matróz fogai már hozzá vannak szokva. Azt is tudatta velem az asszisztens, hogy felét a díjnak előre meg kell fizetni, mert az a — *cserélő*. Én kifizettem az egészet. Azzal feljegyezte a névjegyére a napot és órát, melyben a csodadoktor velem foglalkozni kész, és hogy egy hétre való fehérneművel lássam el magamat, mert a műtét után ott kell ez időt fekvé töltenem. — Kérek egy pohár bort!”

(A giardinettóhoz tokait szokás inni, azt töltöttem neki.)

„Szívesen leírnám ön előtt a csodadoktort s a csodaszám-ba menő műtétet; de nem tudok róla semmit; mert a műtét előtt elaltattak hangyhalvaggal; s öntudaton kívül voltam. A műtevő orvost nem is láttam. Mire eszméletre tértem, már akkor a fejem be volt szorítva abba a kobakba, mely az állkapocs mozgását megakadályozza, s azt fel nem nyitották egy hétig. Ezalatt csak a kis Cockney foglalkozott velem, aki kauszucsövön keresztül táplált tejjel, tojásos levessel, s naponkint háromszor beecsetelte az ínyemet valami összehúzó balzsammal.”

„Hét nap múlva a kis doktor felnyitotta a fejemről a bezáró sisakot, s aztán beküldött egy szobaleányt, hogy öltöztessen fel.”

„A hölgy elém tartotta a kezitükröt, amely megnyugtatót afelől, hogy a műtét a legjobban sikerült.”

„Ajándékot akartam neki adni, amit visszautasított; ennél a háznál nem szoktak borralót elfogadni.”

„Azután azt kérdeztem, hogy hol találhatnám doktor Clost, hálámat előszóval kifejezendő. Erre a miss ridegen kijelenté,

hogy a doktor maga a pácienseire nézve láthatatlan. Azokkal csak narkotizált állapotukban foglalkozik a műtét alatt. Ennek is igyekeztem a magyarázatát megtalálni. A társas életben csakugyan nyomasztó helyzet az, ha az ember (kivált egy nő) valakivel találkozik, azt üdvözli, s ha kérdik az ismerősei: „Ki ez az úr, mért üdvözölted!” — azt feleli: „Mert ennek köszönhetem a fogaimat”. — Nagyon helyes, hogy nem ismerjük egymást. Én kifizettem a honoráriumát, nincs semmi dolgunk egymással többet. Nem sokat időztem az Újvilágban, siettem hazautazni.”

„Itthon minden ismerősem nagy gratulációkkal fogadott. Nem volt titok a vállalkozásom a jó barátneim előtt. Valósággal ünnepeltek a siker miatt. És mindezt a szellemnek köszönhetem . . . De most kérem önt: adasson pezsgőt, még nincs elég mámor a fejemben ahhoz, amit ezután el kell mondanom.”

(Én leizentem a pincemesterhez a beszélőcsövön, s felküldtettem egy kancsóban „Pommery sec”-et. Ezt szeretik az asszonyok. Konty alá való.)

Az aranyhajú hölgy ivott egy pohárral, és folytató:

„Hazaérkezésem után egy hónapra kapok egy pénzzel terhelt levelet New Yorkból. Ezer dollár volt benne. Magyarázatául szolgált ez a levél. Könyv nélkül tudom minden szavát, magyarul volt írva: »Kedves Diadalma kisasszony! Nem tarthatom meg az ön által nekem küldött orvosi honoráriumot, s ezennel visszaszármaztatom. Engedje meg, hogy az ön bájos alkatrészének azon darabjait, melyek nálam maradtak, ereklje gyanánt megtarthassam. Nagyon szívesen követném önt az óvilágba; de ön tudni fogja, hogy azzal becsületeimet veszteném. — Aztán meg — Európában nincsenek niggerek, akikkel a csoda műtéteimet folytathatnám. Dr. Kiss Miklós.« — Hahahhahaha! Nos uram, most kínáljon ön már áldomást a nemeslelkű imádó emlékére. Tele pohárral! — Nem mehetek önrel Európába; mert ott nincsenek niggerek! — Éljen, aki él! Doctor Kissmi Clos, cheer!”

(S azzal a falhoz vágta a poharat, hogy széttörött, s aztán a fejét a két tenyere közé szorította.)

„És azt az embert én hat esztendeig sirattam mint drága halottamat, megsirattam mint áldozatomat! Álmatlan éjszakáimnak a kísértete volt! Őrjöngtem miatta, futottam saját magam elől: kerestem a lelkét a csillagokban. És azt, hogy ő él, tudta minden ember, és senki sem mondta meg nekem. Engedtek magányba vonulnom, engedtek futóbolonddá lennem. Senki sem mondta: »ugyan ne őrjöngj, hiszen nem ölted meg!« Hagytak a spiritiszták üléseiben reszketni az áhítattól: engedték, hogy idézzem a légben bolyongó dicsőült szellemét annak, aki niggerek fogaival kereskedik az óceánon túl, s mikor a vándorló ezüstpénzzel leírátták a nevét és lakcímét, játékot íztek velem. És most mindenki nevet rajtam: legjobban az a férfi, akit elutasítottam magamtól, mert gyilkosnak hittem. Minden társaságban énrajtam nevetnek, az én hóbortomon. Aki az utcán meglát, nevet szemtől szembe, nevet a hátam mögött, és mindenki ujjal mutogat rám: az ott az a hölgy, aki egy niggernek a fogait hordja a szájában, fogakat, amikkel egy asztrálspiritusz ajándékozta meg. Az egész világ gúnykacaja hangzik körülöttem. Hát lehet ez elől a hahotaviheder elől másutt menedéket keresni, mint a Duna fenekén?”

(Láttam, hogy az én páciensem recidivázik. Ennek nem elég erős gyógyszer a bor. Egy pohár mandarinlikőrt töltöttem neki egy kupicába. Százesztendő szez, kínai gyártmány. Elfogadta, lenyelte, s aztán nyugodtabb hangon beszélt tovább.)

„Még egy utóirata is volt a doktor levelének: »Figyelmeztetem önt, hogy a benövesztett fogakat kímélni tanácsos. Azért legyen ön óvatos, amikor valakinek megengedi hogy az ajkát megcsókolja.«”

(A hölgy összerázkódott, s két összefont karjával eltakarta a homlokát és szemét.)

„És ezt is tudja rólam minden ember! És minden ember,

aki rám néz, azt mondja magában: Milyen szép száj! Kár, hogy félelem megcsókolni.”

— No én ismerek olyan embert, aki nem fél ettől.

Magam voltam az az ember. S mondhatom, hogy doktor Kissmi Clos derék munkát végzett: a fogak nem mozdultak meg a helyükből.

A szomszédos dolgozósobában a telefon csengettyűje szólalt meg. A kagylók ott voltak a felhúzószekrényen: „Ki beszél?”

„A doktornő.”

„Halló!”

„Hogy sikerült az alkoholkúra?”

„Tökéletesen. Adasson ön a többi najádoknak is Marsalát.”

„Azonnal.”

A feketekávét élvezni átmentünk (karöltve) az orchideák termébe; itt jólesik a cigarettázás.

A mandarinlikőrt is magammal vittem.

„Vive qui vive!” mondá az aranyhajú hölgy, a kristálykupicát az enyimhez koccintva.

Én sohasem dohányoztam, hanem a dohányfüstöt imádom.

Az én tündérkirálynémnak olyan jól illett a szájába a füstölő cigaretta.

Azt azután nem tagadhattam meg, hogy mikor a szivarfüsttel a pofácskáját teleszította, azt az én szájamba át ne fújja.

„Csumpa és Durki!” (Ez a címe valami általam írt bohóság-nak, ahol — illusztrálva is van — két cigány dohányozik egy pipából. Hát most én vagyok a másik.)

Az én tündérnőm aztán elhagyta a térdemet, s kinyitva egy ablakot, mely a paradicsomra nyílt, elkezdé csengő meleg hangon énekelni Strauss operettjének, a Cigánybárónak kedves romancát:

„Ki volt tanú?

Te szólj!

Két gólya, az ott kelepelt!”

S erre a paradicsomnak minden pálmafája alól felcsendült a visszhang, egész kórusban: „Két gólya, az ott kelepelt.”
A Marsala megtette.

OH GIOVENTÙ! — AUTUNNO DELLA VITA!

Ezt ugyan a koszorús költő így énekelte: „Oh Gioventù *primavera della vita*” (Óh ifjúság, tavasza az életnek.) De én akként fordítok rajta: „*bekeletje* az életnek”.

A „bekelet” ősmagyar tájszó (Szinnyei József tájszótárában) az autumnus kifejezésére, ellentétben a „kikelet”-hez. Én jobb szeretem ezt a szót, mint az „ősz”; mert ez a fatális szó az embert mindjárt a szakállára emlékezteti: az az „ősz”.

No, minálunk, magyaroknál sokkal szebb az az évszak, mely a nyár után következik, mint az, amelyik a nyarat megelőzi.

Ugyan mit hoz nektek a tavasz? Virágot meg hónapos retket. Május a hernyók hónapja, szeptember a pillangóké. Májusban vannak fülemülék, de szeptemberben vannak foglyok. Sőt maguk a rózsák is legszebben nyílnak az év késő hónapjaiban. Kérdezzétek meg a vadászt, melyik szebb évszak, a tavasz-e vagy ősz. Vagy kérdezzétek meg a festőket: azok már csak tudják, hogy mi a szép, nem a legeszményibb kép-e az októberi csallit, amikor a dér már megtépte a lombokat, a fák arannyal vannak fedve, kármin, skarlát, ametiszt, csokolád szín pompázik a bokrokon, keverve a rikító rézrozsa zöldjével. A természet művész-csete remekel. Vagy fogjatok el egy költőt, mondja meg, mi szebb; az akác virágfürtje-e, vagy a szőlőfürt! Ha érti a dolgát.

Nekünk a szüretszak a legszebb évszakunk.

„Fölfelé megy borban a gyöngy.” — Mikor megy? Ősszel.

Mások dicsérik a tulipánt, én jobb szeretem a kökörcsint, a pázsitos mező utolsó rózsaszín virágát.

Ilyenforma gondolatok váltakoztak az agyamban, mikor ama nevezetes gyógyrendszer kísérlete után összekerültem egy tükörrel, s abban a saját ábrázatomat szemügyre vettem.

Hiszen nem látszik meg még terajta, hogy milyen régen születél. A pozáidon semmi ránc, a homlokod is sima. (Nagyon *sokáig* sima.) A szemeid még ragyognak, nem hunyorognak, az orrod sem bibircós.

Csak ez a fatális fehér szakáll ne volna!

Ismertem én velem egykorú, sőt nálamnál idősebb férfiakat, akiknek sohasem őszült meg a szakálluk. Sőt volt egy képviselő kollégám, akinek a 60-i diétán galambfehér volt a haja és szakállja, s a 65-i országgyűlésre már koromfekete hajjal és szakállal került elő. Füredre jártomban megismerkedtem egy derék földesúrral meg a fiával: az apának vörös szakállja volt, a fiúnak barna. Húsz éven át minden évben találkoztunk Füreden, s ezalatt lassankint a fiúnak a szakállja fehérre változott, az apáé még mindig téglaszínű volt: ha egymás mellett álltak, a fiú volt az öreg, az apa volt a fiatal. Valósággal úgy volt.

Mit fog hozzá mondani a világ, ha egyszerre csak a hajdani szőke szakállammal lát megjelenni a társaságban?

De mit fog mondani akkor, ha telivér paripán ülve meglát hazatérni a rókavadászatról, skarlátpiros frakkban?

Irigykedni fognak rám. Annál jobb.

Találgatni fogják a titkomat. Azt nem kapják meg.

Azt őrzi a náiaades-noyéés paradicsoma.

... A regényem elején azt mondtam, hogy addig nem vén ember az öreg ember, amíg győzi. Mivel? Először is pénzzel. Hát a másik? — Fiatalsággal.

Könnyű volt Goethének a vén tudós doktor Faustot megfiatalítani. Egy csodatévő démon, aki egy füttyvetés alatt legényt csinál a salabakterből. De a mostani realiztikus korszakban részletezve csinálják a csodákat. Mefisztófeleszből patikárius lett. Mefisztófelesz Goethe idejében olcsó ördög volt. Az élet gyönyörűségeiért fizetesképpen nem kért mást a véden-

cétől, csak a lelkét. Ma már áldozatul követeli a megifjított-nak az agyvelejét, a gyomrát, a veséjét, a szívét: azoknak kell pokolra szállni.

Csúnya uzsorás lett az ördögből! Hajdan másvilági lejáratú váltókra kölcsönzött: ma már ezen a világon követeli a kamatot; de milyen kamatot!

Mikor az orgonafák nyílnak, a szép lilaszín virágfürtökkel együtt megjelennek azok a karcsú aranyzöld bogárcák a lila bokor zöld lombján, amiknek Béranger egy egész chansonette-t szentelt: „Les cantharides.” Énekében elmondja, hogy ezek a *kitépett szárnyú* Ámor istenkének a segédei.

Hát amíg orgonafa nem volt, amit csak a múlt században hoztak be Európába, hol voltak ezek az aranyos küldöttek, akiket ismertek már Ovidius Naso és Lollia Paulina idejében is? Akkor a kőrisfa volt a tenyésztő helyük.

Aztán mikor a rózsák elkezdenek nyílni, akkor meg elő-jönnek azok a cserebogár alakú rovarok, amiknek szárnya aranyzöld, páncélja rézbíbor, amiket rózsabogaraknak hínak a kertészek. Ezek csak rózsákkal táplálkoznak: befúrják magukat a feselő rózsza kelyhébe, kirágják az illatos szirmokat, s hagynak helyébe kábító ámbraillatot. Már azzal is elárul-ják, hogy ők Cythere szárnyas szolgálai, hogy a rózsát, a szerelemistennő választott virágát szemelték ki áldozataik helyéül, ki azt istennői vérével festette pirosra, ahogy azt halhatatlan költőnk, Kovács József versben megörökíté:

*„Te vagy szépek szépe s te
Rád rózsát a szép este
Ecsetje Vénus teste
Vérével feste.”*

Hát ezzel a két szárnyas küldöncével a szerelem istenasszo-nya, Aphrodité több férfit megölt már, mint a harc istene, Mars, éles fegyvereivel.

De hát szép halál mind a kettő.

JÁTÉK A FÖLD FELETTIEKKEL ÉS FÖLD ALATTIAKKAL

Odafenn a kupolateremben a Stabat Mater dolorosát énekeltek.

Lenn a kriptá köröndjében ketten ültünk az asztalnál: „Ő” meg én.

Rendes dolog, hogy vénségére az ember pietista lesz. Egész életében keresve az édes bűnöket, szedve a paradicsom tilalmas almafájának a gyümölcsét. (Némelyik férges is volt.) Mikor aztán az almafa már nem akar több kalvilt teremni, csak vízajtást ereget, akkor töri le az ember, s bűnbánó vezeklésül a hátát ostorozza vele.

De hátha megfordítva történik?

Hátha az, aki vénségéig kegyes, jámbor életet élt; akkor fordul meg egyszerre, s megbánja, hogy ilyen hosszú ideig nem vétkezett: mikor az olyan édes!

A fejünk fölött Pergolese „Stabat Mater”-ének zsolozsmája hangzott: énekelve egy szoprán és egy kontraalt női hang által, kísérve egy hegedűtől, egy gordonkától és az orgonától.

Aki hallotta, azt hihette, hogy az ott egy kápolna. A nyitott csapóajtán át lehangzott ide alá az ének.

A kriptá fekete gránitból épült, román stílusú boltívekkel, mik középen összefutottak, s ott egy gömbölyű nyíláson át sugárzott alá az éjjel-nappal égő villanyfény. Az sem bírta a sötétséget eloszlatni. Minden fekete volt ideleln, a falak, a padlózat közepén egy hosszú asztal, bakacsin posztóval földig letakarva.

Az asztal közepén volt egy katafalk. Hosszúkás, gömbölyű fekete koporsó, a négy lábát négy stymphalida képezte, nőfejű és tigrislábú ornamentészlet, zománcolt acélból: az alakok fején egy kerék.

Kétoldalt a ravatal mellé fekete urnák voltak elhelyezve, mellettük fehér koponyák, melyeknek homlokát acélabroncs

köríté, azokon négy kifelé görbülő ág: úgy, hogy az koronának nézett ki. Por- és csontmaradványai az elveszetteknek.

Mindegyiknek megfelelt egy, az asztal mellé állított imazsámoly, amelynek a támlánya egy epitaphium volt: egy női névvel, ezüsből: alatta a gyászjelvény, koponya és keresztbe tett karcsontok, ez is ezüsből.

Az asztal egyik végén volt egy nagy római szarkofág fekete márványból, domborművű angyalalakokkal, akik fáklyáikat lefelé fordítják. A másik végén volt egy koporsó; aminek a födelét ha fölnyitották, pamlag lett belőle: fekete bársonnyal bevonva. Ezen foglaltunk mink helyet: Diadalma és én.

Csak ketten voltunk.

Fejünk fölött hangzott a zsolozsma: „cuius animam gementem.”

Sohasem értettem a zenéhez. Szerettem hallgatni a szép melódiákat. A katolikus egyházi zenét pedig ritkán volt alkalmam élvezhetni. Annál nagyobb volt a tiszteletem azok iránt, kik a zenevilágban jártasok. Diadalma kitűnően játszott zongorán és az orgonán. És amellet elméletileg is tájékozva volt a hangok országában. Mint énektanárnő is megélhetett volna az élők világában. Rövid időn mind betanította az én halottaimat: kit éneklésre, kit zenélésre. Ezzel egészen új életet hozott a paradicsomba. A kvartettek közelebb hozták egymáshoz a búskomor alakokat, a harmónia a lelkekre is áthatott.

De különösen hatott énrám.

Én nem rajongok semmi hírességért: a szónokokat kinevetem, a művészeket ócsárolom, a hőöket lenézem, a költészettől csömörlök: hisz ezekhez mind értek magam is; hanem a zeneművészetet bámulom, annak meghódolok. Az olyan lágygyá tesz, mint a viasz. Mindent megbámulok benne, még a szöveget is. Milyen fölséges nagy mondások:

„Stabat Mater dolorosa,
Juxta crucem lacrimosa;
Cujus animam gementem,

*Contristatam et dolentem
Pertransivit gladius."*

Lehet, hogy csak a klasszikus latin nyelven csendülnek ily szívrehatóan e mondások. Ki lehetett a költőjük?

Diadalma abban is tudós. Elmondja előttem, hogy e magasztos strófákat Jacopone szerezte, akinek tonzúráját csak egy barátcsuklya fedezte; ugyanaz dallamot is csinált hozzá, de később elvitatta a szerzőséget egy tiarás fő, maga a pápa III. Innocentius. De már ekkor dallamot is újat kellett teremteni hozzá.

A híres zenetanár, Francesco di Feo tanítványai közt volt egy hűszesztendős növendék, Pergolese, finom idegzetű, egzaltált fiú. A San Luigi di Palazzo gyülekezte ezt bírta meg a Stabat Mater zenésítésével. Fizetett neki érte tíz arany tiszteletdíjat! Roppant összeg volt ez annak. Hozzáfogott lázas lelkesedéssel. S a láz áthatott az idegeire: halálos beteg lett, mire a „pertransivit gladius” negyedik variációjával elkészült.

Ekkor fölfedezték, hogy Ince pápa versének még egy második strófája is létezik:

*„Eia mater, fons amoris,
Me sentire vim doloris,
Fac ut tecum lugeam.”*

Még ezt is odaadták Pergolesenek, hogy zenésítse meg.

S a halálos beteg ifjú odaült az orgonához, s folytatta a remekművét. Éjjel-nappal dolgozott rajta. S minden éjjel közelebb vitte a sírjához. Aggódó mestere unszolva kérte, hogy ne gyötörje tovább magát: elég volt már, amit eddig végzett, azért a tíz aranyért; de már akkor a fiatal zenész szerelmes volt a halál kínjába: „hadd érezzem fájdalom erejét, engedd, hogy veled gyászoljak!”, míg az Istenanyával megosztott fájdalom őt is túlvilágra szállítá: a negyedik variációja a strófának utolsó lélegzését vitte fel az égbe.

Ez volt a Pergolese „Stabat Mater” zsolozsmájának története, ahogy azt nekem Diadalma elmondá.

Én persze nem értek a zenéhez: annálfogva mindent megbámulok.

Az aranyhajú hölgy aztán, mikor látta az én elragadtatásomat, a fejemnél fogva lehúzott magához: „no csak fel ne kapaszkodj az égbe! Az egyházatyák, többek közt Pater Martini, azt mondták, hogy Pergolese Stabat Materének passage-ai inkább egy opera comique-ba valók, mint egy gyászszolozsmába.”

— Hát az igaz, hogy én nem értek hozzá.

Odafenn a kupolateremben egy új prelúdiumhoz szólalt meg az orgona.

— Ezt hallgasd meg: ez Haydn „Stabat Mater”-e.

Ezt már négyen énekelték, vonó- és fúvóhangszer mellett.

Nem mertem már dicsérő véleményt mondani. Ha az ember meg akarja óvni a tekintélyét, tudjon fitymálni.

— Ez olyan szép, hogy az ember el tudna rajta aludni.

— No csak ne aludjál még el! Vedd fel a fejedet az ölemből, amíg a tied ide nem kerül a többiek sorába. Ha elalszol, levágom a fejedet! Hányszor mondtam már?

Igaz, hogy sokszor mondta.

Mikor a Haydnt elvégezték odafenn, akkor rövid pihenő után rázendítették Rossini híres gyászszolozsmáját „pro peccatis suae gentis”, aminél arra figyelmeztetett Diadalma, hogy az „allegro maestoso”.

Tudom is én, hogy mi az.

Ezt már teljes kórusban énekelték, s egész banda muzsikált hozzá; hegedű, gordonka, klarinét, cimbalom.

— Ezt már értem. Hisz ez valóságos opera. Ebben ráismerek a *pesarói hattyúra*. Ezt csak az én kedvencem csinálhatta: a Sevillai borbély szerzője.

Diadalma a szemembe nézett.

— Kritika ez?

— Nem: csak önkénytelen megnyilatkozása a hatásnak.
— Te nem ismersz egyebet Rossinitől, mint a Sevillai borbélyt?

— Talán még egy párt. Amelyikben a „di tanti palpiti” áriája van.

— Amit úgy híttak, hogy „aria dei rizzi”, mert Rossini azalatt komponálta, amíg a korcsmáros elkészíté számára a rizottót.

— Aztán meg Tell Vilmost.

— Hát mért nem inkább az jut eszedbe, Rossini gyászszolozsmájánál?

— Hát mert — nem bánom, üss pofon, nevezz számárnak, „asinus ad lyram”; de énekem úgy hangzik ez a zsolozsma, hogy ha egy kicsit sebesebb tempóban fújnak, hát táncolni lehetne rajta.

Nem ütött pofon: inkább átölelte a fejemet, s homlokomon csókolt, és nevetett.

— Úgy látom én, hogy te csak teszed magadat ostobának. No majd megtudod mindjárt, hogy mit találtál el.

Az utolsó orgonaszó is elhangzott odafenn a kupolás teremben: az angyalok elkezdtek nevetgélni, ahogy szoktak, mikor a kortina lehull, s a rendező nem dirigál többé.

Aztán szapora lábtöpegés hallatszott: a csigalépcsőn jöttek lefelé. Tizenketten voltak a fehér angyalok, ugyanannyiak a feketék. A feketéknek álarcuk volt. Amazok voltak az énekesek, emezek a zenészek. A fehér csoport jobbról, a fekete balról foglalt helyet a ravatalos asztal mellett.

Előbb letérdepeltek az imazsámolyra sorban, s átölelve az epitaphiumos támlányt, megcsókolták az arra hímzett nevet, a jelvényt; ez üdvözlő szóval: „Salve ancilla.” Azután leültek az imazsámoly vánkosára, s elkezdtek a mélabús zsolozsmát énekelni és zenélni. Diadalma verte a taktust egy karmesteri ezüstpálcával.

Egyszer aztán ráütött erősen a pálcával az asztalon levő ércszarkofágra, hogy az nagyot kondult.

Erre valamennyi angyal felsivított kórusban összevissza, míg a karmesteri pálca egy tiltó mozdulata el nem hallgattatá. E nagy csendben először is minden fantom alak megfordítá az asztalon előtte álló koponyát, miáltal azoknak a négyágú koronája négy lábbá alakult át: a koponyák belseje ezüsttel volt kibélelve.

Azután felemelték a hosszú asztalt eltakaró fekete bársonyszőnyeget, s előszedték az ezüstitányérokat és vert művű tálat, amik a kárpit alá voltak rejtve, s felrakták az asztalra.

A tálakon ingyenc lakoma volt felhalmozva: vaddisznófej, kocsonyázott lazac, tengeri rák, szarvasgomba pástétom, mikulánia osztrigából, kaviár, gyömbér és zellervegyülékkel, a fűszerek ámbráját illatozva valamennyi. Mindazok a rejtelmes hatású tápszerek, miket a sötét földkebel, s még sötétebb tengerfenék titokban tenyészt, s amikben az emberi kutató vágy fölfedezte azt a bűbájos erőt, mely a vért és agyvelőt, egész ideghálózataival együtt, teremtmő működésbe hozza.

Diadalma másodszor is az ércszarkofágra ütött ezüst pálcájával: erre a fantomok felkapták a serleggé vált koponyákat koronáiknál fogva, s odatarták az érckoporsót tartó stymphalida szájához, elfordítva a fején levő kereket. Arra a megnyitott csapon keresztül ömlött a bor a hat stymphalida szájából az odatartott serlegbe. Az a szarkofág egy boroshordót helyettesített.

Ekkor aztán elkezdődött a lakoma.

Mi is részt vettünk benne: Diadalma és én. Egy tányérból ettünk, egy serlegből ittunk, mint a többi szép kísértet.

Áldomások is voltak. Ki-ki felköszönté az előtte álló asztaltársát (a fekete urnát a hamvakkal) „Salve ancilla! Sokáig élj a másvilágon!”. A serleg és az urna együvé tartozott.

Majd a fehérek a feketékkel együtt koccinták össze rémséges billikomaikat, áthajolva egymáshoz a szarkofágon keresztül.

A zene, az ének újra megkezdődött; most már gyors allegrettóban; s ekkor bevált az a mondásom, hogy Rossini hír-

hedett gyászzenéje, ha friss tempóra fordítják, tánczenének is jó.

Blasphemia ez!

Ha még csak az volna!

— Tündérek és démonok! — kiáltá felcsattanó hangon Diadalma. — A mai *agapé* rejtvénye ez a textus: „Meddig tart az örökkévalóság?” Ki tudja ezt megoldani?

Senki sem tudott rá megfelelni.

— No hát oldjuk meg mi ketten . . .

Odafenn a kupola tornyában éppen tizenkettőt vert az óra, mikor a karját a nyakam körül fonta.

S arra elkezdődött a tündérek és démonok tánca: elébb párosával, azután karjban; egy része dalolt és zenézett, a többi lejtett, ugrált, keringelt; szilaj mozdulatok, csábos hajladozások, érzékingerlő ölelkezések a koporsók körül, a koponyaserlegekkel a kézben, menádi sivalkodás, bacchánsnői kacaj vegyült az ének és zene hangjai közé. Egypár denevér jött alá a kupolából a nyitott csapóajtón, s ott repkedett a pokoli tündértánc csoportjai felett. A táncoló kísértetek sikongatva védtek tőlük repülő hajfűrteiket.

S közben ittak.

Néhányan ott feledték serlegeiket a borcsorgató stymphalida csapja alatt, a serleg túlömlött, a bor lefolyt az asztalról, szétáradt a padlón. Annál jobb azoknak, akik már elkábultak a mámortól, elterültek a márványon; onnan ihaták a bort.

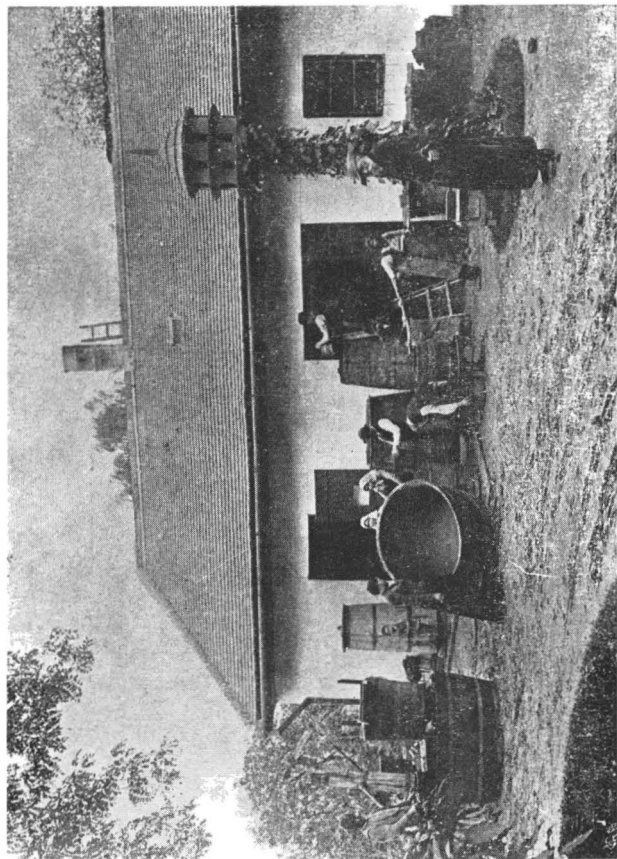
Az óra odafenn a kupolatoronyban ütötte az egyet, s a rézkakas hangosan kiáltá a kísértetűző „kukurikuut”.

Az örökkévalóság még tartott.

Hanem a kísértetek táncának a kakasszóval vége szakadt.

Az a mély hangú, aki a kontraaltot énekelte ott fenn, megszólalt:

„Halottak! Aludni!”

Szüret a Svábhegyen. Jókai a préház előtt (1898)

IV.

Jókai második feleségének, Nagy Bellának arcképe (1899)

Erre felnyitogatták a fal mentében hosszú sorban lerakott koporsókat. Volt ott vánkos is, szemfedő is.

S aztán elkezdtek játszani halottast.

Az althangú előhozta az újkor csodagépét, a röntgensugarak villanykameráját.

Ez a mesébe való emberi találmány oda volt már tökéletesítve, hogy az X sugarak láthatókká lettek: s elenyésztető működésük ott ment végbe a néző szemei előtt.

Legelőször is a katódsugarak gépe elé állított női alakról eltűnt az öltöny: azután eltűnt a bőr, a hús, a lágy zsigerek, a szív, legtovább ellentállt a haj: utoljára nem maradt ott más, mint a csontváz. Azt azután nyalábra fogták, lefektették a koporsóba.

Egy csontváz alakot úgy tüntetett elő a sugárlövő gép, amint az egyik kezével a serleget a szájához emeli, a másikkal pedig a felemelt lábának a sarkát fogja, egy lábon állva.

De minden érzékingert fölülmúlt az a két alak, aki egymást átöleli és csókolja. Csontváz, csontkoponya . . .

. . . A kupola órája kettőt döngött.

Eddig tartott az örökkévalóság.

A föld alatti játékok után következtek a föld felettiek; odafenn a kupolateremben.

Kívülről templomnak látszott, belül is az volt, csakhogy Cythere temploma. Oltárképek helyett menyegzők képei. Másolatok a leghíresebb mesterek művei után: Pompeji-beli utánzatok; tréfások, amiknek láttára az asszonyember elneveti magát; görög nimfaszobrok: valóságos nápolyi múzeum. Alkalmas hely egy görög menyegzőhöz, aminőt leír Xenophón: táncoló nimfákkal, étel-ital osztó canephorákkal, hymenaeákat éneklő és zenével kísérő menádokkal, kik Bacchus és Ariadne koszorúzott szekerét kísérik; a kocsit párducok helyett négykézláb járó leányok húzzák.

Ezeket a görög menyegzőket az ő epithalamiumaikkal együtt átkozza el Aranyszájú János (Johannes Chrysostomus).

Az emeli az érdekességüket éppen, hogy pokolra vannak ítélve.

Az fokozza a gyönyört eksztázissá, hogy dacolunk a hatalmakkal, akik a földön és a földön túl törvényeket szabnak.

Késő vénségemig tiszteltem minden törvényt: most kiszabadítom magamat alóluk. Nekem nem adnak gondot többé sem a Sion hegyén kiadott táblák, sem a kódexek, sem az illem-szabályok, sem a világ ítélete: még a természet törvénye sem! Odakünn tél van, én nyarat varázslok elő a paradicsomban, ahol nem ismerik még a gyapjút. Még a véretem sem hagyom megfagyasztani; azt is hadd forralják fel a nyár verőfényei, hadd romboljanak benne a kánikula villámos zivatarai.

Ez a dacolás a törvényekkel, ez a paradicsom „muchomórja”. „Muchomor!” Furcsa szó. Hiába keresitek valamennyi Conversations-lexikonban: egy sem tud felőle.

Pedig ott van a szibériai útleírásokban, tán leghamarább Benyovszky Móric emlékirataiban. Mikor a szibériai nyár vége felé hajlik, egyszerre ellepi az egész mezőt a légyölő galóca, mintha bíbor szőnyeggel volna behúzva. Ezt összegyűjtik, cefrének erjesztik, s azután szeszt főznek belőle.

Hiszen ismernek az emberek más egyéb pokoli élvezetre indító szereket is. Ott van a hasis, a mákony, a morfium.

Csakhogy ezektől mind álmában élvezi az ember a túlföldi gyönyört.

De az én paradicsomi muchomórom ébren nyújtja a kéjt: annak víziói élőképek, annak az eksztázisa valóság, annak a konvulziói, annak a vágyai, annak a kínjai tények és nem álmok: a csábító fantomot megtalálja a kezem, érzem a lélegzetének a melegét, hallom a kacagását, számlálom a szívének a dobbanását, s gyönyörködöm az arca pirulásában.

Oh, mint nevetem a spiritisztákat! Akik azt hiszik, hogy lehet test nélkül is élni. Hát minek a léleknek az élet, ha a portetem nem érzi a földi gyönyöröket többé.

Én nem járok a lelkek világában. Az én fantáziám nem kalandoz a jövődőkben. Én az elmúlt világok rajongója vagyok.

Az én ideáljaim a paleontológiában vannak.

Azok igazán megvannak: láthatók: elvitázhatatlanok; nem úgy, mint a szellemek országainak tüneményei.

A brüsszeli őslényi múzeumban láttam egyszer egy óriás állat teljes csontvázát. Iguanodon a neve. Afféle ősgyík.

Ha emlékezetem nem csal, valamikor írtam én egy regényt, melyben ez az óriás mint élőlény szerepel: egy elszüllyedt világrész népe mint bálványistenét imádja.

Hét méter a csontváz magassága, a talpaitól a fejéig, s azonkívül van a hat méter hosszúságú farka, mely töben egy méter átmérőjű. Az képes volt ezzel a rettenetes farkával a mammutot is leütni a lábáról.

Ilyen iguanodon szeretnék lenni, ha szabad volna válogatnom a másvilágban.

S miért ne? Amilyen logikával átmehetünk holtunk után a jövődöbe, ugyanolyannal átmehetünk a múltba is.

No hát addig is hadd szóljon az a hymeneus! Töltsétek a ciprusit táncoló canephorák, verjétek a húrokat őrzőngő menádok, húzzátok a Bacchus szekerét karcsú pantherák. Simulj hozzám közelebb szőlőkoszorús Ariadne: hadd hallja a fülem, mit mond a szíved.

„Io Paean!”

HA THESEUS VISSZATÉRT VOLNA

Hogy ki volt Theseus, Ariadne és Bacchus? Azt, úgy hiszem, mindenki megtudta, aki felsőbb leányiskolát frekventált, s ha később egy gombolyag cérna akadt a kezébe, arról eszébe jutott az „Ariadne fonala”.

A história műzsája nem jegyzi fel, vajon Theseus úrfi, midőn a labirintból visszatért, ezt a vezérlő pamukot újból fel-

gombolyította-e, visszaszolgáltatta azt a kikölcsonőző kisasszonynak, hogy mármost kössön belőle harisnyát, amire bizony nagy szüksége lehetett, ahogy számos szobrai bizonyítják.

A bekövetkezett események megerősítik azon gyanúmat, hogy Theseus nemcsak ezt mulasztotta el, sőt amidőn valóságos vigécmódra elszökött a magával csábított Ariadnétól, annak az egész kelengyéjét magával vitte, még csak egy darab fehérneműt sem hagyva meg neki.

Ilyen helyzetben talált rá szerencsésen az elhagyott szépségre a gazdag bortermelő Dionysios (római nevén Bacchus), aki rögtön ekvipázst ajándékozott neki, s *antesztériá*kat rendezett a mulattatására.

Ebben az időben már nem lehetett Bacchus úr valami fiatal, nyalka ifjúcska, amilyennek őt a római szobrászok igyekeznek feltüntetni, egyetlen őzbőr szmokinggal a vállán; hanem volt egy (magát jól konzervált) öregúr (magamforma), mellett verő nagy szakállal, lecsüggő bajusszal, amilyennek őt a nápolyi Dionysios-szobor elénk állítja: valamennyi görög szobra mind nagy szakállt visel, s úri módon van felruházva, tisztességes havelockban, vagy olyan bő slafrokban, amilyenben engemet mutatott be legközelebb az én kedves barátom, Herczeg Ferenc lapja, valóságos bacchusi minőségben, szüretelés közepett.

Bacchus úr is túl lehetett már a hetven esztendőn, amikor Ariadnéját felfedezte. No hát!

Efölött én többször értekeztem az én Ariadnémmal: Diadalmával, azt a témát vetve föl, hogy ugyan mi történt volna akkor, hogyha Theseus úrfit csak megszállta volna egyszer a megbánás szelleme, s a legközelebbi Adria-hajóval visszavitorlázott volna Naxosz szigetére, hűtlenül elhagyott jegyét felkeresendő?

Vajon mit tett volna akkor Ariadne?

Hogyha választani kellett volna egy isten és egy hős

közül? Erősen gyanakszom, hogy azt a sisakos gigerlit választotta volna, s otthagytta volna az öregét az üres hordói között.

Erre az aggályra azonban Diadalma egészen korrekt választ tudott adni.

— Édes barátom. Ha te olyan alaposan tanultad volna az archeológiát és mitológiát, mint ahogy azt, mi leányok — elsajátítottuk, akkor tudnod kellene, hogy Ariadnénak az említett eshetőségben nem volt nehéz az elhatározása. Dionysios őt törvényes hitestársává emelte. A rómaiak Ariadnét „Liberia” név alatt mint Bacchus feleségét tisztelték, s imádatára „Liberalia” cím alatt ünnepeket rendeztek. Eszerint a netalán újból megjelenő Theseusszal szemben Ariadne *asszonynak* semmi más viselkedése nem lehetett, mint összehúzni a bársonypongyoláját a keblén, s azt mondani: „Uram! én nem vagyok Ariadne kisasszony, hanem Dionysiosné asszonyság. Én jól emlékezem, hogy mit írtam alá az anyakönyvvezetőnél, s mire esküdtem meg a Kálvin téri templomban a nagy augur előtt: takarodjék ön előlem!” s aztán szavainak nyomatékot adni a cipője sarkával, s a bartvissal jól húzni a kipenderített gavallér hátán levő Minotaurus-irhára. Ezt tette volna Ariadne.

Ez nekem volt aposztrofálva.

Én bizony még eddig nem gondoltam sem az állami anyakönyvvezetőre, sem a Kálvin téri augurra, hogy az én Diadalmamat hozzájuk vezessem. Avégett el kellett volna hagynom az én külön planétámat, kis paradicsomomat, s visszatérnem a világba. S az a világ nekem hideg volt. Nem a hó, nem a jég volt olyan hideg: hanem az emberek.

Érzi ezt a hideg szélfuvallatát a nagyközönség arculatának, ha valaki csödbe került, ha valaki lovagias elégtételt elutasított, ha valakinek a darabját kifütyülték, ha valaki a kvótá fölemelés *mellett* szónokolt; de nem érzi jobban, mint egy vén ember, aki fiatal nőt vesz feleségül. Aztán még egy nőt, aki maga is a világ gúnykacaja elől menekült már egyszer a halálba.

Nőül lehet venni egy hölgyet, akit az egész világ megvet; de nem lehet egy nőt, akit az egész világ kinevet.

Nem, édes Ariadném, nekünk Naxosz szigetén kell maradnunk, mert amint mi a paradicsomunk ajtaján kilépünk, s megvalljuk a világnak, hogy egymáshoz tartozunk, mirőlunk rögtön operettet írnak, s karikatúrák alakjában utazzuk körül a földet. A legszelídebb bonmot az lesz rólunk, hogy én bigámiát követtem el: elvettem egy kisasszonyt meg egy néger matrózt.

Aztán hol találnök mi fel a nagy világban mindazt a gyönyört, amiben most *divatlankodunk*: a kriptánk gyász-orgiáit s a kupolánk bacchanáliáit? Itt kell nekünk belehalnunk a kéj paroxizmusába.

A philtrák segítenek.

Itt én vagyok az egyedüli „úr”, az egyetlen férfi.

Megtörténik ugyan hébe-hóba, hogy a mentők egy férfi alakot is halásznak ki a Dunából, akinek olyan erős életsszervezete van, hogy még félórai víz alatt bujdokolás után is életre hozható. Az ilyen megmenekült férfit én, amint elhagyhatja a kórházi osztályt, rögtön visszaadom a világnak: adok neki annyi pénzt, hogy megélhessen. A nimfák ligetébe ugyan be nem ereszttem. Hisz ott úgy járna, mint Orpheus a ménádokkal: széjjeltépnék.

A vízbefúlt férfialakok életmentési kísérleteinél Diadalma is jelen szokott lenni. Ezt ő tanulmánynak nevezte. Nem tagadhattam meg tőle ezt a mulatságot. Ez olyan volt neki, mint más nőnek a színház. Az ő ötlete volt az életmentési kísérletekhez a zenét is alkalmazni. Az üvegfuvalának a hangja erősen hat az idegekre. A fül dobhártyája is közreműködhetik az életműszerek ébresztésében. Ilyenformán valóságos melodráma lett a kirurgiai műtétből. A wagneri zene dobütései és trombitarivallásai némely esetben valóságos csodákat idéztek elő, halottébresztés dolgában. Aki még arra sem ébredt fel, az már csakugyan makacsul ragaszkodott a másvilághoz.

Télen át, mikor a Duna zajlott, vagy be volt fagyva, pihent az egész életmentési munka, hanem aztán, mikor kitavaszkodott, annál több alkalom adódott rá. S tavaszi áradáskor ez nagyon meg van nehezítve: a Duna hullámai iszaposak, a víz alá került emberalakot nem lehet meglátni bennük: a mentőcsónakosok csak taláломra kotorásznak a csákláikkal az öngyilkos férfi után: a nőalakot hamarább felszínre hozza a puffos ruhája. Ez időszakban gyakran hallani a pokol kürtőjének bőmbölését. Csak hullát fogtunk ki.

Az esős idő is nehezíti a mentés munkáját.

Egy ilyen esős napon, amikor a paradicsomban a villanygolyók pótolták a felhőbe burkolt napot, hangzott egy déli órában a jelző villanycsengettyű, mely egy mentési esetet tudatott az intézetemmel.

A mentők rögtön csolnakra keltek, az ápolónők előhordták a műtét szobájába a szükséges készleteket: magam is siettem a műhelybe. Diadalma összehívta a zenésznőit, s elhelyezte őket a mellékszobában, aztán felállítá a momentfelvételű kinematoszkop gépet, mely a műtét fázisait megrögzíti. Azt ő maga szokta kezelni.

Azonban minden félreértés kikerülése végett fel kell jegyeznem, hogy Diadalma addig nem szokott bejönni a műtét szobájába, amíg a kihalászott testet levetkőztették, s az általam már jelzett zónáit gyapjúval betakarták. Én magam fogadtam az ápolónők által karon emelt áldozatot.

Férfi volt. Úrias felöltő és szmoking volt rajta. Az arca egészen jenki típus: hosszú, vállig omló fekete haj, víztől öszszecsapzottan: bajusza a felső ajkról, szakállá az alsóról simára leborotválva, ellenben a körszakállá meghagyva. Valóságos mintaképe az illusztrált review-k Uncle Sam speciesének. Egyébként a vízbefúltak szimptomáival ellátva, szederjes foltokkal a két pofán, hamuszín ajkakkal, felfelé fordult szemgolyókkal.

Az ápolónők elkezdtek öltönyeitől megszabadítani, zsebében talált tárcáját, ékszereit nekem általadták.

Az ékszerek között feltűnt egy, az óraláncáról lecsüggő szerencsemalac: egy darab smaragdból faragva, melynek két agyarárt két emberi metszőfog képezte.

Már ez a sajátságos zsuzsu is megdöbbsentett.

A tárcájában pedig találtam egy csekk-könyvet százezer dollárról: azután egy arcképet, melyben nagyon jól fel lehetett ismerni Diadalmát. Végképpen felvilágosított azonban a tárca rekeszében talált névjegy-csomag, mely vizahólyagra aranybetűkkel nyomtatva e címet viselte: „*Dr. Kissimi Clos recreator. New York*”.

Megkerült Theseus!

S valóban hasonlított a Minotaurus legyőzőjéhez. Soha tökéletesebb szépségű férfialakot nem láttam. Minden izma duzzadt az erőtől.

De hogy került ez ide, az én halottémbresztő kamarámba?

Könnyű volt a talány megoldása.

Nagyon szerette Diadalmát. Mikor megtudta, hogy imádotja (az ő fatális levele miatt) a Dunába vetette magát, felázadt a jó magyar szíve a jenki üzletérzéke ellen. Arról is értesülhetett a budapesti rendőrség révén, hogy ama bizonyos Zentay Diadalma a mentők által kihalásztatott, s a naíades noyéés intézetében életre hozatott. Ezt megtudva, rögtön áttutazott Európába. Fővárosunkba megérkezve aztán megtudta, hogy az én intézetemnek szabadalma van idegen látogatók elől bezárni az ajtaját, s rendes úton ide be nem juthat. Ezért választotta ezt a rendkívüli utat. Ő is belevetette magát a Dunába. A túlvilág kapuján jutott keresztül a kedveséhez.

Ezt Orpheus óta nem produkálta férfi. Az ment el a pokolba Euridyce't visszakövetelni Plutótól. Igaz, hogy Theseus is vissza akarta rabolni Proserpinát Plutótól: de az csak akarta.

Meglehet, hogy nem is tetszhalott, csak tettei magát. Lehet, hogy jól tud úszni, búvárként a víz alatt úszni, hogy esz-

méleténél van, s azok a kék foltok az arcán, a veres foltok a combjain csak anilin festékekkel vannak beedzve a bőrébe a lát-szat végett; de még akkor is heroizmus van az elhatározásá-ban.

Bámultam és rettegettem ezt az embert.

Tudtam, hogy mi lesz a következése, ha ezt életre hozzák?

Diadalma ott fog állni a fényképezőgép előtt.

Hét év óta nem látta őt, az arca azóta megváltozott, bajusza nincs, a sima áll most szakállt visel: vonásai kékültek, szemcseit nem látni; de amint életre tér, mégis rá fog ismerni, s mi lesz akkor?

Úgy kívántam magamban, hogy az orvosnő, aki a levet-kőztetett alakot hallócsővel kémleli, azt mondaná: „ez egy hulla!” Akkor aztán vinnék egyenesen a hullaégető kemencé-be. Diadalma sohasem tudná meg, hogy imádója itt volt.

Az orvosnő azonban azt monda: „megmenthető”.

S azzal az ápolónők hozzáfogtak a gypjával betakargatásá-hoz, s a kezei, lábai dörzsöléséhez.

Az orvosnő jelt adott a villanycsengettyűvel Diadalmának, hogy megkezdheti a zenéltetést.

Az üvegfuval megszólalt. Annak valami olyan szívet ke-resztüljáró hangja van. Egészséges embernek nem jó azt hall-gatni.

Csak a zene megkezdése után jött be Diadalma a műtét termébe, ahol egy fotográfus közönyével lépett a fényképező-géphez, összecsatolva azt a folytonosító géppel.

A műtét első perceiben kevés feladata van a fényképezőnek: a kísérlet alá vett test mozdulatlan, s alig látható a négy ápolónő és az orvosnő s a két segédorvosnő alakjaitól. A fejéből kü-lönösen alig látni valamit az orrlíkain megkísértett tollinger-lés miatt.

Csak azután szabadul fel az alak, mikor az orvosnő elren-deli, hogy hozzák elő a befűjtató gépet.

Ekkor hozzáfoghatott Diadalma az első fényképfölvételhez.

A tetszhalott fejét alája tett favánkossal felpóckolták, úgyhogy az arca szemközti fordult a gép felé.

Diadalma először közönyösen irányítá felé a gép lencséjét. De egy perc múlva bámulatra nyíltak fel a szemei: a két kezével a fejéhez kapott, s aztán sikoltva szökött oda a tetszhalott fekhelyéhez: „Miklós! Miklósom!”

Megtörtént, amitől félttem.

Amint az én Ariadnéim ráismert Theseusára, akit a hullám elvitt, s a hullám visszahozott, elfeledkezett a hamis istenéről, s odarohant a héroszához, ráborult a hideg testére, s nem hagyta, hogy élenyfújtatóval szivattyúzzák a levegőt a tüdejébe, hanem saját meleg lélegzetét fuvallta bele a száján keresztül, ahogy ezt a kezdetleges élesztési kísérleteknél szokták tenni. És íme csoda történt, mely méltó a patológiai annalesekben följegyeztetésre. A tetszhalott erre a legelső kísérletre felneszelt, megmozdult, életre tért; sőt valamit motyogott is,

Az orvosnő el volt ragadtatva a gyors siker által. A vízbe fulladástól megmentettnek szokás szerint melegített bort adott. De ennek nem volt szükséges parafadugót ékelni a fogai közé, sem katéterrel lövöldözni az éltető italt a gyomrába: erősebben hajtotta azt végre Diadalma, a bort elébb saját szájába szíva, s úgy ömlesztve a fölélesztett szájába.

S nekem ezt mind végig kellett néznem!

Az orvosnő, végre betakartatva flanellok közé az életre hozottat, azt a bölcs rendelkezést érvényesíté, hogy mármost hagyják magára mindannyian a páciens, akinek csak nyugalomra van szüksége, ne maradjon mellette más, mint Diadalma, ő ápolja és viselje gondját; hiszen beletanulhatott annyi tanulmányozás után.

Meg voltam föléle győződve, hogy ez tiszta komédia volt. Már tudniillik a páciens részéről.

Nem volt ez az úr tetszhalott, nem fulladt a vízbe: gyakorlott úszó lehetett: csak tettetett halott volt, kiszámított szerepet játszott előtünk.

Hanem azt el kellett ismernem, hogy jól játszott. (Próba nélkül.)

De hát én mit játszom most?

Hiszen ha kétharmadával az életkoromnak fiatalabb volnék, s természetes tűz lángolna a véremben, majd tudnám a szerepemet, mikor azt látom, hogy az a nő, aki testestül-lelkestül az enyim volt (a hamvvedrek és koponyák a tanúim rá), most egy más férfinak kölcsönzi át a lelkét: hanem hát az én érverésemet csak a mérgek gyorsítják. A vén szerelemföltő nem Othello már, hanem doktor Bartolo.

De nem is a harag, nem a szenvedély gerjedelme gyorsítja szívverésemet, mikor a szívkirálynémat egy kísértetből elevenült férfialakkal ölekezni láttam; hanem az ijedség. Félig kővé voltam meredve, mint az ezeregyéjszakai elátkozott princ, aki a feleségét rajtakapja a kísértetekkel tartott rettenő gyászorgián. Hátha én is úgy maradok: csípőtől sarkig jás-pissá meredve?

A vak düh helyett elővett a logika.

Hiszen ha a logikát úgy lehetne az embereknek pastill alakban beadogatni, mint a kokaint! Akkor éhen vesznének a doktorok, bírák, prókátorok, de még a papok is. Nem volna betegség gyógyítani való, bűn megtorolni, vagy megbocsájtani való.

Elgondoltam magamban, hogy hiszen annak, hogy ez így bekövetkezett, én magam vagyok az oka.

Ha én valósággal úgy szerettem ezt a mesebeli tündérnőt, hogy egész lelkemet, egész életművezetemet átadtam neki, mért nem tettem őt a magamévá? Egy látogatásba került volna a Kálvin téri állami hivatalban, s ha úgy tetszik, még a templomban is. Akkor most a körúti palotámban fogadná a látogatásokat, s ha a komornyik prezentálná neki az ezüsttálcán doktor Kissemi Clos névjegyét, azt tenné vele, hogy megfordítaná, ráírná rózsaszín írónnal: „pour acquit”, beletakarná egy ezerdolláros bankjegybe, s kiküldené neki az előszobába. Soha viszont nem látásra.

Ariadne becsületes asszony volt, amint a nevét Liberára változtatták.

De hát én ezt elmulasztottam. Bálványomból éj királynéját csináltam; angyalomnak denevérszárnyakat adtam, nem szeretni tanítottam, hanem őrzöngeni: nem adtam meg neki a tisztelet glóriáját, hogy annak a sugarai másokra nézve megközelíthetlenné tegyék. Félttem a nevetségessé tételtől.

Most aztán előkerült ez a régi imádó. A másvilágról került elő; aki azért jött ide a föld túlsó oldaláról, a Duna mély fenekéről, hogy őt magáévá tegye; hogy levegye fejéről a gúny szalmakoszorúját, s mirtuszkoszorút tegyen a helyébe. Ez az egyetlen ember a világon, aki megszabadíthatja őt a gúnyhahota égő pokoltüzéből: aki, ha visszavezeti őt kézenfogva a világba, nem fog senki kacagni, szörnyűködni, botránykozni rajta: tapsolni fog mindenki. Legenda lesz a paskvillból!

Így kellett annak jönni. A logikát a paradicsomból sem lehet kizárni.

ALÁFELE

Nem volt mit tennem más, mint a propelleremen menekülnöm a szigetemről. Rám nézve ez volt az *elveszett paradicsom*. Bárcsak a poklot is ily könnyen elveszthettem volna. Nem kell azt félteni, az megmarad híven.

Ismét beléptem a világba.

Minden ember a megbámulás kifejezésével az arcán fogadott.

Senki sem próbálkozott megkérdezni tőlem, hogy hol jártam egy álló esztendeig. Hiszen tudta minden ember.

Most már aztán olyan üres volt rám nézve az egész világ. Senkim sincs benne.

Úgy hozzá voltam már szokva, hogy a gyönyört enni kell, mint a sajtot kenyérre kenve. Elfogyott; nincs belőle több.

Dehogy nincs! Hiszen tele a világ a kék bacillusaival, ott repkednek a légben, ott susognak a selyemben az aszfalton, ott villognak a gázfényben, ott hullanak a spórái a dalok virágerdejében.

De az én szívem már ragálymentessé van téve. Belém ojtották a szerelem *szérumát*. (Pedig nem is patkányokon, házi-nyulakon kísérleteztek vele.)

Beállt a reakció. Undorodom minden élvezettől.

Utálom az ételeket, nem kívánom a bort, alig táplálkozom.

Aludni sem tudok, s ha reggel felé nagy kínlódás után elnyom a keserves álom, akkor meg kízó álmolátásaim vannak, amikben természetellenes párosodást erőtet a kék a gyötrellemmel: démonok jönnek elém az égből s angyalok a pokolból, s kényszerítenek az orgiákban részt vennem, s mikor fölébreddek belőle, s szétnyújtom a két kezemet, nem találok egyebet, mint az ágymennyezet hideg oszlopait.

Majd azt gondolom ki, hogy belevetem magamat a társaságok zajos mozgalmába; járom a klubokat, a mulatóhelyeket: koncertekbe járok, amiket soha ki nem állhattam.

Későn veszem észre, hogy minden ember olyan furcsán nézdegél rám. Mit bámulnak rajtam? Talán azt, hogy fennhangon beszélek magamban, s a hangversenyek piánóiba beleénekelek?

Ez ingerültté tesz. Alig múlik egy este, hogy valakit fel ne pofoznék. Sőt az is megesett, hogy az opera lépcsőjén lejövet egy úrhölgynek a felém fordított hátlapján végigvertem a sétatálcámmal. Szerencséjére elégséges rájthoffer volt rajta.

Emiatt szörnyen a szemembe néznek a régi ismerőseim.

El nem tudom gondolni, hogy mit néznek rajtam?

Tükör előtt régen nem álltam. Szakállamat, bajuszomat a komornyikom látja el szőke patinával. Úgy gondolom, hogy egy kis kínai kármint sem kímél az arcomtól. Ez természetes.

Miután még egypár év előtt azzal biztattak az ismerőseim, hogy az arcom élénkpiros. Ezt meg kell tartani.

Egyszer aztán mégiscsak kíváncsi lettem a tükörbe pillantani. Visszariadtam az arcomtól.

Hisz ez nem „én” vagyok! Ezt az embert én nem ismerem.

Micsoda kidüledt szemek! Hová lettek az én szelíd tekintetükről híres kék szemeim? Ezeknek az írisze csupa fekete pupilla! S a szemgolyók messze előremerednek az üregeikből.

Eszembe jutott, hogy voltak nekem híres nevezetes jó barátaim. Nagy férfiak! Nőktül kegyelt, férfiaktól magasztalt alakok. Azoknak voltak ilyen kimeredő szemeik — vége felé.

Azt is kezdtem észrevenni, hogy a lábaim felmondják a szolgálatot. Pár év előtt még olyan járásom volt, hogy aki hátulról meglátott, azt mondta, ki az a daliás gavallér? Most meg nem tudok bot nélkül járni. Hol a jobbik térdemben van a szaggatás, hol meg a balban. Vándorol tetszése szerint. Néha meg változatosság kedvéért átköltözik a csípőmbe. Akkor már csak az inasom vállára támaszkodva tudok járni; majd meg a derekamat nem tudom kiegyenesíteni. Népies nyelven „bosszorkánylövéssem” van.

A szemeimnek fáj a világosság, a füleimnek a hang, ok nélküli félelmek kínoznak éjjel és nappal.

Az orvosaim azt tanácsolják, hogy menjek utazni, keressek levegőváltozást. Az még idegesebbé tesz. Schol sincs egy nappal tovább maradásom. Minden ember, maga az időjárás is a bosszantásomra esküdött össze.

Végre odakerget a sorsom egy világhírű párizsi csodaorvoshoz.

A hírhedett orvos csak a szemembe nézett, s aztán elmondta, hogy milyen bajokban szenvedek, anélkül hogy tőlem kérdezte volna. Azt is elmondta, hogy mi által jutottam ezekhez a bajokhoz. Megmondta a betegségemnek a nevét. Megrémültem. Egy híres angol orvosnak a neve az. Kínos és gyógyíthatlan baj.

S azzal az iróniával, amire egy híres orvos fel van jogosítva a hozzá folyamodó páciensekkel szemben, azt mondá: vigasztalja ön magát azzal, hogy ez csak a milliomosok betegsége.

Igazán büszke gondolat! Olyan betegséggel bírni, amit a szegény ember, a közönséges polgár meg nem kaphat; amihez pénz kell, sok pénz, hogy az ember megszerezze.

Végül utasításokat adott, hogy milyen életmódot kövessek ezentúl, hogy a bajomat enyhítsem: aszkétai tartózkodás minden testi-lelki élvezettől, szigorú étrend, őrizkedés a meghűléstől, és a többi.

A halálhíremet hoztam haza Párizsból.

De nem akartam belenyugodni. Egyik doktortól a másikhoz vándoroltam, mindegyik más meg más gyógyrendszert próbált ki rajtam: mindegyik más meg más zsigeremben kereste a baj gócpontját. Mindegyiknek igaza volt. Meg volt rontva minden életszervem.

A szemeim kezdtek már megvakulni. Folyton kápráztak. Egy zezzugos szivárványcsillag, hasonlatos a máltai lovagrend keresztjéhez, táncolt a szemem előtt, s ami annak a közepébe esett, az nem volt rám nézve látható: se betű, se arc.

Majd meg epileptikus rohamok leptek meg, előzetes fejfájással. Engem! Aki sohasem ismertem a fejfájást. Örületes kínok!

Most valamennyi életműszerem mind fellázadt ellenem, mintha összeesküdtek volna.

Végre kuruzslókhoz folyamodtam. Azoknak a kancérolásai szereztek is időközönkénti enyhülést, de a visszaesés annál irozatosabb volt.

Féltem már mindentől: az emberektől, a napsugártól, a levegőtől, a friss víztől; de legjobban féltem saját magamtól. Hogy egy rossz pillanatában a kínoknak meg fogom ölni magamat. Ápolóim eltávolítottak a kezem ügyéből minden élő szerszámot.

Az orvosaimnak rimáncodtam, hogy adják a kezembe az

egész palack morfiumot, amiből megszámálva szokták a csep-
peket a kanálba hullatni. Majd küttam volna én azt egyszerre.
Nem adták ide.

Nem azért ápoltak már, hogy meggyógyítsanak, hanem
hogy az életemet mesterségesen nyújsák.

Hírlapot sem adtak már a kezembe; azok mindennap hoz-
ták az orvosi jelentéseket az én állapotomról. Különben sem
olvashattam volna; mert a szemüvegemet eldugták.

Minden életműszerem megtagadta már a szolgálatot.

Nem volt már más táplálékom, mint a tej.

Mégsem engedtek meghalni.

Híres embernek, nagy embernek nem szabad olyan könny-
nyen elszökni a világból, mint holmi napszámosnak.

No, ha minden eszközt az öngyilkosságnak elvették tőlem;
itt az ablak: emeleten lakom: kiugrom fejtetőre.

Kiolvasták a szememből a szándékomat, s levittek az eme-
letről a földszintre, ott vasrács volt az ablakokon.

S hogy esetleg össze ne zúzhassam a fejemet a falon, kipár-
názták az egész szobát.

Mi van itt a fejemben, ami úgy ég, úgy kalapál, úgy zakatol?
Az orvosok is azon tanakodtak éppen.

Azok a koponyák jöttek-e el rajtam bosszút állni, amiket
borserlegül bitoroltam a gyászorgiákon? — Bizony azok.

Mefisztó kéri a díját a vén ember megifjításának!

Mindennap tanácskozást tartottak fölöttem az orvosok.

Mikor aztán kifogytak a tudományukból, akkor végre el-
hívták Párizsból azt a világhírű orvost. Eljött.

Nem volt örvendetes a vizontlátás.

Összevissza vizsgált.

Én arra kértem, hogy engedjen már meghalnom.

Az én híres doktorom a maga jól ismert gorombaságával
egész őszintén megmondá, hogy arról szó sincs. Szívós élet-
szervezetem van: nem halok bele a bajba, hanem csak *meg-
őrülök*.

Ez volt a legirtóztatóbb ítélet!

Mért nem lehet egy királynégyilkost arra ítélni, hogy örüljön meg!

Aztán megvigasztalt szépen.

Egy módja van a rettenetes végettől való megszabadulásnak: a trepanálás. Ha a koponyámat kifúrják, s a likon keresztül eltávolítják az ott összegyűlt ártó anyagot.

Nem borzadtam vissza tőle: kapva kaptam rajta.

Azt! azt! fúrjanak lyukat a fejembe, s húzzák ki azon keresztül az ördögöt, aki ott zakatol benne.

Az orvos megmondá, hogy az fájdalmas műtét.

Mit nekem az éles acél harapása! Enyhülés az a magam pokolkínjai közepett.

Azt is őszintén megmondta az orvos, hogy ebbe a műtétbe bele is halhatok.

„Azzal áldjon meg az Isten!”

Magam sürgettem a műtétet.

Nem engedem magamat narkotizáltatni. Akarom élvezni a műtétemet.

Akarom látni azt a gépet, amivel a trepanálást végrehajtják: meg akarom azt magamnak magyaráztatni.

Kitűnő, remek egy szerszám!

Egy acélcső, melynek az alsó széle sűrű fűrészfogakkal van ellátva; ezt egy gép hozza sebes körforgásba, s mélyeszi alább. A fogascső közepében van egy acél szeg, mely elébb a csontba benyomul, hogy a cső forgását biztosítsa. Igazán tökéletes egy eszköz. Fejet kell hajtanom az orvosi tudomány előtt.

Azt különben is meg kellett hajtanom, hogy a tarkómon függélyesen működhessék a gép. Ott van az ördögnek a székhelye.

Mielőtt hozzáfogtak volna, elővett a kacagás.

A híres doktor kérdezte, hogy mit nevetek.

„Azt nevetem, hogy az én koponyámat a fúrt lik miatt nem fogják használhatni ivóserlegnek.”

Derék ötlet! Méltó a kidolgozásra.

Aztán elkezdődött a műtét. Az egyik orvos kezébe vette az óráját, s azon számlálta a másodperceket. Egy másik a sebesen pörgő gép mélyedési fokait számlálta, a harmadik csavarta a gépet. És én éreztem, hallottam annak a működését, a fűrészfogak karistolását a koponyacsont közölte a füleimmel. Most mindjárt . . . Most mindjárt át lesz törve a koponyafal . . .

Ekkor egy gyöngé kézkopogás hangzott az ajtómon.

Egy gyermeki hang „jó reggelt” kívánása csendült meg odakinn.

Ez a gyermekkéz, ez a gyermekhang visszahozott a pokolból.

Itt vagyok, az én csendes kis tusculanumomban.

Nem vagyok halálra ítélve, se megőrülésre.

Nem vagyok nagy úr: nem ülök gyászorgiákat.

Nincsenek millióim — nincsen paradicsomom.

. . . Nem jól mondtam: Van jó egészségem, s az egy millió; s van jó kedélyem, s az a paradicsom.

A SZÍV MÁRTÍRJAI

STELLA

I.

Ismét itt vagyok. Élek. Látom magamat.

Az vagyok, ami gyermekkorom eszményképe volt: világ-hírű festő.

Egész iskolát alakítottam magam körül: a miniatűrfestészetét. Az volt ifjúkoromnak is a szenvedélye. Arasszal mérhető keretekbe festeni meg a képet, élethűen, gondosan kidolgozva a legapróbb részletekig: a tájképeken láthatók voltak a falevelek, a sásdákosok, a virágok, a szőlőfürtön a bogyók hamva, a madarakon a tollazat zománca, az arcképeken az arc pihéje.

Amellett nagyobb alkotásaim is voltak: jelenetek a történelemből, a szentírásból, a mitológiából. Fantáziám kifogyhatatlan volt. Különösen szerettem festeni a szép női testet. A biblia parancsa: „Ne vétkezzél a te szemeiddel” — nem a festőknek szól.

Képeim híresek voltak az ó- és Újvilágban: úttörők a tanítványaim számára.

Nekünk nem volt szükségünk templommagasságú festőtermekre: óriási vásznapra, amikhez hágcsón kell felkapaszkodni a művésznek, pajzs terjedelmű palétával a bal kezében, egész puzdrájával az ecseteknek, s kenni, pamacsolni jóhiszemben, s mikor megvan a munka, akkor a karzatra felfutni, onnan nézni, hogy mi lett belőle? — s azt látni, hogy lehetetlen óriások vannak a háttérben, akik az előtér alakjait agyonnyomják; s aztán újrakezdeni az egészet.

Az én metódusom ettől megszabadít. Az egész alkotást

egy kartávolnyira magam előtt látom; száz alak elfér egy négyszögméternyi vásznon. Mindig ura vagyok a festményemnek; az elrajzolási hibákat kimutatja egy kezítükör.

Az a kiváltsága is van a festői rendszeremnek, hogy az én kis keretű képeim minden szobában elhelyezhetők. Nem kell a számukra múzeum, közpalota, díszcsarnok: nagy, üres falak; elférnek az úrnők budoárjában, az amatőrök kabinetjeiben; egy legyezőn.

Óh, mily boldog voltam én, mikor az ecset volt a kezemben, nem az író toll. A toll kínozt, az ecset enyhít. A toll munkája után fáradtak vagyunk, az ecseté után felfrissülünk. Amit leírtunk, bánjuk elolvasni; amit megfestettünk, attól alig tudunk megválni, mindig gyönyörködünk benne. A leírt munkáról mindig tudja a szerző, hogy rossz, a megfestett-ről mindig azt hiszi, hogy jó.

Az író is megesik, aki sokfelé lekötötte az ígérletét, hogy egyszerre két, három, négyféle munkán dolgozik. (Mintha ismertem volna egyszer ilyen embert.) No az pokolbeli fáradság lehet! Egy Sisiphus, aki egyszerre két-három követ hengerít föl a hegyre! A festő mindig több képen dolgozik egyszerre: ha az egyikbe az idegei belefáradtak, a képzelete kimerült, akkor a másikhoz fordul, azon megpihen, azon új részleteket fedez fel a kidolgozásra, s mikor megint visszatér az elhagyott festményéhez, egyszerre megtalálja benne a hibát, amin fennakadt, ami elkedvetleníté, s kijavíthatja.

A festészetet szeretni kell. — A festészetet lehetetlen nem szeretni.

II.

Az én festőiskolámnak nem volt sok tanítványa. Akik voltak, azoknak erős próbákat kellett kiállni. Festőnél nem elég a lángész, a tehetség, annak munkakedvvel is kell bírni. A festő ne gondoljon egyébre, mint a készülő művére. A

lélegzete lehet a tüdejéé; de már a szívverése a képeé. A gyomrára pedig éppen ne gondoljon a festő! Szép is volna! A tizenkét órai harangszóra félbehagyni a munkát, mint a kőműveseknek, s menni a korcsmába! A festők kolóniájában pedig nem is hangzik harangszó (ott nincs templom), csak a gyárak gőzkéménye bömböli a delet: az pedig a gépkovácsoknak szól, nem nektek, piktorok, pictrixek: ti csak dolgozatosok; a déli óra hozza a legkedvezőbb világtást: ezt nem szabad elpánizálni!

Szigorú voltam, akár csak Doré Gusztáv, aki nádpálcával a kezében dirigálta a tanítványait.

Így gyakoroltam én azt még kecskeméti rajztanító koromban.

Mert az is voltam valaha.

Amikor még azt a nagy épületet az Alföld nevezetes városában kollégiumnak hítták.

Akkor ott az a rendszer dívott, hogy a kis- és nagydiákoknak a rendes iskolai tantárgyakon kívül még rendkívüli leckeik is voltak: ének, zene, tornászat, szavalás, tánc, francia nyelv, rajzolás.

Ehhez, a mai kor fogalmai szerint, kell hét tanár. Azoknak fizetés, tandíj!

A hajdani vademberöltőben pedig mindez kitelt a maga feltjából. A felsőbb klasszisokban mindig akadt egy diák, aki valamelyikéhez e feladatoknak értett. Azt a többiek megválasztották tanítónak. Aki érzett magában hajlandóságot, oda járt hozzájuk, vagy együtt a kollégiumba, s megtanultak énekelni, muzsikálni, tornázni, szavalni, táncolni, parlírozni, rajzolni — ingyen.

Azazhogy dehogy ingyen! aki nem vette be jól a tanítást, azt a tanító megdögyönyözte.

Én is így tettem a tanítványaimmal: én voltam a rajztanító. Püfölés nélkül a leckeóra nem végződött. De meg is tanultak azok mind rajzolni, szépen.

Ezt a rendszert alkalmaztam a festőiskolámban is. A tanítványaim imádtak, mint az emberfaló Hiclipuclit az inkák.

Az én iskolám nem volt akadémia, ahol tojásból kikelt sárkánycsirkéket tanítanak gipszszobrok rajzmásolására, nem is elméleti tanterem, ahol a felkamaszodottaknak a századok festészeti rendszerét verik a fejébe: megismertetik a festékvegyítés titkaival; minő színeket használt Rubens azoknak a ragyogó húsoknak az előállításához, mire prédálta Makart az aszfaltot, amivel olyan nagy hatásokat ért el, hogyan tudott Velazquez két színből egy egész emberi testet élethíven előállítani (ami ugyan nem is olyan nagy virtus: tudnak már manapság „egy” színből egész tájképet festeni: spenótzöldből, pipacsvörösből, vagy sáfránsárgából), hogyan lehet a világosságot festék helyett kaparókéssel előidézni; hogyan csinálja Verescsagin a fehérrel fehérbe festett keleti képeit borotva segítségével, hogyan fésüli meg Pállik a bégetésig élethű juhait acélvillával, mint uralkodik Böcklin a kobalttal és ultramarinnal minden kortársai fölött? Hát mindezt az én iskolámban nem lehetett megtanulni.

Énhozzám csak kész tehetségek jöhettek „tovább” tanulni. Nem bántam, hogyha úgy ugrottak is elő, mint Minerva Jupiter fejéből. (Az is derék állapot lehetett! A tudományosság istenasszonya négy polgári iskolai osztály végzéséről szóló bizonyítvány nélkül!)

Nem kérdeztem, hogy jártak-e az akadémiába? Ha nem jártak, az ajánlat volt rájuk nézve. Az eddigi munkáikat kértem elő tőlük. Azoknak az áttekintéséből ítélt meg, hogy érdemes-e velük tovább bajlódni, vagy sem.

Tekintettel voltam az életkorra: leányoknál tizenhat, férfiaknál tizennyolc volt a legalsó határ.

Azt mondanom sem kell, hogy a feministák közé tartoztam.

Én a nőt minden életpályára hivatottnak tartom. Még a fegyverviselőre is. Láttam én már gyáván megfutamodó férfi-

seregeket, s mindhalálíg ellenálló amazon-csapatokat az életben eleget. Esze annyi van az asszonynak, mint a férfinak: némely dologban több is. Egy általam nagyon respektált hölgyről azt az emlékezetes mondást hallottam, hogy „minden asszonynak van még a kontyán is egy szeme, hogy hátrafelé is lát”. Ejh, de igaz. Hát még hallani hogy tudnak! Két füllel kétfelől egyszerre két különböző beszédet meghallani. Két asszony egyszerre tud beszélni folyvást, s hallani és fel fogni azt, amit a másik beszél. Sőt tud a szemével beszélni, s a szájával annak az ellenkezőjét mondani.

Én tehát a gyakorlati életben is egyenjogúságot adok a nőknek a férfiakkal.

Hát még a művészetben! Itt meg csimborasszói magasságban állnak a szakállas nem fölött.

A színpad egén csak nőt neveznek „csillagnak” (Star). A férfi csak „üstökös”.

A költészetben csak az tartja a nőket hátrányban, hogy szégyenlenek olyan őszinték lenni a revelációikban, mint a férfi írók; de hogyha egyszer leküzdik ezt a tartózkodást, valamennyi férfi író mind elkotródhatik a versenypályáról előttük.

Miért ne foglalhatnák el hát a nők a képzőművészet terén is az őket megillető helyet? Különösen a festészet országában nagy előnyükre van az erős megfigyelőtehetség, a színek harmóniája iránti érzék. Hiszen a férfiszem is meglátja ugyanazt, de a női szemnek fogamzó képessége van; az meg is tudja a látottat őrzeni.

Ezért én mindenkor nagy előszeretettel viseltettem a nők festőművészi kiképzése iránt.

Az én modorom egészen arra volt utalva. Ebben ki volt zárva a férfikezet követő széles ecsetkezelés. Az én képeimet mind finom mókusfark ecsettel festették, mint az akvarelleket. Ahhoz nagy türelem kellett: ami nem a legények velük született tulajdona. Éppen olyan ez, mint a túvel hímzés: én

még nem láttam férfit, aki hímzéssel foglalkozott volna. Leány kell ahhoz, ábrándozó leány, aki álmait, reményeit öltögeti bele a kereszttűzésekbe. De még inkább hasonlíthatnám azt a gobelin-szövéshez, ahol az alkotó művésznak ihlettel, emlékezettel és türelemmel kell a százféle fonálból összehozni az igazságot.

Magától értetődik, hogy a leánytanítványokkal is olyan szigorúan bántam, mint a fiúkkal. A művészvilágban nem számít a nemkülönbség: ott mindenki semleges.

S a festőnőknek a szíve hideg.

Amit legjobban észre lehet venni egy „akt”-festéskor. A festőnő összehúzza a szempilláit, úgy figyeli meg a faun izomzatát; de eszébe sincs elpirulni.

III.

Mit is kérdeztek csak egyszer tőlem?

Hogy hát „meddig nem vén ember az öreg ember?”

Nem vagyok megelégedve az elébb adott felelettel.

„Amíg győzi!” — „Mivel győzi?” — „Legelőször is pénzzel.”

Ez nem igaz.

Pénzen lehet venni érzékámítást, álmatag csalódásokat, élvezetek fanyar utánzatát, hideglelős gyomor hamis étvágyát; de nem fiatal erőt, akinek gyönyör a tett.

A kedély s a munkakedv az örök fiatalság biztosítása.

Előttem vannak azok az agg művészek, akik a színpadon végzik az életet és a művészpályát egyszerre, szerepük közepén villámütöten, kezükben a hegedűvel a halál kapujában betörve: azoké volt az örök fiatalság.

Ismertem én kilencvenesztendős festőt is.

S nekem még messze van odáig. S bennem még lüktet az életkedv.

A' bizony fiacskáim! A múzsát kielégíteni: ez a férfierő igaz megnyilvánulása. A múzsa kegyét nem lehet megvenni ajándékokkal: azt nem lehet elámítani szentimentális odaadással, a múzsának imponálni kell. Minerva páncélt visel!

Hosszú kész pálya állt már mögöttem, és én még mindig nem engedtem azt mondani, hogy bevégeztem pálya.

Néha már úgy látszott, hogy hanyatlásnak indulok. Egy-egy alkotásom rosszul sikerült. Irigyeim (de még inkább a barátaim) elkezdtek rajtam sajnálkozni: „Szegény öreg! megérte a dekadenciáját! Vége van már! Jobb lesz, ha abbahagyja! Nyugodjék babérain!”

Akkor aztán kivágtam nekik megint egy új festményt, mely a sajnálkozást bámulattá változtatta.

Van egy nyavalya a művészre nézve, mely rendesen temetéssel végződik: de olyan temetéssel, melyet neki magának is végig kell nézni. Ez a nyavalya az, mikor egy sok ideig közkedvelt művész mellett egy új tehetség tolja fel nimbuszszal besugárzott fejét, aki egyszerre elhomályosítja a régi matadort: kritika, közönség, mecénások, pályatársak mind azt emelik, hordozzák. De a jó öregről is megemlékeznek: azt megválasztják díszelnőknek, elkészítetik a mellszobrát, megünneplik a nevezetesebb napjait, ezüst- és aranylakodalmát (a múzsájával), a hetvenedik születésnapját, a legmagasabb kitüntetés alkalmát, kiadják albumba gyűjtve a remekműveit; rendeznek számára díszlakomát, ott omlik az alkalmi vers, a dicsőítő felköszöntés! S az ünnepelt nagyon jól tudja, hogy ez az ő temetése. Hogy amikor kenetteljesen magasztalják, ez a bebalzsamozás. Múmia lesz ő mindjárt, s vinni fogják — de nem az országos képtárba, hanem a főrendiházba.

Nohát én ezt a temetést nem engedtem magamon végrehajtani. Új ivadékokat láttam magam mellett felsarjadzani: soha nem éreztem a keserűséget, hogy az új geszt sudarai az én pálmafám levélkoronáján túlnőttek volna. Felvettem a versenyt az új hatalmas tehetségekkel: nem irigykedtem rájuk.

Nem irtóztam a tanulástól. Haladtam a korrall. — Hát ezt teszi az, hogy „öreg ember nem vén ember.”

Nevetségessé, sőt szánalmassá lehet minden ember, aki túléli a férfikor határát: hadvezér, államférfi, financier. (Ez az utóbbi leginkább.) De nem lesz azzá a művész, amíg szel-leme el nem hamvad.

IV.

Ez a sok tekervényes frázis pedig csak arra való volt, hogy valamiképp feneket kerítsek annak a helyzetnek, mely szerint én most ezzel az álhajás fejjel, ezekkel a hamis műfogakkal és pápaszemekkel még mindig ifjú művésznemzedéket képezek ki az Olymp számára. Nem „gyermekeim” ezek már, hanem „dédunokáim”.

Regényt ígértem, s folyvást csak értekezéseket tartok. A tisztelt közönség unja már a sok léfélet, „húst! húst!” akar látni.

Jön az is.

A legújabb tanítványaim között van egy leány meg egy fiú. Mind a kettő egyszerre lépett be az iskolámba ezelőtt négy évvel. A leány volt akkor tizenhat éves, a fiú tizennyolc. A leány neve Stella, a fiúé Andor. Én azonban úgy hívom őket, hogy Eszta és Bandi; mert így magyaros.

Mikor a leány tizenhat éves korában beállított hozzám, ezekkel a szavakkal kezdte: „csúnya vagyok, szegény vagyok.”

Láttam bizony. Sovány, nyurga termete volt, arca fakó, barna, ajkai kicserepesedve, haja csitri: csak a két nagy fekete-kék szem adott valami szokatlan kifejezést a tekintetének.

Fekete ruhája egyszerű volt, sőt viseltes: ki is nőtt belőle, nem ért a bokájáig. Fején fekete szalmakalap volt, búzavirággal. Kesztyű nem volt a kezén.

Amit a bemutatáskor mondott, az csak indokolása volt a kívánságának: „tanulni akarok; de fizetni nem tudok.”

Igaz a! Ha a leány csúnya is, szegény is, akkor nem tud fizetni.

Nem az a kérdés, hanem, hogy tud-e rajzolni?

Magával hozta a rajztokját, kiszedte belőle a kísérleteit. Színvázlatok, tollrajzok voltak. Csupa gyerekek. A gyermekvilág mindenféle ellesett mozzanata, játéka, indulatja, öröme, siralma. Csupa élet és igazság. A tollrajzok biztos kézzel voltak odavetve. Rendkívüli tehetségre vallott minden.

— Hol szerezte maga ezeket a gyerek-tanulmányokat? — kérdezém tőle.

— Hm. Vannak otthon heten.

Hét kis testvér! Ez megmagyarázza, hogy miért jár a legnagyobb kopott ruhában, s miért olyan sovány.

— Hol lakik maga?

— Kőbányán. Az apám hivatalnok a sertéshizlalonál.

Észrevettem, hogy cipői sárosak.

— Csak nem gyalog jött ön le Kőbányáról?

— Uram! ön a tanítványait tegezni szokta.

S ehhez olyan könyörgő pillantást vetett rám azokkal a nagy szemével. Hogy tudtak azok a szemek szépen kérni!

Aha! Ez előlegezi magának az én beleegyezésemet!

Elmosolyodtam rá.

— No jól van, kisleány: hát én elfogadlak tanítványomnak díjtanul. Hanem nálam nagyon szigorú rend van ám. Reggel kilenc órától délután négyig fel nem kelsz a rajzolóasztaltól, itt nincs ebédidő.

— Otthon is úgy szoktuk: csak este étkezünk.

— Aztán az nem jó lesz, hogy gyalog járj be Kőbányáról; mert fáradtan ülsz a munkához. Itt van tíz forint: válts magadnak bérletet a helyi vasúton.

Kivettem a tárcámból egy bankjegyet.

Az a hamuszínű arc egyszerre veres lett.

— Uram, én nem szoktam az ajándékokhoz.

— Ez nem ajándék, hanem segélyezés a rám bízott rendelkezési alapból, amit tehetséges kezdőknek kioszthatok.

Ez alatt a cím alatt aztán elfogadta.

Aztán még egy ezüst forintost is rádiktáltam.

— Ezen pedig végy magadnak kesztyűt. Festőnek kíméltni kell a kezét.

Azok a nagy fekete szempillák lezárták a csillogó kék szemeket: úgy tetszett, mintha valami könnyfélét rejtene nek el. Alig hallhatóan rebegé: „Még sohasem volt kesztyű a kezemen.”

Aztán kezét csókolt szépen a fényes segélyezésért, s helyet foglalt az általam neki utalt rajzoló asztalnál.

Azóta négy esztendő múlt el. A csúnya, sovány kisleánynál büszke szépség lett: klasszikus idomokkal; a hamuszín arc zománcot kapott: vonásai szabályosakká nemesültek. — Most már tudna fizetni.

Rendes táplálkozás, munkakedv, amit előmozdított egy kis ösztöndíj, meg az eladott képek ára, teremtmő erővel bír egy fiatal leánynál. Én láttam őt évről évre szépülni, fejlődni. Jobban is öltözködött már. Volt ízlése.

A másik tanítványom, a Bandi csaknem egyidőben került oda hozzám az Esztával.

Persze hogy az iskolából szökött meg. Nem vette be a gyomra a görög nyelvet meg a matézist.

Borzas hajú, szilaj tekintetű fickó volt, vastag, piros ajakkal, izmos, egészséges. Győzte a koplalást, hanem aztán, mikor hozzájutott, meg tudott enni egy egész rúd szalámit vagy egy döböz lipiai túrót.

Én, amint meggyőződtem a fiú kiváló tehetségéről, föltettem magamban, hogy rendes életmódhoz szoktatom. Felajánlottam neki, hogy vacsoráljon velem együtt. Elfogadta. Én otthon tartottam konyhát, pincét: nem jártam vendéglőbe. A Bandinak is jobb volt, hogy nem szokott az elzüllesztő kocsmái élethez. Így vacsorálgattunk naponkint együtt. Ha a

szakácsném feladott egy sült csirkét, én abból kivettem magamnak egy combját, a többit aztán elfogyasztotta a Bandi. Minden csontot tisztára lerágogatott. Én gyönyörködtem benne, hogy ő hogy eszik.

Aztán mikor szállása nem volt, ott hált nálam a pamlagon.

Zseniális fickó volt: compositeur-nek készült. Tele volt vázlatokkal a rajztokja, s azok mind nagyszerű tervek voltak.

Fogalma sem volt anatómiáról; hanem volt neki valami csodálatos ösztöne, fejből kitalálni a legmerészebb testfordulatokat, kurtításokat, izomfeszítéseket, ahogy ez több híres rajzolóknak megadatott, akik modell nélkül dolgoznak.

Később aztán, mikor aktrajzolásokra fogtam, tisztultak a fogalmai, csak hogy örökké megmaradt a hajlama a torzításhoz. Szeretett közönséges lenni: amit ők úgy mondanak, hogy „természetes”.

Eszta egészen ellentéte volt. Ő a gyerekeletet tanulmányozta és eszményítette.

Emiatt aztán örökös ungorkodás volt közöttük. A festőiskola növendékei között ez rendes dolog. Az mind csalánból köt bokrétát egymásnak. S a csípősködésben Eszta volt az erősebb. Gyakran úgy felbosszantotta Bandit, hogy az a fogai-val tépte szét a megkritizált rajzát.

Egyszer Bandi megfestette a kenyérmezei ütközetet, Eszta odaírta alája: „képviselőválasztás Tyukodon”.

Jaj de dühös volt érte a gyerek.

Föltette azt magában, hogy nyugodt képet fog megteremteni: lefestette Máriust Carthago romjain.

Amire Esztának az volt a megjegyzése, hogy az alak igen jó, kifejezésteljes, csak hogy ezt kellene aláírni: „az oszgyáni fazekas, akinek a szekere beledült az árokba, s aki e históriai mondásra fakad: Sohasem láttam ennyi cserepet”.

„Megállj, te boszorkány!”

Aztán megtorlásul ő is leócsárolta Esztának a gyerek-képeit.

De akkor tréfálta meg legérzékenyebben a fiút a leány, amikor Bandi egy történelmi képet végzett be, mely azt a jelenetet örökíti meg, amikor a hős Kinizsi diadalmas ütközet után egy holt török basát emel föl a fogaival, s úgy járja a verbunkos táncot a táborhelyen.

A fiú büszke volt a munkája sikerére.

Nemsokára aztán kapott egy levelet, amelyben az „Odol” gyárosa felajánl neki kétszáz koronát, ha a képét átengedi reklámplakátnak, amit minden omnibusz hátára oda illesszenek: „ilyen fogai voltak Kinizsinek az Odol használata után!”

No azon a napon jó volt Esztának nem jönni fel az iskolába; mert Bandi meg akarta enni!

Hát így civakodtak egymással folyvást, amiből kitalálhatta az ember, hogy szeretik egymást.

Idő jártával a siker is bekövetkezett mind a két tanítványomra nézve. Genre-t képeztek. S ez sok a művész pályán. Sajátságait tudták érvényesíteni, s mentül jobban fejlődött a tehetségük, annál erősebben kitűnt annak ellentétes irányzata.

Én mindezt hidegvérrel figyeltem meg. Mesterük voltam, vén legény voltam: mi közöm lett volna hozzájuk egyéb?

Mióta a kezem alá kerültek (négy év alatt) mindegyik egy tenyérmivel nagyobbra nőtt természetben is. Bandi atlétai idomokra tett szert; Esztából is amazon lett.

Délutánonkint a tanítványaimat vívni és tornászni tanítottam. Ilyenkor Bandi összemérkezett Esztával, s megesett, hogy a leány vívótőre maradt az övé felett győztes: aminek diadalmas kacaj lett a vége.

Milyen szépen tudott kacagni! Nevetés közben az arca is megszépült, ami ritka női arcnak sikerül. Olyan nagy szemek kellenek ahhoz, mint Esztáié.

Akinek kicsiny szemei vannak, az a hölgy ne nevéssen. S ez a leány mindig készen volt a nevetésre. Talán ismerte az értékét.

Éppen olyan készen volt a Bandi a felfortyanásra.

Ő nem tudott másként nyilatkozni, mint feltüzelt indulatokkal. Telelarmázta a tanulótermet, ha témát adtak neki hozzá. Azért folytatta a munkáját: festett. És dühöngött hozzá. Eszta meg nevetett rajta is, és közben messzire tartotta magától a festményét, a színhatást észlelve.

Nem volt ebben semmi veszedelem.

Festő és festőnő lehet jó pajtás, kuszi pajtás, hű cimbora. Más művészfajtának már ez nem ajánlatos.

Egyszerre aztán mind a kettő feltűnően megváltozott. Eszta komoly lett, nem kacagott minden semmiségen: Bandi pedig ellágyult, közönyös lett; eltűrt mindent, még a kritikát is; sőt még a napi politikára sem reflektált. Egymáshoz alig szóltak.

Ez már komoly jelenség volt.

Hanem egy dologban mind a ketten megegyeztek, abban, hogy elkezdtek hozzám gyermekiesen nyájasak lenni. Mi bajuk ezeknek énvelem?

Hiszen tartoznak nekem valamivel: én tettem őket emberré, én neveltem művészekké: az én lángomnál gyulladt meg az ő szövémekük; de azt tudhatnák rólam, hogy én semmit sem utálok úgy, mint a háladatosságot. Nem vagyok én a Szjadei-Hahe isten, akinek a szamojéd áldozatot hoz (a húsnak a csontját, a halnak a farkát).

Akivel én jót teszek, attól én nem kívánok egyebet, mint hogy felejtsem el. Nem szeretem, ha a pártfogoltam kezét csókol: jobb szeretem, ha megharap.

Nem mondom ezzel, hogy nem volna nekem is kellemes az, hogy szeretnek; de aki szeret, szeressen azért, hogy én „én” vagyok.

Vajon miért cirógatnak ezek most engem olyan feltűnően?

Egy délután, mikor a munkának vége volt, a Bandi annyi kefélnivalót talált a kabátján, annyi felkötnivalót a nyakravalóján, hogy utolsónak maradt az eltávozók között. Mikor aztán csak ketten maradtunk, ünnepélyes arccal állt elé.

— Apámuram (így szólítottak a tanítványaim), egy nagyon komoly szavam volna önhöz.

— Hát csak rukkolj ki vele, fiacskám.

— Nekem e napokban egy igen előnyös ajánlatot tettek. Egy pénzes emberekből álló konzorcium új illusztrált lapot tervez, melyben a karikatúra is állandó rovatot képezne, mint az amerikaiaknál. E rovat ellátásáért nekem évi háromezer forintot ajánlanak fel, amit három évre biztosítanak a számomra, azon esetre is, ha a lappal felhagynának. Küzdök magammal, s nem bírok a kétfelé vált eszemmel ítélethez jutni. Öntől kérem azt.

Ebből aztán mindent megtudtam.

Miért vagy te olyan csendes, miért az a leány komoly? Mind a kettőtöknel küzd a kétfelé vált ész magamagával.

Bolond az ilyen gyereke! Azt gondolja, hogy azért, mert a szakálla, bajusza megnőtt, hát mármost ő egész ember!

— Hát kedves Bandim, felelek a kérdésedre. Apádnak szólítottál. Eltévesztetted. Ha apád volnék, aki derék, szorgalmas járási orvos a Mátyusföldön, négyszáz forint fixummal, aztán meg a praxisával, s aki ebből tisztességesen meg tudott élni, még a gyerekeit is fölneveltetni, hát azt mondanám neked: „micsoda? Háromezer forintot kínálnak neked rajzolásért? Kapj utána két kézzel! Mennyit kell nekem faluznom, fáradnom, amíg egyezer forintot össze tudok kapni, s teneked hármat adnak holmi krikszkrakszért, ami neked nem munka, de mulatság! El ne szalaszd: ne légy bolond! Én mondom: az apád!”

— Mintha csak az öregem levelét olvasná itt a zsebemben! Már mondta is! — dörmögé Bandi.

— De hát én nem vagyok neked apád, hanem mestered. Tudom én jól, hogy mi jár az eszedben. Ha elkészülsz elfogadni egy biztos jövedelmet hozó munkát, hát akkor az első dolgod lesz az, hogy megházasodol. Akkor aztán nyakig estél a lépesmézbe: csak úsznod kell benne. Bizonyosan van már

egy választottad, akivel hűséget esküdtetek egymásnak a holdvilágnál. Fogadsz szállást konyhával: otthon főzetsz. Ez az élet legmagasabb célja. Otthon ülsz, őrzöd az asszonyt, meg a rajzolóasztalodat. Csinálod a karikatúrákat hétről hétre, napról napra: igyekezel minél bolondabb torzítmányokat kigondolni, ami a vasárnapi olvasót megröhbögtesse. Felváltod a talentumodat aprópénzre. Aztán fölteszed magadban, hogy az igazi művészetednek is meg fogsz felelni, megkezdesh egy jól megkomponált képet: de nem jutsz hozzá, hogy befejezd, mert mikor legjobb hangulatban volnál, odaizen a szerkesztő, hogy rajzolj Kukorica Miskát, Paprika Jancsit. Mikor aztán nagy kinnal, potyogtatva készen áll a képed, akkor veszed észre, hogy annak a figurái mind torzképek, a gráciáidból megaerák lettek. Mesterséged védistene, Momus igazította a rajzónodat. Mindig messzebb látod a csillagokat a fejed felett: nem bízol magadban többé. Hanem rajzolsz, karcolsz, megunott, megutált rabmunkát. Kortársaid mind elhagynak, képeik ott pompáznak a műtárlatokon, te azokat is lekarikírozod, abban találd az elégtételeidet. Idők jártával aztán a családi örömek is beköszöntenek. Bölcső kerül a házhoz, sivalkodó gyerek, kikapós dajka, akire a feleséged egész nap zsémbel. Ha sír a gyerek, lecsapod a plajbászt, s szaladsz a doktorhoz, a patikába, a dajka mosást végez, az asszony pépet főz. Aztán ahány esztendő, annyi poronty, mert hát nagyon boldogok vagytok. Utoljára megunod a sok gyereksírást, sápítozást, pörlekedést, alig várod, hogy levágd a keserves robotmunkát, szaladsz a korcsmába, azt mondd, tanulmányokat akarsz szerezni. Nagy eszméd van. Humorisztikus naptárt fogsz kiadni, amihez magad írod a szöveget, az élceket a bohémasztalnál gyűjtöd, s lesz belőled író (a legsilányabb fajtából). De más is lesz belőled: korhely, lump, aki versenyt dorbézol magához hasonló cimborákkal, s éjfélek után vetődik haza, s aztán délig aluszik, akkor fogsz kedvetlenül a taposómalom keringetéséhez. Hogy a kényszermunká-

nak megfelelj, lámpavilágnál dolgozol: amivel aztán fiatal korodban tönkreteszed a szemeidet. De legalább elérted az élet célját. Számos gyerekekből álló családot alapítottál, akikre egyszer, ha a sok konyakivástól megüt a guta, nem hagysz egyebet, mint egy rakás befejezetlen vázlatot.

— No ezt a curriculum vitae-t szépen lerajzolta ön, mondhatom.

— Minden vonás igaz benne. Hát most hadd szóljak hozzád úgy, mint a mester a kedves tanítványához. Én tudom, hogy mit érsz, ismerem a tehetségedet. Azzal teneked a világhírt kell kivívnod. Festeni tudsz már, de rajzolni még nem tudsz. Eredj ki a nagy mesterekhez Münchenbe, Párizsba: tanulj ott három esztendeig. Én teneked felajánlom azt a háromezer forintot évenként, amire szükséged lesz.

A fiú büszkén kapta föl a fejét. „Uram!” Elértettem. Csitítottam.

— No, csak ne uramozz! Nem ajándékba kínálom, hanem kölcsönképpen. Te azt nekem vissza fogod téríteni, majd mikor hírneves festő lesz belőled.

Azt mondta rá, hogy engedjem neki ezt a dolgot holnapig meggondolni. Valakitől akar még tanácsot kérni.

Kíváncsi voltam rá, hogy mit fog tenni?

Ha nem fogadja el az ajánlatomat, akkor holnap reggel el sem fog jönni az aktrajzoláshoz az iskolába, hanem búcsút vesz hollandus módra, s egyszerűen elmarad, és átköltözik a képeslap szerkesztőségébe, ahol az első havi díjat előre kifizetik.

Azonban hát eljött, mégpedig a rendes leckeóra előtt. Mikor én a tanterembe léptem, már akkor ott találtam a festőtámlánya előtt, a befejezés állapotához közeledő képe előtt.

Kicseréltünk egymással egy jóreggel kívánást; de egyikünk se szólt, se beszélt többet. Én is leültem a festőasztalomhoz egy miniatűr képen pepecselni, melyet elefántcsont lapra

festettem. Úgy tettünk, mint két ember, akinek semmi közönvalója sincs egymással.

Kevés vártatva nyílt az ajtó, s belépett Eszta. Ez is szokott-nál korábban jött. Fekete ruha volt rajta, állig begombolva, fekete kalap a fején. Egyenesen odajött hozzám, és köszöntött.

— No hát le sem teszi a kalapját a fejről.

(Mikor nagyon kegyes akartam lenni, akkor halljamagáztam.)

— Nem teszem le, mert azonnal elmegyek.

— Ah! utazik valahová?

— Igen, elutazom. Búcsúzni jöttem.

— Tőlem?

— Öntől is: — meg a művészettől is. Nem festek többet. Férjhez megyek.

(Ahá!)

Előbb a leány arcára néztem e szó után, azután a fiúéra.

A leány arca halavány maradt, a fiúé lángba borult.

(Tehát a „valaki” adott már tanácsot!)

— S ki az a boldog, aki magát a festőállványától elragadja?

(No most következik a színpadi jelenet!)

A leány félrehajtotta a fejét, rám nézett merően azokkal a nagy szemekkel, amiket az ilyen kérdésre adandó feleletnél le kellene sütni, s száraz hangon felelt:

— Ön nem ismeri: és magam is csak egyszer láttam. Egy távoli rokonom; gazdag jószágberlőnek a fia a Bácskában.

Nem néztem e percben a fiúra; de ilyenkor az ember a feje hátuljával is lát. Elöttem volt a sápadt arca.

A leány egyhangú kifejezéssel folytatta.

— Szülőim nagyon óhajtják e házasságot. A kérő derék, jóra való ember. Sorsom így biztosítva lesz.

— Igaza van, Eszta. Egy derék férj többet ér Apollónál, a kilenc múzsájával együtt. Én szerencsét kívánok önnek a sorsfordulathoz. Utóvégre is ez a nő hivatása.

Egy kicsit félrehúzta a száját, mintha gúnyosan mosolygott volna ezen a banális frázison.

(Hiszen gondoltam én valami más is, de azt nem mondtam ki.)

Azzal megszorította a kezemet mind a két kezével.

— Köszönöm önnek azt a sok jószágot, amit rám pazarolt. Emlékezzék rám néha: ahogy én önre mindig vissza fogok gondolni.

Azzal bókot csinált, s távozni készült.

— No hát a vázlatait, a tanulmányait nem szedi össze, nem viszi magával?

— Mit csináljak velük? Jövendőbelim házánál nem értenek a képekhez, talán nem is szeretnek rágondolni, hogy festőnő voltam; ha pedig hazaviszem ezt a sok tarka papirost, a gyerekek mind összetépi. Hadd maradjanak itten. Talán akad számukra hely valami sutban.

— Jól van, hát hagyja itt, majd én elteszem.

Eszta valami olyanformát suttogott hozzám, hogy „Isten önnel”, s ezzel elszökött. Bandihoz egy szava sem volt. Ezzel is sokat mondott.

Amint a leány becsukta maga után az ajtót, Bandi kirúgta maga alól a széket, odarohant hozzám, nyakamba borult, átölelt, zokogott, telesírta a galléromat, egyebet sem hajtvva, mint „ez a leány! Ez a rettenetes leány”.

— Te fiú! Meg ne szöld ezt a leányt. Mert ez most azért, hogy tégedet megmentsem, fölládozta saját szívét, művészetét, jövendőjét, a szíve mártírjává tette magát.

— Megölt!

— Nem igaz! Feltámasztott!

Ekkor aztán lebontakozott a fiú a nyakamból.

— Most már elfogadom önnek az ajánlatát...

Én aztán még biztattam, hogy nem is olyan rendkívüli dolog ez. Elkövette azt már más öreg mester is, hogy kezdő tehetségeknek ösztöndíjat adott: nincs azon restellnivaló.

De annyit mégis megtett a Bandi, hogy lealkudta a három-

ezer forintot kétezerre. Neki annyi is elég lesz. Aki szorgalmasan dolgozik, az keveset költ. Az első évnegyedcs részletet rögtön átadtam neki. Amire ő sebtén összepakolta a vázlatait, festékes ládáját, s úgy elpályázott, hogy még csak egy búcsúlakomát sem tartott a pajtásaival.

(Ez heroikus kúra volt; de használt.)

Éppen következtek a nyári szünnapok: az én festőiskolám üresen maradt, magam is elmentem azalatt szerteszét kóborolni, mégpedig úri módon.

Teljes életemben szerettem az uraskodást. Szerintem „úr” az, aki a saját házában lakik, a saját termésű borát issza, s a saját kocsián utazik. Így a paraszt is lehet úr. Magamat is a parasztok sorába számítom. Házam viskó, borom vinkó, lovam turcsi; de az enyim.

A vakáció alatt a saját szekereimen bejártam a görbe fel-földet, a Kárpátokat; egész albumot töltöttem be vázlatokkal. Mennyit fogok én dolgozni a jövő munkaévadban!

Mikor hazakerültem, s aztán megint leültem a dolgozóasztalomhoz, azon vettem észre magamat, hogy nem megy a munka. Hiányzik a kedv. Hát mi lelt engem?

Az a két üres szék, ott mellettem kétfelől, zavarja a kedélyemet. Hiányzanak azok, akiket megszoktam ott látni: — se Eszta, se Bandi. Az állványaik, székeik üresen maradtak. Az Eszta állványára még rá volt dobva az a fakó vörös kárpitdarab, amit drapériának használt.

Két hónapja múlt már, hogy elmentek, s azóta egy levelet sem küldtek hozzám.

Hiszen tudom én azt jól, hogy egy hímnemű festőnek micsoda penitencia egy levelet megírni; a Bandin nem csodálkozom; de Eszta nem festőnő már: az bizony vehette volna magának azt a fáradságot, hogy valami tudósítást küldjön új mibenlétéről.

Azon vettem észre magamat, hogy előkeresem az itthagyt rajzait, a vázlatokat, tanulmányokat, azokat nézegetem

végig, azután hozzáképelem az ő finom fehér kezeit, amint a papíron végigfutnak, amint az ujjaik hegyével letörlik a nemtetsző vonást. Nem állhattam meg, hogy egy félbemaradt pasztell színvázatát ki ne egészítsem. Ő pedig most bizonyosan vajat köpültet.

No a Bandi a harmadik hónapban majd csak kénytelen lesz valami életjelt adni magáról; avégett, hogy a hollétét tudassa velem: a második évnegyedes ösztöndíjat különben nem tudnám utána küldeni.

Nem is váratott magára. A nevem napjára, ami az ősz kezdetére esik, egy postai szállítmány érkezett a számomra: egy olajfestmény, Münchenből.

A képhez csak egy névjegy volt mellékelve. Bandié, a szállása címével: no meg egy pár betű: p. c.

(Vajon a szokásos francia nyelv nem tudás-e ez a fickónál, hogy a p. f.-et elcseréli a p. c.-vel? vagy élcelni akar?)

A kép megadta a választ.

Egy tyúkudvar volt, hátul vesszőborítóval, melynek pálcái között libák, gúnárok dugdossák ki a fejüket. Elöl egy tarkaruhás pila, kockás kendő a fején, a földre terített zsákon ül, a térdhajlásai alá szorítva egy ludat, melynek az egyik kezével szétfeszíti a sárga csőrét, a másikkal pedig tömi bele a kukoricát.

A pilának az arca Esztának a híven talált arcképe volt. Eszta ludat töm...

Kegyetlen gúny volt.

Hát csak szereti még most is a fiú — mert haragszik rá.

Odatettem a festményt az Eszta üres festőállványára; de betakartam a shirtingfoslánnyal, hogy pajkos kölykek ne mulassanak rajta.

A pajkos kölyköktől különben is végképp megszabadított a kegyes véletlen. Megkaptam az influenzát; lefektettek. A festőiskolával fel kellett hagynom. Kicsi híja volt, hogy el

nem patkoltam. A házi orvosom csak később mondta meg, hogy egy kis mellhártyagyulladás estem keresztül.

No hát ez jó volt nekem az esztendő végéig tartó időtöltésnek. Betegségem alatt odahozattam az ágyam elé a lúdtömő Esztának a képét: gyönyörködtem benne.

Aztán még kaptam orvosi büntetésül több hétig tartó szobaáristomot: súlyosbítva éjjel-nappal a testemen viselendő jéger-inggel.

Tiltva volt a levegőre kimennem.

Levegő? Hát lehet ezt levegőnek nevezni?

Óh, te bámulatos szép Pestem! Vannak neked palotasoraid, lánchidaid, színházaid, mulatóid, műkiállításaid; de levegőd nincsen. Télvíz idején úgy fekszik rajtad a köd, mint a tengeriszap: csak a tornyok hegye látszik ki belőle. Ha egy lábadozó beteg, akinek a légzőszerveivel volt valami összekülönbözése, egy lélegzetet vesz ebből a lomha buszból, melyben legegészségesebb alkatrész a gyárak kőszénfüstje: egyszerre visszaesik a bajába.

Tehát üljünk a szobában, s olvassuk az újságokat.

Az is jó multság, mikor egy híres ember mindennap élvezheti az újdonságok rovatában a betegségéről közölt jelentéseket. Az inas minden délből odateszi a tányérom mellé a névjegyeket, amiket látogatóim rábíztak. Az orvostól szigorúan meghagyatott neki, hogy senkit se erresszen be hozzám: tiltva van a hangos beszéd.

Egyszer mégis behozott hozzám délelőtt egy névjegyet, melyen elbámulva olvastam Stella nevét.

Hát csak Stella? — Nincs semmi asszonyi predikatum mellette? — Fél évnél több múlt már, hogy nem hallottam felőle.

Mondtam, hogy bocsássa be.

Elijedtem, mikor megláttam.

Alig ismertem meg az arcát. Sápadt volt, sovány, ajkai keskenyek, szederjések, nagy szeméit mélán takarták szempillái.

Felugrottam a székemről, cléje siettem, megfogtam a kezét; olyan hideg volt az.

— Te vagy az, Eszta?

— Én vagyok, Eszta.

— Hát nem vagy asszony?

— Leány vagyok. Sírból fölkelt halott vagyok.

— Hogy kerülsz ide?

— Hát mint akinek a széles világon sehol sincs helye, csupán csak itt van. — Kis szünettel utána tette — „talán”.

Ebben az egy szóban: „talán”, annyi szomorú reveláció volt.

— Bizonyosan — feleltem rá, s odavezettem egy karszékhez. Leült, fáradt volt.

— Köszönöm, milyen jó itt!

— Mi történt veled, amióta nem láttalak?

— Nagyon sok. És az mind kín, borzalom, rémség. Hét hónapja múlt, hogy öntől búcsút vettem itt.

— Igen. Ugyanez a fekete ruha volt rajtad akkor, ami most.

— S nem veszi ön észre, hogy ez a ruha most sincs elviselve? Pedig ugyan sok okom lett volna gyászolni benne. Mikor innen eltávoztam, azzal az elhatározással keltem útra, hogy meglátogatom bácskai rokonainkat, akiknek egyike nekem van szánva vőlegényül. Az egész úton a szívemmel pöröltem. Nem hagyott megnyugodnom abban a végzetben, hogy nejjévé legyek, s írig tartó rabjává egy embernek, akit nem szeretek. Az eszem, a józan eszem hiába küzdött: ellene mondott minden szívdobbanásom. Óh, mily nagyon meglakoltam érte! Mikor a rokonaim házához megérkeztem, s a falusi lak verandája előtt leszálltam a kocsiból: vad sikoltozás tört elém a ház nyitott tornácából: a ház kerti ajtaján akkor hozták haza a nekem szánt vőlegényt halottan. Vadászaton volt, véletlenül elsült a fegyvere, s a golyó a szívét járta keresztül. Nagyot dobbant erre a gonosz szív: „én győztem!” Hanem aztán nem is dobbant többet: ájultan estem össze.

Még most is elfulladt a szava, mikor ezt elmondta.

Nekem is a hideg futott végig az idegeimen. Ilyen fordulatot csak a sors fantáziája tud kigondolni. Egy menyasszony, aki fél a vőlegényétől, az meg aztán halottul jön eléje a találkozáshoz, „ne félj már: jó vagyok”.

— Mi történt velem és körülöttem hosszú ideig, arról nem tudok semmit. Az ájulásra forroláz következett. Hagymázos álmaim közé élő embersírás, asszonyátkozódás vegyült-e? Hallottam-e vagy csak álmodtam a temetési zsolozsmákat? Nem tudom. Eszméleten kívül voltam sokáig. Egy idegen háznál, ahová akkor érkeztem vendégül. Ha kidobtak volna az utcára, igazságuk lett volna, mert az én rossz szívemnek az akarata szuggerálta annak a gyilkos fegyvernek, hogy a csövét a legkedvesebb fiú szíve fölé irányozza. De ők hűségesen ápoltak engem. Talán maga a holt fiúnak az anyja. Én csak a pokolbeli szenvedéseimre emlékezem. Nézze ön, hogy elment a hajam!

Azzal levette a fejéről azt a fekete fátyolkendőt, melyet kalap helyett viselt. Az újan nőtt haja rövid volt. Úgy tűnt elő vele, mintha fiú volna.

— De a testi kínokat még messze fölülmúlta a lelki szenvedés. Nem tudtam menekülni attól a rögeszmétől, hogy annak a szerencsétlen ifjúnak én okoztam a halálát. Ébren is mindig magam előtt láttam az arcát, az alakját, láttam a szívéből felbugyogó vért, és hangosan könyörögtem bocsánatáért. A megtévelyedés jelei mutatkoztak rajtam. Pedig a házbeliek mindent elkövettek, hogy megnyugtassanak: maga a gyászba borult anya gyöngéden megölelgetett, megcsókolt, s azt rebegette, hogy drága jó fia helyett engemet fogad el gyermekéül. Én pedig mind csak azon rimáinkodtam, hogy adják nekem a kezembe azt a végzetes fegyvert, annak a másik csöve még meg van töltve: hadd vigyen el engem is az áldozatom után. Éjjel felugrottam az ágyamból, s végiglopóztam a sötét szobákon meztláb, hogy megkaphassam azt

a fegyvert. Elfogtak, visszavittek az ágyamba, s többet nem hagytak őrizetlennül.

— Édes Eszta — szóltam közbe —, ne idézze maga elé olyan elevenen ezeket a kízó emlékeket.

— Kénytelen vagyok vele, hogy önnel megértsem a mostani állapotomat, mely idehozott. A rokonaimnak volt egy házi-orvosuk: derék jó öregúr, ki mindennap meglátogatott. Kikérdezett, megvizsgált, mérte a lázfokot, aztán új receptet írt. Fejet csóvált: nem értette a dolgot. Egyszer aztán az ő tanácsára az én áldott jó rokonaim egy fiatal fővárosi orvost hívtak le hozzám.

— Megálljon csak, Eszta! Hát a szülői idehaza nem vetek tudomást arról, hogy a leányuk idegen háznál betegen fekszik, s hogy a vőlegénye meghalt?

— Majd azokról is beszélek: a katasztrófám végén. Azoknak nagyobb bajuk volt akkor egy szerencsétlen leány láz-betegségénél, aki iránt különben is megnyugtathatták őket jó rokonaim levelei.

— Ugyan mi nagyobb bajuk lehetett?

— Hallott ön arról eleget. — Hát a sertésvész.

Megértettem. Bíz az nagyobb baj.

— A fiatal orvos, amint megérkezett, rögtön felkereste az öreg kollegáját, s annak a társaságában jött be hozzám. — Félálomban voltam, a szempilláimat nem bírtam felnyitni. De hallottam, hogy mit beszélnek, a legtöbb szó diákul volt. De annyit már tanultam a betegségem alatt, hogy egyes ismert szavakból következtetni tudjak. A házi-orvos az mondta, hogy a *thermometrum* normális grádust mutat és a *paroxizmus* mégis *permanens*: a pulzus nincs *alterálva*, mégis megvannak a *hisztérikus hallucinációk*. Ekkor a fiatal orvos vett vizsgálat alá. A derekam alá nyúlt az egyik kezével, s arccal lefelé fordított. Azután egyenként végigkopogtatta a hátgerincem minden csigolyáját. Mikor aztán az agyamig felért, s a hajamat felemelte, egyszerre hangosan felkiáltott:

„heuréka! A páciensnek egy holttetem van az agyhátulján”.
Diákul is megmondta a nevét, de azt elfelejtettem.

— Ez okozza az egész abnormis állapotot — mondá az ifjú orvos.

Erre aztán felültettek fektemből, azzal kényszerítettek, hogy szemeimet felnyissam, s ébren viselkedjem. Kikérdeztek, hogy nem vettem-e észre korábban is ennek a kinövésnek a létezését az agyam hátulján? Én mondtam, hogy igen, gyakran akadályozott a fésülködésben. Nem törődtem vele, mert nem fájt.

— Ez pedig veszedelmes baj — mondá a fiatal orvos —, mert ennek a nyomása az agyra idézi elő mindazokat a kórtüneteket, melyeket a belgyógyászat nem tud megszüntetni, s melyek idő jártával, amint a kinövés nagyobbodik, az örülésig fokozódnak.

Mikor ezt megértettem, elkezdtem fennhangon kacagni.

Az orvosok ijedten néztek rám.

— Bocsánat, uraim! Nem vagyok megtévelyedve még. Azon kacagtam fel, hogy no hát megtudtam, hol lakik az a kísértet, aki engem agyonkínoz. Itt a saját koponyám hátulján. Kést neki! Kést! Ki kell vágni!

— Ez egy heroina — dörmögé az öreg doktor.

— Valóban én sem tudok más módszert ajánlani — mondá hidegvérrel a fiatal orvos.

V.

Én félbeszakítottam a leány beszédét.

— És te kiálltad ezt a műtétet?

— Arcomon láthatja: de majd szóval is elmondom.

— Nem engedhetnéd el nekem ennek a leírását?

— Nem, uram. Ez az indokolása annak, hogy most itt vagyok önnél. Végig kell azt önnek hallgatni. Gondolja, mintha

egy modern realiztikus regényt olvasna. Híven fogok minden részletet előadni.

A pesti orvos magára vállalta, hogy egyenesen elszállít abba a fővárosi kórházba, ahol a műtétet végre fogják hajtani. Az anyámat értesítették megérkezéséről: az már ott volt a várakozó teremben. Nem beszélék a viziontlátás örömeiről. Elfoglalták annak a helyét a hivatalos formaságok, a beíratás, az elhelyezés, az orvosi vizsgálat. Rögtön ágyba fektettek, mert ki voltam fáradva az úttól. Az ápolónő egy csésze tiszta húslevest adott, s egyúttal tudatta velem, hogy ez az utolsó táplálék, amit e napra kapok, s ha a műtét meglesz, azon túl három napig egy csepp ételt, italt nem adnak. Nem bántam. Nemsokára bejött hozzám a főorvos, a hírhedett operatőr. Megdöbbsentően kemény arckifejezésű alak: irtóztató tenyerekkel. A hangja olyan, mint az oroszlanmorgás. Az első szava az volt hozzám, hogy nyissam fel a számat, a fogaimat akarja látni, hogy ha hamis fog van közöttük, azt ki kell venni: a műtét alatt nem maradhat a szájban. No hát nem volt. Akkor aztán rövidesen tudatta velem, hogy holnap reggel kilenc órakor megtörténik a műtét.

Én azt kérdeztem tőle, hogy veszélyes-e ez a műtét?

— Igenis. Halálveszélyes. Fél ön?

— Istennek ajánlom a lelkemet.

— Azt jól teszi.

Azzal eltávozott, mellettem hagyva az ápolónőt.

Egész éjjel nem tudtam alunni. No majd annál hosszabb lesz a jövő éjjel álma: talán nem is lesz vége.

A kitűzött órában bejött a szobámba a tanár, s azon az oroszlandörmögésű hangon kérdé tőlem: „Nos, nem fél?”

— A haláltól nem, de a fájdalomtól.

— Hiszen majd el fogjuk altatni.

Utána még három segédorvos jött be.

— Azt a spanyolfalat ide! — parancsolá a tanár az ápolónőnek.

Én kitaláltam, hogy ez a spanyolfal arra való, hogy a segéd-
dek által hozott sebészeti eszközöket eltakarja a szemem elől.
Kértem, hogy távolítsák el: én akarom látni, szemlélni a
tudomány eszközeit, amik rajtam segíteni fognak.

Hát aztán odahozták valamennyit elém; megmutatták,
melyik mire való. Egész arzenál az, amivel az élet védői a
halál ellen küzdeni indulnak.

Ekkor következett a műtét legkínosabb jelenete rám nézve.
A tanár azt mondta, hogy vessem le az ingemet.

Én rémülten kaptam a keblemre a két kezemet; hisz ez
rosszabb a halálnál.

— No, ennek meg kell lenni. Anélkül nem tudjuk a fer-
őtlenítést eszközölni.

Borzasztó gondolat ez! Négy idegen férfi előtt.

— Eh! Mi nem vagyunk emberek. Mi orvosok vagyunk,
Előttünk a női test csak tanulmány.

Én arra kértem, hogy bocsássa be hozzám az anyámat,
ő hadd vetkőztessen le.

— No, ha ez kell, hát bejöhet; de tovább itt nem marad-
hat. A harmadik szobában várhatja a kimenetelt.

Behívták az anyámat. Ő végezte velem ezt a rettenetes
toalettet; csak egy kendőt lehetett a derekam körül kötni.

— Most már kimehet! — mordult rá a tanár.

Az anyám sírva fakadt, a kezeit könyörgésre kulcsolta.

— No csak hamar! — unszolta az orvos. — Ne féljen, nem
esszük meg a lányát.

Amíg az anyámat kituszkolták az ajtón, a tanár kiegészíté
a mondatot, a fogai között morzsolva a szót, de úgy, hogy
én hallhattam, „hanem, hogy nem öljük-e meg, azt nem tu-
dom”.

Azzal megindult a munka. Mindenki jól tudta a szerepét.
Az ápolónő medencét hozott elő langyos vízzel. Az egyik
segédorvos szivaccsal lemosta a testemet elől, hátul, a másik
kefét fogott, azzal dörzsölte végig. Akkor az ápolónő meleg

vizet hozott: azzal szapultak végig; harmadiknak következett a kárból, negyediknek a szublimát, ötödiknek aztán a spirítusz. A tanár mindenikből tele marokkal mosta le az arcomat, míg a segédei a keféikkel dörzsöltek, hogy a bőröm alól serkedt a vér.

— Satis! — dörmögé a tanár: mire az ápolónő letörülgetett felületesen.

Akkor a tanár valami kis ezüstcsészébe mártotta az ujjá hegyét, s valami írral bekente a szempilláimat és az ajkaimat.

Akkor aztán egy kaucsuk álarcot tettek az arcomra, mely a szájamat és az orromat is betakarta.

Ez álarc alá vezették be a tömlő csövét, melyen át az egyik segédorvos a kloroformot az álarc alá fújtatta.

Az egyik orvos, biztatásomra, azt mondta, hogy ennek a neve „kéjgáz”. Nem tudom, mért hívják úgy? Nekem az rettenetes volt. Azt hittem az első percben, hogy megfulladok tőle. Később kábulat fogta el agyamat: nem hallottam már a beszédet, csak a hangokat. Egyszer a fiatal orvosok elkezdtek nevetni. Óh, mint fájt nekem ez a kacagás! Mit nevetnek rajtam? Egy halálraítélten? Amint tovább szívtam fel a gázt, elkezdtem azt a végtelen mélységbe hullást érezni, mely olyan ismerős már a hagymázos álmaimból. De azért nem aludtam még. Egyre könnyörögtem az álarc alatt, ne bántsanak még, ébren vagyok! Azzal még csak jobban szívatták velem az altató gázt. Utoljára mégiscsak elnyomott a kényszerített álom. Hogy azután mi történt velem, azt nem tudom. Az egyik orvossegéd beszélt el nekem később, hogy a műtét nagy feladattal járt: félórát tartott; egyike volt a legérdekesebb eseteknek az orvosi klinikán: én azalatt bizonyosan valahol a paradicsomban járhattam: álmomban beszéltem: „Föl-séges tájék! Mért nincs nálam ecset, hogy lefesthetném?” De én magam nem emlékszem már az álomlátványomra.

— Pihenjen meg, Eszta. Várjon, adok egy pohár konyakot.

— Nem! Nem! Minden szeszől irtózom. Mindenütt a kloroform szagát érzem. Nem fáradtam ki: folytathatom.

Amint a műtét be volt fejezve, aminek legnehezebb része a sebesült fej bepólyázása s gipsz közé öntése: az következett, hogy fölébresszenek. Nehezen ment. Halálos álom dacolt minden rendes álmébresztővel.

No hát a legdrasztikusabb módszert vették elő. A tanár elkezdte a két arcomat pofozni. Azokkal a rettenetes tenyereivel. Oly hangos volt a csattogás, hogy az anyám a harmadik szobában meghallotta. Kétségbeesetten tört be a szobámba: „mit csinálnak?” kiáltá az orvosokra. ¶

— Jöhet már — dörmögé a tanár. — Ezen a világon van már a leánya.

Bizony csak egy vékony mezsgye választotta el attól a másik szebb világtól.

Hanem az anyám alig akart rám ismerni. Ez nem az én arcom volt. Kékre, veresre feldagadva az arculüteésektől, szemeim elveszve a duzzadt szemhéjak alatt, a fej bepólyázva, az áll erőszakosan felkötve, s a pólya fölött egy vastag gipszburkolat. Valóságos egyiptomi múmia.

Nekem a felébredésben a legelső gondolatom az volt, hogy a kezeimmel a keblemet betakarjam. Egész boldog voltam, hogy az ingem már rám volt adva: ott találtam.

Hát mégsem énrajtam nevettek.

Később azt is megtudtam, hogy mi volt a kacagás oka.

Az ilyen tudós embereknek is vannak babonáik. A műtőorvosoknál az a hagyományos hit, hogy a műtéthez szükséges sebészeti eszközökkel nem szabad az ágy melletti falhoz érni, mert akkor a műtét rosszul sikerül. Ez ellen vétett az egyik segéd. Azt nevelték ki.

A tanár megfogta a fejemet, s kissé féloldalt fordította, hogy a sebet ne nyomja, aztán kiadta a rendeletet az ápolónőnek, amit nekem is meg kellett hallanom.

„A beteg nyolc napig fekvé maradj ebben a helyzetben.

Semmi mozdulatot tennie nem szabad. Különösen nem szabad a fejét fölemelnie, mert az a seb felszakadását okozhatná. Három napig se éltet, se italt nem kap. Majd azután intézkedünk. Semmi látogatónak nem szabad bejönni hozzá, még az anyjának sem. Minden három órában bejön hozzá egy orvos. Beszélnie nem szabad: nem is lehet a pólya miatt. Önt teszem felelőssé. Még egy másik ápolónőt is küldök ide.”

Jól megjegyeztem magamnak minden szót. Én jól tudok másoknak engedelmeskedni és magamon uralkodni. Beleenyugodtam, hogy múmiává lettem: várom a koporsóban a föltámadást. Fájdalmat nem éreztem, csak egy végtelen el-tompulást, melyben kény van. Halva lenni és mégis élni. — Valamikor olvastam az ősmagyarok szertartásáról az elrejtő-zött leánnyal; most annak a helyzetébe képzeltem magamat. Engem is elküldtek a nap mezejére álmokat látni. Láttam is eleget. Egész létezésem egy folytonos álom volt. Sok vért kellett veszítenem. De a fejem egészen megkönnyült. Azt éreztem, hogy repülök. Nem volt semmi érzésem, nem éheztem, nem szomjaztam. Mikor ébren voltam, a kezemet a szívemre tettem, úgy számláltam az érverést; de háromszáznál többre sohasem tudtam vinni: akkor már álomba estem viszsza. Mennyivel jobb az álom, mint az élet. Az az igazi élet. Rémem nem kísértett többé, ki volt már irtva. Óh áldott éles kés! Csak megcsókolhatnám annak az orvosnak a kezét. — Így telt el három nap és három éjjel. A negyedik nap reggelén a tanár egy csésze langyos tejet hozatott. Ekkor már éhes voltam. Mégis azt suttogtam, hogy várhatok még egy napig. „Annál jobb”, mondá a tanár, és gyöngéden megcirógatta az arcomat. Nem volt az már duzzadt; de beesett és halovány. Ötödik nap aztán megittatták velem a tejet, kaucsukcsővön keresztül. Állkapcagörctől összeszorított fogaimat úgy feszítették széjjel ezüstkanál nyelével.

— Állj meg, Eszta! Reggeliztél már?

— Ma még nem.

— Hát akkor idehozatom a reggelimet. Oszd meg velem.

— Hadd mondjam el a végét; nem soká tart már. Ez a válság. A kritikus napok leperegtek, hét hosszú nap. Ezalatt semmit sem lehetett megtudnom, ami a világban történik. Még levelet elfogadnom is tiltva volt. Semmi izenetet nem kaptam hazulról. A nyolcadik napon, amikor az következett volna, hogy délután lebontsák a fejemről a gipszburkolatot, az egyik ápolónő, a fiatalabb, aki az idősebbet felváltotta, egy levelet hozott be hozzám, amire az volt írva, hogy „sürgős”, s pénz volt benne. Azt hitte, hogy ennek az átvételi elismerését nekem kell sajátkezűleg aláírnom: aztán a maga rendes eszével úgy okoskodott, hogy egy levél, amelyben pénzt küldenek, a lábadozó betegnek jól szokott esni. — Atyám írását ismertem fel a boríték címezésén. Az ápolónő fölívta a borítékot, s a levelet a pénzzel együtt a kezembe adta. Az atyám tudatta velem, hogy az országos sertésvész miatt a nagy részvénytársaság üzletét összevonva, őtet is elbocsátotta a szolgálatából: most ő Belgrádban kapott új alkalmazást, melyet azonnal el kell foglalnia; családotól együtt elutazik; nekem küldi ezt a pénzt útiköltségül, hogy amint felgyógyulok, utazzam utánuk.

— Tehát most derül ki, hogy a sertésvész nagyobb baj, mint a tifusz.

— Mintha az ég szakadt volna rám egyszerre! Elszörnyedésemben hirtelen felkaptam fejemet a vánkosról, s ettől a gyors mozdulattól egyszerre oly nyilalló fájdalom lőtt az agyamon keresztül, amihez hasonlót ember nem érzett soha. A kárhozat minden kínjai vetekedtek az agyamban. Én kiszenvedtem a poklokat! Istennek könyörögtem, hogy engedjen már meghalnom: hiszen megbűnhődtem azért, amit vétettem ellene!

Az ápolónő, látva a beállt szenvedésemet, rémülten futott jelt adni a villanycsengettyűvel a felügyelő orvosnak; az sietve jött hozzám; de utána mindjárt maga a tanár is,

később a másik két segéd. Mindnyájan meg voltak rémülve. A tanár szidta az ápolónőt, szidott engemet, az egész pereputtyomat. „El van rontva az egész műtét! A heg fölszakadt! Vége mindennek”.

„Bár vége volna már!” sóhajtottam én kínjaim közt.

Az orvosok azt határozták, hogy le kell bontani a fejemről a burkolatot.

A gipsz kemény volt, azt mindenféle éles eszközökkel lehetett lefeszegetni, amiknek minden mozdulata embertől elviselhetetlen kínokat okozott nekem. Azok az órák, amik alatt ez végbement, lenyomják az örökkévalóságot! — Amint aztán az utolsó köteléket is lebontották, egyszerre mind a négy orvos ajkairól egy örvendő „áh!” kiáltást hallottam, s láttam az arcaikon az örömezés derűjét. A seb nem szakadt fel: tökéletesen behegedt. A műtét teljesen sikerült. És nekem is abban a pillanatban minden kízó fájdalmam megszűnt, csendes zibongásba ment át: mély álom lepett meg, melyből késő estig föl nem ébredtem. Akkor vettem észre, hogy a fejem könnyű pólyával van bekötve, az állkötőmtől felszabadultam; szabad beszélnem — és hogy tiszta ing van rajtam.

A tanár bejött hozzám: megdicsért; azután levest hozatott tojással, s hogy azt megihassam a csészéből, felültetett, ő maga póckolta oda a vánkost a hátamhoz, aztán megbiztatott azon az ő mély, dörmögő hangján, hogy most már minden veszélyen kívül vagyok, fekhetek akármilyen helyzetben, s ha megszomjazom, kérhetek citromvizet, mandulatejet.

Mikor magamra hagyt, összetettem a kezeimet, s hálát adtam az istennek, hogy megszabadított attól a kízó kísértettől, akinek a búcsúlátogatását el nem fogom felejtani soha. Még vissza akarta foglalni a helyét, ahonnan kiűzték!

Engem azután még hetekig ott tartottak a kórházban, amíg csak teljesen fel nem épültem. Ezalatt valóságos celeb-

ritás lett belőlem. Más országokból jöttek oda hírneves orvosok a rajtam végbement műtét eredményét szemlélni. Gratuláltak nekem is, a tanárnak is. Azt mondták, hogy ez a veszélyes műtét tíz eset közül egyben sikerül ilyen jól; kilencben halálos. Lássá, milyen híres alak lett belőlem!

Mosolyogni próbált hozzá... Aztán folytatá:

— No de hát minden dicsőségnek vége szakad egyszer. Az én megszabadítóim, akikre áldva gondolok mindig vissza, a mai nappal elbocsátottak a kórházból mint felgyógyultat.

Én aztán ott álltam a ködös utca közepén, s tanakodhattam magamban, hogy jobbra vagy balra induljak-e el rajta? Ott-honom nincs sehol. Nem vár rám senki. Éppen a villanyos vasút vágányai között álltam. Láttam a távolból közelíteni a tűzszemű szörnyeteget. A sűrű köd miatt nappal is égett a lámpása. És aztán arra gondoltam, hogy ha én most megállok, semmi más nem teszек, csak egy helyben állok, hát akkor egy perc múlva már nem lesz több bajom ezen a ködös planétán. És aztán hallgattam szívdobogás nélkül a közelgő dübörgését a leviatánnak. Csak fél perc kell még. Akkor egyszerre megállt a villanyoskocsi. Alig tíz lépésnyire tőlem. Talán észrevett a kocsivezető, hogy a sínek közt állok, vagy tán különben is megállóhelye volt ott. Én kiléptem a sínek közül. — És aztán eszembe jutott, hogy van még a kietlen világban egy hely, ahol engem jó szóval fogadtak valamikor. Idejöttem önhöz.

— Szegény, szegény gyermek! Mennyit szenvedtél! — rebegtem én, a sápadt, sovány alakot keblemre szorítva. — Jó helyre jöttél. Itt megmaradhatsz.

Akkor aztán ő is átkarolta a nyakamat, s kisírta magát kedvére.

— No, de sírással jól nem lakunk. Gyere együtt reggelizni velem. Ilyen kávét, tudom, az ispitályban sem kaptál.

Igyekeztem tréfás lenni.

A szánakozás nagy kerítő.

A kávézás alatt ráértem az Esztára vonatkozó tervemet kifundálni.

— Gondoljunk ki valami okosat, Eszta, a te dolgodban.

— Amit ön mond, az jó lesz.

— Hát én azt mondom, hogy teneked legjobb lesz most minden munkától tartózkodnod, a fejedet meg nem erőltetned, hanem kiköltöznöd az én budai gazdaságomba. Ott teljes kényelmet találsz, majorosom családja kiszolgál. Ott vannak tehenek, borjúk, baromfiak: azokkal elmulatsz, van üvegház, télikert, abban gyönyörködhetsz: mindennap friss tejet ihatol, és ami fődolog, tiszta levegőt szívsz.

— Nagyon jó lesz. S ami még főbb dolog: nem látom a világot.

— Amellett meg, mikor rád ér a művészi vágy, rajzolhatsz is.

— Hiszen nincsenek már modelljeim. Elvitték Belgrádba.

— Ha csak gyerek kell, kapsz annyit a Svábhegyen, hogy tablót csinálhatsz belőlük. Adsz nekik aszalt szilvát, mind megkapod.

Én a szobámban levő telefonon rögtön kiizentem a gazdának, hogy fogasson be a hintóba a kocsissal, és küldje be rögtön.

Amíg a telefonkagylót tartom a füleimen, nagy kacagást hallok a hátam mögött. Eszta hangja volt az.

Bámulva tekintek hátra: mi lelte ezt? — Hát persze hogy volt oka a derűltég kitörésére. Meglátta, hogy a régi festőtámlányán egy kép van, veres szövetdarabbal letakarva. Kíváncsi volt megtudni, mi lehet az? Mikor áztán ráismert a saját arcképére, lúdtömő helyzetben, csakugyan nevetnie kellett.

— No lásd — mondám —, a távolban is megemlékezett rólad. Nagy gyönyörűséggel nézte azt a képet.

— A jó fiú tehát azt hiszi, hogy én most boldog háziasszony vagyok. — Hagyjuk meg ebben a hitében.

— Nem akarsz neki írni? Én tudom a címzetét.

— Sőt önt is kérem, hogy ne írjon neki rólam semmit. Csak hadd fessen torzképeket az én falusi idilljeimről.

— Megéred, hogy teljesülni fognak. Ha belekerülsz az én falusi gazdaságomba. De mármost térjünk át egynémely praktikus kérdésre. Te most így kerültél hozzám, ebben az egy szál ruhában. Hol maradt a bőröndöd a többi ruháiddal?

— Igaz a! Az ott maradt a kórházban. Én azzal a szándékkal mentem ki, hogy majd hozok magammal egy bérkocsit, s elviszem a bőröndömet, aztán a nagy elkeseredésemben elfelejtkeztem bérkocsiról és bőröndről: úgy szaladtam ide örült fejjel.

— No azt hát majd utánad hozatjuk később; de most a legelső dolgunk, hogy neked valami gúnyát, a legszükségesebbet beszerezzünk.

Bérkocsit hozattam, s aztán a leánnyal együtt elhajtattam mindenféle fehérneműs, konfekciós boltokhoz, hogy összevásároljak a számára egy tucat inget, hózedlit, harisnyát, felöltőt — ugyan megnéztek a boltosok mindenütt. Hát csak el kellett látnom a kórházból kikerült lábadozót a legszükségesebbekkel, ha már magamra vállaltam.

Mire a bevásárlásból hazatértünk, már ott várt rám a kocsi-som a hintóval. Tíz óra lehetett délelőtt, s a hintó lámpásai égtek. A kocsis sietett magára igazolni. Olyan sűrű a köd a városban, hogy a kocsik egymásba ütődnek; a rendőrök minden kocsisra ráparancsolnak, hogy gyűjtsa meg a lámpá-sait.

Én akkor jöttem ki először a szobából a nagy betegségem óta.

Pedig feltettem magamban, hogy kikísérem a leányt a

hegyre, s magam intézkedem a cselédeimnél az elhelyezéséről. Magamra nem is gondoltam. Jó meleg bundába burkolóztam; lábaim lábzsákba, fejemre asztrakán süveg húzva. Esztát is elláttam mindenféle takarókkal.

Aztán amint az alagúton átjutottunk, a kocsis eloltotta a lámpásokat, ott már világos volt, a hegy aljánál már szakadozott a sűrű köd, úgy hömbölyögve a halmokon, mint a tengerár: az Istenhegyi úton már derült ég jött elénk, s amint az udvaromra megérkeztünk, már nem kellett se bunda, se lábzsák: melegen sütött a nap. Ha sejtenék azt a pestiek, hogy mit bírnak a budai hegyekben! Egy darab Olaszországot télen. Benn Pesten a köd fenekén nyolc fokot mutatott a fagyponthoz, idekinn a hegyen négy fokot a zérus fölött. Tizenkét fok különbség. Pest és Buda között.

Ebben az isteni levegőben egyszerre más embernek éreztem magamat: rekedtség, mellszorulás mind elveszett, s vele együtt a hipochondriás kedélyborongás. Ó, te áldott napmelegség! Te mindent meggyógyító! Hogy téged még nem ismer a civilizált világ. A parasztok, a pusztai pásztorok, azok jól ismernek. No hát legyünk parasztok! Bizony jobb is volna. Ahelyett hogy irkafirkálunk, mázsolunk, politizálunk, tanulnánk a barmok között világbölcsességet.

Eszta rögtön otthon találta magát a majorságban. Milyen kedve támadt, amint a tyúkudvarban egyszerre körülfogta a sok tollas állat, gágogva, kodácsolva, kurrogatva, lúd, tyúk, pulyka. Eléje jöttek a kotlók, kanárimadárforma sárga csibéikkel, meg azok a tegnap kelt furcsa kiskacsák, amik beleugrálnak a vizes dézsába, ott lubickolnak: fogadott anyjuk, a kotlóstyúk ott mérgelődik körülöttük, dorgáló kotkodával. A kakasok is festői látványok: a kokinkínai nagymogul, meg a bársonyfekete houdan, bíborpiros tarajával, aztán a szürke prince Albert; de valamennyit levágja az igazi magyar kakas, gyönyörű tollazatával, fényes farkbokrétájával — oda-kuporodik közéjük, s eteti őket a tenyeréből kukoricával.

Az inasom ezalatt behordta a holmit a kocsiról a szobákba, amik már jöttem hírére be voltak fűtve. Kérdeztem tőle, hogy hát az orvosságos ládikómat kihozta-e?

Mert hát orvosságos ládikó nélkül rendes ember nem utazik — Pesttől Budáig. Van ott külön szer az étvágytalanság ellen, az álmatlanság ellen, a köhögés ellen, az idegesség ellen; azt mind rendes időkben be kell szedni.

Nagyot bámult rám a kérdésekre. Láttam az ostoba pofájáról, hogy mit gondol: „Minek a Svábhegyen az orvosságos láda?”

— No nem hoztad ki; élnetetlen! Neked is másutt jár az eszed! Az országgyűlésen! Hát majd ebéd után bekutyagolhatsz a városba az orvosságos ládikóért. Mármost hogy ebédelek én meg szomatóze nélkül?

Azt nem is kérdeztem, hogy mi lesz az ebéd? A majorosné főzi a maga konyháján. Csak tudja tán, hogy én halálos beteg vagyok; s hogy az a velem jött leány most szabadult ki a kórházból, azt meg láthatja, ha szeme van.

No de ha már itt vagyok, hát körüljárom a kertet. Milyen szép az ilyen kert télen. A fákat, mint ezüst filigránmunka borítja be a zúzmara: amerre a szem ellát, mindenütt ezüsterdő, ezüstliget. Lábam alatt ropog a hó. És amellet olyan meleg van, hogy a prémes bekecs lekíváncozik rólam: egy szál kabátban járom az utakat. A fehér cica mindenüvé kísér, s ahol megállok, a lábamhoz törleszkedik.

Egyszer eszembe jut, hogy köhögni is kellene már; megpróbálom: nem megy sehogy: nem találom el a módját.

Aztán elkezdek valami szokatlan furcsát érezni. Mi ez? Éhség! Abszurdum! Chimaera! Régóta nem ismerem én azt. Hiszen félek minden falatomtól! Pedig úgy van. Amint a szent László templomban megkondul a déli harangszó, sietek fel a kertből a hajlékomhoz. Ebédre harangoznak!

Künn terítettek a szabad verendán. Ugyan ki étkezne fűtött szobában, mikor ilyen arany nap süt?

Eszta is előkerült a tyúkudvarból, tchénistállóból. Egy pajtást is hozott magával: egy kéthetes borjúcskát, akit már elválasztottak az anyjától. Nagy barátságot kötöttek egymással. A boci utána jött a verandáig. Azt lesóskenyerezte alaposan.

No, de egyféle orvosság csak akad minden magyar háznál, amit úgy híznak, hogy appetitórium. Van jó szilvórium, az jólesik útcsinálónak az ebédhez. Esztát nem kínáltam vele.

Aztán felhozták az ebédet. Volt tyúkleves galuskával, aztán paprikás csirke, meg túrós metélt. Igazán két olyan betegnek való ebéd, akik most szabadultak el a halál révéből.

Én mind csak arra néztem, hogyan eszik ez a leány, úgy fal, mint egy farkas. Amellett észre se vettem, hogy magam is milyen kegyetlenül bepakolok, pedig nincs is itt a szomatózis skatulyám.

„Úgy jóllaktam, mint a gyallai vőlegény!” — mondtam ebéd után. (Ennek a históriáját sem tudja meg tőlem senki.)

Az inasomnak pedig szelídebb hangon szóltam, mint az előbb: „Nem szükség besétálni a városba az orvosságos ládikóért.”

— Mikor fogassak be?

— Semmikor se. Idekinn maradunk.

Aranyidő volt. Gyémánt nap sütött. S a meleg napsugártól a zúzvara olvadt a faágakon. Abból aztán az lett, hogy a cseppfolyóvá alakult hókristály jéggé fagyott a gallyak körül, olyan lett valamennyi faág, bokor, mintha üvegcsővel lenne befoglalva. Ha reggel ezüstkertem volt, estére kristálykertem támadt. Hogy lehetne ezt itt hagyni! Meg ezt az isteni tiszta levegőt!

Azt a télutói napalkonyatot sem lehetne ám lefesteni. Én nem merném. Azok a képtelen színváltozatok a láthatárra boruló égen, a sötétlila égálj karmazsinnal peremezve, túl rajta a sárga réteg; aztán a harántsávoktól háromfelé szakított firmamentom, a közép opál, a két szélső szakasza vilá-

goskék: lenn a földön a ködből kiszabadult kettős város; izzó veres háztömegeivel, ragyogó ablakaival, toronykeresztjeivel: egy részére már odafekszik a Gellérthegy szürkés-kék árnyéka.

— Nos Eszta! Mernénk mi ezt lefesteni?

Dehogy jut eszébe ilyenkor az embernek a festés. A művész éppen azokat a pillanatok nem tudja megrögzíteni, amikben legnagyobb elragadtatással gyönyörködik.

És aztán lassan besötétedik: a hideg egyszerre érezhető lesz. Az én influenzás testem azt leghamarább megérzi. Kihozatom az angol sált. Az kettőnknek is elég betakarózni. A terasztól pedig még nem lehet megválni. Most gyulladnak ki a lámpások Pesten, Budán. Micsoda ezeregyéjszakai látvány! Ezernyi gáz- és villanycsillag a földön, amiknek fénye aranyat fest a város fölött derengő ködre az égen. Odafenn pedig a sötét-kék mennyboltozaton a miriád csillag: amelynek színváltoztató sziporkázása hozzánk beszél. — Ha tudjuk, értjük, ha nem tudjuk, nem értjük, mit beszél. Egyszer-egyszer végighúz közöttük egy fényes meteor, aztán a másik, a harmadik, öt, hat egyszerre! A Leonidák éjszakája van ma!

Kinek jutna eszébe, hogy még tegnap halott voltam, a férgek testvére voltam, mikor ma az égiek közt járok! Élek!

... És énnekem e sápadt leány megjelenésére volt szükségem, hogy ezt megtudjam. Ha ez oda nem ront hozzám, én most ott ülnék a kandallóm előtt, hálókabátban, s számlálnám az óranegyedeket, amikben a „kodeint”-t be kellennem.

A nyaralóm jól volt berendezve téli lakásra is, minden szobában ügyesen alkalmazható karbon-nátron kályhák, amik egész éjjel egyenlő meleget tartanak fenn: és minden egyéb kényelem. A pompát nem szerettem soha, de a kényelemre sokat adtam.

És aztán az az abszolút csendessége az éjszakának, amit a fővárosban nem ismernek. Egy emberhang, egy kocsizörgés, egy kopogó járdataposás nem zavarja az álmot. Nincs kocsi-

mából botorkálók rikoltozása, nincs színházból hazatérők ajtócsapkodása, szomszédnők zongorakínzása, mozdonyok füttyülése: a két kezem reggel is ott van a mellemen összefonva, ahol este elhelyeztem, mikor elkezdtem a szokott imádságomat: az áment már elaludtam.

És aztán ami fölébreszt, az sem a rettenetes gőzgép tutulás, ami a fő- és székvárosban a hajnalhasadást jelenti, hanem a galambok turbékolása az ereszen. Az ablakom redőnyéből egy lemez hiányzik, azon át rózsaszín fénysugár ragyog az arcomba: itt van a reggel.

Mennyi mindent álmodtam az éjjel! Bolondnál bolondabb dolgokat. Alig várom, hogy elmondjam Esztának, ő is előfordult bennök.

Sietek felöltözni. De ő már megelőzött.

Külön kijárata volt a hálósobájának az üveges verandára. Ő már ott a kávéfőztes, s vidáman kívánt jó reggelt...

De hát megálljunk csak egy szóra! Hát ez csak úgy rendes állapotszámba megy, hogy egy úr meg egy kisasszony, akiknek semmi családi összeköttetésük nincs, csak úgy bejelentetlenül és felmentetlenül együtt lakjanak nappal és éjjel egy magányos házban?

Tudni kell azt, hogy a Svábhegyen nincs kolera, nincs influenza — és nincs pletyka.

Ez az Eldorádó, ahol minden szabad.

Csak dolgozni nem szabad.

Azaz hogy fát nyesni, fűrészelni, azt szabad; csak tollhoz, ecsethez nyúlni nem szabad. A bureau iratcsomagai nem jöhetnek utánunk. Sőt még egy különös előny is van itt. Téli víz idején nem jár a fogaskerekű, annál fogva nem jön posta. Nem kell újságot olvasni. Óh, milyen jótétemény egy áldott héten át eldughatni fejünket úgy, hogy újságot ne lásson. A leveleim is ott rekednek a pesti szálláson. Senki sem tudja, hová lettem, mit csinállok. Egész nap a szőlőlugasokat nyirbálom az ol-

lóval, a fák sebeit tapasztom kenőccsel. Amellett jól élek. Kettesként reggelizünk, ebédelünk, vacsorálunk: beszélgetünk az élményeinkről.

Én 71 esztendőös vagyok, ő pedig 17.

Egy délután azonban mégis előhívnak a kertemből: a postás keres. Visszakiabálok: írja alá a könyvet az inasom: fel van rá hatalmazva. — Nem lehet: mert pénzeslevél.

No ezért hát mégis csak fel kell fáradnom a tetőre. Ámbár az Eszta pénzeslevele emlékeztetett az ezzel járó kellemetlenségre.

A levél Párizsból jött. Bandi szarkaláb-írását ismertem fel a borítékon. Ezer frank volt az összeg.

Azt írja a fiú, hogy miután egy párizsi előkelő műkereskedő a legújabb festményét megvette, s állandó szerződést kötött vele a többiekre is, nincs rászorulva többé az én barátságos segélyemre, s a neki küldött harmadik negyedévi részletet ezennel visszaszármaztatja. Majd a két első is letörleszti, amiket kölcsönnek tekint, ha a többi képei sikerülnek.

Hát ennek igazán örültem: nem a pénznek, hanem a tanítványom sikerének. Párizs a legfelsőbb tribunál. Aki ott kivívja az elismerést, az kész ember. A lapokból már olvastam Bandi festményéről, mely a Salonban volt kitéve. Dicsérték.

Esztéval is közöltem a levél tartalmát. Kíváncsi voltam, hogy milyen hatással lesz rá? Fel fog-e a hírre derülni az arca az örömtől, a gyors sikertől? Vagy egy árulkodó könny jelenik meg a szemében a veszteség érzetétől? Hisz a művész-társra nézve a másik sikere veszteség: és a lányra nézve? Még Münchenben csak festettek lúdtömő ideált: Párizsban már nem fognak festeni. Nem lehetett semmi hatást észrevenni az arcán, nagyon tudott uralkodni az érzésein. Egy professzor komolyságával mondá: „ez előrelátható volt a fiatal művész nagy tehetsége mellett”.

Tehát neki ez csak „fiatal művész!”

Én félretettem a visszakapott összeget, s azt határoztam

magamban, hogy ezzel a pénzsegéllyel mármost Esztát fogom kiküldeni Münchenbe tanulás végett. De egyelőre nem szóltam neki felőle semmit.

Bandinak azonnal válaszoltam. Gratuláltam a szép sikeréhez. Kértem, hogy a Salonban kitüntetett festményének a fényképmásolatát küldje meg nekem két példányban. Találja ki, hogy miért kettőben? Ami pedig az eddigi segélyösszeget illeti, azt én teljesen kiegyenlítettnek találom a nekem küldött lúdtömő festmény által, mely hálósobám díszét képezi.

Erre aztán megint karmolt a fickó egy levelet hozzám, melyben bohém hangon tart nekem leckét a kényszerített mecénásságról: s hogy ő nem olyan cigány, mint a többi cigány: — az a lúdtömő mázsolmány nem ér többet, mint a vászon és a rákent festék: összesen 8 márka, 50 pfennig. Ezt le fogja húzni a kölcsönből. Ezzel az ügy el van intézve. Erről a leveléről nem szóltam Esztának.

VII.

Hát bizony szép dolog az az idealizmus! El is tart sokáig. Lehet belőle éldegélni. Még a hét évtizeden túl is marad belőle valamicske. Az ember elmondja magának: „lám a lelkem még fiatal, a kedélyem ép, a képzeletem friss; munkabíró vagyok! A szívem csak úgy érez örömet, bánatot, a magamét, a másét, mint ifjúkoromban: még hiszek, még nem kétkedem; még reménylek: vágyaim a távolba járnak, gyönyörködöm a szépben, a jóban! — Egyszer aztán egy hideg rém, egy realiztikus szörnyeteg végighúzza a körmeit a testünkön, s azt mondja: „Bizony vén vagy te!”

A patológiai Erinnys körmeinek a nyoma ottmarad a bőrrünkön. Egyszer csak azt veszem észre, hogy a mellem, a vállperecem, a hátam kiállhatatlanul viszket, mintha csalámban hevertem volna. Egész éjszakákon át nem tudok aludni

miatta. A viszketeg egyre fokozódik, a bőr felhámlik alatta, kisebesül. Orvosomat hívatom, az megvizsgál, kenőcsöt rendel: purgatívát, szigorú diétát, az mind nem használ semmit. Utoljára azt tanácsolja, hogy keressék fel Bécsben egy híres orvost, aki specialista a bőrbajokban, attól kérjek orvosi segítyt.

A híres doktor aztán megmondta a kínzó bajom nevét, „Ekcéma senile”. — A vénség sömöre.

Ki van rám mondva, hogy „vén” vagyok. Nem, „öreg”, de „vén”. — Dög. — Ide van írva, rápecsételve az ítélet a hátamra, a mellemre, rosszabb a halálítéletnél, mert ez azt parancsolja, hogy „élj és szenvedj!”, ne örülj semminek többé ezen a világon: ha étel, ital jólesik, az szenvedéseidet fokozza: ne legyen nappal gondolatod, éjjel álmod, mindenüvé magaddal hordod azt a tudatot, hogy tovább élsz már, mint kellene, terhe vagy a földnek, terhe önmagadnak. Nem jobb volna, ha az ördög elvinne, mint hogy te hordod az ördögöt a hátadon?

A híres orvos aziránt is megnyugtatót, hogy bizony olyan baj ez, amely már sok embert kergetett az öngyilkosságba. Mikor azt olvassuk a lapokban, hogy egy hetven évet meghaladt, tisztos, agg férfiú egy pisztolylövéssel vetett véget a szenvedéseinek, bizonyosra vehetjük, hogy az a halálos kísértő az ekcéma senile volt. Az orvosi tudomány azonban rendelkezik azzal a gyógyszerrel, amely ezt a bajt, ha meg nem szünteti is, de enyhíti, csillapítja. Ez a jóltevő arcanum a mireny (arsenicum).

Megírta számomra a receptet: a kellő utasítással. Első nap három cseppet a mirenyből, aztán naponként eggyel többet, egész húsz cseppig, akkor lefelé megint cseppenként kevesebbet, az utolsó háromig. Ha a baj megújul, ismét elülről szabad kezdeni. Ezzel elbocsátott.

... No most aztán csinálj regényt, csinálj szerelmes históriát, a patkánymérges fiolával a zsebedben!

Itt lehet már kartávolságnyira tőled, itt ülhet már melletted a világ szép leánya, te nem gondolsz másra, csak azokra a méregcseppekre, amiknek lekötötted magadat. El vagy te már jegyezve az arzenikummal, be van a nevetek jegyezve egymás mellé az anyakönyvvezetőnél. Ásó, kapa választ el csak benneteket.

Bizony ilyen a realizmus. Vége minden idealizálásnak.

S mireny asszonyság nagyon ragaszkodó hitestárs. Az lefoglalja magának minden gondulatunkat. Ráteszi a kezét a szívünkre: az érverés rendetlenné lesz: s mikor egy szívdobbanás felakad, a lelkem megretten tőle: a kedély elborul: nincs már semmiben örömem. Hiába nyílik a tavasz, a virágok nem vidítanak fel, a fák rügyeit szomorkodva nézem: halálsejtelem kísér minden nyomon, nem olvasok semmit, csak az érverésemet számlálom, tíz, tizenkettő, aztán semmi: megint három, újból semmi: aztán másfél: majd meg nyargal, míg újból elbotlik. Ez egészen búskomorra hangol. A fejem is szédül.

Egy reggel meglepett Eszta, mikor éppen a fiolából csepegtettem a pohár vízbe a gyógyszert. Kérdezte, hogy mi az? Mondtam neki, hogy arzenikum. Ijedten mereszté rám azokat a nagy sötétkék szemeit.

— Hát minek szedi ön az arzenikumot?

Megmondtam neki az okát.

— Hiszen önnek nem az a baja — mondá Eszta —, hanem az, hogy jéger-inget visel. Erről beszélt nekem többször az a fiatal orvos, aki a kórházban gondozott. Számptalan eset van rá, hogy a gyapjúing úgy felmarja az érzékeny bőrt, hogy tályogok, kelések támadnak utána. Ezt a jégeristák nagyon jónak találják, mert tisztítja a vért; de aki nem tudja kiállani, annak nem kell egyéb gyógykezelés, mint hogy vesse le a gyapjúinget, s viseljen helyette selyeminget.

Megfogadtam a tanácsát, s egy hét múlva nyoma sem volt rajtam az ekcéma senilének: mintha lefűjták volna a testemről.

A hála is nagy kerítő.

Én ennek a leánynak az életemmel tartozom.

Neki köszönhettem, hogy visszanyertem ezt az egész szép világot, hogy a tavasz megint virágokat hoz a számomra, hogy a lelkem éppen úgy megszabadult a búskomorságtól, mint a testem a belpokoltól. (Lám megújul a bibliai monda Illés prófétáról, ki Noámánt, a gyógyíthatlan belpoklost, oly egyszerű tanáccsal megszabadította: „fürödjél meg a Jordán vizében”).

Eszta is megszépült, mire az idő kitavaszkodott. Arca megtelt, piros lett, a haja megnőtt, termete is kifejlődött: a tavalyi ruhái helyett újakat kellett neki csináltatnom. Az különben is rendes kötelessége a családfőnek. A divat évszakonként változik. Meg kellett ismerkednem szabónőkkel, konfekciós boltosokkal. Ez nekem tetszett.

Egyedül voltam a világon. Rokonaim távol; kartársaim mind elmentek már (ki fel, ki le), hogy kaszinók is vannak a világon, azt csak a hozzám küldött tagsági díjak nyugtáiból tudtam. A kártyához nem értettem soha, sem egyéb szórakoztató mulatsághoz. A színház untatott, s a zene kínozza az idegeimet.

Teljes életemben egyedül a munkában találtam a gyönyörűséget. A betegségem óta ez a kedv is elhagyott. A pasztelljeim nem akartak engedelmeskedni

Néha megpróbáltam az Esztával együtt valami részletet a természetből levázolni, s aztán úgy találtam, hogy az ő képe jobban sikerül, mint az enyim.

Tehát már hanyatlók is.

A műárosok, akik a képeimet rendszeren meg szokták vásárolni, jöttek hozzám előnyös ajánlatokkal: elutasítottam őket. Nem tudok már semmit. Nem akarok tudni.

Egyszer aztán az orvosom komolyan előfogott.

— Önnek égaljvátoztatásra van szüksége. El kell utaznia legalább egy évre Olaszországba.

A szép Itáliába! Hajh, hiszen bejártam én azt még fiatal koromban, a boldog időkben! Életemnek legkedvesebb emlékei fűződnek ez istenektől lakott országhoz! Olyan örömek voltak azok, amik együtt járnak a fiatalsággal! Hol találom azokat mostan?

De hát mégis igaza van a doktornak. Nekem futnom kell ebből a világból, ahol az embert üldözi az árnyéka. Talán olyan égalj alá, ahol a nap függélyesen süt az emberre, hogy nem látja az árnyékát.

Egy este azt mondtam Esztának.

— Készülj útra. El kell menned Münchenbe. Ajánlani foglak Liezen-Mayer tanárnak, aki festőnőnek fog kiképezni.

Azt kérdezte tőlem: „többet tud az a müncheni tanár, mint ön?”

— A rajzolásban tökéletes. Hiszen ismered a Faust illusztrációit.

— De hát miért akar ön most egyszerre elküldeni?

— Azért, hogy legyen belőled valami. Ugyanazt a művészi segélyösszeget, amit Bandinak adtam, s amire annak már nincs szüksége, ezentúl neked fogom adni, amíg önálló művészi nevet nem szerzesz magadnak.

— De hát miért kell nekem most mindjárt elutaznom, mikor nyáron minden festőakadémia szünetel, s a tanárok is utaznak, fürdőznek, a nyaralókban pihennek?

Erre aztán meg kellett mondanom az én okomat.

— Azért, mert énnekem, az orvosom tanácsára, minél előbb el kell utaznom Olaszországba, vagy talán Afrikába.

Erre valami kimondhatatlan fájdalom kifejezésével tekintve a szemembe, s azt rebegé: „Hát nem szeret ön már engem?”

„Hát nem szeret ön már engem?”

S amikor ezt mondta, a kezemet az ajkához emelte és megcsókolta.

Feleltem rá: „De igen, Eszta, szeretlek”.

Erre a szóra egyszerre a nyakamba borult, átkarolta a fejemet, megcsókolta az ajkamat, és sírt.

Az első érzés volt nálam az ijedség. Az az ijedség, amit az ember érez (a becsületes ember), mikor véletlenül egy nagy kincsre talál: „ez nem az enyim, ez a másé; de az enyim lett, én találtam”.

Aztán valami kevély melegség hevíté át a belsőmet.

Én még merek élni! Én még érdemes vagyok arra, hogy éljek! A szívdobbanásomnak még visszhangja támad!

Vakmerő lettem. Utána mertem nyúlni a talált kincsnek. Azt súgtam a leánynak: „Kérdezd ezt tőlem tegezve.”

Elrejté az arcát az arcom mögé, s alig hallhatóan susogá: „Szeretsz-e?”

Akkor aztán magamhoz szorítám igazán.

— Szeretlek, Eszta. És mindig szeretni foglak.

— Akkor engemet is magaddal viszel az útra.

— Velem jössz.

Ezen azután elkezdett nevetni, tapsolni, táncolt, mint egy menád.

Együtt utazni — végig a szép Itálián — egy férfinak egy nővel: — olyan kacagtató egy ötlet ez!

Én hagytam kacagni. Magam nem találtam benne semmi nevetnivalót. Ez bizony végzet! Így hozta a sors. — Levontam belőle a következményeket.

Egész nap jókedvű volt, mint a madár. Egyre dalolt. Csak ekkor tudtam meg, hogy milyen szép énekhangja van, s mennyi mindenféle dalt tud. Ugyan hol szerezte? S hogy tudta úgy elrejtegetni? Igaz! Hisz iskolába is járt.

Ebéd fölött folyvást az útitervekről fecsegett. Hová fogunk menni? Velencébe, Florencebe, Rómába, Nápolyba, Sorrentóba, Capri szigetére. Miket kell az útra beszerezni? Piros matrózsipkát magának, angol utazósüveget nekem. Jó meleg plédet, mely éjszaka takaróul is szolgál: erős talpú bakancsokat a Vezúv-mászáshoz, úti mindenfélés táskát, kulacsot,

étkes kosarat, írószerszámot, turista-tapaszt, zsebbe dugható ivópoharat. (Mintha mindig ezen gondolkozott volna.) Nekem pedig ezeket mind fel kellett írnom a jegyzéktárcámba. Az amatőr fotográfépet ne felejtsük el, ami egy táskában elfér.

Azt hitte, hogy ezzel minden rendben van.

Engem sértett valami gondolat.

Az, hogy nem fél tőlem. Hát igazán olyan biztosíték az ősz szakáll, hogy azt félelem nélkül megcibálhatja minden gyermek?

Gyermekeknek hiszi ez magát, engemet pedig „a hegyek vénjének”?

Szeretett volna már délután befogatni, s a városban mindent megvásárolni.

Mondtam neki, hogy ma ünnep van, minden bolt be van zárva. Majd holnap bemehetünk együtt. Nekem is sok elintézni való dolgom van.

Egyszer aztán odasimult hozzám, mint a törlesztendő macska, s azt súgá a fülembe: de ugyebár az újságok nem fogják kiírni, hogy „ön” — hogy „te” — hogy „mink” Olaszországba utazunk.

(Aha! Tehát mégis megrezzent a szemérem húrja a lelkében!)

— De bizonyosan ki fogják írni.

Erre aztán elkomorodott: megnyúlt az arca, a szempilláit lesütötte.

Kis idő múlva azt kérdezte tőlem:

— Mikor kelünk az olaszországi útra?

— Éppen holnaphoz két hétre.

Erre fanyalgó nyafogásra fogta a beszédet.

— De hát miért olyan hosszú idő múlva?

— Azért, mert a neveinknek két hétig kell kifüggesztve lenni az anyakönyvvezető hivatalos tábláján.

Erre a szóra csak odarogyott a lábaimhoz, átölelte a térdeimet és zokogott.

...Hát már ezt így hozták a csillagok.

Nászutazás.

Igazán célszerű intézménye az új kornak.

Az én gyermekkoromban híre sem volt ennek. Ugyan kedves dolog is lett volna, kékutazni forsponttal, delizsánszal, corricolóval, megszállni hideg albergókban, lakomázni makarónit, kalamajót, hazajönni tősgyökeres katarrussal, s visszaemlékezni a szép délszaki vidékekre, az onnan elhozott reumáról.

A gőzgépek világa kellett ehhez.

... Valami újságban olvastam a vidéki hírek között, hogy egy bácskai földesúr leánya férjhez ment egy szomszéd birtokos legényhez. Esküvő után, mikor már kész volt minden a szokásos nászutazásra, azt mondta az ifjú menyecske az apjának: „Tudod mit, apa? Eredj el te mihelytünk a Svájcba kékutazásra, majd mi itthon maradunk a kastélyodban kettes-kén.”

No hát ezek egész emberek voltak.

De hát hol vannak még a mai világban egész emberek?

A legtöbb házaspárnak bizony pótlék kell, s azt össze kell szedgetni innen-onnan: a szép tájakról, a látványos nagyvárosok monumentumaitól, a festészet, szobrászat remekeitől, a vasúti kocsirázástól, a hotelek menüjétől, a változó úti-társaságtól: idegeiket fel kell izgatni a bőségesen kínálgató útközi bosszúságokkal: ábrándozásaikat szabályoztatni vasúti csengetéssel, vendéglői kopogással, árjegyzékek fölötti elszőnyedéssel.

Így könnyebben letelik az idő (a mézeshetek ideje), ha az egész világ hozzájárul egy kis segítséggel, mintha azt egy pár embernek saját jóvoltából kellene kitölteni.

Így aztán az ember visszakerül úgy, hogy látott mindent, volt mindenütt.

Bölcs intézmény! Vegyük hasznát.

Különösen két olyan emberre nézve, aki maga is művész.

Én magam már többször bejártam Olaszországot, ismertem minden városát, minden nevezetességét; de Esztának minden új volt. Én magam voltam a ciceronéja. Ez is jó minőség. A híres palotákban, képtárakban, templomokban megismertettem vele a nagy mestereket, bámulatörökítő remekművekben. Azoktól ő egészen mámoros lett. Sok gyönyört szereztem neki vele.

Minden városban vásároltam neki valami emléket, ékszert, csecsebecsét, régiséget, szőnyeget, azoknak ő mind nagyon örült.

Elvittem a nevezetes színházakba, ahol világhírű művészeket hallhatott. Ő még nem ismerte a színészetet másból, mint a színtanodai növendékek próbaelőadásáiból, amikre a barátneitől ingyen belépti jegyet kapott. Egész felmagasztosult az új élvezettől. Azzal biztatott, hogy ő is szerez magának olyan bajadér jelmezt, mint az a primadonna, s ha azt felveszi, úgy fog énekelni nekem, mint az.

Rómában már professzora voltam. Históriait, archeológiát, architektúrát prelegáltam neki. Gyorsan megfogamzott minden a fejében. Az egész úton tanítottam olaszul, mint egy nyelvmester. Dicsekedett vele, hogy mennyi szót tud már.

A Lídón megtanítottam úszni. Nápolyban szandolínozni, megszerettetém vele a tengert.

Útközben olvastam fel neki Dantéból, Ariostóból, Heinéből. Az utolsó egyszerre kedvenc költőjévé lett.

A bajaei albergóban megtanítottam rizottót, pasticciót csinálni. Imádta az olasz konyhát. Majd fogja ő ezt otthon produkálni.

Rómában vettem neki csodatevő amuletteket, amiket nyakláncan, karperecen kell viselni. Hitt bennök.

Hát azokról a búbajos alkonyatokról mit beszéljek, amiket egymás mellett ülve végigélveztünk Sorrentóban. Capri szigetén, amikor az ember alig tud megválni a ragyogó éj-

szakától: itt még a csillagok is melegnek, sütnék. Vannak érzékeny idegek, amik még a csillagok melegét is megérik. (Hisz azok is napok!)

S aztán mikor hazatértünk, kosarakat töltettem meg az ő kedvenc növényeivel, amik otthon az ő szobáját fogják díszíteni. (Azokhoz még konzuli engedélyt is kellett kijármom, hogy a határon áteresszék.)

Hát nem szép a nászutazás?

? ? ?

Nem kell minden kérdésre felelni! Azt mondta a híres pápai professzor, Márton Ferenc, a nagy grammatikus.

Hisz a páros életnek a gyönyörei a lelkes állatra nézve nemcsak abból állnak, amiből a tengeri nyúlé.

A lelkeknek is van közös együttélésük. Az érzelmek ölelkezése is gyönyör. S a gondolatok fogamzanak.

Hát ez mind elmélet. — Citromos víz.

De a gyakorlat is kínál valamit.

Mindennek van surrogatuma (pótléka), kávénak, dajkatejnek. A boldogságnak is van.

Legelőször is a jólét, a kényelem: díszes lakás, háztartás, úrnői intézkedés. Fődolog a toalett, a divatszabta ízlés érvényesülése. Hogy a szép öltözetek bemutatathatók legyenek, ahhoz kell színház és hangversenylátogatás.

Ez még mind nem elég. A pótboldogságnak társadalmi állás is kell. Az asszonyt be kell vezetni a világba.

Hisz énnekem nagy társadalmi ismerettségem van. Urak és úrhölgyek a társadalmi rangfokozat minden címzésein végig. Azokat sorba látogatjuk, párosan, olyan időben, amikor tudjuk, hogy nem fogadnak: a kapusnál átadjuk a névjegyeinket, mind a kettőt. És aztán egy hét alatt mi is megtaláljuk a magunk kapusánál a látogatásunkat visszaadott (de a hintóból ki nem szállt) uraknak és asszonyságoknak a dupla névjegyeit. — No ez mind jó arra, hogy az asszony a paliszander asztalkán kiterítsen egy egész halmaz látogatójegyet, a leg-

előkelőbb nevekkal kérkedőket; némelyik koronás domborművel is ellátva.

Hanem maguk a névjegyek tulajdonosai nagyon késnek vele, hogy ránk nyissák az ajtót.

A high life körül van paláncsolva.

Megtaláljuk az exkluzív irányzat okát a politikai indokokban.

Csak az anyakönyvvezető kötött bennünket össze. Az egyházi esketésre nem gondoltunk. Hogy miért nem, annak is oka volt.

Hát bizony a „szalonokba” csak a templomajtón keresztül lehet bejutni.

Ezt nem lehet erőltetni. No hát jól van. A régi időkben sem frekventáltuk az úri társaságokat.

Van nekünk saját világunk. Itt van a bohème.

Az is be van ugyan deszkázva körös-körül; de annak a kertajtájához már nekem van kulcsom.

Először is magam vagyok a cigányvajda. A művészestélyekre jogom van az asszonyomat magammal vinni, s az első sor zártszékbe leültetni. De hát csak azért, hogy ott a többi asszonyok fixírozzák: ez nem cél.

Senki sem fog hozzá szólni.

Mindenki azt fogja kérdezni egymástól: „Ki ez a hölgy itten?”

S a bohémvilág pletykanyelve még ráspolyosabb, mint az úri kaszinóké.

Az egyik azt fogja súgni a másiknak: „a vén bolond elvette a modelljét”. A másik már told hozzá: „miután szeretője volt több esztendeig”.

S a művészek és a művésznők nagyobb arisztokraták, mint a grófok és hercegnők.

Aki igazi, előkelő, hírneves művésznő, annak indulenciás levele van az eddigiekért s az ezutániakra; de ők maguk szigorú bírálatot tartanak a „hirtelenek” erkölcsi súlya fölött.

Akinek az arca szabályszerű művészi módon ki van festve, az teljes joggal tarthat ítéletet afölött, akinek az arca magától elpirul.

Ez a pótboldogság tehát nem megy olyan egyszerűn.

Keresni kell hozzá egy médiumot.

Rátalálok. Kikeresem magamnak az esztétikus írók közül a legkisebb termetűt, de szellemességre annál felnőttebbet. Meghívom hozzánk teaestélyre. Bemutatom Esztát neki s őt Esztának. Az osztriga és az árticsóka között élénk eszmecsere fejlődik ki közöttük. Eszta ragyogtatja szelleme és értelmisége előnyeit. A kis esztétikus meg van hatva.

A második teaestélyen már kívánja látni Eszta színvázslatait, s kér belőlük választást, hogy az illusztrált lapjában közölhesse. Eszta ezt természetesen megtagadja. Nem méltók ezek a nyilvánossá tételre.

A harmadik estélyen már az arcképét kéri Esztának, hogy azt a lapja élén kiadja. Eszta megmondja, hogy neki nincs arcképe, se festve, se fényképezve. Egy van csak, de az karikatúra. A lúdtömő arckép.

Az én íróbarátom addig unszolódik, míg megmutatjuk neki Bandi festményét.

Attól aztán egészen el volt ragadtatva.

A híres Bandi festménye! Minő remekmű! Micsoda eredeti gondolat! Ezt neki mint külön színnyomású mellékletet kell közölni a lapja mellett a karácsonyi számban. Ez lapjára nézve keresztülható sikert biztosít az újévi előfizetések kritikus korszakában.

„Nem lehet tőle megtagadni.” Ez volt az én véleményem.

Hanem Esztának több esze volt.

„Nem tehetjük. Ez a kép mint festmény a mi tulajdonunk, de a sokszorosítási jog a szerzőé.”

— Én kieszközlöm Bandi barátunktól a beleegyezését — mondá a művész.

— Ne tegye azt.

Én sejtettem, hogy miért ellenkezik Eszta.

Azonban rögtön sietett a jó barátunk kedvetlenségét megfordítani.

— Van énnekem egy más gondolatom: kissé merész, az ön beleegyezése kell hozzá. Önnek van egy csodaszép elbeszélése, a lapból olvastam, még könyvalakban nem jelent meg. Azt szeretném én illusztrálni! Nézze, már egy pár rajzot meg is kíséreltem hozzá.

S a fiókja rejtekéből elővett két tusrajzot. Azok meglepően szépek voltak.

Íróbarátunk el volt bájolta tőlük. Esztának kezét csókolt. „Hisz ez egy fenomenális új talentum!”

Egy hét múlva ki volt híresztelve Eszta mint illusztráló zseni a lapokban, mutatványok jelentek meg a rajzaiból, melyek egy hasonrangú költő remekművét fogják magyarázni.

S az illusztráló művész tisztelt alak: az egy földön járó szent. Ha egy újságíró annak a nevét le akarja írni, piros tintába mártja a tollát. Az illusztráló művészre a pályatársak nem irigyek, nem féltékenyek. Azt tűrik, biztatják, magasztalják. Ha szabad hasonlatokkal élnem, a festékben dolgozó művészek olyanok, mint az oroszlánok, akik a bölénypréda fölött versengenek, az illusztráló művészek pedig olyanok, mint a tengeri nyulak, akik ketten egy káposztalevelet majszolnak, s mikor az orruk összeér, megfordulnak, s keresnek másik káposztalevelet.

Esztának a hírneve rövid időn meg lett alapítva. S ezzel a hírnévvel a társadalmi állása is megjavult. Hisz ez nem egykori modellje a vén mesternek, hanem tanítványa. Az már egészen más. Az már cím!

Ezzel a hírnévvel már lehetett társadalmi kört alakítani magunk körül. Zsúrjainkon megjelentek az irodalom és művészet kiválóságai. A társalgásban Eszta kitűnt nagy értelmisége által. Meggyőződhetett róla mindenki, hogy ez nem közönséges lélek.

S idő járásával hódító szépséggé fejlődött.

S a bohémvilágban vannak ellenhódítók is. Daliás lovagok, az „ellenállhatatlan” melléknévvel. Esztát sem kerülte el figyelmük. Csakhogy az első lépésnél meggyőződhetnek róla, hogy a közeledés lehetetlen. Még hiúságból sem adott senkinek előnyöket.

Eszemben sem volt a féltékenység. Ismertem az egész lelkét: olyan átlátszó volt az, mint a kristály: a legkisebb folt meglátszott volna benne. Aztán — már egy szerelmes öreg ember is eléggé tréfás alak; de egy szerelemféltő öreg ember meg éppen nevetséges.

Eszta igazán boldog volt.

Aztán még egy neme van a pótboldogságnak.

A mi kedves fróbarátunk családos ember volt. Volt neki egy filigránmunka kis felesége, annak meg három vagy négy miniatűr porcelánbabái, fiúk, leánykák. Az asszonyka jó barátnéja lett Esztának, összejártak, pletykáztak. A jó barátné, hol egy, hol két kisbabáját elhozta magával: azokat Eszta kényeztette; becézgette: nagyon megszerették. Engedték magukat ölelgetni, csókolgatni, játszottak vele bújósdít. Az anyjukat úgy hitták, hogy a „a kis mama”, Esztát pedig „a szép mama”.

Olyan jól is illett neki az ölébe az a kis poronty, azzal a két piros pofája közé szorult csücsörödő szájjal.

Hát ez is egy neme a pótboldogságnak.

IX.

Egyszer aztán valami nagyot gondoltam ki.

Valami nagy országos szerencsétlenség híre borzongatta végig a kedélyeket. Általános volt a részvét. Három nagy város égett le csaknem egyidőben.

A társadalom minden terén megindult a segélynyújtás külön-

féle módja. Elárusító bazárok, illusztrált albumok, táncvígalmak, színpadi előadások tervezettek.

Az én tervem egyesítette valamennyit.

Az én festőiskolámnak volt egy nagy területű kertje, százados fákkal: oda terveztem egy ünnepélyt, mely a társadalom előkelő világát egyesítse.

Volt abban minden látványnak és mulatságnak való: lovagvár, felvonóhíddal, páncélos örökkel: alföldi csárda cigánybandával, korcsolyapálya (nyáron), árubazár, népszerű kincsekkel, szegedi halászgunyhó, ahol paprikás halat főztek, olasz albergo di vino, francia Frères Provenceaux traiteurie, bábszínház, és régi görög teátrum, melyben álarc alatt, szócsövön keresztül deklamáltak a mimusok, lábaikon magas koturnussal. Másutt meg mozgófényképek, serpentin-táncot járó istennők, kakasviadatok, tiroli népénekesek és spányol manolák. Villanyfény azoknak, akik magukat láttatni akarják: árnyékos grották a rejtőzni kívánóknak. Később tombola, melynél mindenkinek kell valamit nyerni: egy művészi képet, vázlatot, karcolatot. Valamennyi festő, szobrász mind részt vett a díszítésben: márványszobrokat emeltek (vattából és gipszből), szfinxek és griffmadarak őrködtek a kapubejáratnál óriási méretekből, s azoknak a szemei világítottak lámpás helyett. A művészvilág összes kitűnőségei szerepeltek ez ünnepélyen, deklamálók, éneklők és táncolók, a fő- és székváros valamennyi olympi csarnokaiból. Valóságos pazarlása a gyönyörnek.

Nem kellett nekünk meghívókat szétbocsátanunk: tódultak a jegykeresők hozzánk, dacára a magas belépti díjnak. Sőt egy bizottságot kellett megalakítanunk, művészekből és fővárosi habituékból, akik a jegyosztásnál a tisztességre felügyeljenek: ami első föltétel volt. A második pedig volt a jelmez. Nemcsak a részt vevő művészekre, hanem a nézőközönségre nézve is kötelező volt, hogy valamiféle jelmezben jöjjön az ünnepélyre, mint egy álarcosbálba, csakhogy maszk

nélkül. A szomszédban volt berendezve egy jelmezkölcsönző raktár.

Természetesen a külföldön lakó művészek s a hazai közélet szommitásai kivételesen meghívók által lettek ünnepélyünkre figyelveztetve.

Tizenkét lady patronesse lett megnyerve az ünnepély kormányzására. Kevesebb nem lehetett, mert képviselve kellett lenni a dignitásban a művészet minden ágának: a jótékony nőegyleteknek, a magas arisztokráciának (felekezeti egyenlőség mellett), a pénzvilágnak, a kereskedelemnek, az iparnak, a kormányköröknek, a kluboknak és kaszinóknak. Tesék összeszámlálni: — tizenkettő.

Egyik lady patronesse helyére lett megválasztva Stella. (Hogy miért nevezem most egyszerre Stellának, azt igazolja a hivatalos névalírása.) A művészkör őt jelölte ki a díszhelyre: miután ő volt valósággal a háziasszony.

Megérte hát, ami után oly epekedve vágyott. Hogy odanyomtatták a nevét az előkelő világ legfényesebbjei közé.

Megérte hát, hogy saját szalonjában összegyűjtve láthassa a társaság legbüszkébb delnőit, hogy azok egyenkint mind kezét szorítottak vele: hogy leültek vele egy asztalhoz, hogy egy kegyelmes főúrnő elnöklete mellett őtet szólíták fel az előadói tisztségre, s meghallgatták figyelmesen az indítványait, a programját, hozzászóltak, helyeselték, elfogadták.

Hát ez nem igazi boldogság?

Nem biz az! Ez is csak pótboldogság.

Eljött a nevezetes este: amire azt lehetett mondani, hogy megvirradt, olyan fényt árasztott. Maga az időjárás is különös kedvezményeket nyújtott, az őszutói derült nap éjszakáját átmelegítette a sirokkó, a hölgyek lenge ruhákban ékeskedhettek. Kitűnően sikerült minden tervezett multság, előadás. Művész és író pajtásaink ragyogtatták sokoldalú tehetségeiket. A regényíró hegedűművész lett, az arcképfestő gitározott, és spanyol melódiákat fütyült melléje: a novellista

akrobata produkciókat bocsátott közre, s a szobrász szemfényvesztői csodákkal kápráztatta a nézőket.

A legtarkább társaság került össze, mely ezerekre számított: a társadalom minden osztálya összekerült. Gyorsan ismerkedtek, közeledtek, a főrangúak leereszkedőek voltak, nem volt osztálykülönbség: grófnék voltak a pezsgős pavillonban a Hébék, s riporterek a mecénások.

Tíz óra után még jobban megelevenült a tarka mulatozó tömeg, amikor a színházi előadások után a művészek és művésznők előkerültek, ugyanazokban a jelmezekben, amikben a színpadon játszottak: Lohengrinek és Krimhildák.

És aztán annyi szép nő nincs sehol a világon együtt, mint Budapesten. Ez a Kaliforniája a szépségnek. A magyar férfi nehéz szemrehányásokat tesz Árpád apánknak, miért nem maradt meg töröknek (ahogy a turkista nyelvbúvárok megállapítják), akkor mi is élvezhetnék a mohamedai poligámia előnyeit!

No de valamennyi szépség közül mégiscsak kitűnt Stella.

Ez nem az én véleményem: ez valamennyi szakértő állítása volt. Micsoda termet! Abban a görög istennői ruhában: oly egyszerű és mégis olyan fenséges! Hogy tudta fogadni a hódolatokat kasírozott arany trónusában ülve, melynek karjait szfinxek képezték. Arcának klasszikus formáit kitünteté a fején ragyogó villanyos csillag. Mindenki azt mondá: „az ott a Stella.”

Az „én” Esztámra alig ismertem rá az ünnepély Stellájában.

Huszonnégy rendezője volt az ünnepélynek, s azok között én voltam a Nagy Mogul. Minden részleteit az ünnepi mulatásnak szemmel tartottam; annyit szaladgáltam, mint egy hazafidjéért távgyalogló atléta; de mindannyiszor visszafutottam Stellához, megkérdezni, hogy nincs-e még szüksége a burnuszára, amit folyvást a karomra vetve hordoztam magammal. Nem volt rám szüksége. Volt cavalier servant-ja elég, a nemzetek minden fajából: római, görög, perzsa, spanyol,

török, még magyar is. Mindenki sietett neki magát bemutatni. Valósággal szüretelte a hódolatokat. — S én annak örültem. — S azt hiszem, hogy ő is örült.

Éjfél felé lehetett az idő, mikor én ismét odakerültem Stel-lához, megkérdeni tőle, hogy nem akar-e még vacsorálni? Akkor éppen semmi társalgó nem volt mellette. Azokat már mind elnyelte a büfé: amidőn az én legfáradhatlanabb rendezőm, a kis esztétikus karon fogva vezet Eszta emelvénye felé egy újonérkezett vendéget. Délceg, elegáns alak volt, Richelieu-nek öltözve.

Bandi volt az. Az én hajdani kedvenc tanítványom.

Ő is kapott meghívót a rendező bizottságtól, s eljött Pá-rizsból, hogy az én ünnepélyemben részt vegyen.

Hogy megriadt, hogy elképedt, hogy összezerzett, mikor Esztát meglátta és mellette engemet, kezemet a nőm vállára téve.

Ez mindeddig nem tudta azt, hogy Eszta az én feleségem.

De Eszta is összeborzadt: éreztem a vállára tett kezem-mel. És abban a pillanatban kialudt a fején tündöklő csil-lag. Bizonyosan az én kezem kapcsolta ki a villanyhuzalt.

— Fázom. — Szólt Eszta hozzám fordulva.

Én ráadtam a fekete burnuszát. Akkor aztán nem volt rajta semmi bámulni való: sötétben maradt az arca is, a ter-mete is.

Én odaléptem Bandihoz, kezemet nyújtám neki, s aztán megöleltem: szívélyesen rebegve: „Nagyon szép volt tőled, hogy eljöttél a mi ünnepélyünkre.” Éreztem, hogy a megszo-rított keze hideg marad, s ölelésemet eltoló mozdulattal fo-gadja.

— No most gyere velünk vacsorálni: légy a mi vendégünk.

S azzal választ sem várva, karjába öltém a bal karomat, s vittem magammal a Frères Provenceaux improvizált étkező terméig: jobb karomba Eszta kapaszkodott. Esztétikus bará-tunk is velünk jött a kis feleségével.

Bandi néma volt, csak hagyta magát vitetni. Eszta pedig két kézzel kapaszkodott a karomba, mintha félne, hogy elmarad tőlem.

A villanyvilágított francia étteremben egy külön asztalka volt számunkra fenntartva, mely mellett öt ember kényelmesen elfér, de hat, hét is, ha egymáshoz közelebb szorongott. Bandit odaültettem a két asszony közé: magam szemközt ültem vele.

Eleinte a társalgás meglehetősen feszesen ment. Eszta még mindig burnuszába burkolózott, s a baslikot le nem vetette a fejéről; az íróő hétköznapi kérdéseket intézett Bandihoz: „Ön régóta nem volt Budapesten? — Nem lepik meg a nagy változások? — Talán nem is olvasott hazai hírlapokat?” — Amikre rövid „igen” és „nem” volt a felclet.

Pedig volt azoknak a kérdéseknek mélyebb értelme is.

Ha olvasott volna budapesti hírlapokat, azokból megtudta volna, hogy egykori mestere elvette feleségül hajdani tanítvány-kollégáját. De hát vesz is a kezébe egy piktor hírlapot! Nem olvas az abból egyebet, mint a műtárlatok bírálását: azt is odacsapja az asztalhoz, mikor elolvasta. Aztán jár is Párizsba más magyar lap, mint a Pester Lloyd. Bandi pedig nem olvas németül: ő sovinszta.

De nemsokára odakerült az asztalunkhoz egy piktortársam, a gitárjával, aki remekül tud spanyol melódiákat füttyezővel előadni, meg egy költőpajtásom, aki gyönyörűen hegedül magyar népdalokat, azoknak is helyet szorítottunk, akkor aztán mindjárt élénkebben pezsdült meg a társalgás. A jó borok is segítettek benne: a bordeaux-i, a johannisberger olvadásra bírták a kedélyek jegét. A menü is kitűnő volt. Bandi kényszerítve volt arra a nyilatkozatra, hogy hasonlót a valóságos Fières Provenceaux-nál lehet csak élvezni Párizsban.

Aztán amint híre futamodott az étkező társaságban, hogy Bandi megérkezett, a nagy Bandi, a hírhedt Bandi, aki nemrégiben a Salon első díját, az aranyérmet elnyerte, minden asz-

taltól odajöttek a tisztelői, gratuláltak, üdvözölték, elhalmozták szeretetnyilvánításaikkal; szép hölgyek szegfűekkel ajándékozták meg, amiket a gomblyukába kellett tűzni: azokkal mind poharat kellett koccintania. Bandi kezdett fölmelegedni.

Azután két asztalt toltunk össze, hogy a megsziporodott társaság elférjen együtt. Akkor az író nő észrevette, hogy tizenhárman vagyunk, nosza hitelen rekvirálni kellett még egy cimborát, népszínházi énekes volt. Ez aztán nótákat is hozott magával: azokat pedig itt minálunk minden ember együtt dalolja a kezdeményezővel. Bandi egyszerre csak maga is beleénekel a keserves nótába: „Hűtlen lettél, mással éled világod!”

A vendéglős utoljára tartogatta a meglepetést: a menü után még egy tál veresre főtt zalai rákot hoztak: ritkaság ez az „r”-es hónapokban. Ezt általános üdvriadal fogadta. A rákot minden nagy lakoma után lehet még élvezni, hisz a rákevéstől az ember megéhezik. Ez Párizsban is népszerű asztalozás.

S hogy csakugyan az, ezt Bandi bizonyította be, rákezdve azt a „Chat Noir”-ban és „Moulin Rouge”-ban keletkezett chanssonettet, melynek ingerlő strófáit ez a refrén zárja be: „nous mangerons des écrevisses”.

Mindenki dicsérte a gyönyörű baritonhangját.

S mikor vége volt a dalnak, Bandi felugrott a helyéről s a pezsgőspoharat magasra emelve, harsány hangú felköszöntővel fordult a társasághoz.

— Ezt a poharat a mai fényes éjszaka csillagának, Stellának az egézségére!

Mindenki koccintott vele, Stella is.

Nagy tenger az óceán; de nagyobb tenger a bor! Több ismeretlen sziget van ebben, mint az indiai archipelagusban, mint Polinéziában! Milyen új embereket fedezünk fel, ha a

bor tengerén átvitorlázunk! Hisz ez a mogorva alak egy fide-
lis fickó! Ez a buta tapló egy sziporkázó lángész. Hisz ez nem
halálos ellenség, hanem hőkeblű jó barát. — Néma volt?
Demosthenes lesz! A nőkerülőből lesz Don Juan.

És az okos emberből lesz — bolond.

Egyébbel nem is tudom indokolni a saját magam viselkedé-
sét e dicsőséges ünnepély vége felé.

Mikor a nyárutói hajnalbíbor megvilágítja az ablakokat,
már akkor az egész társaság táncolt — cigányzene mellett.
Én is táncoltam. Még Stella is.

De már akkor nem a francia traktérban voltunk, hanem a
szegedi csárdában.

Csak egy bolondnak kellett elkiáltani magát: menjünk a
csárdába! A többi mind követte.

Ott lehet istenigazában mulatni.

A csárdásné olyan korhelylevest penderít, hogy a kínai
császár sem kap különbet: pedig az övét tengeri fecskéfszkek-
ből csinálják.

A mulató nép erősen megfogyott már: csak a kipróbált
korhelyek, meg akik azoknak szeretnének látszani, maradtak
még helyt. A cigányok közül is csak a cimbalmos pengette
még a szerszámát. Amitől a Bandi könnyekig elérzékenyült.
Aztán megint kirúgta maga alól a széket, s elkezdett egymagá-
ban táncolni, szilajon, vadul, míg el nem szédült, és össze
nem esett. Egy kis friss vízzel nagy hirtelen életre hozták.

Akkor aztán egyszerre elkezdte adni a józan embert. Pré-
dikációt tartott a cimboráknak, hogy micsoda természetelle-
nes bűn az életerőt így elpazarolni. Vegyenek róla példát.
Ő még képes volna újrakezdeni a mulatságot, s három nap,
három éjjel kitartani; de bír annyi önuralommal, hogy ami-
kor legjobban esik a dínomdánom, akkor vágja ketté.

Kereste a kalapját. Az persze nem volt sehol.

Azután meg nem jutott eszébe annak a vendéglőnek a neve,
ahol a szállása van.

De arra jól emlékezett már, hogy őt a szállásáról az esztétikus barátja hozta idáig bérkocsin.

Ez azonban már ott aludt két szalmaszéken elnyújtózva. Felráncigálta, lelket vert bele.

A szépítelő cimbora aztán, megértve, hogy miről van szó, hogy a Bandi vendégfogadójának a nevét követelik a memóriájától, nem késett megadni rá a választ: „Guild Hall”.

Ilyen nevű vendéglő a magyar fő- és székvárosban nem található.

Ekkor én megfogtam Bandinak a karját, s azt modtam neki: „Sohse keresd te a vendéglődöt: maradj nálunk: légy a mi vendégünk, amíg csak Budapesten időzöl.”

Mi volt ez tőlem? A megháborodott örültségnek, vagy a kiszámító okosságnak a fitogtatása? Vakmerő kihívása volt ez a végzetnek, vagy meg nem higgadt mámoros hülyeség?

Odatelepíteni a kísértő rémet nyugodalmas magányomba!

Olyan nagy volt-e a bizalmam Eszta jellemerejében?

Vagy azt akartam, hogy elbukjék? Alkalmat készültem neki adni rá, hogy törje meg a hűséget, s szabadítsa ki magát kényszerítő helyzetéből?

El akartam-e tőle szakadni? Végképpen! Teljes jó okkal? Hisz számtalan ilyen esetre emlékezem az életben. Derék jó férj, derék jó asszony nem boldogok egymással. Nyugodt lélekkel, tiszta szívvel megegyeznek, hogy sorsukat különválasztják — s akkor aztán — legalább egyik a kettő közül boldog lehet még — más úton.

Vagy szántszádékkal nevetségessé akartam magamat tenni. „Te akartad, Dandin György!”

A végzetes szó ki volt mondva.

Hogy milyen hatása volt, azt észrevehettem magán a meghívott vendégemen.

Minden orvosszere a tudománynak, mely a részegség megszüntetésére feltaláltatott, nem gyakorolt volna oly rögtöni hatást, mint ez az én néhány szavam.

Bandi egyszerre kiegyenesedett, felvetette a fejét, félretörülte a homlokáról csapzott hajfürtjeit, szemembe nézett me-reven, s aztán megszorítá a kezemet, száraz fahangon rebegve: „köszönettel fogadom”.

Azontúl aztán egy szót sem szólt többet.

Én valamit súgtam Esztának a fülébe, mire ő eltávozott. Ideje is volt már. A nap átragyogott a sárga iharfalombokon, a hulló harmat megnedvesítette a ruhákat, a szolgák kioltogatták a villanylámpásokat; a gyárak gőzkürtői tutulnak egymással versenyben, munkára a pihent munkásoknak, pihenőre a kifáradtaknak.

S mi becsületesen végeztük a munkánkat.

Eszta intézkedett az én súgott szavaim szerint. Az inasnak utasítást adott a vendégszoba rendbehozására, a kapust pedig utasította, hogy a reggeli lapból keresse ki az idegenek névjegyzéke között vendégünk szállását, s onnan hozassa el az úti holmijait. Természetes, ő sem szaladgálhat fényes nappal Richelieu-kosztümben az utcán.

Illett erre nagyot aludni. (Különösen az én merényletemre.)

Annyi bolondot álmodtam összevissza.

A dél vetett véget az alvásnak.

Mire én felöltöztem, már akkor Bandi régen fölkel, nagyot szaladt a Városligetben, jóllakott artézi szódavízzel, meg sem látszott rajta a lumpolás, mire visszakerült.

Hanem Eszta kimentette magát, hogy nem jöhet délben az asztalhoz: migrénje van, ami természetes állapot.

Csak ketten voltunk az asztalnál: Bandi meg én.

Minden ételt egyszerre felhordattam, hogy az inas ne zavarjon bennünket.

Akkor aztán, egyedül magunkban lévén, felhasználtam az alkalmat, hogy elmondjam Bandinak mindazt, ami Esztával történt azóta, hogy őt utoljára látta: a neki szánt vőlegénye tragikus halálát, súlyos betegségét, a halállal vívó műtétet, melyet kiállott, magára hagyatását, öngyilkosságra gon-

doló kétségbeesését, egész odáig, hogy miként lett az én feleségemmé.

Bandi hallgatta egész nyugalommal: nem ivott mást, mint szódavizet.

Mikor vége volt a mondókámnak, fölkelt a helyéről, oda-
jött hozzám, megölelt, megcsókolt.

Visszaadta most az én ölelésemet, üdvözlő csókomat, ami-
vel találkozásunkkor adós maradt, s azt susogá:

— Nagyon jól tetted.

— Mármost hát itt maradsz nálunk?

— Itt maradok.

— Találd magadat egészen itthon. Meddig maradsz?

— Amíg ki nem dobtok.

Valami jóleső megkönnyebbülést éreztem a lelkemen, olyan-
formát, mint amikor az ember valami terhes adósságot rovott
le, amit nagy uzsorafizetéssel tudott eddig prolongáltatni.
Most már szét van tépve a váltó!

De hát a giro aláírója?

Amint Esztával találkoztam, neki is elmondtam, hogy Bandi
értesülve van már mindenről. Helyeselte.

A sorsra bízta a többi.

Egy férjnek, aki a nevére féltékeny, előbb saját magát kell
mélységesen megvetni . . .

X.

A lakásunk úgy volt berendezve, hogy a nőm lakosztálya a
földszinten volt, az enyim pedig az emeleten. Ha egymással
találkozni akartunk, látogatóba kellett mennünk; de mind a
kettőt összekötötte az atelier csigalépcsővel: itt volt a hajdani
festőiskolám.

A könyvtáram az Eszta budoárja fölött volt: mind a kettőbe
be volt vezetve a telefon, ha ő akart nekem valamit izenni,
vagy én őneki, csak csengetnünk kellett.

Azonban az újkori csodája az emberi észnek még másra is jó volt, arra, hogy az ember minden hangos beszédet kihallgasson, ami az alsó vagy felső szobában mondatik.

Csak a hallócsigát kell a fülemhez emelni.

... Pfuj! Ki hallgatóznék az után, amit a felesége szobájában beszélnek?

Hanem az a hangadó vékony hártya annyit mégis elárul, hogy beszélnek: azt is ki lehet venni, hogy férfi és női hang változik.

Átmentem a másik szobámba, hogy azt se halljam.

Hiszen ha oly hosszú távollét után egymással ismét összelátkoznak, sok mondanivalójuk lehet. Ha nem hallgatózom is, de kitalálom, hogy mi. Nem is olyan nehéz a gondolatolvasás.

Az ünnepély után következő másnapon volt ez. Maga a mulatsággal virradt nap elkallódott a szokott lehangoltság fanyalgó unalmaskodásaival.

Ezen a harmadik napon, melyet Bandi mint vendégünk a házunknál töltött, együtt ebédeltünk hárman. Élénk vitánk volt az impresszionista, a szimbolista festői irányzat fölött. Bandi hevesen magasztalta mind a kettőt. Meglátszott rajta a szándék, hogy Esztát akarja vele tűzbe hozni. Eszta élesen vagdalt neki oda: hivatkozva a hírneves példákra: „Rómeó és Júlia”: egy fehér macska meg egy veres kandúr a padlásablakban; „Páris ítélete”: egy libapásztor fiú, akinek a kezéből az almát három lúd igyekszik kivenni. „József és Potifárné”: egy borvirágos pofájú kofa, aki a csirketolvaj suhancnak a kabátját lerántja. A modern festészet remekei.

Ebéd végeztével magunkra hagyott Eszta. Mi szivarra gyűjtöttünk, s neki ártott a dohányfüst.

Mikor aztán ketten maradtunk, Bandi egészen elhallgatott: látszott rajta, hogy valamit kérőzik magában. Akármilyen tárgyhoz kezdtem, nem folytatta. Egyszer aztán csak megszólalt.

— Egy igen nagy kérésem volna hozzád, apámuram, ha megtennéd.

— Mondjad, fiacskám.

— Én egyszer valamikor egy genre-képet küldtem neked, egy lúdtömő némbert. Add vissza nekem azt a képet.

Kitaláltam én ezt!

— Szívesen tenném, fiacskám; de az a kép nem az enyim: én azt Esztának ajándékoztam; ott van a budoárjában felakasztva. Tőle kérd el.

Nem szólt többet, köszöntött, odább ment, s aztán elszaladt a városba: az inasnak megmondta, hogy ne várják a vacsorával, későn fog hazajönni.

Másnap délelőtt megint dödörgött a telefon hallócsigája: férfi hang, női hang összevissza.

Ebédnél mind a ketten hallgatók voltak. Ezúttal én hagytam őket magukra: dolgozószobámba mentem leveleket írni az ünnepély patronesse-eihez.

Bandi utánam jött.

— Eszta nem akarja visszaadni a képet — mondá elbúsultan.

— Azt mindjárt gondoltam. De te is természetesnek találhatod a megtagadó választ. Az a kép a gúnyolódó szatíra. Amíg az ő szobájában áll, addig csak azok láthatják meg, akik intimesei; de ha egyszer kiadja a kezéből, akkor közszemlére kerülhet, s ez ellen reagálhat a kedélye az érdekeltnek.

— Hát akkor mást fogok tőle kérni. Azt, hogy engedje nekem magát az arcot kivágni ebből a képből, s aztán a többi részét ennek a cudar mázolásnak dobjuk a tűzbe.

— Kísértsd meg, Bandikám.

Másnap a telefon membránja egész délelőtt zúgott, rezgett.

Ebéd után megint utánam jött Bandi az írószobámba, haia még kuszáltabban csüngött a homlokára, mint máskor.

— Hasztalan minden kérés, kunyorálás. Eszta nem akar megválni attól az infámis képtől. Azt mondja, hogy az rá nézve talizmán. Hát legyen az. Hiszen nem is bűnbánatból kérem én azt vissza, hanem művészi ambícióból. Engem sért az, hogy ilyen iromba képet festettem, hánydel-vesdel munkában.

Hiszen tudok én mást is. Mármost hát arra kérlek, hogy engedd meg, hadd fessek én le Eszta arcképét úgy, ahogy őt azon a fényes ünnepélyen láttam mint Stellát. Majd megmutatom aztán, hogy mit tudok!

(Megmutatod, hogy mit tudsz? Értem én azt, fiacskám. Mikor egy naturalista festő, aki eddig abban kereste minden sikerét, hogy a mindennapit, a közönségest a maga szennyes, rongyos mivoltában adja vissza, a szépet eltorzítsa, a kifejezéseket túlozza, az ihletet földi indulattá változtassa; mikor ugyanez a minden magasztost letréfáló festő előáll egy eszményi alakot megteremteni, melyben a technikája eltitkolt remekléssel megdicsőít egy kivételes asszonyi teremtet! Tudom ám én, hogy mi ennek a neve! — Ez a legelevenebb szerelemvallomás az ecsettel. — Aztán az ilyen képhez heteker. keresztül kell együtt ülni — egyedül — a művésznek és a mintának.)

— Nekem semmi ellenvetésem — mondtam Bandinak —, ha Eszta beleegyezik.

Olyan forró volt a keze, mikor a kezemet megszorította a szavam után. Aztán megint nem láttam egész nap.

Esztának nem szóltam semmit Bandi kívánságáról.

Ő igyekezett jókedvet mutatni: beszélt Bandiról; annak a párizsi bohókás kalandjairól, miket neki elmondott. Én vettem észre a szándékot. A vitatott festményről nem szólt semmit. Én sem hoztam neki elő.

A következő napra kíváncsi voltam. Valami fázó didergés vett elő. Éreztem, hogy válság előtt állok. Ha Eszta beleegyezik Bandi ajánlatába, akkor rám nézve el van veszve.

Nem tudtam leülni a festőállványomhoz, amint a telefont rezegni, dödörögni hallottam. Ez a találmány annyira tökéletesítve volt már, hogy a hangosabb szavak kivehetők voltak a kagylók fülhöz szorítása nélkül is.

.. És miért ne volna szabad nekem kihallgatnom, hogy mit beszélnek az én nőm szobájában?

Azt mondtam az elébb: „pfuj! Egy férj, aki a felesége után hallgatódzik!” — Igaz! pfuj! Piruljon ön maga előtt.

De hiszen nincsen tükör a szobámban: nem láthatom meg, ha elpirultam.

Valami veszedelmes ösztön kényszerített rá. Olyan volt az, mint a szédítő vágy a mélységbe letekintőnek a halálos leugrásra.

Eh, hisz senki sem tudja meg!

Erőt vettem a szívem dobogásán, odaléptem a telefonhoz, fülemhez tartottam a kagylót.

A nőm hangjára ismertem.

— Ismétlem önnek, hogy ha kedves ön előtt az életem, a lelkem üdve, akkor hagyjon el örökre.

A férfihang így szólt:

— Akkor én lövöm magamat föbe.

Megint a nő beszélt.

— Az mindig gyávaság. Mikor az erősebb megszabadítja magát erőszakosan a fájdalmainak, s azokkal is a gyöngébbet tetézi.

— Hát mit tegyek?

— Megmondom. Akinak jelleme van, az rabja a becsületének — mártírja a szívének.

Többet nem hallgattam.

„Mártírjai a szívnek! rabjai a becsületnek!”

Ha az ítéletnap i trombitaszó harsogta volna a fülemben: „el van ítélve!” nem sújtott volna úgy le, mint ez a mondas. Íme, itt állok két lángoló szív közé tolakodva, mint egy felmelegíthetetlen kőbálvány.

Jól van.

Előkeresem a bécsi protomedikus receptét a mirenyecsepekről; elkészíttetem azokat a főváros valamennyi gyógyszerárában. Ez csak elég lesz?

Aztán ne legyenek szívek mártírjai többé.

UTÓSZÓ

Kedves Barátnőm!

Íme leírtam önnek mind a négyféle változatát annak a sorsnak, amit magára idézhet az „öreg” ember, aki nem akar „vén” ember lenni.

Válassza ön ki, hogy melyiket találja ajánlatosabbnak.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

AkH	az akadémiai helyesírási szabályzat (<i>A magyar helyesírás szabályai</i> 10. kiadás Bp. 1966.)
BpN	Budapesti Napló
1900	az <i>Öreg ember nem vén ember</i> első kiadás
Feszty—Ijjas	Feszty Mária—Ijjas Antal: <i>Feszty Árpád élete és művészete</i> Bp. é. n.
HhM	Jókai Mór Hátrahagyott Művei 1—10. k. Bp. 1912.
HTSz	<i>Helyesírási Tanácsadó Szótár</i> Bp. 1970.
jav!	javítottuk!
JKK	a jelen kritikai kiadás. A rövidítés után következő sorszám (pl. JKK 38. k.) a <i>regények ciklusába</i> tartozó kötetet jelöl. Egyéb ciklusoknál más jelölést alkalmazunk (pl. JCB). Pusztán szám: főszövegünk lapszáma
K	a kézirat
MBiblSz	Magyar Bibliofil Szemle
MH	Magyar Hírlap
MKrk	Mikszáth Kálmán összes műveinek most folyó kritikai kiadása
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. 1—100. k. Bp. 1894—98.
PH	Pesti Hírlap
sh.	sajtóhiba
Tábori	Tábori Kornél: <i>Jókai regénye</i> Bp. é. n. [1925.]
Váli Mari	Váli Mari: <i>Emlékeim Jókai Mórról</i> Bp. 1955.
VU	Vasárnapi Újság
< >	a kéziratból a szerző által törölt szöveg
[]	a sajtó alá rendező kiegészítése

Az *Öreg ember nem vén ember* autográf kéziratának háromnegyed részét az MTA kéziratára őrzi. Jelzete: Régi s újabb írók 4-r. 268. sz. *A szlv mártírtjai* címet viselő rész létezéséről nincs tudomásunk, az ismertebb gyűjtemények nyilvántartásában nem szerepel.

A bekötött kézirat belső címdalára utólagosan bejegyezték a regény címét és szerzőjét, majd alá a következő szöveget: „Bőrkötés: Módy Gyuláné úrnőnek a Magyar Hírlap — felírással.”

A kéziratföredéket a *Növedéknapló* adatai szerint (1926/61. sz.) 1926 májusában vásárolta az MTA kéziratára 3 millió koronáért. (Inflációs koronáról lévén szó — még ez évben bevezették a pengőt — viszonyítás-becslés alapján 2—3000 forintnyi összegnek felel meg.)

A 220 lapnyi kézirat, amely Jókai eredeti számozása következtében 4 egységre tagozódik a következő szöveget tartalmazza:

1. Az előszó és az *Eglantine* c. rész 1—61. (5—52.)
2. A *Coronilla* c. rész a *Vagy a tenyeret, vagy a kezét!* c. fejezettel bezárólag 1—28. (53—74.)
3. A *Másodvirágzás* c. fejezettől a *Coronilla* c. rész végéig 1—47. (75—110.)
4. A *Gyász-orgiák* c. rész 1—85. (111—178.)

A kéziratot a könyvtári feldolgozó munka során egységes számozással látták el, a ceruzával írt számozás a 62-től a 220. lapig, a K végéig tart. A könyvkötő munka során egy lapot (153 : 7—153 : 27 „Mikor az orgonafák nyílnak...” kezdetű mondatból a „De hát szép halál mind a kettő.” mondatig bezárólag) idegen helyre kötöttek, oly módon, hogy az első egység 53. lapja után befűzték a 4. egység két 53-as számozású lapjának egyikét.

A jóminőségű — ún. miniszterpapírból vágott — lapok mérete 17×21 cm, átlagosan 25—28 lila tintával írt sort tartalmaznak, hátlapjuk üres.

Az autográf kéziratban viszonylag sok a javítás, törlés. Feloldásuk szinte minden esetben sikerrel járt. Tartalmuk hasznos adatként

szolgálhat egy, az öreg Jókai alkotásmódját vizsgáló elemzéshez. Csak egy-egy vonására utalunk itt!

Jókai már fogalmazás közben tömörségre törekedett, még a mondat befejezése előtt törölte a bonyolultabb formákat; ökonomikusan elvágta a kitérőket, pl. <Hisz Londonnak a nagyságát> (79 : 18), <A megoperált páciensnek> (126 : 11); és hogy miként születtek tolla alatt a játékos-humoros szóalakok, arra beszédes bizonyíték az *areopa*_g*vidnok* alak (38 : 22).

Az elsődlegesnek vehető (lila tintás) javításokon kívül még háromféle módosítás fedezhető fel a kéziratban. Jókai kezétől származó fekete és piros ceruzás kisebb javítások, betoldások; a nyomdai munka során szerkesztőtől, szedőtől eredő érélyes, kék ironos, főleg a fejezet számozás kiigazítását, a szöveg tagolását szolgáló jelölések, ez utóbbiak a kéziratlapok hátlapján is láthatók. A kézirat szépítgetését célzó rádírozgatások a fenti javítások egy részét eltüntették, így egyes pontokon a K-tal szemben ma az MH tartalmazza a teljesebb szöveget.

Mivel a K fejezet beosztása a kiadások során módosult, egy összehasonlító táblázatban képet adunk a mű eredeti tagolásáról. Ehhez viszonyítva az MH és az 1900 is kisebb-nagyobb eltérésekre.

K	MH	1900
---	----	------

(1—6. lap) E l ő s z ó

Első képzelt regény: Eglantine

I.	(6—9. lap)	I.	I.
II.	10. lap hiányzik	II.	II.
III.	(11—14.)	III.	III.
IV.	(14—21.)	IV.	IV.
V.	(21—24.)	V.	V.
VI.	(25—31.)	VI.	VI.
<IV.>	VI. (31—37.)	VII. }	VII.
<V.>	VII. (37—39.)	(?) }	
VI.	VIII. (40—42.)		
34 : 17-től			
<VII.>	IX. (43—56.)	IX.	VIII.
<VIII.>	X. (57—61.)	X.	IX.

K, MH		1900
I.	<i>Monumentális építmények</i> (1—4. lap)	Tíz fejezet, számozás nélkül, a fejezetcímek K- és MH- ével azono- sak.
II.	<i>Attila srja</i> (5—13.)	
III.	<i>Az ismeretlen frás</i> (14—16.)	
V.	<i>Serafino</i> (17—20.)	
VI.	<i>A megfejtett frás</i> (21—26.)	
VII.	<i>Vagy a tenyeret, vagy a kezét!</i> (27—28.)	
—	<i>Másodvirágzás</i> (1—6.)	
X.	<i>A nagy Karszt-csatorna</i> (7—12.)	
XII.	<i>Párbaj egy halottal</i> (13—25.)	
XIV.	<i>A végtelen vég</i> (26—47.)	

Gyász-orgidk: Diadalma

K	MH	1900
I.	I.	
II.	II.	
III.	III.	

K	MH	1900
IV. <i>A tündérkirdlynő</i> (22—36.)	IV.	Kilenc fejezet, számozás nélkül. A fejezetcímek azo- nosak a kéziratéval.
V. <i>Ami ok az öngyilkosságra</i> (37—49.)	V.	
VII. <i>Oh giuventu! — Autumno della vita!</i> (50—52.)	VII.	
IX. <i>Játék a földfelettiakkal és a földalattiakkal</i> (53—65.)		
X. <i>Ha Theseus visszatért volna</i> (66—77.)		
XI. <i>Aláfelé</i> (78—85.)	XI.	

A szív mártírjai: Stella

K	MH	1900
	I.	I.
	II.	II.
	III.	III.
	IV.	IV.
	VII.	{ V.
		{ VI.
	XI.	VII.
	XII. 223 : 1 - } től	
	XIII.	VIII.
	XIV.	IX.
	XV.	X.

mutat mind a jelölés módszereiben, pontosságában, mind pedig a fejezet határokban, ami abból adódhat, hogy Jókai egyszerre több fejezetnyi, több közleményre is elegendő anyagot adhatott le és

csupán a cselekményre ügyelt, a fejezetek számozását el-eltévesztette. A lapszerkesztők javíttgattak ezen, de nem sok sikerrel. Végül az első kötetkiadás szüntette meg a következtelenségeket, kiadásunk ezt a beosztást és jelölési rendszert tartotta meg.

A táblázatban a római számozás a fejezeteket, a zárójeles szám a K-lapok eredeti számozását jelöli.

HÍRLAPI KÖZLÉSEK

Az MH 1897. szept. 28-i száma közli olvasóival, hogy: „Jókai Mór [...] a Magyar Hírlap rendes munkatársainak sorába lépett és a jövő hó elsejével meg is kezdi munkásságát.” Itt közlik híres cikkét, a *Solitudót* (1897. okt. 1.), és egy hét múlva már új regényt ígér a lap: Jókaitól „a legközelebbi időben egy egész eredeti és fölöttébb meglepő tárgyú tárcaciklust és aztán új regényt lesz módunkban közreadni.” (1897. okt. 6.)

A hír hétről hétre megismétlődik, de a regény késik. 1898. januárjában újabb ígéretések következnek: „Jókai Mórral kapcsolatban még egy kedves újságot mondhatunk. Azt, hogy a mi nagy frónk a Magyar Hírlap számára új, eredeti, rendkívül érdekes regényt ír, amelyet már a legközelebb közlünk is.” (1898. jan. 16., 17.)

Végül 1898. január 30-án kerül a Magyar Hírlap olvasói kezébe a regény első részlete és 1899. február 10-ig, összesen 104 folytatásban a teljes regényt közreadják. (VIII. évf. 30. sz.—IX. évf. 41. sz.) A közlés nem folyamatos, a *Gyász-orgiák* c. rész előtt fél évig (1898. ápr. 7—okt. 2.), *A szív mártírjai* c. rész előtt pedig két hónapig (1898. nov. 4—1899. jan. 1.) szünetel. Mind a négy résznél újra kezdődik a számozás, néhányszor el is tévesztik. A sajtó sorszámainak a második helyen, zárójelben közöljük.

Az egyes közlemények végét Jókai maga jelölte meg a K-ban, ezt figyelembe is vették a folyóirat-közlés folyamán a *Coronilla* c. rész utolsó fejezetének (*A végtelen vég*) kivételével, amelyet Jókai szándékával ellentétben 9 rövidebb folytatásban közöltek.

Az MH az alábbi részletezés szerint közli a regényt:

1. (1.) 1898. jan. 30. 30. sz. 1—2. Az *Előszó* c. rész végig.
2. (2.) febr. 1. 32. sz. 1—2. Az *Eglantine* c. rész I. fejezete végig.
3. (3.) febr. 2. 33. sz. 1—2. A II. fejezet a „Félek? Mitől?” kezd. bekezdésig.
4. (4.) febr. 4. 35. sz. 1—2. A II. fejezet az említett résztől végig és a III. fejezet „S minők azok a föltételek? — kérdezém.” kezd. bekezdésig.

5. (5.) febr. 5. 36. sz. 1—2. A III. fejezet az említett résztől „Nem tudom, nem jelent-e meg az arcomon . . .” kezd. bekezdésig.
6. (6.) febr. 6. 37. sz. 1—2. A III. fejezet az említett résztől végig és a teljes IV. fejezet.
7. (7.) febr. 8. 39. sz. 1—2. Az V. fejezet a „Hát még aztán a nagy földbirtok!” kezd. bekezdésig.
8. (8.) febr. 9. 40. sz. 1—2. Az V. fejezet az említett résztől az „Ennyit láttam jónak a földesúri . . .” kezd. mondatig.
9. (8.) febr. 10. 41. sz. 1—2. Az V. fejezet utolsó mondata és a VI. fejezet az „Úgy van az ember a talánymegoldással . . .” kezd. bekezdésig.
10. (9.) febr. 11. 42. sz. 1—2. A VI. fejezet az említett résztől az „Ez pedig hetenkint egyszer előfordult.” kezd. mondatig.
11. (10.) febr. 12. 43. sz. 1—2. A VI. fejezet az említett résztől végig és a VII. fejezet „Eglantine flegmatikus temperamentumú . . .” kezd. bekezdésig.
12. (11.) febr. 13. 44. sz. 1—2. A VII. fejezet az említett résztől végig.
13. (12.) febr. 15. 46. sz. 1—2. A VIII. fejezet „No de most már nem vethetek semmit fiacskámnak a szemére” kezd. bekezdésig.
14. (13.) febr. 16. 47. sz. 1—2. A VIII. fejezet az említett résztől a „Hát akkor mi az oka az elbúsulásának?” kezd. bekezdésig.
15. (14.) febr. 17. 48. sz. 1—2. A VIII. fejezet az említett résztől „Az abbé mégsem tárgított.” kezd. bekezdésig.
16. (15.) febr. 18. 49. sz. 1—2. Az említett résztől a VIII. fejezet „Ennek bizony én voltam a közvetlen okozója.” kezd. bekezdésig.
17. (16.) febr. 19. 50. sz. 1—2. A VIII. fejezet az említett résztől végig és a IX. fejezet az „Igazán nagy szükségét érezte a lelkem. . .” kezd. bekezdésig.
18. (17.) febr. 20. 51. sz. 1—2. A IX. fejezet az említett résztől végig.
19. (1.) febr. 27. 58. sz. 1—2. A *Második képzelt regény (Coronilla) Monumentális építmények* c. fejezete végig.
20. (2.) márc. 1. 60. sz. 1—2. *Attila sírja* c. fejezet a „Kénytelen voltam a modern technika . . .” kezd. bekezdésig.
21. (3.) márc. 2. 61. sz. 1—2. *Az Attila sírja* c. fejezet az említett résztől „A mauzóleum kupolaterme tele volt . . .” kezd. bekezdésig.
22. (4.) márc. 3. 62. sz. 1—2. *Az Attila sírja* c. fejezet az említett résztől végig.
23. (5.) márc. 4. 63. sz. 1—2. *Az ismeretlen írás* c. fejezet végig.

24. (6.) márc. 5. 64. sz. 1—2. A *Szerafino* c. fejezet a „De hát a Karszt áttörése?” kezd. bekezdésig.
25. (7.) márc. 6. 65. sz. 1—2. A *Szerafino* c. fejezet az említett résztől végig és A *megfejtett Írás* c. fejezet a „Miss Coronilla, nem is e világból való . . .” kezd. bekezdésig.
26. (8.) márc. 8. 67. sz. 1—2. A *megfejtett Írás* c. fejezet az említett résztől végig.
27. (9.) márc. 9. 68. sz. 1. A *Vagy a tenyeret, vagy a kezét!* c. fejezet végig.
28. (10.) márc. 18. 77. sz. 1—2. A *Másodvirágzás* c. fejezet a „Tíz hónap múlva ott volt a házunkon a golya.” kezd. mondatig.
29. (11.) márc. 19. 78. sz. 1—2. A *Másodvirágzás* c. fejezet az említett résztől végig.
30. (12.) márc. 20. 79. sz. 1—2. A *nagy Karszt-csatorna* c. fejezet az „Egyszer aztán, mikor már a hatodik esztendejét járta . . .” kezd. bekezdésig.
31. (13.) márc. 22. 81. sz. 1—2. A *nagy Karszt-csatorna* c. fejezet az említett résztől végig és a *Párbaj egy halottal* c. fejezet az „Én azonban a saját lakosztályomból . . .” kezd. bekezdésig.
32. (14.) márc. 23. 82. sz. 1—2. A *Párbaj egy halottal* c. fejezet az említett résztől a „A vér a fejembe ment:” kezd. bekezdésig.
33. (15.) márc. 24. 83. sz. 1—2. A *Párbaj egy halottal* c. fejezet az említett résztől a „Végre megálltunk egy kapu előtt.” kezd. bekezdésig.
34. (16.) márc. 25. 84. sz. 1—2. A *Párbaj egy halottal* c. fejezet az említett résztől végig.
35. (17.) márc. 26. 85. sz. 1—2. A *végtelen vég* c. fejezet a „Hanem hát az már az emberi természetben van . . .” kezd. bekezdésig.
36. (18.) márc. 27. 86. sz. 1—2. A *végtelen vég* c. fejezet az említett résztől az „Innen kiszökni nem elég, . . .” kezd. bekezdésig.
37. (19.) márc. 29. 88. sz. 1. A *végtelen vég* c. fejezet az említett résztől „Azt kikötöttem magamnak, . . .” kezd. bekezdésig.
38. (20.) márc. 30. 89. sz. 1. A *végtelen vég* c. fejezet az említett résztől a „Senki sem ismert rám.” kezd. bekezdésig.
39. (21.) márc. 31. 90. sz. 1. A *végtelen vég* c. fejezet az említett résztől „De aztán találtam még valami mást is:” kezd. bekezdésig.
40. (22.) ápr. 1. 91. sz. 1. A *végtelen vég* c. fejezet az említett résztől

- „A pokol háromfejű Cerberusa osztozott ezen a pénzen.” kezd. bekezdésig.
41. (23.) ápr. 3. 93. sz. 1. *A végtelen vég* c. fejezet az említett résztől a „Hát az a sok külföldi ellensége a magyarnak!” kezd. bekezdésig.
42. (24.) ápr. 5. 95. sz. 1. *A végtelen vég* c. fejezet az említett résztől „A végén aztán ellenem fordult a füzet írójának teljes haragja.” kezd. bekezdésig.
43. (25.) ápr. 6. 96. sz. 1. *A végtelen vég* c. fejezet az említett résztől végig.
44. (1.) okt. 2. 272. sz. 1—2. *A Gyász-orgidk* c. rész *Naiades noyées* c. fejezete a „Már az ezeréves jubiláris korszakban volt . . .” kezd. bekezdésig.
45. (2.) okt. 3. 273. sz. 1—2. *A Naiades noyées* c. fejezet az említett résztől „Az öngyilkosságnak ezt a nemét többnyire fiatal leányok választják.” kezd. bekezdésig.
46. (3.) okt. 4. 274. sz. 1—2. *A Naiades noyées* c. fejezet az említett résztől végig és *A paradicsom és a pokol* c. fejezet „A pálmakert volt ennek a diadalnak legfényesebb tanúbizonysága.” kezd. mondatig.
47. (4.) okt. 5. 275. sz. 1—2. *A paradicsom és a pokol* c. fejezet az említett résztől a „S e paradicsomnak nincs se Ádámja, se kígyója.” kezd. bekezdésig.
48. (5.) okt. 6. 276. sz. 1—2. *A paradicsom és a pokol* c. fejezet az említett résztől „A hamvakat aztán összesöpörték egy majolika vederbe, . . .” kezd. bekezdésig.
49. (6.) okt. 7. 277. sz. 1—2. *A paradicsom és a pokol* c. fejezet az említett résztől végig és a *Másféle bolondságról* c. fejezet az „Észak-Amerikában a legnagyobb tökélyre van fejlődve . . .” kezd. bekezdésig.
50. (7.) okt. 8. 278. sz. 1—2. *A Másféle bolondságról* c. fejezet az említett résztől végig.
51. (8.) okt. 9. 279. sz. 1—2. *A tündérkirdlynő* c. fejezet a „Nem hasonlított a vízbefúlt halotthoz.” kezd. bekezdésig.
52. (9.) okt. 11. 281. sz. 1—2. *A tündérkirdlynő* c. fejezet az említett résztől az „Én mindezt végignézttem.” kezd. bekezdésig.
53. (10.) okt. 12. 282. sz. 1—2. *A tündérkirdlynő* c. fejezet az említett résztől a „Hátha ezt a kúrát meg lehetne ismételni?” kezd. bekezdésig.
54. (11.) okt. 13. 283. sz. 1—2. *A tündérkirdlynő* c. fejezet az említett résztől az „Egészen közönyös arcot csináltam hozzá.” kezd. bekezdésig.

55. (12.) okt. 14. 284. sz. 1—2. *A tündérkirdlynő* c. fejezet az említett résztől végig és az *Ami ok az öngyilkosságra* c. fejezet a „Miután a nevemet tudja ön, . . .” kezd. bekezdésig.
56. (13.) okt. 15. 285. sz. 1—2. *Ami ok az öngyilkosságra* c. fejezet az említett résztől a „Tehát az első pohár lacrimae Christi után . . .” kezd. bekezdésig.
57. (14.) okt. 16. 286. sz. 1—2. *Ami ok az öngyilkosságra* c. fejezet az említett résztől „Az egész életem meg volt rontva.” kezd. bekezdésig.
58. (15.) okt. 18. 288. sz. 1—2. *Ami ok az öngyilkosságra* c. fejezet az említett résztől a „Hét nap múlva a kis doktor felnyitotta fejéről a bezáró sisakot, . . .” kezd. bekezdésig.
59. (16.) okt. 19. 289. sz. 1—2. *Ami ok az öngyilkosságra* c. fejezet az említett résztől végig.
60. (17.) okt. 20. 290. sz. 1—2. *Oh Gioventù! — Autunno della vita!* c. fejezet.
61. (18.) okt. 21. 291. sz. 1—2. *Játék a föld felettiakkal és föld alattiakkal* c. fejezet „A híres zenetanár Francesco di Feo tanítványai közt volt egy . . .” kezd. bekezdésig.
62. (19.) okt. 22. 292. sz. 1—2. *Játék a föld felettiakkal és föld alattiakkal* c. fejezet az említett résztől „Az utolsó orgonaszó is elhangzott odafenn a kupolás teremben:” kezd. bekezdésig.
63. (20.) okt. 23. 293. sz. 1—2. *Játék a föld felettiakkal és föld alattiakkal* c. fejezet az említett résztől „A föld alatti játékok után következtek a föld felettiak;” kezd. bekezdésig.
64. (21.) okt. 25. 295. sz. 1—2. *Játék a föld felettiakkal és föld alattiakkal* c. fejezet az említett résztől végig.
65. (22.) okt. 26. 296. sz. 1—2. *Ha Theseus visszatért volna* c. fejezet az „Érzi ezt a hideg szélfuvallatát a nagyközönség arculatának, . . .” kezd. bekezdésig.
66. (23.) okt. 27. 297. sz. 1—2. *Ha Theseus visszatért volna* c. fejezet az említett résztől a „Már ez a sajátságos zsuzsu is megdöbbsentett.” kezd. bekezdésig.
67. (24.) okt. 28. 298. sz. 1—2. *Ha Theseus visszatért volna* c. fejezet az említett résztől a „Megtörtént, amitől félttem.” kezd. bekezdésig.
68. (25.) okt. 29. 299. sz. 1—2. *Ha Theseus visszatért volna* c. fejezet az említett résztől végig.
69. (26.) okt. 30. 300. sz. 1—2. *Az Aldféle* c. fejezet „A hirhedett orvos csak a szemembe nézett, . . .” kezd. bekezdésig.
70. (27.) nov. 1. 302. sz. 1—2. *Az Aldféle* c. fejezet az említett résztől

a „Mindennap tanácskozást tartottak fölöttem az orvosok.” kezd. bekezdésig.

71. (28.) nov. 3. 304. sz. 1—2. Az *Aláfelé* c. fejezet az említett résztől végig.
72. (?) 1899. jan. 1. 1. sz. 1—2. A *szlv mártírljai (Stella)* c. rész I. fejezete végig és a II. fejezet „Szigorú voltam akár csak Doré Gusztáv, . . .” kezd. bekezdésig.
73. (2.) jan. 3. 3. sz. 1—2. A II. fejezet az említett résztől a „Miért ne foglalhatnák el hát a nők . . .” kezd. bekezdésig.
74. (3.) jan. 4. 4. sz. 1—2. A II. fejezet az említett résztől végig és a III. fejezet a „Nevetségessé, sőt szánalmassá lehet minden ember, . . .” kezd. bekezdésig.
75. (4.) jan. 5. 5. sz. 1—2. A III. fejezet az említett résztől végig és a IV. fejezet „Azóta négy esztendő múlt el.” kezd. bekezdésig.
76. (5.) jan. 6. 6. sz. 1—2. A IV. fejezet az említett résztől az „Idő jártával a siker is bekövetkezett . . .” kezd. bekezdésig.
77. (6.) jan. 8. 8. sz. 1—2. A IV. fejezet az említett résztől az „Ebből aztán mindent megtudtam.” kezd. bekezdésig.
78. (7.) jan. 10. 10. sz. 1—2. A IV. fejezet az említett résztől „A fiú büszkén kapta föl a fejét.” kezd. bekezdésig.
79. (8.) jan. 11. 11. sz. 1—2. A IV. fejezet az említett résztől „Ámint a lány becsukta maga után az ajtót, . . .” kezd. bekezdésig.
80. (9.) jan. 12. 12. sz. 1—2. A IV. fejezet az említett résztől „A pajkos kölyöktől különben is . . .” kezd. bekezdésig.
81. (10.) jan. 13. 13. sz. 1—2. A IV. fejezet az említett résztől „Még most is elfulladt a szava, mikor ezt elmondta.” kezd. bekezdésig.
82. (11.) jan. 14. 14. sz. 1—2. A IV. fejezet az említett résztől az „Ez okozza az egész abnormis állapotot, — . . .” kezd. bekezdésig.
83. (12.) jan. 15. 15. sz. 1—2. A IV. fejezet az említett résztől végig és az V. fejezet a „No ennek meg kell lenni.” kezd. bekezdésig.
84. (13.) jan. 17. 17. sz. 1—2. Az V. fejezet az említett résztől a „Később azt is megtudtam, . . .” kezd. bekezdésig.
85. (14.) jan. 18. 18. sz. 1—2. Az V. fejezet az említett résztől „Az ápolónő, látva a beállt szenvedésemet, . . .” kezd. bekezdésig.
86. (15.) jan. 19. 19. sz. 1—2. Az V. fejezet az említett résztől végig.
87. (16.) jan. 20. 20. sz. 1—2. A VI. fejezet az „Ebben az isteni

- levegőben egyszerre más embernek éreztem magamat: . . .” kezd. bekezdésig.
88. (17.) jan. 21. 21. sz. 1—2. A VI. fejezet az említett résztől az „Úgy jóllaktam, mint a gyallai vőlegény!” kezd. bekezdésig.
89. (18.) jan. 22. 22. sz. 1—2. A VI. fejezet az említett résztől az „Ez az Eldorádó, ahol minden szabad.” kezd. bekezdésig.
90. (19.) jan. 24. 24. sz. 1—2. A VI. fejezet az említett résztől végig és a VII. fejezet „A patológiai Erinys körmeinek a nyomma . . .” kezd. bekezdésig.
91. (20.) jan. 25. 25. sz. 1—2. A VII. fejezet az említett résztől „A hála is nagy kerítő.” kezd. mondatig.
92. (21.) jan. 26. 26. sz. 1—2. A VII. fejezet az említett résztől a „Hát nem szeret ön már engem?” kezd. bekezdésig.
93. (22.) jan. 27. 27. sz. 1—2. A VII. fejezet az említett résztől végig.
94. (23.) jan. 28. 28. sz. 1—2. A VIII. fejezet a „Hisz a páros életnek a gyönyörei . . .” kezd. bekezdésig.
95. (24.) jan. 29. 29. sz. 2—3. A VIII. fejezet az említett résztől az „Attól aztán egészen el volt ragadtatva.” kezd. bekezdésig.
96. (26.) jan. 31. 31. sz. 1—2. A VIII. fejezet az említett résztől végig.
97. (27.) febr. 1. 32. sz. 1—2. A IX. fejezet a „Nem biz az!” kezd. bekezdésig.
98. (28.) febr. 2. 33. sz. 2—3. A IX. fejezet az említett résztől az „Én ráadtam a fekete burnuszát.” kezd. bekezdésig.
99. (29.) febr. 4. 35. sz. 1—2. A IX. fejezet az említett résztől a „S mikor vége volt a dalnak, . . .” kezd. bekezdésig.
100. (30.) febr. 5. 36. sz. 1—2. A IX. fejezet az említett résztől „A végzetes szó ki volt mondva.” kezd. bekezdésig.
101. (31.) febr. 7. 38. sz. 1. A IX. fejezet az említett résztől „Amint Esztával találkoztam, . . .” kezd. bekezdésig.
102. (32.) febr. 8. 39. sz. 1. A IX. fejezet az említett résztől végig és a X. fejezet az „Én egyszer valamikor egy genre-képet küldtem neked, . . .” kezd. bekezdésig.
103. (33.) febr. 9. 40. sz. 1. A IX. fejezet az említett résztől a „Nekem semmi ellenvetésem — mondtam Bandinak — . . .” kezd. bekezdésig.
104. (34.) febr. 10. 41. sz. 1. A IX. fejezet az említett résztől végig és a teljes *Utószó*.

★

Már a fenti részleteket is nagy érdeklődéssel fogadta a közönség a városban terjedő hírek hatására (Jókai nőülni készül!), de az érdek-

lődés megkétszereződött, amint a titok kipattant: a 74 éves Jókai szeptember 16-án házasságot kötött egy húszéves színésznővel.

A Budapesti Napló már 1899. szept. 17-i számában „külön tudósító” útján számol be a szenzációs esemény körülményeiről: miként készítette elő Jókai az esküvőt, kik voltak a tanúk, még az anyakönyvi bejegyzést is közli. Lényegében a fentieket ismétli meg a Vasárnapi Újság 1899. szept. 24-i száma, de a többi lap is hírt ad róla, miként az MH 1899. szept. 23-i és a Fővárosi Lapok 1899. szept. 24-i *Öreg ember nem vén ember* címet viselő cikkei, amelyekben összefonódnak a házassági híradások a regénnyel kapcsolatos utalásokkal, megjegyzésekkel; az utóbbiakkal kötetünk irodalom-fejezete foglalkozik.

Most már mindenkit érdekel, hogy Jókai mindezt miként jövendölte meg — és a sajtó „enged” a közönség óhajának.

Mivel a szakirodalomban már Mikszáth megjegyzése („némely újságok újra lenyomtatják” MKrk 19. k. 172.), továbbá az ehhez fűzött jegyzet is (i. m. 250.) félrevezető, meg kell jegyeznünk, hogy tudomásunk szerint a regényt teljes terjedelmében csupán egyetlen lap — az Új Idők — nyomtatta ki újra, a többi lap csak részleteket közölt.

Elsőként a Budapesti Napló 1899. szept. 17-i, vasárnapi számában (a már említett cikk végén) ad 25 sornyi ízelítőt a *Másodvirágzás* című fejezetből (*Coronilla* c. rész). Majd a következő vasárnapi számban (1899. szept. 24.) *Nászutazás — valóságdát vált regény* címmel *A szűv mártírjaiból* ad egy fejezetnyit, ezzel be is fejezve a regény közlését. (Érdekességgé megjegyezzük, hogy a BpN hamarosan elkezdte az *Öreg asszony nem vén asszony* közlését — Gerolamo Rovetta regénye —, amely áthajlik 1899 végéről 1900 első hónapjaira is.)

Másodszorra az MH sem sokkal többet közöl a regényből! Az 1899. szept. 23-i ismertetés az előszó kivonatolása alapján történik meg, majd a legszubjektívebbnek ítélt rész — *A szűv mártírjai* — keresztmetszetét adja mintegy két tárcányi terjedelemben.

Az Új Idők 1899. szept. 24-től 1899. dec. 24-ig (V. évf. 39 — 52. sz.) 14 terjedelmes folytatásban, hétről hétre közli a regényt. Csak egy kivonatos részletezést közlünk; a fejezetek félbeszakítását tört formájában jelöljük (pl. V/a—VI./b).

1. 1899. szept. 24. *Előszó*

2. 1899. okt. 1. *Eglantine* c. rész I—V./a

3. 1899. okt. 6. V/b—VIII./a

4. 1899. okt. 15. VIII/b—IX., *Coronilla* c. rész I—2./a

5. 1899. okt. 22. 2/b—7./a

6. 1899. okt. 29. 7/b—9./a

7. 1899. nov. 5. 9/b—10., *Gyász-orgiák* c. rész I—2./a

8. 1899. nov. 12. 2/b—4./a
9. 1899. nov. 19. 4/b—7./a
10. 1899. nov. 26. 7/b—8./a
11. 1899. dec. 3. 8/b—9., *A szlv mártírjai* c. rész I.—IV./a
12. 1899. dec. 10. IV/b—VI./a
13. 1899. dec. 17. VI/b—VIII./a
14. 1899. dec. 24. VIII/b—X., *Utószó*

KÖTETKIADÁSOK

A regény első kötetkiadását 1900-as évszámmal jelölték, de már korábban, 1899 szeptemberében megjelent. A BpN tudósítója az 1899. szept. 17-i számban Jókai házasságáról írva a regény kiadásának szerencsés időzítéséről is szót ejt, ugyanis a kiadó a regényt a hét végére ígéri.

A következő vasárnapi számban (BpN 1899. szept. 24.) már a frissen megjelent regényből idéz a lap, ezzel egybehangzó az MH (1899. szept. 24-i sz.) új könyvek rovatának híradása a regény megjelenéséről. Mivel 24-e vasárnapra esett, így a regény valóban a hét végén, 1899. szept. 22—23-án jelenhetett meg.

Az irodalomban a téves évszám (1900.) rögzítődött.

- I. a) *Öreg ember nem vén ember*. Képzelt regény négy részben. Bp. 1900. [1899.] Révai Testvérek 245 l.
b) 2. kiad. 1900.
Címlapkiadás.
- II. Bp. É.n. [1903.] Lampel Róbert kiadása 280 l. | Magyar Könyvtár Szerk.: Radó Antal 341—343. |
- III. Bp. 1912. Révai Testvérek 244 l. | Jókai Mór hátrahagyott művei 3. |
- IV. Bp. 1932. Franklin—Révai 195 l. | Jókai Mór művei Centenárium kiadás 99.
- V. *De kár megvénülni — Öreg ember nem vén ember*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Nagy Miklós, Bornemissza László rajzaival. Bp. 1961. Szépirodalmi Kiadó 591 l. | Jókai Mór válogatott művei | — *A mű*: 309—548.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

A csillaggal jelzett kiadásokhoz nem tudtunk hozzájutni* adataikat az alábbi bibliográfiák alapján közöljük: Ferenczi Zoltán: *List of the works of Jókai translated into foreign languages*. MBibISz,

1925. * Radó György: *A magyar irodalom oroszul 1834—1939. A fordítások és a kritikai irodalom bibliográfiája* Bp. 1960. Kézirat **

Németül:

I. a) *Ein bejahrter Mann ist kein alter Mann*. Dr. Béla Diósy. Wien 1900. Spielhagen & Schurich 205 p.

b) Budapest 1900. Sachs & Pollák

Címlapkiadás.

A szlv mártírtjai c. részt mint önálló elbeszélést más művekkel együtt is kiadták.

II. a) *Märtyrer des Herzens und andere Geschichten*. Cäcilie Langsch. Leipzig [1900.] 103 p. (3—57.) Univ. Bibl. Nr. 4126.

b) *Märtyrer des Herzens — Zwei Frauen*. Ludwig Wechsler. Breslau 1901. Schlesische Verlags-Anstalt Buchdruckerei. 234 p. (5—195.)

* c) *Märtyrer des Herzens — Die ungleichen Geschwister*. Cäcilie Langsch. Berlin 1910. Fr. Schulze 80 p. Samml. berühmter ausländ. Schriftsteller Nr. 6.

Oroszul:

A szlv mártírtjai c. rész

** a) *Мученик сердца*. Пер. А. Муравьевой Спб..., 1903. Осипов 76 стр.

(A Zvezda c. lap ingyenes melléklete)

** b) ua. megjelent a Herald kiadónál is.

Az *Öreg ember* érlelődési korszakát meghatározó tényezőket Jókai a *Solitudó*-ban sorolja fel: „Én már kimaradtam a világból [...] Az asszonyom elment előre: helyette egy kis unokám maradt [...] ez is uralkodik; hozzászoktam az engedelmességhez [...] A politikai életből is kimaradtam. [...] Fiamuram, a művész tanulmányútra megy [...] asszonyleányom, kis unokám balatoni fürdőre [...] Egy ajtócsukás nem hallik a háznál. [...] Itt ülök ebben a mélységes csendben egyes-egyedül.” (MH 1897. okt. 1.) — Tények, amelyekből a magányos öregség fájdalma olvasható ki, de csak leszűkítve adják a korszak fő gondjait, hisz Jókai a nyilvánosságnak szánta e vallomását. Volt egyéb ok is, amely különlegesen válságossá tette ezt a korszakát — tágabban az 1890-es évekről van szó, amit a monográfiák *Jókai alkonya* címen szoktak feldolgozni —, amiről Jókai közvetlenül nem ír, ám meglehetősen tiszta képet alkothatunk róla Feszty Árpádné, Bródy Sándor és mások visszaemlékezései alapján.

Feszty Árpádné könyve, *A tegnap* tüneteket sorol: Jókai 65 éves fejjel aktkép-sorozatokat rendel külföldről; hogy „Az urak mind csodálkozva mesélték, mennyire megváltozott a modora; mindig nőkről beszél s borsos anekdoták mulattatják.” (i. m. 119.); hogy a legtermészetesebbnek tartott, a *legelfogadhatóbbnak* vélt út, a könnyű flört, a futó kaland Jókai nők iránti érdeklődésének fokozódása mellett sem jött létre: „[a nők] ügyetlenül csinálták mind. Túl nagy tisztelettel, hódolattal közeledtek feléje [...] Jókai] pedig szégyelte megkezdeni a flirtöt [...]” (i. m. 114.) *A tegnap* az okokra is kitér. Laborfalvi Róza betegeskedése, korai megöregedése Jókai házasesetének kiegyensúlyozatlanságához, a természetes szükségletek visszafojtása — Fesztyné a pezsgőspalack hasonlattal él — a későbbiek folyamán annál nagyobb érdeklődéshez, szinte kamaszos szerelemvágyhoz vezetett. Mindez az öregkori erotika címszón belül többször megemlítődött. (Pl. Bokor László részletes feldolgozása, JKK 62. k. 321–25.)

A figyelmes olvasó — miként Bródy Sándor is (vö. Jövendő,

1904. júl. 3.) — az öregkori művekben megszorodó orgiákból megérezhette Jókai öregkori gondjait. (Az *Öreg ember* mellett *A mi lengyelünkben is* — JKK 66. k. 406—11. —, de a korábbi művekben is pl. a *Fekete gyémántokban* — JKK 20. k. 144—48. —, az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* c. regényben — JKK 35. k. 128—144. — előszeretettel bocsátkozik bele az orgiák részletezésébe.)

Figyelemre méltó Sándor István fejtegetése *A lélekidomár* keletkezéstörténeti fejezetében: „*A lélekidomár* regényes történetét egyrészt az író szerelemvágyának rejtett lírája, másrészt ezzel összefüggésben egy új házasság lehetőségével kapcsolatos titkos reményei és aggodalmi színezik.” (JKK 51. k. 543.) Egy évtized múlva valós élményektől, reményektől felerősítve jelentkezik mindez az *Öreg ember* lapjain.

A regény kelendőségét, népszerűségét megjelenése idején az a vélekedés alapozta meg, hogy Jókai házassága előzményeit írja meg benne, ám a mű csak igen áttételesen ábrázolja ezeket a mozzanatokat. Az azonban nyilvánvaló, hogy életútjának fontos fordulatot tartogató szakasza előtt összegező szándékkal tekint vissza, de nem csupán visszatekintés e regény, hanem egyben a kockázatos lépés latolgatása is. Ahogy Nagy Miklós megfogalmazza: „vén ember-e az öreg ember, vagy szabad-e még szeretnie? Ha megnősül, nem válik-e szerencsétlen, neveléses vagy becstelen figurává?” (*A magyar irodalom története*. Bp. 1965. IV. k. 314.) Ez a regény fő indítéka, alapvető ihletforrása!

Mint említettük a *Solitudo* a mű belső indítékaira is utal, hasonlóképpen kiindulópontot nyújt a regény külső történetéhez is. A cikk pár soros befejezésében — amelyet a későbbi kiadások mint időszersűségét veszített függelék elhagytak —, Jókai azt mondja el, hogyan került a Magyar Hírlaphoz, miként keresték fel svábhegyi magányában a kedélyes újságíró-cimborák, s ebből aztán természetes egyszerűséggel szakadt fel a „dolgozzunk együtt” óhaja. Ez a vidám, bohém hang nyilván a közönségre nem tartozó rideg alku fedí, de a lényegyet tekintve valós adatot közöl: Jókai 1897. október elsejétől az MH munkatársa, e lapban fogják közölni új regényét, cikkei.

A *Solitudo* megjelenését követően azonban csak ígéretések olvashatók (l. részletesebben a *Hírlapi közlések* c. fejezetében), az új munkatárs regénye várat magára. Az 1898. jan. 23-i számban azonban figyelemreméltó mondattal kezdi *Elmúlt élet* c. tárcáját Jókai: „Ez az én új regényemnek a címe, ami most készül.” Aztán dunavizes emberről, milimáiról, hangos virslírusokról ír, majd az „utca művészeire”, képmutogatókra, lovasattrakciókra emlékezik, egy elmúlt világ hangulatát szembesítve Budapest utcáinak csendes

rohanásával. Persze ennek semmi köze az *Öreg ember*hez, tudomásunk szerint regény sem lett belőle, csupán azt bizonyítja, hogy Jókai igyekszik eleget tenni kötelezettségének. (Az *Elmúlt élet* variánsát *A hajdani hangos Budapest* [1900.] címen a HhM-ben adták ki. [IV. k. 87.])

Egy hét múlik el, és 1898. jan. 30-án minden előzetes bejelentés nélkül közli az MH az *Öreg ember* első részletét, az előszót, lényegében a regény szinopsziséját, amelyhez Jókai meglehetősen következetességgel ragaszkodik a mű megírása folyamán.

Forráskritikai tevékenységünket az a tény szabta meg, hogy ennek a regénynek alig van egyéb forrása, mint a Jókai-életrajz, ill. a hozzá közel álló személyek sorsa. Nincsenek feljegyzések, a noteszok egy-két bizonytalan megjegyzése számtalan más műre is vonatkozatható (3. notesz 46. recto, 26. notesz 68. recto JKK *Följegyzések* I. 142., II. 426.), egyébként is jelentéktelenségekre utalnak. Ennek a regénynek nincs olyan forrása sem, amely egyszerűen levehető Jókai könyvespolcáról. Az *Öreg ember* irodalma — Nagy Miklós 1961-es utószavát kivéve (1. részletesebben az Irodalom fejezetben) — különösen forráskritikai szempontból vérszegény. Így lényegében az életrajzra támaszkodva kellett megkísérelnünk a regény mintáinak felkutatását, emellett haszonnal forgattuk a korszak sajtóanyagát is, amelynek — mint a későbbiekben bizonyítást nyer — Jókai is szorgalmas bűvára volt.

ÖNÉLETRAJZI FORRÁSOK

Az önarckép

A regény négy részében, négy különféle alakban jelentkező főhős előélete, múltja számtalan önéletrajzi elemet tartalmaz; egy-egy területen pedig — az írói, a képviselői pálya, az ifjúkori képzőművészeti tevékenység rajzában, vagy éppen szokásainak, életrendjének bemutatásakor — önéletrajzi jelleget, hitelt kap regényünk.

A négy főhős pályaképében közös vonás, hogy valamennyien karriert futottak be, működési körük doyenjévé lettek, a cselekmény folyamán azonban oly lépésre szánták el magukat, amely bukásukat idézi elő.

Az elbeszélési mód — a ritkán alkalmazott én-forma is (Jókai az auktorális forma híve) — személyes mondandóra, lelkipilágának, magánéletének vallomásszerű bemutatására vall.

Írói tevékenységére vonatkozó kisebb-nagyobb utalásokkal az egész regény folyamán találkozunk. Az első rész főhőse pedig éppenséggel író, de a tollat elvetve a finánc-oligarchia ördögalmát választotta, s hajdani napjaira emlékezve sorolja egykori tevékenységeit, miként írt regényeket, tárcákat a Magyar Hírlapnak és cikkeket a Nemzet részére. (22.)

A *Gyász-orgiák* főhőse csak egyszer utal írói múltjára, amikor a mentő-sziget létrehozásához szükséges összeg eredetéről beszél: „az amerikai olvasóközönség az összes munkáim angol nyelvű kiadását kedvezően fogadta.” (114.) E mozzanat való alapjául az a reménykedés szolgál, amelyet Jókai műveinek külföldi — főleg amerikai — kiadásaihoz fűzött. Fenti ügyek fő szorgalmazója, ügyvivője Jókai unokaöccse, ifj. Hegedüs Sándor volt, aki 1898 második felében több levelet váltott Jókaival. Az amerikai reklámszellemről és lehetőségektől megittasult levelek a Jókai-művek — többek között az *Egy magyar ndbob* — amerikai kiadásairól számolnak be és a New York-i Doubleday-céggel Jókai nevében kötött szerződésről. (Ez utóbbi később bonyodalmakhoz is vezetett, mert Hegedüs figyelmen kívül hagyta a Révaiékkal kötött megállapodásokat.)

A regény azonban csak ábrándokat, reményeket rögzít — épp e részlet keletkezésekor írja Jókai: „én meg vadászok amerikai sült galambokra. De nem jönnek.” (Pulszky Polyxéniához, 1898. júl. 26.), és még novemberben is hasonlóképpen tudósítja Hegedüst: „[. . .] még eddig egy pennyt sem kaptam [. . .] várom türelmesen.” (1898. nov. 10.)

1899 januárjában kisebb összeg érkezett, de a regénybeli „nagy halom pénzről” szó sem volt!

A *sílv mártírjai* c. részben a festészet átlátszó paravánja mögül az öreg Jókai vall alkotási gondjairól: „Hosszú kész pálya állt már mögöttem, és én még mindig nem engedtem azt mondani, hogy bevégeztem pályát.

Néha már úgy látszott, hogy hanyatlásnak indulok. Egy-egy alkotásom rosszul sikerült [. . .]

Akkor aztán kivágtam nekik megint egy új *festményt*, amely a sajnálkozást bámulattá változtatta.” (185.)

Már a 80-as években tapasztalható jelenségre Mikszáth is utal: „Aggasztó hírek kerekedtek szárnyra az írói körökben, hogy Jókai zsenije megcsappant, amit úgy szoktak kifejezni, hogy „kiírta magát” s a közönségbe is kezdtek beszivárogni, midőn végre megjelent „A lélekidomár”, mely megint régi ragyogásában mutatta be [. . .]” (MKrk 19. k. 142.)

Hullámvölgyből való felfvelését azonban a 90-es években is megismételte, a „bámulatra méltó mű” a *Sárga rózsza*, öregkori tevékenységének legremekebb darabja 1893-ban jelent meg.

És itt szól nem kis iróniával ünnepeltetéséről is, lényegében az 1894-ben lezajlott ötvenéves írói jubileum tömör áttekintését adva: díszelnökségeit, díszlakomákat — ahol „omlik az alkalmi vers, a dicsőítő felköszöntés” — műveinek díszkiadását, szoborkészítést sorolva, végén a gúnyos fintorral: „az ünnepelt nagyon jól tudja, hogy ez az ő temetése [. . .] ez a bebalzsamozás.” (185.)

Több mint harmincéves képviselői pályafutásának is nem egy mozzanata helyet kapott, főleg az *Eglantine* címet viselő részben.

Már az első lapokon tudomást szerzünk a főhős képviselő voltáról, épp ennek révén tud segíteni régi ismerősén, Eglantine-on, de főként a záró fejezetben sűrűsödnek meg az utalások. Beszővi a korszak legjelentősebb parlamenti vitáját, az egyházpolitikai küzdelmeket is: „Megálljatok! Jönnek az egyházpolitikai törvényjavaslatok. Majd milyen meglepetést szerzek én tinektek!” (50.)

Képviselői pályafutásának legfeketébb lapján sem siklik át: „A választókerület, melyben jelöltnek fölléptem, nagyobb részben kálvinistákból áll. Ellenjelöltül maga a kálvinista pap lépett föl ellenem. Tenger pénz elfogyott, és én mégis megbuktam.” (51.) Jókait pártja Karcagon jelölte Madarász Imre református lelkésszel szemben. — „Karcag pedig olyan a szabadelvűpárt végrehajtóbizottságának fiókjában, mint a selyemzsinór. Aki Karcagot kapja, annak harangoztak, az elvégezte politikai pályáját.” — olvashatjuk a fentiek megfelelőjét Mikszáth lakonikus megfogalmazásában. (MKrk 19. k. 169.) Írként a keserű bukásra hamarosan a főrendiház tagjává nevezték ki, s vele egyidőben — 1897 januárjában — megkapta a „Pro litteris et artibus” rendjelet is. Magas kitüntetéseiére csak a befejező részben utal mint a „bebalzsamozási eljárás” utolsó fázisára: „Múmia lesz ő mindjárt, s vinni fogják [. . .] a főrendiházba.” (185.)

Cikkeinek, beszédeinek teljes feltárása előtt korai lenne mérlegre tenni közéleti-politikai magatartását, inkább csak a képviselői pálya terjedelmének érzékeltetésére vállalkozunk.

Jókai 1861-ben az újjászerveződő parlamenti életben a határozati párthoz csatlakozott, 1867—75 között függetlenségi, majd a fúzió után szabadelvű párti programmal lép fel és jut mandátumhoz az ország különféle választókerületeiben; a siklói és a dárdai kerületekben, majd Erdélyben, Kassán; nemegyszer fővárosi kerületek is — mint Terézváros és Józsefváros — képviselőjüknek jelölték, végül 1896-ban Karcagon kisebbségben maradt.

Lapjának — A Honnak — hasábjain pártja eszméit propagálta, nemegyszer itt fejteti ki nézeteit Tisza Kálmán is, akihez személyes és elvi barátsági fűzte. 1867 után a balközép-párt balszárnyának vezető egyénisége, a közös ügyeket intéző delegációk tagjaként gyakran utazik a „második fővárosba”. Eglantine férjének bécsi kiruccanásait is a delegációs utak emlékeiből állítja össze. *Bécsi dolgok* c. frásában (1898. NK 92. k.) is utal rá, hogy ezek az utazások nem kis szórakozási lehetőséget is nyújtottak.

Neve gyakran szerepelt a felszólalók listáján, hatásos szónoki tevékenységet fejtett ki. Jól megszerkesztett beszédei hosszú évekig eseményszámba mentek, és viharos ünneplést váltottak ki a „tiszelt Házban.” Azt is tükrözi a regény, hogy később már kevésbé érdekelte a napi politika: „A tiszelt Házba rendszeren csak délfelé jutottam el [...]” (50.)

Sokat emlegetett ingadozásaiban, a középbirtokosság múltjának és jövő szerepének megítélésében mint középnemesei-értelmiségi sarj — akinek sorsában az utóbbi megjelölés a hangsúlyosabb — fő vonalakban természetszerűleg osztálya felfogásának tükrözője. De 48-hoz való különleges ragaszkodása, tiszta szándékú, becsületos kezdeményezései „őt mégiscsak magasan a Tisza Kálmán-féle liberálisok fölé emelik. [...] regényei éppúgy, mint újságcikkei arról vallanak, hogy Jókai több volt holmi 'vasárnapi' politikusnál, s korának közéletén sem az 'alvajárók' módján, de nagyon is nyitott szemmel haladt át.” (Sőtér István: *Romantika és realizmus* Bp. 1956. 375—76.)

★

A szílv mártírjai c. rész — a „művész-regény” — bevezető fejezete nem egyéb mint lírai hitvallás a festészet mellett; lényegét legtömörebben hangsúlyos utolsó mondatai adják: „A festészetet szeretni kell. — A festészetet lehetetlen nem szeretni.” (180.) Benne van ebben a fejezetben Jókai nosztalgiája is egy „elcserélt” pálya iránt — és sajátos kései kompenzáció is: „Az vagyok, ami gyermekkorom eszményképe volt: világhírű festő.” (179.)

E rész életrajzi elemei között a festészetnek jut rangos szerep

— ifjúságának képzőművészeti tevékenységét szőtte bele —, de arra is utalnunk kell, hogy mindez csak anyag, forma maradt, a regény fő kérdése nem művészeti probléma, hanem azonos és egységet alkotó a másik három más-más anyagú részlettel.

Egész a gyermekkorig vezethetők vissza a szálak. A gondos szülők hamar felfigyeltek az ügyesen rajzolható fiúcskára, s alig múlt tíz esztendő — 1837 és 1841 között — rendszeres képzést kap Orbán Gábor rajziskolájában; másik komáromi mestere, a templomgomb-aranyozás mellett arcképfestéssel is foglalkozó Siklósi Vastag Miklós.

Hetvenesztendősen így emlékezik művészeti szárnypróbálgatásaira: „Már gyermekkoromban hajlamot árultam el a festészethez és a költészethez: eléggé jól talált arcképeket rajzoltam és festettem ismerősökről és városi kitűnőségekről, később nagy előszeretettel szép hölgyekről miniatűrben [...]” (*Önéletrajzom* NK 100. k. 136.)

A pápai évekről Mikszáth is a kollégiumi társ, Orlay Petrics Soma följegyzéseit illesztette könyvébe: „[...] a rajzban annyira előrehaladt, hogy az arcokat egy pár vonással pontos hűséggel veti papírra, a festészetben pedig mindennap gyakorolja magát, új színész-mód kialakításán töri fejét s festékeit maga csinálja.” (MKrk 18. k. 49—50.)

Bizonyíthatóan forrásértékű szerepe azonban csak a kecskeméti éveknél van, ahol 1842—44 között jogot hallgatott, de nagy szorgalommal és nem kis eredménnyel képezte magát a rajzban és a portréfestésben. Visszaemlékezéseiben felsorolja mennyi mindenkit megfestett: tanárait, barátait — Petőfit „kék kvekkerben” —, a városi szépségeket; még kereseti forrást is jelentett számára. Képességeinek bizonyítéka és elismerése, hogy rajztanítónak lett: „Mindjárt az első megismerkedés napján életbe lépett közöttünk az a kecskeméti kollégiumban élő szokás, hogy amelyik diák tud valamit, ami kívül esik a kötelezett tantárgyakon, az a többiét oktatja e tudományból — ingyen. [...]

Engem pedig megtettek rajztanárnak. Értékesítettem komáromi tanulmányaimat.” (*Az én iskolatársaim* PH 1893. — HhM 5. k. 172—173.)

Szinte változtatás nélkül kerülnek ezek a mintegy öt esztendeje rögzített emlékfoslányok az *Öreg ember* szövegébe: „Így gyakoroltam én azt még kecskeméti rajztanító koromban. [...]

Akkor ott az a rendszer élt, hogy a kis és nagy diákoknak a rendes iskolai tantárgyakon kívül még rendkívüli leckéik is voltak: ének, zene [...] francia nyelv, rajzolás. [...]

A felsőbb klasszisokban mindig akadt egy diák, aki valamelyikéhez e feladatoknak értett. Azt a többiek megválasztották

tanítónak. [...] s megtanultak énekelni [...] parlírozni, rajzolni — ingyen.” (181.)

A Komáromba visszatérő jogász még festeget, de Pest végképp az irodalom felé fordítja, ez lesz az a pont, amikor a festészet könnyed, becsült műszaként lebegni kezd, s a toll gyötrő szerszámmá nehezül. Ezért hangsúlyozza *A szlv mártírrjai* c. rész élén: „A toll kínoz, az ecset enyhít.” (180.) Joggal érezhette a festészetet kedvesebb műzsjának már csak azért is, mert ott nem támadták, nem bírálták; festészeti tevékenysége csak önmaga mértékével mérhető, zárt magánvilág maradt, amelyen a kritika számára nem épült kapu.

Így egész élete folyamán megőrzi a fesztészet pihentető passzióját, valahogy úgy, hogy az iron nem fél szerszám kezében, amellyel csak írni lehet. Erről tanúskodnak a noteszok vázlatai, rajzai, illusztrációi, a hosszú élet folyamán — főként a füredi nyarak idején — lefestett barátok, ismerősök, kedvelt tájak. Képzőművészeti munkásságának legteljesebb összefoglalása — Vayerné Zibolen Ágnes: *Jókai képzőművészeti munkássága*. Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve Bp. 1962. — katalógusában száz önálló képet tart nyilván.

A képek többnyire kisméretű — 10 × 20 cm körüli — alkotások. Ahogy a regényben mondja: miniatűr festészet — „arasszal mérhető keretekbe festeni [...]” (179.)

(Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Jókai igen tág értelemben használja e megjelölést, ugyanis mai pontosabb kategóriáink szerint sem Jókai festményei, sem a regényben emlegetett képek nem minősülnek miniatűrnek.)

Ünnepek és hétköznapiok

A fentiek meggyőzően bizonyítják, hogy szerzőnk jól ismert, kedvelt színteret választott *A szlv mártírrjai* c. rész cselekménye számára, ám a festőiskola és különösen a művészvilág, a „bohème” atmoszférájának megteremtéséhez az ifjúkori emléanyag kevésnek bizonyult. Egy időben és térben is közelebbi minta is segítségére lesz, ez pedig Feszty Árpád festőműhelye.

A Feszty házaspárral a Bajza utcai villában eltöltött évtized (erről részletesebben az alakok mintáinál szólnunk!) Jókai számára egy nagyvonalúbb festővilágot tárt fel.

„Ott volt hatvankét éves korában megint az első szerelménél, a festékek közt. Csakhogy most Orlay Petrics helyett két festővel lakott, egész nap képekről, mesterekről, új színekről, új iskolákról, képtárgyakról, plein air-ről, szecesszióról folyt a beszéd. [...]”

Nem unta ő ezt: sőt némi hasznát látta, hogy piktorok közé került." (MKrk 19. k. 140.) Közélről figyelhette veje munkatempóját, ecsetkezelését, műtermét; nemegyszer modellnek is beült; Feszty több képén megörökítette, pl. II. Ulászló udvarában országnagyként. (MKrk 19. k. 140., 245.)

A Fesztyekkel való együttélés azonban másképpen is kamatozott regényünk szemszögéből. *A szív mártírai* c. rész hazatérő nászutasai — Eszta és az öreg festő — úgy kezdik megteremteni társadalmi kapcsolataikat, ahogy azt Fesztyék tehették. Lassan sikerült „társadalmi kört alakítani magunk körül. Zsúrjainkon megjelentek az irodalom és művészet kiválóságai.” (232.)

Ma már nem könnyű dolog a Feszty-szalón világának rekonstruálása — a kor sajtója a látványos felszínt, a „főrangú körök kiválóságainak” névsorát őrizte meg, Feszty Masa apjáról írott könyvében a szalon intellektuális érdemei domborodnak ki: „a maga nemében egyetlen olyan magyar kísérlet, amely egyazon társaságban próbált egyesíteni politikusokat, frókat-művészeket a szellem ügyei iránt érdeklődő, a maguk idejének mércéje szerint valóban művelt asszonyokkal, férfiakkal [...] Ennek a szalonnak légkörében ez volt a fővonás, hogy 'tagsága' igényei éppen elsősorban szellemi rangot követelt mindenkitől [...] a szellemi alkotókészség jegyét [...]” (Feszty—Ijjas 63.)

Egy-két közismert vendégük — Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Gyulai Pál, Herczeg Ferenc, Fráter Loránd, Márkus Emília, Rippl-Rónai József — neve is meggyőz arról, hogy élénk szellemi eszmecserék színhelye a szalon, ahol számtalan újdonság, ötlet vetődhetett fel — éppen magában az *Öreg emberben* érintett és feldolgozott tárgyak sokasága is azt bizonyítja, hogy a házigazdák mellett Jókai maga is központi alakja a szalonnak, aki gyakran fejt ki véleményét és figyelmes hallgatója is az eszmecseréknek.

Nemegyszer kifejezetten ő áll az ünneplések központjában, mint 1894 folyamán, az ötvenéves írói jubileum ünnepségsorozatában (regénybeli megemlékezésével már foglalkoztunk!), vagy a következő évben (1895. febr. 18-án) hasonló fénnel megült (regényünk lapjain is rögzített) 70. születésnapon, amelyet Fesztyné legnagyobb társadalmi sikerének könyvelt el, hisz a műteremben terített fényes asztal körül a korszak közéleti és művészeti előkelőségei foglaltak helyet: Gerlóczy Károly alpolgármester, Hegedüs Sándor, Szilágyi Dezső, a képviselőház elnöke, Wlassics Gyula kultuszminister, Beöthy Zolt, Mikszáth Kálmán, Rákosi Jenő, Zala György és természetesen Feszty Árpád, az ünnepelt pedig egy valóságos és egy exminiszterelnök — Bánffy Dezső és Tisza Kálmán közé került.

Ennek az életmódnak az emléke — főképpen atmoszférateremtő hatása — nem csupán az említett részeknél, de szinte az egész regény folyamán érezteti hatását. Így árnyalja, színezi *A szlov mártírjai* c. rész leghangsúlyosabb elemének, a kerti ünnepélynek a képét is.

„Valami nagy országos szerencsétlenség híre borzongatta végig a kedélyeket. Általános volt a részvét. Három nagy város égett le csaknem egyidőben.

A társadalom minden terén megindult a segélynyújtás különféle módja. Elárusító bazárok, illusztrált albumok, táncvigalmak, színpadi előadások tervezettek.” (233.) Tíz évvel korábbi esemény szolgál forrásként, három magyar város: Eperjes, Nagykároly és Torockó 1887-ben tűzvész áldozata lett. A nagy társadalmi segélyakciónak Jókai is aktív résztvevője mint a *Segítség* címet viselő (10 és 100 forintos megváltási árú) jótékonyági díszalbum szerkesztője, amelyet már megjelenése napján (1887. aug. 20-án) Tisza Kálmán miniszterelnök ismertet a Nemzet hasábjain. És ezen a napon — Szent István király ünnepén — bonyolódik le a segélyakció másik nagy vállalkozása, a „Segítség ünnep” is.

Már a Nemzet 1887. júl. 6-i felhívásából is egy nagyszabású ünnepség körvonalai bontakoznak ki, amelynek szervezőbizottsága nagymérvű társadalmi összefogásra, segélyakcióra számított: „Az ünnepély területének [...] feldíszítéséhez vagy kivilágításához [...] kölcsönképpen vagy adomány címén átengedendő díszítési anyagokat [...] valamint a versenydíjakhoz és tombolákhoz szükségelt kisorsolandó fényűzési cikkeket [...] vagy bármennemű csekélységből álló adományt és díjtalan munkaaajánlatot is hálával fog a bizottság elfogadni.” A regény lapjain is hasonlóképpen fogalmazódik meg: „tombola, melynél mindenkinek kell valamit nyerni: egy művészi képet, vázlatot, karcolatot. Valamennyi festő, szobrász mind részt vett a díszítésben: márványszobrokat emeltek (vattából és gipszből), szfinxek és griffmadarak örködték a kapubejáratnál [...]” (234.)

A Városligetben lezajlott ünnepélyről terjedelmes ismertetésben számol be a Nemzet 1887. aug. 22-i száma:

A Segítség ünnepe.

A városliget, az ünnepélyek színhelye, maga is ünnepi díszet öltött. [...] gondozott külseje önkéntelenül eszünkbe juttatta a kiállítási fényes és sokáig emlékezetben maradó napokat [...] a liget ismerője lépten nyomon akadt valami újra [...] minden for-

dulón egy-egy ízléses sörös bódé, [...] kis sátrak [...] térségek állottak készen a népies mulatságok számára [...]

A központ, természetesen az iparcsarnok környéke, főleg pedig az előtte elterülő park volt [...] 7 órakor a huszár trombitások híradója [után ...] a katonaság megvonta a cordont [...] Kilenc órakor reggel a rendezők élükön Jókai Mórral [...] a díszmenethez szánt hatökrös dízkocsival végig vonultak az Andrássy-úton le a királyi pavillonnig [...] délelőtti folyamán is bőven találtak szórakozásra. A pózna mászás, a henger kúszás, a lengőszálfa szabadjukra volt bocsájtva. [...] A királypavillonban rendezett műkiállítás[on azokat ...] a rajzokat és kéziratokat állították ki, melyeket a segítség albumra az írók és művészek beküldtek [...] Amint Jókai Mór a „Segítség” szerkesztője megérkezett, Roskovics Ignác festőművésziünk lelkes beszédet intézett hozzá [...] Jókai meghatva [...] válaszolt [...] A „Segítség” ünnepély nagy dobja azonban a művész-díszmenet [...] a diadalkocsi [...] csupa művészi jelvényekből, elől ernyőszámba menő óriási palétával, s ennek az árnyékában ült Blaha Lujza asszony festői magyar díszben [...] délután két óra tájban kezdetüket vették a népies mulatságok [...] a szépségverseny [...] A programnak egyik magasra kiemelkedő pontja a hangverseny volt [...] A helyiség szűknek bizonyult [...] A közönség minden dala után tapsolt, éljenzett s Blaháné háromszor is kénytelen volt visszatérni [...] kitüntető fogadtatásban részesült Vidor Pál, a népszínház kedvelt baritonistája, aki szintén népdalokat énekelt [...] Hangverseny után [...] következett a tánc, három helyen is, határt nem ismerő jókedvvel [...] A szürkülettel benépesült a széles tó is [...] fényben csillanó tükrén könnyű szandolinok egész raja siklott [...]

A regénybeli kerti ünnepéllyel való tételes összevetés nem egy ponton azonosságokhoz is vezetne — mint pl. „A művészvilág összes kifűnőségei szerepeltek ez ünnepélyen, deklamálók, éneklők és táncolók [...] Valóságos pazarlása a gyönyörnek.” (234.) — de Jókai az évtizedes emlékeket szabadon kezelte, átalakította; csupán *méreteiben, hatásdiban egyező* a kép, nem a részletek pontos megfelelésében. De a kerti ünnepély fő forrásának így is az 1887. aug. 20-án megrendezett „Segítség ünnepet” kell tartanunk.

Mint a fentiekből kiderül, az ünnepélyt a Városligetben tartották, Jókai azonban az Epreskertbe helyezi. „Az én festőiskolámnak volt egy nagy területű kertje, százados fákkal: oda terveztem egy ünnepélyt.” (234.) Már Nagy Miklós utószava is (*De kár megvénülni, Öreg ember nem vén ember* Bp. 1961. 352.) az Epreskertre ismer a helyszínben, és ez nyilvánvaló is, ha meggondoljuk, hogy a Bajza

utcai villa is az Epreskert tőszomszédságában épült, s a környéken sorra megtelepülő művészcsaládok szívesen tartottak kerti mulatságokat az árnyas fák között. A színhely áthelyezésével pedig Jókainak az a célja, hogy „otthoni” környezetet teremtsen az ünnepélynek, hisz a regényben ezt nem csupán jótékonyági, hanem Stella társadalmi elismertetését szolgáló céllal rendezik.

Az ünnepély forrásának harmadik rétegét — főleg annak jelmezes, díszletes jellegét — Feszty dédelgetett terve, egy nagyszabású művész-találkozó adja, amelyről apósának is több ízben nyilatkozhatott. Tervét csak egy évtizeddel később valósíthatta meg, a kudarccal pedig teljes gazdasági bukását okozta. — „Feszty Árpád arra vállalkozott, hogy nagy művészestélyt rendez a Petőfi ház javára. Ettől ő, a gyakorlott ünneprendező, szép jövedelmet várt. Velencei éj a városligeti tavon — olyan még nem volt Budapesten! A tó környékét körül kellett palánkolni, gályákat és gondolatokat kellett építeni, a partot díszíteni és tündéri világítással ellátni [. . .] Az ünnep napján [. . .] hideg eső permetezett, fagyos észak szél süvöltött [. . .] A lampionok ezrei eláztak, a gondolatok és virággyalók pedig elhagyottan szomorkodtak a fekete tavon. Aki ránézett a tóra, annak a lelke is vacogott. Velencei éjből kamszatkai éj lett.” (Herczeg Ferenc: *A gótikus ház* Bp. 1939. 227—28.)

A fenti minták mellett a változatos szórakozási lehetőségek felsorolása, a kerti ünnepély építményei (az alföldi csárda, a szegedi halászugunyhó) a millenáris ünnepségeket; a francia vendéglő és a párizsi mulatóhelyek említése pedig Jókai 1878-as párizsi útját idézik.

A Bajza utcai világ, életmód mellett a svábhegyi nyaralót is megörökíti a regény — mint életének másik színterét, ahol fél évszázadon keresztül (1854—1904), tavaszától őszi kertészkedett, írogatott.

A kopár, elhanyagolt telket (alig három hold) kis házzal 1853-ban vette irodalmi jövedelmeiből — főként a *Ndbobért* és a *Kárpáthy Zoltánért* kapott 2000 forinton meg a Délibáb hasznából — összesen 2400 forintért Schweitzer János hegedűgyárostól. (Szekeres László: *Jókai a Svábhegyen* — a Jókai emlékkiállítás ismertetőjéből é. n.) A telek „elhagyott kőbánya volt, rókának, kígyónak, tüskés borznak bozóttal benőtt tanyája. És most egy paradicsom [. . .] Minden lombos fa saját ültetésem, minden gyümölcsfa saját ojtásom [. . .]” (*Solitudo* MH 1897.) Konyhakerttel, baromfiudvarral kiegészítve egész kis gazdasággá kerekedett, amelyben Laborfalvi

Rózával kedvükre szorgoskodhattak. A ház később szűknek bizonyult, 1858-ban saját terve szerint bővítette. A villa is, a kert is szép összegeket emésztett fel: („ráment a gazdálkodásomra egy-egy regényemnek az ára [. . .]” — 25.), kiadásairól a noteszokban rendre elszámolt.

És most az Öreg ember lapjain újra számba veszi — ki tudja hányadszor (pl. *Utazás egy sírdomb körül*, *Solitudo*, önéletrásei stb.) —, mit is jelent számára e kert.

A városi füstből, ködből menekülő beteg festő megkönnyebbültlen sóhajt fel: „Ebben az isteni levegőben egyszerre más embernek éreztem magamat: rekedtség, mellsorvadás mind elveszett [. . .]” (214.). Vagy harminc évvel ezelőtt így mentette meg az ő egészségét is Kovács Sebestyén Endre orvos-barátjának tanácsa: „vitesd ki magadat a Svábhegyre, ha valami használ: a friss hegyi levegő az.” (*Utazás egy sírdomb körül* NK 95. k.)

Majd a természet szépsége bűvöli el a regényhóst: „Milyen szép az ilyen kert télen. A fákat mint ezüst filigránmunka borítja be a zúzmará: amerre a szem ellát, mindenütt ezüst-erdő, ezüstliget.” (215.) Különös becsben tartott fáiról mindenkor szeretettel beszélt: „hadd szóljak rólatok, leghívebb munkatársaim, segítőim, gyámoltóim: *édes szép zöld fáim!* a kiket ültettem, magjáról neveltem, ójtva idomítottam: égneek emelkedő földi társak.” (*Negyven év visszhangja* NK 100. k. 132.) Az *Utazás egy sírdomb körül* c. művében pedig egész fejezetnyit szentel fái történetének (*Képek és fák*). Természetes, hogy az öreg festőnek is ez a kedvtelése: „Egész nap a szőlőlugasokat nyírbálom az ollóval, a fák sebeit tapasztom kenőccsel.” (218.)

Este pedig a nyugtató csönd és látvány öröme: „Most gyulladnak ki a lámpások Pesten, Budán. Micsoda ezeregyéjszakai látvány! Ezernyi gáz- és villanycsillag a földön, amiknek fénye aranyat fest a város fölött derengő ködre az égen.” (217.) Miként a *Solitudóban* is: „a lankám rózsafáin túl a fölséges kilátás, melyhez fogható alig van. Alant a tündöklő Dunától kettészelt Budapest [. . .]”

Büszkélkedve említi kényelmes házát is: „A nyaralóm jól volt berendezve [. . .] minden szobában ügyesen alkalmazható karbon-nátron kályhák [. . .] A pompát nem szerettem soha, de a kényelemre sokat adtam.” (217.) — akár a *Solitudóban*: „Házam nem cifra; de tiszta, kényelmes és egészséges. Mindenütt ügyes karbon-nátron kályhák, amiknek nem kell kémény [. . .]” (*Solitudo* MH 1897.)

Látni való, miként épülnek a regénybe — szinte változtatás nélkül — svábhegyi környezetének valóságai is.

Becses életrajzi adat megszokott életmódjának, napirendjének valómásszerű előadása: „Korán keltem, a nappal együtt (lámpásnál sohasem dolgoztam). Akkor rögtön hozták a tejeskávét [...] aztán ültem a papirosos asztalhoz, dolgoztam arra a napra valót, ha volt országgyűlés, odamentem [...] Aztán mikor megéheztem, hazamentem, megebédeltem [...]

Ebéd után egyet gyökönteni a karszékben ülve [...] nagyot sétálni [...] öt órára a klubba menni, az esteli lapoktól okosabbá lenni [...] leülni a megszokott tarokkpartinhoz [...] hazamenni, leülni a vacsorához, elbeszélgetni. Tíz órakor már az ágyban fekszem [...]” (32—33.) A korán kelés még a gyermekkorából megőrzött szokása, amely sógora, Vály Ferenc tanár ösztönzésére alakult ki benne, és anút életrajzi írásaiban sohasem felejt megemlíteni: „mindennap télen-nyáron öt órakor reggel már ott kellett lennem az ő [Vály F.] írószobájában; de azt meg is szoktam, úgy hogy most is mindig hajnalban kelek fel s tíz óráig dolgozom: mikor más ember felkel, már akkor én elvégeztem s járok a publicum officium után.” (*Negyven év visszhangja* — NK 100. k. 127.)

És ilyen, gyakran emlegetett, beidegzett szokása a napi újság-olvasás is: „Mint ahogy az akrobatának mindennap kell gyakorolni az izmait: úgy kell nekem folyton fejleszteni az ismereteimet könyvekből és lapokból. A napi sajtó maga egy nagy iskola, melyből a regényfrónak egy leckét sem szabad elmulasztani.” (*Önéletrajzom* NK 100. k. 149—150.)

Nemcsak életrendjét — a megszokott asztalt is bemutatja. Itt kerít sort kedvenc ételeinek felsorolására. A reggeli: tejeskávét „egy szelet pirított kaláccsal; utána egy ujjnyi fagyos szalonnátt paprikával, hegyibe egy kupica szilvóriumot.” Ebédre pedig: „a drága jó bableves disznókörömmel, meg a gulyáshús kemény csipetttel, a hajdúkáposzta füstölt oldalassal, kolbásszal, [...] fokhagymával tűzködött bélpecsenye, az excellens malacpörkölt zöldpaprikával, [...] hát még az élethosszító paprikás halászlé s a leírhatlan tepertűs, kapos túrós csusza!” (32.)

Másutt is hasonlóképpen nyilatkozott, a *Vén emberek nyara* c. novellában (NK 92. k.) malacpörkölt és töpörtyűs, kapos túrós csusza kerül az ünnepi asztalra, a *Solitudó*-ban pedig magányos öregségének vidítójaként emlegeti kedvenc ételeit: „Mikor jó napot akarok csinálni magamnak, akkor: bableves disznókörömmel!”

Az özvegygé lett író-főhős színész-feleségének sírjánál kezdődik a mű cselekménye. Megtudjuk, hogy a fekete gránit obeliszken Coriolán anyjaként, az ötvenéves jubileumi szerep jelmezében látható, ez a Volumnia-jelmezes kép függ az író dolgozószobájában is.

Megbízhatóan pontos, könnyen ellenőrizhető adatok, Laborfalvi Róza síremléke a Kerepesi temetőben áll, a magas obeliszken elhelyezett bronzplaketten az idős művésznő klasszikus jelmeztől félig fedett arcéle látható, mögötte felfutó pálmaág.

Laborfalvi Rózát báró Podmaniczky Frigyes, a Nemzeti Színház intendánsa kérte fel a budai Várszínházban 1833. okt. 27-én megkezdett pálya félszázados jubileumának megünneplésére. A művésznő nem kis latolgatás után Shakespeare *Coriolanus*-ának Volumnia szerepe mellett döntött. (Már a Nemzeti Színház 1842. jan. 25-i ösbemutatóján is kiemelkedő alakítást nyújtott e szerepben.) Ekkor határozta el a Nemzet szerkesztősége, hogy ebben a jelmezben festeti meg Baditz Ottó (1849—1936) festőművésszel.

A fentiekben Hegedüsne Jókay Jolán könyvére támaszkodtunk (*Jókai és Laborfalvi Róza*. Bp. 1927. 306—308.), akiben élénken élhettek ezek az események, hisz ő varrta a jelmezt is.

Fia, ifj. Hegedüs Sándor így emlékezik az 1883. okt. 30-án megtartott ünnepségre és a híres ruhára: „A jubileum országos ünnepély keretében zajlott le. Sokáig folytak rá az előkészületek, hogy az ünnepélyek méltók legyenek. A legnagyobb ünnepély természetesen a Nemzeti Színházban volt, amelynek Jókainé örökös és tiszteleti tagja [...]

[...] A színházi szabó ki is jött, [...] de Jókainé visszaküldte [...] Azonban rögtön üzent édesanyámnak [...] Másnap nekiláttak. A színházi jelmeztárból hoztak mintát és dolgoztak éjjel-nappal [...] még ma is látom annak a tógaszerű tunikának sötétbarna színét, amelynek szélét [...] anyám selyem virághímzéssel díszítette. [...] szép is volt, érdekes és nemes egyszerűségű [...]” (*Jókainé ruhája*. Magyar Lányok. 1940. máj. 19. 298.)

Feleségének, Laborfalvi Rózának halála bénítólag hatott írói tevékenységére; valós érzést, hangulatot rögzítenek a regény első sorai: „[...] vele együtt a múzsámat is eltemettem [...] Nem tudtam írni: kialudt a képzeletem.” (9.) Már tíz évvel korábban — 1887-ben — hasonlóképpen fogalmazta meg érzéseit: „Rám nézve nem csak szerető hitves volt az, akit elvesztettem, hanem egész valóm kiegészítő része, ami az én jellememben hiányzott, megvolt az övében s azt kölcsön adta; ő volt a lelkemben az acél. Ő tőle jött költői

munkálkodásomhoz a világosság és a melegség. Fogok én még ezután is írni, de hévtelenül, sugártalanul.” (*Utazás egy sírdomb körül* NK 95. k. 177.)

Az első képzelte regény főhőse a váratlanul felmerülő új házassági ajánlatot előző, példásan szép házasesetének felelevenítésével próbálja elutasítani: „Mikor mi egymást elvettük, mind a ketten fiatalok voltunk [...] A szabadságkorszak mámora szédített bennünket egymáshoz [...] a közös örömek, dicsőség, bánatok [...] úgy egymásba olvasztottak, hogy külön élni, gondolkozni sem tudtunk. Még a neveinket sem lehetett külön említeni [...] Észre sem vettük, hogy megvénültünk [...] együtt ülhattunk a közös kézzel ültetett terebélyfák hulló virágai alatt, nyugodva megérdemelt babérokon [...] hát ez házaseset volt, amit érdemes lehetett végigélni.” (13.) Nagy lendületű, líraisággal telített próza — méltó párja *A kőszívű ember Egy nemzeti hadsereg* c. fejezetének; a regény legszebben megírt lapja: Laborfalvi Róza és Jókai házasságának életrajzi nyíltságu áttekintése az 1848. aug. 29-i házasságkötéstől a feleség 1886. nov. 20-án bekövetkezett haláláig. A lírai áttekintés utal kettőjük összefonódott pályávére, amelyben kezdetben a Laborfalvi, majd a Jókai név ragyogott fényesebben; a közösen épített svábhegyi házra, a szeretettel gondozott fákra.

Nyilvánvalóan idealizált képsor ez — de regényünk esetében érdektelenek Laborfalvi Róza kedvezőtlen tulajdonságai: fékezhetetlen temperamentuma, hatalmaskodó szigora; házasságuk zökkenői. Ezekre csupán a józan mérlegelés nehéz feladatára vállalkozó Mikszáth figyelmeztetését idézzük: „Balul ezt az asszonyt megítélni nem szabad; minden a helyzetből folyt és a jellemekből.” (MKrk 19. k. 88.)

Tudatos szerkesztési elvre vall, hogy szerzőnk Laborfalvi Róza jól felismerhető alakját a regény élére helyezte, Nagy Bella viszont csak a befejező rész Stellájában sejlik fel.

A szílv mártírjai (*Stella*) c. rész címszereplőjét olvasói, kritikusai nem indokolatlanul azonosították Nagy Bellával, bár Jókai igyekszik elrajzolni vonásait, de a regény nem egy mozzanata rá vall.

Az idős festőhöz beállító Stella idézőjeles szavai: „csúnya vagyok, szegény vagyok” — Grosz Bella szavai is lehettek; (még a nevek is rímelnék!) rá vall a szerény, kinőtt ruha, és ő a mintája a regénybeli sokgyermekes kőbányai kishivatalnok-család igyekvő sarjának, aki képezni szeretné magát. (Grosz Bella — művésznévén Nagy B. — 1879-ben a Szabolcs megyei Jákó községben született.

Apja Grosz Mór gépész. — Óbudán végzett tanulmányai után Rákosi Szidi növendéke lett. — Személyi adatait házasságkötése idején több lap is közölte, amelyeken Jókai lényegét nem érintő változtatásokat hajtott végre.) A fiatal festőjelölt tehetségének bizonyítékeként bemutatja vázlatait az idős mesternek. „Rendkívüli tehetségre vallott minden” — olvassuk a regényben, s ezt érezhette Jókai is 1897 egyik tavaszi délutánján Grosz Bella szavalatát hallgatva.

Ettől kezdve támogatja az ifjú színésznőjelöltet anyagilag és — ami sokkal nehezebb feladatnak bizonyult — művészi ambícióinak megvalósításában, miként a regény Esztája (eredeti nevén Stella) is megkap minden támogatást az öreg festő-fejedelemtől.

A ma még rendezetlen, többnyire kiadatlan levelezés alapján is képet alkothatunk erről a támogatásról. Az 1898-as év leveleiben Jókai biztatásai, tanácsai olvashatók, hogy mit szavaltjon Bella; hó elsején „felveheti ösztöndíját” (1898. jún. 1.), s új darabjában szerepet ígér neki. A levelek hangja „atyaian” mértéktartó, személyes, érzelmi kapcsolatról nem árulkodik. — Bella hangja könnyedebb, hálásan kedveskedő: „Hiszen olyan jól esnék Te tőled egy akármilyen közönyös levél is, hát még mikor azt láttam ki minden sorjából, hogy milyen hüfn és gondoskodva szeretsz!” (1898. szept. 24.)

Az 1899-es évben megszaporodnak a színházigazgatókhoz írt levelek. Jókai már-már aggályos gondolattal készíti elő Nagy Bella fellépéseit; kocsit küld, saját költségén rendeli meg a Petőfi Társaság nevében átadandó babérkoszorút, s a Krisztinavárosi Színház *Apotheosis* előadását igyekszik az országos ünnepségek körébe vonni (1899 nyarán, Bartók Lajoshoz írt leveléből). Nem gondoljuk, hogy a szerzői hiúság, hanem Nagy Bella sorsdöntő fellépése vezeti ebben. A levelekből kibontakozó kép azonban korántsem teljes, hisz számtalan vonása feltáratlan még, hogy csak e korszak kiadatlan verseire utaljunk.

Jókai aggódó figyelme a Stellát következetesen végigkísérő gondoskodásban nyer irodalmi megformálást, ami Stella elfogadtatásának, társadalmi beilleszkedésének bemutatásakor különleges jelentőséget kap. A feltételezett vádaskodások: „a vén bolond elvette modelljét [. . .] miután szeretője volt több esztendeig.” (230.) Jókai személyes aggályaiból születtek, mert ekkor már a házasság gondolata foglalkoztathatta (1899. jan. végén közli e részletet), s megérezte, hogy Nagy Bellát Jókainéként elfogadtatni akár családjá részéről, akár az országos közvélemény előtt — nem lesz könnyű feladat. A később bekövetkezett botrányok ismeretében ma már meghatóan naivnak tűnik az öreg festő-Jókai tervszövegetése az első vendégre — a kis „esztétikusfró”-szerkesztőre (talán Gyulai Pál alakja

villan fel benne) — alapított tervtől a kerti ünnepség „lady patronesse”-éig, mert végül minden fényesen sikerül — a regényben. És ez nem csupán önmagának szóló biztatás, nem is gondolhatta, mi lesz belőle.

Az idős festő és ifjú növendék finoman ábrázolt kapcsolatában Jókai nagy gonddal rajzolja meg az érzelmek kibontakozásának fázisait. A magára maradt, beteg növendék sorsa meghatja mesterét: „A szánakozás nagy kerítő.” (212.) És mindjárt hangsúlyossá válik e sor, ha a Nagy Bella alakját idéző Rákosi Szidire hivatkozunk, aki elmondja, hogy tehetséges növendéke az egyik vizsgáján az éhségtől lett rosszul, és ezen a vizsgán Jókai is jelen volt. (Tábori 97.)

„A hála is nagy kerítő.

Én ennek a leánynak [...] köszönhetem, hogy visszanyertem ezt az egész szép világot, [...] hogy a lelkem [...] megszabadult a búskomorságtól [...]” (223.) Íme, a viszonzás, az érzelmek fejlődésének következő lépése.

Ezek a lapokon lesz nyilvánvalóvá, hogy a milliomos özvegy, a világszépesség, a testi-lelki kéjek démona — csupán álkérdések a személyes sorsot, a jövőt latolgató Jókai számára. Ez az egyszerű fiatal lány — Eszta-Nagy Bella — ez az ő igazi dilemmája!

Eszta érzelmeinek megnyilatkozásakor az öreg festő első érzése az ijedség, amit az „Én még merek élni!” boldog felismerése vált fel, és a talált kincs allegóriájában megragadott egymásratalálás — mindezek egyéni élménytől, valós érzésektől fűtött sorokban fogalmazódnak meg.

A források egy része a magánélet körébe tartozik: versek, levelek. De a külvilág is tudomást szerzett kapcsolatukról, nemegyszer a torzító pletyka útján (hisz Jókait többször látták Nagy Bella társaságában, fellépéseiben), vagy éppen egy-egy újságcikk révén. Figyelemre méltó az MH 1898. okt. 20-i cikke, amelyben a háttérbe húzódo Jókai helyett Bródy Sándor forgatja a zsurnalisztika fegyverét:

„Nagy Bella a neve annak az ifjú színésznőnek, aki ma délután próbát szavalt és játszott a Nemzeti Színház színpadán. A kisasszonyt oly előkelő helyről ajánlották a színház figyelmébe, hogy kivélt tettek vele és nem csapták be az orra előtt az ajtót [...] A délutáni próba, amelyen csak két civil volt jelen — az ajánló és annak vendége, e sorok írója — kisebb színházi vérbíróság jelenlétében folyt le és azzal az eredménnyel végződött, hogy Nagy Bella rendkívüli tehetség, következőképpen elmehet vidékre egy kicsit zuhenni [...] Óvakodunk attól, hogy a Nemzeti Színház oly benső ügyeibe avatkozzunk, amihez valóban nincs közünk, mégis az a véleményünk, hogy akik ma látták és hallották a kisasszonyt és nem fogták azonnal

a színháznál: azok vagy nem értenek a tehetséghez vagy ha igen maguk félnek és más is féltének tőle. Nagy Bellának külseje rendkívüli, magas, nyúlánk és amellet erőteljes hangja pedig: kivételes és szép. Húsz éves lehet, eddig iskoláztatták: kicsapták az akadémiából mint tehetségtelent, azután oktatták a Rákosi Szidi iskolájában, ha jól tudjuk maga Jászai Mari is [. . .] Hogy fog érvényesülni, ez a kérdés Keglevich gróf kezébe van letéve. Vagy talán még sem egészen az övébe, mert hálaistennek már van színház Budapesten a Nemzetin kívül is. Könnyen lehet, hogy Jászai Mari és Fáy Szeréna óta az első tragika, aki a Nemzeti Színháznál jelentkezett, a Vígszínházban fogja aratni — úgy véljük — gyors és nem gyér babérjait. (b.s.)”

Bródy Sándor tudósít (MH 1898. nov. 27.) Nagy Bella első fellépéséről is, aki az óbudai Kisfaludy Színházban debütált Sudermann *Otthon* c. drámájának Magda szerepében.

A *Dalma* felújítása 1899 nyarán, amelynek főszerepét Nagy Bella alakította, és az ehhez fűzött különféle vélekedések már nem tartoznak az *Öreg ember* szférájába, Jókai 1899 februárjában befejezte a regényt.

Ami pedig Jókai és Nagy Bella házasságkötése (1899. szept. 16.) után következett — szenvedélyek elszabadulása, gyűlölködés, ízetlenségek, botrányos jelenetek — hosszú ideig nagyban befolyásolta e kérdéskörrel foglalkozók véleményét.

Azért iktatjuk ide Hatvany Lajos félszázados távlatból megalkotott mérlegelő véleményét, mert e kapcsolat lényeges vonását ragadja meg: „Fesztyék oly komiszak, hogy az ember velük szemben szívesen fogná Bella pártját. Sajnos nem lehet. Mert kövér volt, izmos, durva vonású — inkább taszító, mint vonzó jelenség. S mintha Jókainé neve, nem érne föl minden dicsőséggel, tehetségtelensége ellenére, mint színész nő is szerepelni vágyik [. . .] Mellette csak a fiatalság szól [. . .] Ez ugyan korántsem jelenti, hogy ez a Jókainak legkevésbé való nőszemély, ne lett volna leginkább neki *kellő*. Ezért rejlik a sexuális kapcsolatok megfratlan törvénykönyve szerint, mindabban, ami az ellene szóló ítéletet igazolhatná, egyszersmind az is, ami hála a nőiességének, fölmenti őt az ellene szóló ítélet alól.” (*Beszélő házak*. Bp. 1957. 96.)

★

Stella fentiekben összegezett vonásai Nagy Bellára utalnak, de mi indokolja festőnőként megjelölt alakját? Jókai e figurát — kimutathatóan — környezetének két nőalakjából gyúrta, így Eszta Fesztyné tulajdonságait — elsőként festőművész voltát — is megőrizte.

Jókai Róza (1861—1936) 1888-tól Feszty Árpád festőművész felesége csupán Laborfalvi Rózának vér szerinti unokája, a Jókai névhez adaptálás útján jutott, a szakirodalomban III. Rózáként emlegetik, s Jókai önéletrajzi írásában hol leányának, hol unokájának nevezi. Pesten Székely Bertalannál és Lotz Károlynál tanul, majd Munkácsy tanácsára a müncheni Liezen-Mayer Sándor lesz a mestere. Továbbképzési tervében Párizs is szerepelt, de Laborfalvi Róza betegsége és halála ezt már megakadályozta. Életének ezt a fordulatát idézi egy későbbi visszaemlékezésében Fesztyné: „Éjjel 2 órakor egy sürgöny érkezett: „anyád tüdőgyulladásban fekszik, gyere rögtön haza. Jókai.” [. . .] Az, amit éjjel 2 óra s délelőtt 11 óra között átéltem, magyarázata, engesztelése minden hibámnak, egész életemnek! Mikor este lefeküdtem, fiatal leány voltam, nagy tehetséggel, aki imádja pályáját, a függetlenséget, aki egy sivár szomorú gyermekkorért vár s remél kárpótlást a művészetben [. . .] Reggel 8 órakor megírtam búcsúzó levelem áldott jó tanáromnak: Liezen-Mayernek. Megírtam, hogy az én művészi karrieremnek vége.” (Jövendő 1904. szept. 25.)

A regénybeli Eszta biztatón ívelő festőművész-pályáját is — a házassági kísérlet mellett — egy veszélyes műtéttel járó súlyos betegség szakítja meg; a nagy megrázkódtatást okozó levél mintájának pedig a fentebb ismertetett táviratot tartjuk. Amikor Eszta ismét képzőművészettel kezd foglalkozni az illusztráló művészetet választja. Ez is Fesztynére valló vonás, aki Jókai tanácsára nem egy regényét illusztrálta. (Váli Mari alapján, 333.)

A legszembetűnőbb vonásokon kívül Róza és Jókai — 1886-88 közötti — kapcsolatát idézi a regényben az a meghitt, bensőséges viszony, amely a betegségből felépülő két embert összefűzi. A svábhelyi idillre és házasságuk első szakaszára gondolunk. Mikszáth szerint is: „Valóságos idilli élet volt ez. Leány és apa versenyeztek, hogy egymásnak örömet okozzanak [. . .] Kedves nyílt házat vittek. Néha ott marasztották vendégeiket vacsorára is vagy Rózát kísérte el színházba, hangversenyre [. . .]” (MKrk 19. k. 137—138.)

Hasonlóképpen Róza a minta az itáliai útítárhoz is, hisz ő kezdeményezi, szervezi az 1886-os olaszországi utazást, hogy a gyásztól bénult Jókait felrázza. Az élményeket az *Utazás egy sírdomb körül* (Nemzet 1887.) rögzíti, de főbb állomásait több későbbi művébe is beillesztette Jókai.

Eszta belső tulajdonságait is jobbára Rózáról mintázta Jókai: a társasági életbe való gyors beilleszkedését, talpraesettségét; aki a kerti ünnepség háziasszonyaként is fényesen megállta a helyét. „Öreg korában is mindig büszkén emlegette, hogy összes frói és

festő barátai tőle kértek munka előtt és alatt tanácsot. Neki mutatták kézirataikat vagy készülő képeiket. Nemcsak Apámnak, hanem tulajdonképpen minden hozzájuk járó művésznek kicsit a műzsája volt.” (Feszty—Ijjas 54.) Széles érdeklődésű, ügyes asszonyként bontakozik ki lánya könyvéből Feszty Árpádné — aki egyként tudott bánni cigányprímással és miniszterrel —, így méltán vált a Feszty-szalonná irányító egyéniségévé.

Összegezeként megállapíthatjuk, hogy a regénybeli Stella arcán két ismert személy — Nagy Bella és Fesztyné Jókai Róza — vonásai mutathatók ki, ami nem zár ki egyéb mintákat, sem a művészi alakteremtés bonyolultságát bizonyító számtalan eredeti, senkiről sem mintázott vonást. Utóbbi megállapítást újra és újra hangsúlyoznunk kell a több mintájú, életrajzi fogantatású regényalakok vizsgálatánál.

A szűl mártírjai c. rész első lapjain „borzas hajú, szilaj tekintetű”, izmos, jóétvágyú, zseniális kamaszként bemutatkozó Bandi a festőiskola másik növendéke. „Persze hogy az iskolából szökött meg” (188.), az idős mester befogadta, majd külföldi tanulmányútra küldte, amelynek főbb állomásai München és Párizs. Mivel Bandi a cselekmény folyamán külföldön tartózkodik, sikereiről, dicsőségéről — hogy „a Salon első díját, az aranyérmet elnyerte” — hírek, levelek útján értesülünk.

Mindezek alapján és annak tudatában is, hogy Jókai és Feszty Árpád között családi kapcsolat állott fenn, hajlamosak vagyunk arra, hogy Bandi első mintájaként Feszty Árpádot tartsuk, aki 1888-ban házasságot kötött Jókai Rózával, és előbb egy Andrassy úti palotában, majd a Bajza utcai villában egy évtizedig közös fedél alatt élt Jókaiával, annak 1899-es — második házassága miatt bekövetkező — távozásáig.

Arra is utalni szeretnénk, hogy a viszonyukban oly sokat emlegetett anyagi kérdéseknek (Hatvany csípős megjegyzése szerint: „Jókai, aki eddig csak a családjának nőtagjaira, most már a veje személyében, annak férfitagjára is kereshetett.” *Beszélgő házak* Bp. 1957. 91.), ház-kérdéseknek, Fesztyék költekező életmódjának; továbbá az 1897-től egyre inkább megromló viszonyoknak, amely Fesztyék nagyratörő tervei következtében is egyre inkább magányossá váló, az öregedés terheivel is küszködő Jókait panaszzkodásra ösztönözték (pl. a *Solitudó*-ban is, l. fejezetünk élén!); és végül a Nagy Bellához fűződő kapcsolat következtében egyre feszültebbé, majd elviselhetetlenné váló viszonyoknak — nyoma sincs Bandi arcvonásain, fenti negatív vonások nem árnyékolják képét. Jókai annak a Fesztynek a vonásait őrzi meg, akit

fiának nevezett, akit nem csak mint vejét, de mint ógyallai származását a földinek kijáró megkülönböztetett megbecsülésben részesített, s akit büszkén fiamuramozott, hisz pályafutásának állomásait közvetlen közletről szemlélve kibontakozásában támogatott is, és akivel számtalan — személyes, ízlésbeli — szál fűzte össze.

Feszty Árpád (1856—1914) pályájának küszöbén is ott van az a bizonyos szökés. Tanulmányait a budai főreáliskolában kezdi és az első évet sikerrel zárja. „A következő évben azonban bizonyítványa már erősen hanyatlott. Ez az év a családi hagyományok között híressé is vált Fesztynek az iskolából való szökésével [. . .]” (Feszty—Ijjas 11.) Illusztrátori tevékenységéről is tudomásunk van: „Illusztrálással is foglalkozott, már a 70-es évek végén számos rajza jelent meg a magyar képeslapokban. A 80-as évek folyamán pedig több díszmunkát látott el szövegképekkel. [*Petőfi album* 1880., Gyulai Pál: *Nők a tükör előtt* 1887. stb.]” (Szendrei—Szentiványi: *Magyar képzőművészek lexikona* Bp. 1915. 501.) — miként a regénybeli Bandinak is felajánlják ezt a jól jövedelmező lehetőséget, de ő a külföldi tanulmányutat választja.

Hogy a fenti, regénybeli pályával szembesítsük, Feszty külföldi tanulmányútjában München és Bécs említendő. Első sikere a 70-es évek végére esik (*Delelő*, 1878.), amelynek párizsi vonatkozása, hogy a kiállításon egy nemzetközi bizottság megvásárolta. (A regénybe így épül be: „A lapokból már olvastam Bandi festményéről, mely a Salonban volt kitéve. Dicsérték.” 219.) Majd 1889-ben a Műcsarnok állami aranyérme következett, de közismertségét, népszerűségét az ún. körképnek köszönheti (*A magyarok bejövetele* — 1892—94.), amely tartalmában, méreteiben is jellegzetesen milleniumi alkotás. (Azt sem felesleges megemlítenünk, hogy Jókai járta ki a körkép kedvező elhelyezését a milleniumi kiállításon, és cikkekben is népszerűsítette veje alkotását.) A forráskutatás szempontjából különösen fontos 1898-as év két történelmi festménye a *Bánhidai csata* és a *Zsolt eljegyzése*. (Bandi is többnyire történelmi képeket fest, mint a kenyérmezei ütközet és Kinizsi tánca.)

A fentiekben Bandi Feszty Árpádra utaló vonásait igyekeztünk kimutatni, ám hangsúlyozni szeretnénk, hogy ebben az esetben már korántsem olyan egyértelmű mintával állunk szemben, mint az első rész színész-felesége, vagy akárcsak Eszta esetében is, ennek oka pedig abban is keresendő, hogy a századvégi magyar festők pályaképeben sok a sztereotip elem. Szinte valamennyien Bécs, München, Párizs akadémiáin értek, s a történelmi festészet iránti vonzalmuk is közös. Hogy csak a legjelentősebbeket említsük: Zichy, Madarász, Székely Bertalan, Munkácsy. (Utóbbi esetében a Jókai számára személyes

élményt jelentő *Honfoglalást* [1893.] hangsúlyozzuk, amelyen Árpád vezérei közt örökítette meg szerzőnket.) A történelmi festészet szémszögéből oly jelentős München (ide irányítja tehetséges növendékeit a regény idős festője is), amelynek Akadémiáján a nagyhrű Piloty működött (1826—1886), aki bámulatos pompájú történelmi példatárat festve, hosszú időre megszabta a történelmi festészet mikéntjét. München tanításait jól befogadó festőink közül nem egy — Wagner Sándor, Liezen-Mayer, Benczúr Gyula — az Akadémia katedrájára került, így a magyar történelmi festészet előtt is évtizedekig a müncheni akadémizmus áll követendő példaként. Ez időszak Bécsre az olasz hatásokat közvetítő Rahlt és az akadémikus merevséget az életkép irányába oldó Waldmüller szabadiskoláját jelentette a magyar festők számára. Párizs értékmérő szerepét regényünk is hangsúlyozza: „Párizs a legfelsőbb tribunál. Aki ott kivívja az elismerést, az kész ember.” (219.) A Salon rangot adó aranyérmeit, a festészet vérkörébe juttatott újabb és újabb hatásokat, a fejlett műkereskedelem révén anyagi biztonságot jelentő Párizst rajzolja meg regényünk lapjai is.

Hogy problémánk egy rokon példa által is kézzelfoghatóbbá legyen, a századvég nagy művészregényét, (az MH hasábjain 1891—92 folyamán közölt) *Midas királyt* említjük, amely csupán anyagában és nem kérdésfeltevésében rokon mű. Hőse — Biró Jenő — szintén Párizst járt, ünnepelt festőművész, de hogy kiről vagy kikről mintázta Ambrus Zoltán, arra rendkívül nehéz válaszolni. (Vö. Gyergyai Albert utószava, *Midas király*. Bp. 1967. 641.)

A fent említett mintákon túl a figyelmes olvasónak Bandi vonásai mögött Munkácsy Mihály alakját is meg kell éreznie, aki a századvégi, de a mindenkori magyar piktúra legfényesebb karrierjét futotta be. A párizsi Salon aranyérme is inkább őt idézi, hisz *Siralomház* c. képével (1870.) a század utolsó harmadának legzajosabb magyar diadalát aratta. A párizsi műkereskedővel kötött szerződés („[. . .] egy párizsi előkelő műkereskedő a legújabb festményét megvette, s állandó szerződést kötött vele a többiekre is [. . .]” — 219.) mögött is Sedelmeyer alakját érezzük, aki egy évtizedre lekötötte Munkácsy képeit. Mindezekből következik, de a regényben is kifejezést nyer — „a nagy Bandi, a hírhedett Bandi”, akit rajongó tisztelettel fogadnak az ünnepélyen — Feszty-nél jelentősebb művészegyniség, s — az átlagolvasó tudatában mindenképpen — Munkácsy alakját idézi. És egy kevésbé ismert adat: „Szamossy meghallgatta a fiatalember kérelmét, taníttatni kezdte, végül magához vette. Munkácsy [. . .] atyai barátira is talált, aki rendszeres munkához szoktatta és jó lélekkel fáradozott az ifjú művelődésén. Végül [. . .] ajánlotta [. . .] igyekezzék valamely művészeti akadémiára jutni.” (Lyka Károly: *Nagy*

magyar művészek Bp. 1957. 60.) Szinte szó szerint ez olvasható regényünkben is Bandi befogadásáról, kezdeti képzéséről. Apróbb rokonadatokat lelhetünk a *Munkácsy és Munkácsy özvegyénél* c. cikkekben (HhM IV. k. 249., 252.), amelyekben Munkácsy szép baritonját (a kerti ünnepségen Bandi is énekel, „Mindenki dicsérte a gyönyörű bariton hangját.” — 239.), és kettőjük baráti viszonyát említi Jókai.

A fentieket összegezve úgy foglalunk állást, hogy Bandi alakjának megformálásában a közvetlen közelben alkotó Feszty, Munkácsy lenyűgöző, fároszi egyénisége, de a századvégi magyar festészet nem egy sajátos vonása kamatozik.

Munkácsy alakja egyébként is foglalkoztatta Jókait, és tragikus sorsa egészen más vonatkozásban is beépült a regény szövetébe. Mivel a regény intenzív orvostudományi érdeklődésének egyik indítékát látjuk ebben, részletesebben csak a tudományos kérdések szembesítésére szánt fejezetben foglalkozunk vele. Itt csupán annyit szeretnénk megemlíteni, ami az alakok életrajzi indítékú mintái közé kíváncsozik: Munkácsy „titkos betegsége”, megőrülése mind a *Coronilla*, mind a *Diadalma* c. rész főalakjának megrajzolásában szerepet játszik. Bár a csatornaépítő mérnök (a második rész főhőse) elsődleges mintája eltagadhatatlanul Lesseps Ferdinánd, aki szintén elborult elmével végezte. A mentő-sziget megalkotója (a harmadik rész főalakja) — aki elhasználta élet-energiáit, aki a milliomosok betegségétől bomlik meg, aki botrányos jeleneteket rendez, aki doktortól doktorig vándorol — mögött is a párizsi orvosokat végigpróbáló, a tábeszes, az inasára rontó Munkácsyt kell megéreznünk.

A *Coronilla* c. rész mérnökének azonban sikerül megszöknie a Lipótmezőről, gyanítjuk, hogy ez a mozzanat is személyes élményen alapszik. Fesztyné emlékezései közül való — még a „csodálom, hogy sohasem írta meg a papa” megjegyzést is hozzáfűzi — az a történet, amelyben egy Lipótmezőről szökött őrült a svábhegyi házban keres menedéket, és Jókai órákig feltartja a fegyverrel fenyegetőző bolondot. A kis Masa (Feszty Masa, 1895—) életkorát véve alapul ez az esemény 1897—98-ra tehető. (Tábori 78—82.)

★

A regényalakok életrajzi eredetű mintáinak bemutatásánál igyekeztünk szem előtt tartani — és ez szabta meg a sorrendet is — a modell Jókaihoz való viszonyát, a megrajzolt kép élességét, vagyis a minta felismerhetőségét, bizonyosságát.

Ezért illesztettük fejezetünk végére Eglantine mintájának (az első képzelt regény milliomos özvegyének) vizsgálatát, aki már a

Vén emberek nyara c. novellában is szerepel (VU 1891., kötetben 1893.) három, öreg fejjel nőszülő képviselő egyikének feleségeként. Eglantine „született grófnő” — bár a novellában a házastársak társadalmi különbségének még nincs jelentősége, rokon vonásuk a külső megjelenés, a királynői tartás; továbbá hogy férjük iránti haragjuknak makacs hallgatással adnak kifejezést. És még egy árulkodó apróság: a kaszinóban mindkét férj „készpénz-bácsi” néven ismert.

Az Eglantine-alak felfogható novellából kölcsönzött és regényalakká fejlesztett figuraként (e mellett szól a novella 1898-as kiadása az NK 92. k.-ben), de úgy is, mint két alkotás azonos személyről mintázott, egymástól független alakja.

A forráskutatás szempontjából azonban a minta a lényeges. Feltételezzük, hogy frissen nőszült képviselőtársának hallomásból ismert feleségéről vette a mintát — Eglantine elég vértelen figura —, de az sincs kizárva, hogy találkozott vele; a novellabeli szépasszony ugyanis a képviselőház karzatán is megmutogatja magát.

A MAGYAR LESSEPS REGÉNYE

Az életrajzi elemek nagy száma csupán a regény első és negyedik részére jellemző (*Eglantine, A szívné mártírtjai*). A második és a harmadik részben megcsappannak az önéletrajzi mozzanatok, ez a tény pedig egy szerkezeti megoldásra is fényt vet, a két fantasztikusabbnak ható történet ugyanis az életrajzi hitelfű, realitásabbnak tűnő részek keretében jelenik meg.

A *Coronilla* című részlet fő forrása a Panama-csatorna építése és az ehhez fűződő ún. Panama-botrány Lesseps személyét sem mozdítva el a központból; ehhez kapcsolódik az Attila-kérdéskör mint a részlet másik főbb forrása, majd több kisebb-nagyobb, többnyire sajtóból eredő aktualitás.

A *Coronilla* c. rész főalakja építész-mérnök, híres csatornaépítő, aki monumentális építményekkel — mint a Bükkből vezetett budapesti vízműrendszer és a Tisza—Duna-csatorna — megalkotásával öröközte meg a nevét. Egy hitelesnek tűnő életrajzi adat szilárd talajról lendül el a gigászi vállalkozások nagyszerű megvalósítójának, a magyar Lessepsnek különös karrierje: „A Károly bátyám praktikus eszű ember; [. . .] azt kívánta, hogy képezzem ki magamat építésznek. Ez szép hivatás. Arra is készültem. Orbán Gábor városi rajztanárnak minden architekturai tudományát végig kitanultam [. . .] szépen fölépítettem — papirosra — Theseus templomát [. . .]”

(Az én iskolatársaim PH 1893. — HhM 5. k. 161.). A csak néhány éve rögzített emlékek a regénybe is hasonlóképpen épülnek be: „Hiszen megírtam én ezt már valahol, hogy siheder koromban nagy kedvvel készültem az építészetre. [...] bizonyoznak mellette a nagy göngyölegre menő rajzaim, amik tisztakezű pontossággal ábrázolják a dóriai, jóniai, római és korinthuszloprendszert, egész templomokat, az alaptervrajzaikkal együtt.” (53.)

A Tisza—Duna-csatorna felavatása után még monumentálisabb terv megvalósításába fog az ősz mérnök, a Karszt-csatorna megépítésébe — ez adja a *Coronilla* c. rész gerincét. A történet folyamán különféle neveken emlegetett — pl. Pest—Fiume — csatorna a soroksári Duna-ágból kiindulva Somogyon keresztül a Karszt átfúrása után érné el Fiumét. E tervzet regényünkben is II. József fejlesztési tervére való utalással jelenik meg, miként már a *Rab Ráby*ban a Pestet Trieszttel összekötő csatorna terve is: „Budapest a tengerrel egyenes összeköttetésbe hozva, egyszerre nevezetes emporiummá emelkedik.” (JKK 38. k. 229.); továbbá *A magyar nemzet történetében* is: „II. József, úgy látszik, hogy ezt a tervet felkarolta; mert a maga részéről ennek mintegy kiegészítő tartozékát dolgozá ki egy *Budapestet Fiumével összekapcsoló csatorna tervzetében*.” (JKK 68. k. 351.) Az eltérés csupán annyi, hogy a két korábbi munkában megírtakkal szemben regényünkben a Balaton kiiktatásával készülne a csatorna. A motívum magját valószínűleg Thallóczy szolgáltatta, akitől nem egy témát kölcsönzött szerzőnk.

A PN cikke (*Benyovszky Móric és Fiume*, 1879. 191. sz.) Thallóczy Lajos Gróf Benyovszky Móric és a magyar tengerparti kereskedelem első kezdetei c. tanulmányát ismerteti. Benyovszky a fiumei kereskedelmi forgalom alapos tanulmányozása után 1780-ban egy terjedelmes emlékiratot nyújtott be az udvari kamarának, amelyben a Komáromtól Fiuméig vezető — főleg nagy vízi útjainkra építendő — kereskedelmi és szállítási útvonal tervzetét dolgozta ki a magyar áruk (főként a gabona) szállításának meggyorsítása érdekében. A tervzetbe szervesen beépítette a szárazföldi szállítás (szekér-fuvarozás) láncszemeit is. Bár már 1780 decemberében engedélyezték a vállalkozás kivitelezését, Benyovszky minduntalan akadályokba ütközött, sem kellő pénz, sem megfelelő számú szakember nem állt rendelkezésére, de maga is újabb és újabb tervekbe kapott, pénzt és energiát vonva el az eredeti vállalkozástól, így ez hamarosan csődbe jutott. (Csak utalni szeretnénk arra, hogy Jókai fent említett munkái eltúlozzák a Habsburgok szerepét, támogatását; Thallóczyból inkább csak az olvasható ki, hogy Benyovszky tervét a Habsburgok nemigen akadályozták.)

A fő forrás azonban — mint már hangsúlyoztuk — a Panama-kérdéskör, ám mielőtt regényünkkel való szembesítéséhez fogunk, röviden számot adunk e tárgykörbe tartozó több kisebb-nagyobb építkezésről, amelyek közrejátszhattak a Karszt-csatorna megírásában, oly módon is, hogy a kor technikai fejlődésének sajátos területét képviselve a csatornaépítés felé fordították szerzőnk figyelmét. Hogy Jókai alaposan tanulmányozta a csatornázás elvi és gyakorlati kérdéseit, arra bizonyíték a föld legjelentősebb csatornáinak fél oldalnyi felsorolása (66.)

A Duna—Tisza-csatorna kivitelezését célzó különféle tervezetek már a XVIII. sz. óta napirenden voltak. Beszédes József mérnök 1839-es tervezetére részvénytársaság is alakult; az 1867. XIII. tc. pedig a kormányt is felhatalmazta a kölcsön — 150 millió frank — felvételére, 1868-ban már a szerződéseket is megkötötték a vállalkozókkal — a pénzt azonban elvitte a vasútépítés. Ettől kezdve a tőkés csoportok rivalizálása hátráltatta a terv megvalósulását, majd végül teljesen lekerült a napirendről.

Az érlelődési korszak táján — 1894-ben — Koltor László mérnök terveit vitatták, de sem ez, sem az 1900-as évi állami tervek nem valósulhattak meg a magas költségek miatt. Az országgyűlés elé kerülő tervek Jókai figyelmét sem kerülhették el, sőt mint az alábbiak bizonyítják, jelentőségének teljes tudatában a terméketlen huzavonára a regénybeli megvalósítással válaszol: a Tisza—Duna-csatorna létrehozása „országra szóló esemény volt, egy olyan mérnöki művet, mely elháríthatatlannak látszó akadályokat leküzdve, szerencsés ötletek, új találmányok felhasználásával egy ország gazdasági viszonyait, közlekedési rendszerét kedvezően átalakította”. (65.)

Ide kívánczik a bácskai csatornák megépítése is, bár a Ferenc-csatorna, amely 227 km-rel rövidítette meg a Duna—Tisza közötti vízi utat, már egy évszázada elkészült (1793—1802), de az ehhez csatlakozó Ferenc József-csatornát csak 1871—75 között építették.

Pest belső csatornázásának a kérdése is felmerült, Reitter Ferenc mérnök terve a Nagykörút vonalán — az egykori Duna-ág mentén — építendő belső vízi útra vonatkozott. (Erről írta akadémiai székfoglalóját is: *A pesti Duna-csatorna*, 1867.)

Több ösztönző szerep tulajdonítható az al-dunai szabályozási munkálatoknak. (Az 1878-as berlini kongresszus a Monarchiára ruházta, de a kivitelezés végül Magyarországra hárult.) Az 1890-ben ünnepélyesen megnyitott építkezéseket 1898-ban fejezték be, ezzel párhuzamosan folytak a Vaskapu-zuhatag és a Vaskapu-csatorna munkálatai is, melyeket megtekintendő 80 tagú képviselő-csoport hajózott le 1893 májusában. (A VU jún. 18-i száma Jókai nevét

ugyan nem említi, de Hegedüs Loránd egy jubileumi cikkében — *Jókai Pester Lloyd* 1925. febr. 22. — szót ejt szerzőnk Vaskapunál tett látogatásáról.) A VU 1896. szept. 27-i, a Vaskapu megnyitásával kapcsolatos ünnepi száma részletes beszámolót közöl (39. sz. 645.) az al-dunai munkálatokról, amelyekhez nem egy gondolatébresztő képet is mellékel. Különösen ösztönzőnek tartjuk a különféle gépekről, fúró-hajókról készült felvételeket, hisz Jókai a nagy természet-átalakítások technikai eszközei iránt igen fogékony volt.

Ezek a tervek azonban semmi összefüggésben nem állnak Fiumével. Készült ugyan tervezet egy Vukovártól kiinduló csatorna megépítésére, amelyről a Magyar Pénzügy 1896. jún. 25-i száma így ír: „az volna hivatása, hogy vízi utat nyisson a Dunától Fiume felé, s amely csatorna építésére a kereskedelmi miniszter 1896 elején újból előmunkálati engedélyt adott.” —, de gyanítjuk, hogy a fentebb említett Thallóczy-féle adattal együtt ennek is csak másodlagos szerepe van egy aktualitás, a Fiume-kérdés 1897-es fellángolása mellett.

1897 novemberében 19 magyar törvény életbeléptetésére Fiume tüntetéssel válaszolt. A magyar sajtó felháborodottan „hálátlanságot” emleget: „nem újabb milliók — csak törvények!”. (*Fiume tüntet* MH 1897. nov. 13.) A kiegyezés után ugyanis Fiume fejlesztése jelentős költségvetési teherként jelentkezett. — Bár Fiumét már Mária Terézia törvényei, majd az 1807-es IV. tc. is, a napóleoni háborúk után pedig — 1822-ben — ismét Magyarországhoz csatolták; az 1868. XXX. tc. 66. §-a „a magyar koronához csatolt külön test”-ként említi, ennek ellenére az osztrák kormány különféle rendelkezései következtében Fiume bizonytalan közjogi helyzete ütközőpont maradt a magyar–horvát viszonyban. 1881-ben a horvát országgyűlés ismét elővette a kérdést a fenti törvényt kifogásolva. Erre országos mozgalom indul a „magyar Fiume” demonstrálására, az év második felében Jókai maga is Fiuméba utazik. Már korábban hangzottatott véleménye szerint is számunkra Fiume a „világkereskedelem kapuja”, „prózai szükség”: a közös terhek viselésének záloga. (*Fiume???* A Hon, 1867. márc. 15.) — így a Karszt-csatorna megrajzolása mögött a Fiumével szorosabbra fűzendő viszony politikai célzata is nyilvánvaló.

Közben a külföld nagy csatornázási munkálatairól is egyre több hír érkezett. 1869-ben a Szezei-csatorna megnyitása Európa koronás uralkodóinak jelenlétében világgraszoló ünnepségsorozat keretében zajlott le.

A Korinthuszi-csatorna 1881–1893 között épült, amely különös érdeklődésre tarthatott számot magyar vonatkozásai miatt is: Türr István kezdeményezésére Gerster Béla mérnök terveit valósí-

tották meg. A VU 1893 augusztusában (35. sz. 589.) cikket közöl a megnyitó ünnepségről és az építkezésről egy döbbenetes erejű fényképfelvételt. (VU 1893. 28. sz. 473.) A föld legmélyebb sziklabevágású csatornáját ábrázoló kép ösztönzőleg hathatott a hasonló munkálatok regénybeli ábrázolására: „A Karszt áttörésénél alkalmazott munkásaink nem bírták ki két hónapnál tovább.” — „négy esztendeig vághatta a követ a Karsztban, aki akarta.” (82. ill. 83.)

A Panama-csatorna tervét Lesseps Ferdinánd, a Szezi-csatorna híres alkotója készítette 1879-ben, hamarosan részvénytársaságot is alakított a kivitelezésre. Az 1881-ben megkezdett munkálatokat csak 1914-ben fejezték be. A Csendes-óceánt az Atlanti-óceánnal összekötő 82 km hosszú, 3 zsiliprendszerrel 25 m-es szintkülönbséget kiegyenlítő csatorna (Lesseps eredeti tervében 73 km hosszú 102 m-es magasságot átszelő vívcatorna szerepelt) végül az USA birtokába jutott, mert a vállalkozás csődje után megvásárolta a koncessziókat és ezzel „örök időkre” megszerezte a csatorna használati jogát. Az Európába érkező hírek többnyire a nagy építkezés nehézségeiről számoltak be: a munkásokat különféle járványok tizedelték, a Chagres folyó áradásai folytonos károkat okoztak, drága elvezető csatornákat kellett építeni — 1889-ben a munkálatok egyharmadánál a társaság 2245 millió frank adóssággal kénytelen volt csődöt mondani.

A regénybeli csatornaépítés is csak a fentiekhez hasonló akadály-listával szerepel: mocsárba süllyedő betonépítmények, az útba kerülő folyók előre nem látott akadályai; de a legnagyobb ellenség a „sziklai láz”, — a járvány —, amely a munkaerőt pusztította. A Karszt-csatorna építéséről azért sem tudhatunk meg túl sokat, mert az idős mérnök elhanyagolja utolsó művét, a munkálatok ellenőrzése helyett már csak szép asszonyára felügyel.

Rövidre fogva a Karszt-csatorna botránykrónikáját: a munkálatok 6. évében elfogyott a pénz, a hírlapok gyanúsítgatásait, a képviselők okvetetlenkedéseit a vállalkozás vezérigazgatója, egy ügyes spanyol kalandor, Szerafino elhallgattatja, sőt még: „A második százmillió aláírás is sikerült. Igaz, hogy annak is egynegyed részét én magam írtam alá: túljegyzés nem is igen következett be.” (83.) Jókai módját találja annak is, hogy a Panama-botrány sajtóanyagának kivonatát a regényben is ilyenformán adja közre; a botrány kibontakozásáról, teljes képeről ugyanis a főhős is csak sajtótermékek — élc-lapok, broszúrák — útján értesül. „A Karszt-csatorna Magyarország kloakájává alakult.” (105.) — ezzel az expresszív megállapítással kezdődik a kiadvány, majd a tények sorolása következik: „a társaság elnöke megőrült, a vezérügynök megszökött. [...] A vizsgálat rendkívüli visszaéléseket, szabálytalanságokat fedezett fel [...]”

tetemes pénztárhiányt [...]” És kik osztozkodtak a pénzen? „Törvényhozók, pénzemberek, újságírók. A botrány olyan magasra nőtt, hogy a parlament működése lehetetlenné lett téve. Vádolva lettek a pártvezérek, maguk a kormány tagjai. Két miniszternek rögtön be kellett adni a lemondását. A parlament szigorú eljárást s parlamenti tribunál felállítását követelte mindazok ellen, akik képviselői állásukban meg hagyták magukat vesztegetni.” (105.)

A Panama-botránnal és az azt követő büntárgyalással a magyar sajtó is részletesen foglalkozott. A PH 1893. febr. 10-i száma már az ítéletet közli. Az alábbiakban a következő napi szám — Pulszky Ferenc tollából származó — vezércikkét idézzük, mert több rokon vonást mutat regényünkkel: „Lesseps Ferdinánd [...] a nagy francia a suezi csatorna halhatatlan megalkotója, a Panama-csatorna vállalat bukása következtében [...] csalás és bizalommal való visszaélés miatt öt évi fogházra és [...] pénzbüntetésre ítéltetett. Eiffel, a világ-hírfü mérnök [...] két évi fogházra és 20.000 frank bírságra [...] Előre nem látott kiadások, az előirányzatok elégtelensége, az alvállalkozók fizetésektelensége [csődhöz vezetett]. Lesseps meg volt győződve hogy a vállalkozás, még ha dupla költségbe kerülne is, még is nyereséget hajt a részvényeseknek, amint a csatorna elkészül [...] elpalástolta a nehézségeket, a vállalat pénzügyi kétes helyzetét [...] a közönség nem jelentkezett oly lelkesedéssel az új részvények aláírására [...] a tőke hiányában megakadtak a munkálatok [...] és Lesseps, akit 1885-ben Magyarország is ünnepelt [...] fogságba kerül, ha előbb meg nem hal.” (*Lesseps és társai*. 1893. febr. 11. XV. évf. 42. sz.)

A csődper hamarosan politikai botránná szélesedett. A francia parlamentben a nacionalisták 510 republikánus képviselőt és hat minisztert vádoltak. A VU 1893. jan. 15-i száma (3. sz. 37.) bemutatja a botrány szereplőit. Egyrészt a kormány által kijelölt vizsgálóbizottságot (Brisson elnökeivel) — másrészt a vádlottakat: Loubet miniszterelnököt, aki kormányával együtt lemondott, Floquet házelnököt, aki kénytelen volt visszavonulni, továbbá több befolyásos személyt — képviselőt, bankárt, lapvállalkozót —, akiknek a megvesztegetése 3,3 millió frankjába került a Panama-Társaságnak.

A vesztegetők ügye pedig igazi sajtó-szenzációnak bizonyult: Reinach báró öngyilkos lett, Arton és Herz külföldre szökött. A VU 1893. febr. 5-i száma (6. sz. 87.) Herz Kornélnak, ennek az „eszés szédelőnek” Angliából az USA-ba történő szökéséről, a PH 1893. febr. 21-i száma pedig arról ad hírt, hogy a francia rendőrség Budapesten nyomoz Arton után; néhány hét múlva már Aradon vélték felismerni (PH 1893. márc. 17. 6. l.) — a legtöbb hír természetesen

valótlannak bizonyult. Artont Londonban fogták el, az angol rendőrség azonban kiadta, és Párizsban indult eljárás ellene. Történetük részint Szerafino, részint a főügyvivő alakjában kamatozik, akit a Borsszem Jankó karikatúrái közt ismer fel a menekülő mérnök: „magyar, német és francia csendőrök kergetnek egy futó alakot, [...] egy szökéssel átugrik a calais-i csatornán, egyik lába már a doveri partot éri [...] az én ügyvezetőm.” (104.)

A fentiekből az is nyilvánvaló, hogy Jókai nem csupán a Panama-botrányt ültette át magyar viszonyok közé, hanem ennek központi alakját, Lessepsét is mintának tekintette a csatornaépítő mérnök megrajzolásánál.

Ferdinánd de Lesseps (1805–1894) francia mérnök politikai kudarcai után Egyiptomba utazott, ahol Iszmáfi alkirályal tárgyalta a Szuezi-csatorna megépítéséről. 1869-ben a munkálatok sikeres befejezése után ünnepelt híresség — miként regényünk mérnöke is az a Tisza—Duna-csatorna felavatása után. Lesseps híre, neve milliőket jelentett új vállalkozásának, a Panama-részcsevegységnek. (A Karszt-csatorna alapítókat is tízszeresen túljegyezték!) A vállalkozás csődjé után fiával együtt a vádlottak padjára került, de elmebetegségre való tekintettel — a regényhős is elmebetegintézetbe kerül — a semmítőszék hatálytalanította az ítéletet.

Annak megemléztését is fontosnak tartjuk, hogy Lesseps 1885-ben — még dicsősége zenitjén — hazánkba is ellátogatott egy harminc tagú francia delegáció vezetőjeként. A résztvevők névsorában több híres francia művész neve is olvasható (Delibes, Massenet, Coppée). A küldöttség 1885. aug. 9-én érkezett Szobrá, ettől fogva a sajtó figyelemmel kíséri útját, egyes lapok állandó rovatban számolnak be programjukról. (*A franciák Budapesten* PN 1885. 219. sz.) A tudósítások hírt adnak arról, hogy az ősz Lesseps milyen frissen járta a csárdást Márkus Emíliaival, hogy Jókai üdvözlő szavaira Lesseps válaszolt, s a margitszigeti díszbédén szerzőnk is részt vett (VU 1885. 33. sz. 536.), a Petőfi-szobor megkoszorúzása során a franciák lelkesen ünnepelték nagy költőnket, Coppée a szobor előtt saját versét szavalta el Petőfiről. (PN 1885. 221. sz.) Arról is tudomást szerzünk, hogy Lesseps, aki már 13 gyermek atyja — s a népes család kikocsikázása a boulogne-i erdőbe párizsi látványosságnak számít (VU 1885. 33. sz. 526. — Ezt a motívumot is beépíti Jókai!) — most ismét atyai örömök elé néz, s a 14. utódnak Magyarország iránti tiszteletből az István, ill. a Gizella nevet szánja.

Látni való, a botrányos tárgyalások nem mosták el az 1885-ös magyarországi diadalút emlékeit, mindkét hangulatkör érvényesítő formáló erejét a csatornaépítő mérnök megrajzolásában.

Végül arra a kérdésre, hogy esetleg más, belföldi botrány is szolgálhatott mintaként (bár jelentéktelen csődeljárásról, fizetési képtelenségről, amely azonban anyagában, jellegében nem rokonítható, gyakran olvashatunk a korabeli sajtóban!) az a válaszunk, amit a fenti párhuzamok is bizonyítanak: szerzőnk egyetlen forrást, a Panama-botrány anyagát használta e kérdéskör megírásakor.

★

A magyar Lesseps nem csupán híres csatornaépítő, hanem szerencsés kezű régész is; a Tisza—Duna—csatorna ásatása közben a Hernád medrében épített dolomit kupola alatt — hármás érckoporsóban — megtalálta Attila „őskirályunk” csontvázát, a palástra hímzett szövegben pedig a hun—magyar rokonság bizonyítékára lel — ez a summája a csatornázási botránytörténet közé ékelt *Attila*-fejezetnek. Az alábbiakban három kérdést (a sír helye, a temetkezés módja és a hun—magyar rokonság) szeretnénk részint Jókai forrásaival, részint a mai tudományos állásponttal szembesíteni.

Régészeti leletek és egyéb források alapján ma már megnyugtatóan bejelölhető a hunok Kárpát-medencei szállásterülete. A hun település központja az Al-Dunával, Tiszával, Marossal határolt bányai síkságon és a Duna—Tisza közének déli felén helyezkedett el; Attila központi táborvárosa, „fővárosa” is a Szeged—Makó—Temesvár háromszögben feküdt. Feltételezik, hogy ide temették Attilát is, a Tisza—Maros torkolatvidék homokbuckái közé, miként a többi hun fejedelmet. (Vö. Bóna István: *A népek országútján. A magyar régészet regénye.* Bp. 1968. 114.) Abban a tényben, hogy Jókai pár száz kilométerrel északabbra — a Hernád medrébe — helyezi a sírt, Edward Gibbon könyvének (*The history of the decline and fall of the Roman Empire.* Oxford, 1827.) hatását véljük felfedezni. „As far as we may ascertain the vague and obscure geography of Priscus, this capital appears to have been seated between the Danube, the Teyss, and the Carpatian hills, in the plains of Upper Hungary, and most probably in the neighbourhood of Jazberin, Ágria, or Tokay.” (i. m. 4. k. 36. fejj. 269—270.) Magyarul: „Amennyire Priszkosz határozatlan és homályos geográfijából ez kideríthető, ez főváros a Duna, Tisza és a Kárpátok hegyei között, Felső-Magyarország síkjain helyezkedhetett el, legvalószínűbb, hogy Jászberény, Eger vagy Tokaj szomszédságában.”

Hogy Jókai haszonnal forgatta Gibbon könyvét, és miként merített anyagot az ötvenes évek novelláihoz (*Tsong-Nu, A varchoniták, Carinus* stb.), az Vértessy Jenő cikke óta (*Gibbon, mint széplíróink*

forrása. It 1916. 16.) köztudomású, a JKK-n belül pedig az egyes műveknél megnyugtató gondosságú szövegvizsgálatok alapján nyer megerősítést, mint *A magyar nemzet története Attila-fejezetei* esetében is (JKK 67. k. 346—352., Téglás Tivadar és Végh Ferenc munkája). Gibbon méltán kelthette fel Jókai érdeklődését, hisz érdemeit a modern történettudomány így összegezi: „az ő koráig megjelent források gondos használata, vizionárius egybelátása és egyöntetű, nagy megjelenítő és ábrázoló képessége, sugárzó stílusa a föltétlen elismerés és csodálat hangjaira kényszerítette a symposion résztvevőit.” (Gál István: *Gibbon a magyar történelemről*. Századok 1971. 1. sz. 70.) Német fordítása már 1790-ben megjelent, továbbá számtalan angol kiadása forgott közkezen (olvasói között volt Széchenyi, Bajza, Teleki László, Madách, Péterfy), 1868-tól pedig már magyar nyelven is rendelkezésre állt Hegyessy Kálmán átdolgozásában (*A Római Birodalom hanyatlásának és bukásának története*. I—II. k. Pest 1868—69.)

Bár azt a véleményünket is szeretnénk hangsúlyozni, hogy Jókai az *Öreg ember* megírása idején az Attila-kérdéskörben már nem nyúlt új forráshoz, az említett és még említendő források használata évtizedekkel korábbra tehető, s az előző művekben megrajzolt kép (egyik legrészletesebb az 1854-es *Holtak harca* c. novella) felelevenítéséről, rutinos könnyedségű papírra vetéséről van szó.

Azt, hogy Attilát miként temették el, Gibonnál is olvashatta: „The remains of Attila were enclosed within three coffins, of gold, of silver, and of iron, and privately buried in the night: the spoils of nations were thrown into his grave; the captives who had opened the ground were inhumanly massacred; and the same Huns, who had indulged such excessive grief, feasted with dissolute and intemperate mirth about the recent sepulchre of their king.” (i. m. 4. k. 35. fej. 314.) „Attila testi maradványait hármas koporsóba: aranyba, ezüstbe és vasba zárták, és éjszaka titokban eltemették; a népektől rablott zsákmányt sírjába vetették, a rabszolgákat pedig, akik a sírt megásták, embertelenül lemészárolták; és azok a hunok, akik nem tudtak uralkodni magukon bánatukban, most kicsapongással és mértéktelen vígsággal lakmároztak királyuk sírjánál.”

Jókai azonban a folyómederbe temetés motívumával kiegészíti Gibbon (illetve a felhasznált forrást, hisz a fentieket nem egy műben hasonlóképpen írták le!). E kiegészítő mozzanat forrását Móra Ferenc már a harmincas években tisztázta. (*Utazás a földalatti Magyarországon*. 1935.) Móra bebizonyítja, hogy a sokat idézgetett forrás — Jordanes 49. fejezete — sem ír egyebet, minthogy „Éjjel a holttestet titkon a földbe rejtették”. Az 1854-ben megjelent *Holtak harca* c. novella vezeti el Ipolyi frissen megjelent munkájához (*Magyar*

Mythologia. 1854.). „A csíra tehát Ipolyié, Jókai nevelte belőle a fát, és Gárdonyi Géza megszólaltatta rajta a fülemülét.” (Móra Ferenc: *Leszámolás Attilával — A fele sem tudomány. Utazás a földalatti Magyarországon*. Bp. 1960. 404.) Ipolyi jelentőséget nyert sorai pedig így hangzanak: „A források, tavak, folyók mentében vannak temetkezési helyeik is, — s talán magában a folyó medrében, mint Attiláról egy hagyomány van tudtomra, mely szerint hasonlóan mint Alarich (Jornand. 29), ő is a folyónak leeresztése után, kincsei és fegyvereivel annak medrébe temettetik, miután a hullámok ismét föléje eresztetnek.” (*Magyar Mythologia* Pest, 1854. 201.)

Móra azonban a temetés egyéb mozzanatait is kétségbe vonta: „én merőben tudománytalan dolognak tartom az Attilakeresést, s hogy a hun királyt keresztény módon koporsóba zárták, azt csak akkor hiszem el, ha kiderül, hogy Nagy Leó pápát lóháton temették el, és föléje halmot domboltak.” (*Attila koponydjáról* i. m. 289.)

Ezt és fentebbi fejtegetését mai régészeti irodalmunk is teljes mértékben helytállónak találja. (Vö. Bóna István: *A népek országútján. A magyar régészet regénye*. Bp. 1968. 112.)

A hun—magyar rokonság tévhitét ősi hagyományok táplálták, amelyek a Kazár Kaganátusban töltött időszakig — VII. sz. — vezethetők vissza. A pusztai népek ugyanis megőrizték Attila emlékét, a hunokkal valóban rokon népek (pl. kabar törzsek) beolvadása pedig a két nép testvériségének tudatát erősítette. Ezt a homályos származástudatot mélyítették el egyes nyugati krónikák, amelyek a hunok pusztító hadjáratai alapján a X. sz. első felében kalandozó magyarokat a hunokkal azonosították; majd Anonymus *Gestája*, amelyben ugyan még csak a magyar fejedelmek Attilával való rokonságáról esik szó; Kézai Simon *Gestája* már a két nép rokonságáról beszél (nagyban alapítva a mondai eredetű Hunor név első tagjára), és egész hun-történetet kerekít elődei anyagából. Kézai után a krónikások már a magyar történelem bevezető fejezeteként adják elő a hunok történetét, s ezzel a hun származási tudat megszilárdul. Mátyás udvarában Attila alakja példa, eszmény — a magyar nemesség osztálytudatának pedig sajátos vonásává lesz a hun-szittyá eredettel való büszkélkedés. A nemzeti romantika kora irodalmi művekben is újraformálja, rögzíti — nyomai még XX. sz.-i költészetünkben is követhetők. A válságos korokban, miként Világos után is, e fikció bátorító-biztató ereje nyilvánvaló. Ez a funkciója az ötvenes években írt novellákban is, később a finnugor rokonság elleni tiltakozás, majd a milleniumi korszak — festészetben, irodalomban elharapózó — őskeresési divatja élteti, táplálja a Jókai-művek e sajátos motívumát. (Vö. Dienes

István: *A magyar honfoglalás kora. A magyar régészet regénye.* Bp. 1968. 177—179.)

A jövő század regényének (1872.) *Kin-Tseu* fejezetében a különleges hajóroncs küszöbén felfedezett hun-székely szöveggel (NK 53. k. 130—131.) sem akar egyebet bizonyítani szerzőnk, mint amit a *Coronilla* c. rész főhősenek teátrális felkiáltásával: „a hunnuszok magyarok voltak”. (72.)

A fenti kérdéskörhöz kapcsolódik — forrásaik is többnyire közösek — az ősvallás felelevenítéséről szóló részlet. Az Attila-sír feltárását az ősmagyar vallás feltámadása követi, az ősz mérnök főrabonbánná lesz; ősi szertartás szerint, a főtáltos előtt köt házasságot, újszülött fia pedig tűz fölé tartva nyeri el az Attila nevet. (77.)

Miként az előbbieken is utaltunk rá, újra el kell mondanunk, Jókai itt sem használt új forrást, megírta ő ezt már nemegyszer — talán legrészletesebben a *Báldványosvárban* (1883.), amelynek fő forrásait Orbán Balázs (*A Székelyföld leírása.* 1868.) és Ipolyi Arnold (*Magyar Mythologia.* 1854.) munkáiban jelölte meg Téglás Tivadar (JKK 43. k. 238—245.), de az 1898-as *Levente* „forgácsaiból” is kitellett az *Öreg ember* mitológiai része. Mindebből az következik, hogy Jókai mitológiai szótára nagyrészt Ipolyi könyvére vezethető vissza, bár formálgatott is rajta. Azonban mindezzel, a pontos forrásmegjelöléssel együtt csak a magyarázatokban foglalkozunk.

A *Coronilla* c. rész fentiekben részletesebben vizsgált két cselekményszálát a napi politika keresztszállai szövik át. „Észak-Amerika [...] friss háborúba kezdett Spanyolországgal Kuba szigete miatt.” (69.) Ennek következtében érkezik Magyarországra az amerikai hadsereg „verbunkos hadnagyaként” *Coronilla*, majd a rejtélyes frás megfejtése után az ősz mérnöknek nyújtja kezét. Hazánk területén toborzó missekről aligha olvashatott Jókai — legalábbis nem leltük nyomát —, de a spanyol—amerikai háborúról annál többet. Kuba és a Fülöp-szigetek miatt már 1896 óta kiéleződtek az ellentétek az USA és Spanyolország között. Az USA a kubai függetlenségi háborút — amelyet a spanyol gyarmattartók nagy kegyetlenséggel és kevés sikerrel igyekeztek elfojtani — vélte jó alkalomnak a beavatkozásra. A VU 1897 februárjában (6. sz. 89.) tájékoztatja olvasóit a kubai háborúról, hőseiről képeket is közöl. Hasonlóképpen tudósít (VU 1898. 10. sz. 158.) egy amerikai hadihajó, a „Maine” elsüllyedéséről, az USA „csillapító” jellegű beavatkozásának fiaskójáról.

Mivel az e kérdéskörrel foglalkozó regény-folytatás 1898. márc. 6-án jelent meg — Jókai csak a fentiekre alapozhatott (természetesen bármely sajtó-forrásra!). A hadüzenet csak április 25-én történt meg. Május 1-én Dewey tengernagy elsüllyeszti a Fülöp-szigeteknél a spanyol hadiflottát. A klasszikus és az új gyarmatosító vetélkedése gyorsan eldőlt, az 1898. dec. 10-i párizsi békében az USA gyarmatokat, Kuba pedig látszatfüggetlenséget szerzett.

És mit látott meg az idős Jókai a hazai politika erővonalaiából? A század utolsó évtizede a Viharsarok forrongásaival kezdődik, 1893 februárjában nagyszabású fegyvergyári sztrájkról tudósít a PH, 1894-ben nyomdaipari és vasipari sztrájkokról, 1897 nyarán 14 megye aratásztrájkjairól érkezett a hír, augusztusban nagyszabású építőipari sztrájkokról olvashatunk az MH-ban — „szocialista gyűlések”, „munkásgyűlések” címmel pedig önálló rovatot indítanak a fenti napilapok.

A regény ebbeli érdeklődése azonban jelentéktelennek mondható. Mindössze öt alkalommal említi szocialista forrongást, munkásztrájkot, többnyire valamely munkálat (pl. csatornaépítés, aratás) akadályozó tényezőinek felsorolása közben, de nem is a mennyiség a perdöntő, hanem az a könnyedség, ahogyan megoldja e kérdést: „A munkáskérdést szerencsésen megoldottuk mind a szocialistáknál, mind az agráriusoknál.” (68.)

A fentieket korántsem elmarasztaló célzattal említettük, csupán tények és adatok az e témakörben kerekedett vitához (l. részletesen az irodalom-fejezetben).

Hogy pedig a „szocialista kérdés” megoldása nem sikerült tökéletesen, arra a néhány folytatással később olvasható munkástüntetés utal: „Egynéhány ezer szocialista munkás közeledett nagy énekléssel a Zugliget felől. Közéjük keveredtem, s én is velük énekeltem a Marseillaise-t.” (101.) — (Valószínű, hogy Jókai megelégedett előbbi megjegyzéséről!)

Az idős mérnök az elmeegógyintézetből menekülve csatlakozik a tüntetőkhöz; és mivel ez augusztus 20-án történik, kettős forrás használatára követeztetünk. A szokásos Szent István napi csödület, népmozgás képéhez (e napon a sajtó tanúbizonysága szerint nem történt „rendbontás”!) a vidék megélenkülő szocialista mozgalmából illeszt a szerző. Az 1898 március végén megjelenő regényrészletben rokon vonásokat találunk az MH márc. 15-i számában közölt duna-földvári „véres munkászendüléssel”, amelynek során csendőrszurony-nyal oszlattak szét egy 8—10 ezres énekelve tüntető munkástömeget.

Amit olvasói, kritikusai egyaránt a legfantasztikusabbnak, legbizarrabbnak tartottak, a *Gyász-orgidák* c. rész is számtalan szállal kötődik a valósághoz.

Alapját a millenniumi korszakban létesített, az Ősbudavárhoz hasonló nagyszabású varieté-vállalkozás képezi, amely a *Konstantinápoly Budapesten* elnevezést viselte. A mai Lágymányos területén, É-ről a Gellérthegy felől, D-en az Összekötő vasúti hídtól határolt tavas, ligetes területen építették fel a Kelet kulisszáit viselő költséges szórakozóhelyet. A Galata téren Sadullah bazárjai, a Janicsár téren spanyol táncosok, olasz énekesek, török kávézó — a „café chantant turc” —, ahol a kávénál nagyobb vonzerőt gyakorló török táncosnők mutatják be nemzeti táncaikat. Legnagyobb szenzációja azonban James Pain pirotechnikus heti két-három alkalommal is látható tűzijátéka, amely a félkilométernyi széles tó szigetéről ragyogott fel.

A regény megbízható pontossággal idézi fel a „fényes szultánváros” egy-egy jellegzetességét: a hurik táncművészetét, a pompás tűzijátékot, amelyben húszezren gyönyörködtek. — Aztán a vállalkozás megbukott és *Konstantinápolyt* elfoglalták a hitelezők — fejezi be Jókai az ismertetést. Ami szintén pontosan így történt; a várostól távol eső szórakozóhely mintegy két évi fennállás után megbukott, pontot téve a Somossy-féle varieté-vállalkozások kudarcra után. A Nemzet 1897. ápr. 7-én *Konstantinápoly vége* címmel bejelenti az rt. csődjét, és a hó végére már árverést hirdet.

A fenti létesítményről a sajtó is hírt adott, a VU — 1896. szept. 6-i — terjedelmes ismertetőjét néhány fényképpel is illusztrálja. De öles reklámjai kitűntek a hirdetés-rovatokból, újabb és újabb látványosságokat kínálva (pl. II. Rákóczi bevonulása). A valóságélmény sincs kizárva, Jókai kedvelte a keleti látványosságokat, a tűzijátékot pedig saját kertjéből is láthatta.

A bukott vállalkozás s főleg a terület sorsa sokáig foglalkoztatta a főváros közvéleményét; botanikus kertet, nemzetközi vásárt, országos kiállítást terveztek helyére —, végül 1899-ben a Műegyetem odatelepítésével eldőlt a terület sorsa. Jókai azonban előbb „döntött”, az MH már 1898. okt. elején megkezdte a *Gyász-orgidák* közlését, amelyből egy modernül berendezett vízi-mentő intézmény rajza bontakozik ki.

A Budapesti Önkéntes Mentőegyesülettel foglalkozó legfontosabb irodalom ismeretében kijelenthetjük, hogy ilyen fejlettségű intézmény a századfordulón fővárosunkban nem létezett. Bár mentőegyesületünk európai viszonylatban is korszerű — elsőik között alkal-

mázták betegszállításra a gépkocsit —, de a vízből mentés területén még fejletlen. Az egyesület fennállásának 50. évfordulójára megjelent reprezentatív kiadványból (*A Budapesti Önkéntes Mentőegyesület ötven éves jubileumára*. Bp. 1937.) idézzük azt a részt, amelyben az azóta megszüntetett mentő-múzeum egyik tárgyáról, a mentő-állványról ír: „Ennek történetéről az 1888-as évi jelentésben van megemlékezés, hogy a vízbőlmentés tekintetében a választmány megtette az előkészítő munkálatokat, de eredményre a szükséges pénz hiányában csak annyira juthatott, hogy a Duna balpartján a központi tűzorségi állomással szemben egy mentő-állványt állított fel, amely vízbőlmentési eszközökkel mindenkinek rendelkezésére áll és eddig is több mint hetven esetben használtatott.” (78.) Hogy a regény érlelődése idején milyen fokon áll a vízből mentés ügye, arról az egyesület 1897-es kiadványa alapján kaphatunk képet: „Továbbá szervezte a vízből-mentést a Dunán, a mennyire anyagi ereje engedte. A mentő eszközökkel felszerelt mentőállványok s a mentő-csónakok ott láthatók a Duna jobb és bal partján berendezett 20 őrhelyen.” (*A Budapesti Önkéntes Mentő-Egyesület 10 éves története*. Bp. 1897. 5.)

Látni való, Jókai egy-egy valós mozzanatot is beépít, mint a hidak körül őrködő csónakosok, de az egész intézmény a maga totális — mentéstől a krematóriumig terjedő — kimunkáltságában, szervezettségében: írói lelemény. Hogy Jókait foglalkoztatja a vízből mentés gondolata, annak bizonyítéka egy lelkes hangú cikk, amelyben egy új rendszerű tengeri mentőcsónakot ismertet. (*Embermentő találmány*. Nemzet 1897. ápr. 18.)

A fenti intézmény szükségességére a napilapokban oly gyakori öngyilkosság-krónikák is felhívhatták figyelmét. Az MH hírvonatából idézzük: „Öngyilkos magánhivatalnok. Megírtuk, hogy a múlt éjszaka egy uriasan öltözött fiatal ember a lánchídról leugrott a Dunába és odaveszett [. . .]” (1897. aug. 21.) „Kifogott holttestek. A vámháztéri hajóállomásnál tegnap egy férfi holttestét fogták ki a Dunából. — Az összekötő vasúti híd mellett is találtak tegnap egy 30—35 évesnek látszó férjiholttestet.” (1897. aug. 23.) Gyakoriságukat, jellegüket bizonyítandó idéztünk, korántsem azzal a szándékkal, hogy azt állítsuk, szerzőnk pont e tudósításokra alapítva alkotta meg e részletet, hisz a Jókai által szerkesztett Nemzet gazdag hírvonatában is hemzsegetek az öngyilkossági hírek.

Köztudomású, hogy Arany *Híd-avatás* c. balladájának keletkezésében is nagy szerepet játszott a dunai öngyilkosokról szóló sajtóhíryanag. Itt kockáztatjuk meg azt a feltevésünket, hogy a *Gyászorgidék* forrásai közt a *Híd-avatással* is számolnunk kell. Az első fejezet öngyilkosság-sorozata mind tartalmában, mind a mozaiknyi

sorsok lendületes összefűzésében rokon a *Híd-avatással*: „Amelyiket életre hoztak, elmondta az okát szörnyű elhatározásának. Szép volt, talán erényes, talán szerencsétlen, talán elbukott, talán üldözték, talán a nyomor vitte rá? Ketten összebeszéltek, jó barátnek, hogy egymás kedvéért elhagyják ezt a rossz világot, egymáshoz kötözik magukat, úgy ugranak a mély vízbe. Némelyiknek izgató olvasmányok homályosíták el az elméjét. Más a művészi sikertelenség űzött a kétségbeesésbe. Olyan úrhölgyet is fogtak már ki a Dunából, aki el akarta ölni magát azért, mert nem kapott zártszéket Stavenhagen hangversenyére. Hát az elhagyott menyasszonyok!

S ez a szomorú rovat minden új híddal szaporodik. Most már van hat: sőt hetedfél, a margitszigetivel együtt.” (115.)

Jókai kedvelte Arany balladáit, a jól ismert sorok ösztönző szerepe mellett a később sorra kerülő amerikai párbajra és a nem kevésbé fontos ballada-illusztrációkra is szeretnénk felhívni a figyelmet. Jókai nagyra tartotta a Madáchot, Aranyt bravúros rajzkészséggel és nagy képzelőerővel tolmácsoló Zichyt. A rajzalbumok gyakori lapozgatásáról, az illusztrátorokhoz való különleges vonzódásáról Feszty Árpádné visszaemlékezésében (*Jókai könyvtára*. MBiblSz 1924. 198.), de regényünk lapjain is olvashatunk: „az illusztráló művész tisztelt alak: az egy földön járó szent.” (232.) Fontosnak tartjuk annak hangsúlyozását is, hogy a VU 1894. évi karácsonyi száma (dec. 23. 867. l.) közli a Zichy-illusztrálta *Híd-avatást*. Hogy pedig ezt az évfolyamot a *Gyász-orgidk* szemszögéből is haszonnal forgatta szerzőnk, arra egy másik mozzanat forrása utal.

A VU 1894. szept. 9-i száma a budapesti demográfiai kongresszus keretében érkező „halotthamvasztók”-ról is hírt ad. (*A halotthamvasztók gyűlésezése Budapeseten* — 36. sz. 595. l.) A cikk adatokat közöl a hamvasztás elterjedéséről (a világon összesen 52 krematórium — ebből 18 Amerikában — működik), a felmerülő és megoldott technikai problémákról, szó esik arról is, hogy a „hamvakat csinos tartóedényekbe teszik”. Regényünkben erről így olvashatunk: „A hamvakat aztán összesöpörték egy majolika vederbe, melyet a többiek sorában elhelyeztek egy kriptaszerű köröndbe.” (122.) — A cikkhez egy-két kolumbárium képét is mellékeltek, különösen megragadhatta Jókai figyelmét egy New York-i körönd alakú „hamv-őrző ház”, miként ezt a fenti idézet is bizonyítja.

A sziget külső — „hatóságilag engedélyezett” — funkciója azonban a mentés, az, hogy visszahozza az életbe, és életben is tartsa az elesett, a kor társadalmából kiszakadni vágyó nőket — Jókai kedvenc eszméje. *A Krád* c. kisregény (1895) első részében is (*A rút lednyok asyluma*) egy rokon intézményt mutat be; a nagyméretű

palota homlokán a francia nyelvű felirat: „*Asyl des filles laides*” — akárcsak regényünkben a „*Naiades noyées*”-palota, s a kertben az egységes ruházatú lányok, akik az idegnyugtató kertészkedésben találják meg létformájukat. Az Öreg emberben azonban kiérleltebb, teljesebb formáját kapjuk. Itt csupán arra utaltunk, mi az oka annak, hogy a kedvenc eszme fő vonalai szinte rutinos könnyedséggel, gyorsasággal válaszoltak fel.

A sziget ún. paradicsomi részén az ápolitak egy pálmakertet gondoloznak, amelynél ismét kedvelt témájába lendül a botanizáló Jókai. Bár a regény német pálmakertek példájára hivatkozik, gyanítjuk, hogy Jókai az általa megcsodált — és le is írt — mediterrán pálmakerteket vette mintául. Mindkét cikk 1893 tavaszán jelent meg a PH-ban. A Villa Pallavicini kertjéről *A legszebb kert* c. tárcájában számol be. (*Tizenhárom levél Génudból* PH 1893. máj. 25.) A tengerparti kertben délszaki növények ritka fajai: bambuszok, magnóliák virulnak az aláhulló patakok permetegében. *A József főherceg pálmáskertje* c. cikkben pedig az Indiából, Ausztráliából, Afrikából eredő pálmátövek csodás növekedéséről, s a fiumei környezetben való gyors meghonosodásáról ír. A fentiekkel való szembesítés végett a regényből idézünk: „a [...] zuhatagban aláomló patak, folytonos páratelt üde meleget árasztott [...] Ide [...] lettek elültetve az Indiák, Japán, Kína és Afrika legpompásabb fái és virágai: a növény-csodák, a plánták arisztokratái, amik bámulatosan meghonosultak [...] a datolya, [...] a tenyeres banán, [...] a bambusz [...]” (118).

A szigetnek fent említett, mondhatnánk fedő funkcióján kívül egy másik, ún. „fekete” funkciója is nyilvánvaló: „A szép orchideák a korhadt fák reves kérgében díszlenek [...] Az én képzeletem egy új válfaját találta ki a tündéri orchideáknak. Ez a naiades noyées.” (114–115.) — nem egyéb, mint egy öreg kéjencnek a haláltól vásárolt lányokkal folytatott különleges üzelmei! — És ez a JKK-n belül már részletesen fejtegetett (Bokor László JKK 62. k. 323–326.) öregkori erotika témaköréhez vezet. Természetesen nem csupán egyedi vonás ez, korjelenség. Az elszaporodó mulatók, orfeumok az „éjszakai Budapest” egyik vonzó jellegzetességévé lesznek, és ami ennek velejárója — fővárosunk a prostitúció európai ranglistájának élére kerül. (*Budapest enciklopédia* Bp. 1970. 251.) Regényünk is utal erre: az *Eglantine* c. rész főalakjának életmódjában beálló fordulatot a „Kék Macskában” átdőzsölt éjszakák, tivornyák jelölik. (50.) Az erotika divathulláma mindent átfestett, még a technika új vívmányait is csak címkéjével lehetett eladni. Egy jellemző hirdetés az MH 1898. januári számaiból: „Pikáns, mulatságos és érdekes az

épen most feltalált Magán-Cinematograph" és a hozzá kapható filmek: „A mézeshetek, Végre magunkra hagyatva, Zsuzsánna a fürdőben, Az éjjeli kőrő stb.” Arról is tudunk, hogy Jókai is rendelt hasonló tematikájú képsorozatot külföldről.

Az elmondottak és amikre csak hivatkoztunk, együttesen indokolják az Öreg emberben direkt módon jelentkező elveket: „aki vénségéig kegyes, jámbor életet élt; akkor fordul meg egyszerre, s megbánja, hogy ilyen hosszú ideig nem vétkezett: mikor az olyan édes!” (154.), „Késő vénségemig tiszteltem minden törvényt: most kiszabadítottam magamat alóluk.” (162.)

Leplezetlen érdeklődés, igény ez; de a közönség is ilyesmit várt, s Jókaiiban is megvolt a „különöset alkotni” vágya, az elmara-dástól való félelem; és ez a bizarrságok halmozásához vezetett. Az ingyenc lakoma, a patakozó bor, a menádok csábos tánca, az érzékingerlő zene és ölekezések: orgia, amelyben fel kell fedeznünk a klasszikus orgiák ösztönző erejét, amelynek legkézenfekvőbb bizonyítékát a részlet szókincsében látjuk (*stymphalida, epitaphium, ancilla* stb.). Az *Utazás egy sírdomb körül* (1887.) *Pompéji c.* fejezetében már megelevenít egy klasszikus orgiát, amelynek Ovidiusként maga is részese; és ahogy regényünk leírja a falakat díszítő képeket: „menyegzők képei. Másolatok a leghíresebb mesterek művei után: Pompeji-beli utánzatok [...] valóságos nápolyi múzeum.” (161.) — nyilvánvaló a pompeji minta érvényesülése, akár a második olasz út közvetlen élményeként, akár a fentebbi mű új kiadása által (NK 95. k. 1898.) fellevenítve épült be a regénybe.

E klasszikus íz mellett azonban megőrizte a hely — „Konstantinápoly” — eredeti hangulatát: a fentebb említett török kávézókból táncoló hurik érzékingerlő táncát, különös zenéjét is.

És van benne jócskán századvégiség is: a halállal való kacérkodás, játék dekadens vonása; a korszak nagy építkezéseinek stílusára — a historizáló eklektikára — figyelés, amely a romanizáló kriptá építészeti megformálásában érvényesült; a fekete gránit és ezüst vegyítése, a klasszicizáló tárgyak eklekticizmusa. Magán az egész művön végighúzódik az össze nem illő elemek egygyé kovácsolásának próbálkozása — jellegzetesen eklektikus alkotást hozva létre; hogy csak az orgiákon szerepet kapó röntgensugárzást említsük, de ez már a tudományos-technikai kérdések területére vezet.

Ez a regény egész sor példát szolgáltat arra, miként épülnek be a századvég tudományos és technikai újdonságai a szépprózába. Különösen a természettudományok körében született sok új eredmény, amelyekhez a századvég írói az újságírás gyakorlata vezette el. Szerzőnkben is megvolt az a tulajdonság, hogy az újdonságokat a publicista érzékenységgel és lelkesedéssel fogadja; pályafutásának egyik legsajátosabb vonásaként szokták említeni műveinek enciklopédikus jellegét. Regényeiben a korszak teljességét ragadta meg; beleírta iparát, művészetét, közlekedését, építészetét, gyógyászatát. (E regénybe talán a kelletténél többet is!)

Tudományos ismereteinek újságíráson, lapszerkesztésen túli forrásaira csak utalni szeretnénk. 1861 óta az Akadémia tagja, ma már alig ellenőrizhető mennyiségű és jellegű információhoz jutott e révén is. 1885 óta szerkeszti az *Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen* c. sorozatot, számtalan földrajzi, etnográfiai, régészeti írás megy át a kezén, ő is ír nem egyet. Kitűnő magánkönyvtára is jól példázza tudományos érdeklődését: a sok lexikon, természettudományi munka mellett elenyészően kevés szépirodalmat gyűjtött. (Vö. Feszty Árpádné: *Jókai könyvtára*. MBiblSz 1924. 198.)

Természettudományi jártassága annak a kertészkedő, botanizáló embernek a vonzalmából fakad, aki az összefüggésekre is kíváncsi. (Oken 14 kötetes természetrajzát „kerteszi bibliájaként” emlegette!) Regényünk intenzív orvostudományi érdeklődésében pedig az öregedés, a betegségek jelentkezése is közrejátszik. 1897 nyarán írja egy levelében: „Az egész telet és tavaszt súlyos betegségben töltöttem el.” (Ismeretlenhez, 1897. júl. 25.) Abbáziába is egyre gyakrabban utazik gyógyulást keresve. Orvosai valószínűleg szívesen tájékoztatták a különféle gyógyászati kérdésekről, de könyvtárában is nem egy orvostudományi munka található. (R. Hartmann: *Handbuch der Anatomie des Menschen*. Strassburg 1881., Palócz Ignác: *A természetes gyógymód kézikönyve*. Bp. 1898.) Regényünkben részletesen ír fogatültetésről, élesztési eljárásokról, agysebészetről; s hogy ez utóbbival oly mértékben foglalkozott, arra a fentiekben kívül még külön oka is volt — ez pedig a Munkácsy-kérdés.

Munkácsy a millenniumi ünnepségeken már fáradtan, megrendült egészséggel vett részt. Erre az időre eshet az a megfigyelés, amelyet Laufenauer Károly egyetemi tanár végzett el a Fesztyéknél vendégeskedő festőművészen. Munkácsy betegsége — a tábesz — a kamaszkori fertőzés helytelen kezelése következtében gyógyíthatatlan kórrá fejlődött, és 1897-ben az endenichi örültek házába kellett szállí-

tani. Jókait szokatlan módon felizgatta az ügy, ekkor veti papírra (1897 februárjában) szenvedélyes tiltakozását, a *Bolondcsinálást*. „Rettentetes olvasmány! Ezek a Munkácsy megőrüléséről frott monográfiák. [...] Leverő gondolat! Hogy az embert a jó barátai, [...] a pályatársai, a tanítványai nem azért környékezik, [...] hogy segédkezzenek, [...] hogy társaságukkal földerítsék; hanem megfigyelés végett [...] Hogy az az egész uri társaság [...] nem más, mint titkos detektív [...] A díszvacsorának az eredménye az, hogy másnap orvosi szakvizsgálat alá vesznek s a nyert tünetekből kimondják, hogy okvetlenül bolondnak kell lenned. De hiszen ezek a kórtünetek közösek mindenkivel, aki szellemi munkában fárad. Ha ezek a jelenségek az őrültség szimptomái, akkor én száz művész- és frótársam közül kilencvenkilencre kisütöm, hogy bolond [...]”.

(Közli Tábori 114–115.)

(Valóban megsejtette, hogy őt is figyeltetni fogják? Minden-esetre megtörtént. A megfigyeltetés ténye azonban — amelyről annyiféle beállításban írtak — már nem tartozik a regény előzményei közé.)

Az viszont bizonyos, hogy akár Laufenauer, akár a Feszty-szalón más orvos-vendége által, Jókai részletes tájékoztatást szerzett a kórról. „Laufenauer orvos-tanártól közvetlenül is értesült róla [Jókai], hogy Munkácsyt a tábesz következései fenyegetik.” (Tábori 113.)

Az is valószínű, hogy gyakran lapozgatta Krafft-Ebing elmebetegségekkel foglalkozó tankönyvét (*Lehrbuch der Psychiatrie*. Stuttgart 1890.), amely számtalan kóresettel szolgált az egyes betegségtípusok felismeréséhez. Mindezek révén olyasmiket tudhatott meg, hogy a betegség fészke az agy — pontosabban: az agyideg lueses eredetű degenerációja következett be. Úgy véljük, ez a regény elme-kórtani érdeklődésének az origója! Munkácsyn ugyan nem végeztek el agyműtétet, de hogy társalgási témaként felvetődhetett lehetősége, arra a *Coronilla* c. rész mozzanata utal: „Az ápolóm [...] azzal a biztatással örvendeztetett meg, hogy nem fog nálam legvégsőre kerülni a sor, a trepanálásra.” (94.) Munkácsy betegségének regényünkbe való beszövődését, ill. a fenti hősre gyakorolt hatását az alakok mintáinál már érintettük!

Jókaiban azonban a kérdés ezzel nem zárult le — miként Munkácsy állapotáról is újabb és újabb hírek érkeztek még — és mert saját sorsát tekintve is izgatta a kérdés („a kórtünetek közösek mindenkivel, aki szellemi munkában fárad”!), a *Bolondcsinálás* gondolatkörét szövegleti tovább a regényben: megrajzolja a menekülés útját is. (Az idős mérnök, akiből „bolondot csináltak”, túljár őrzői eszén, és

megszövik a Lipótmezőről.) És tovább szövegeti az elmekórtani témát a másik síkon is, már-már feltűnő mértékben foglalkozva gyógyilehetőségeivel, az agysebészet friss eredményeivel.

Ez a korszak ugyanis az agysebészet hőskora, a kilencvenes években sikeres agyműtétek híre terjed el — 1895-ben hat sikeres műtét híre érkezik Angliából, a technikai eszközök rohamos fejlődését a tudományág is követte, s ez épp regényünk érlelődési idejére esik. „A nagyobb orvosi folyóiratok a 90-es években csaknem minden számukban közöltek már agyműtétekről a világ különböző tájairól. Egymást érték a műtési leírások [...]” (Dr. Katona Ferenc: *Az agysebészet története*. Bp. 1963. 96.)

Az új eredmények hamarosan átlépték a szakmai határokat — divattémává lettek, társaságé és napisajtóé egyaránt. Az alábbiakban említendő orvosi szakcikk az azonban a kor tudományos szintjét jelöli csak, viszonyító szerepük van, arról szó sincs, hogy bennük Jókai közvetlen forrásait jelölnék meg.

A regényben részletesebben kétszer olvashatunk agyműtétről, de Jókai elkerüli az ismétléseket; míg az egyiknél az előkészületeket, a fertőtlenítést, addig a másik esetben a műtét lefolyását, magát a trepanációt írja le, változtatossá téve a témát azzal is, hogy a *Gyász-orgidékban* egy idős férfi, a 4. részben pedig Stella — egy fiatal lány — számol me műtétéről, a két fél így egységes műtési leírássá egészül.

A *Gyász-orgidék* főhőse így sorolja betegsége tüneteit: „kezdem észrevenni, hogy a lábaim felmondják a szolgálatot [...] szemeim kezdtek megvakulni [...] epileptikus rohamok leptek meg, előzetes fejfájással [...] Örületes kínok!” (174—175.) A fenti tünetek pontosan megfelelnek egy hozzávetőlegesen egy időben közölt kóresettel, amelyben a beteg fejfájásról, csökkent látásról, szédülésről, tántorgó lépéséről panaszkodik, amelyekből a szakorvos nagyobb mennyiségű „savógyülemre” és arra következtet, hogy: „a daganat [...] a koponya hátsó gödrében székel”. (Orvosi Hetilap 1896. 10. sz. 119—120.) Regényünk is pontosan így jelöli meg a betegség góciát: „meg kellett hajtanom [a fejemet], hogy a tarkómon függélyesen működhessék a gép. Ott van az ördögnek a székhelye.” (177.) És a gyógy mód sem lehet egyéb, mint a divatos trepanáció: „Egy módja van a rettenetes végzettől való megszabadulásnak: a trepanálás. Ha a koponyát kifúrják, s a likon keresztül eltávolítják az ott összegyűlt ártó anyagot.” (177.) A daganatok egy részét ugyanis a tumorsejtek által termelt folyadék tölti ki, a ciszta kiürítése következtében csökken az agynyomás, de csak a tumorsejtek kiirtása jelent radikális megoldást. (Vö. Dr. Katona F. i. m. 68.)

Jókai szakszerűségének kitűnő mércéjeként is említjük Csikós

Sándor professzor előadássorozatát az agysebészet helyzetéről, gyakorlatáról, amelyet az Orvosi Hetilap öt terjedelmes folytatásban közölt az 1898-as év folyamán (*Az agy sebészetéről*. 1898. júl. 17—aug. 28-ig; 349., 363., 400., 412., 425.), de közvetett forrásnak is tekinthető, hisz az Orvosi Hetilap népszerű olvasmányának számított orvosi körökben, Jókai érdeklődésére pedig legkézenfekvőbb válaszként kínálkozott. (A regény műtéti leírásait 1898 novemberében, ill. 1899 januárjában közli az MH.)

Rövidre fogva az anyagot: a műtét előkészítésének (fertőtlenítés, altatás), a műtét lefolyásának és a műtét utáni tennivalóknak (gipszelés, kötözés) bemutatásában Jókai tárgyyszerű pontosságra törekedett. A műtétről szóló rész előtti figyelmeztetés — „Gondolja, mintha egy modern realiztikus regényt olvasna. Híven fogok minden részletet előadni.” (203—204.) — részben Haraszi könyve (*A naturalista regény*. 1886.) felé szóló vágás is. Jókai ugyanis nemtetszéssel fogadta a fenti mű rá vonatkozó minősítését („nagy idealistánk”), s megjegyzéseivel igyekezett munkásságát a realista irodalom körébe vonni. (Vö. *Utazás egy sírdomb körül — Álmok és nemálmok* c. fejezet).

Részletes leírást kapunk a műtétnél alkalmazott eszközökről is. Jókai megismerteti olvasóit az agyműtét főszereplőjével, a kézitrepánnal. (177.) Pontos leírását azonban nem téveszthetjük össze a lexikonok, szakkönyvek soraival, megkülönbözteti azoktól az a lelkes hang, amellyel a halál elleni küzdelem fegyvertárát üdvözlí.

Csak igen röviden szeretnénk arra is kitérni, hogy fenti érdekek (szakszerűség, pontosság stb.) mellett Jókai kisebb hibákat is elkövet, mint pl. az altatásnál alkalmazott kloroform és kéjgáz azonosítása. Hibái azonban éppen forráskritikai szempontból tanulságosak, arra engednek következtetni, hogy szerzőnk egy-egy mozzanathoz több forrást is igénybe vesz, de a formába öntés pillanatában, már csak az „irodalmi” szempontoké a szó, sodró lendületű felsorolásaiban azonos mozaik mellé azonos kerül — vagyis az elemeket már nem a szakorvos hozzáértésével illesztette össze.

Köztudomású, hogy Jókai szívesen merített könyvtárának enciklopédikus munkáiból. Esetünkben három mű ilyen jellegű átvizsgálása látszott célravezetőnek: P. Larousse: *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle* I—XVII. k. Paris 1865—1890., *Meyer's Konversations Lexikon* I—XVI. k. Hildburghausen 1869., *Pallas Nagy Lexikona* I—XVIII. k. Bp. 1893—1900. Munkánk azonban nem járt megnyugtató eredménnyel. Bár mindhárom mű részletesen foglalkozik az agysebészetrel (fogászattal stb.), de minden érdekességet, egyedit nélkülöző előadásuk csupán tájékoztatásul szolgálhatott, közvetlen, kimutatható forrásként aligha. Továbbá mindhárom

munka az agysebészet friss eredményeihez mérten „elavultnak” számít, mindez lényegében a következőkben tárgyalandó gyógyászati területekre is vonatkozik.

A regény másik orvostudományi kérdésköréhez Jókai a fogászat területéről kölcsönöz anyagot, a fogpótlás egyik ritkábban alkalmazott módját, a fogátültetést (*transplantatio dentis*) szövi be a regénybe.

Diadalma, a *Gyász-orgiák* női főalakja megromlott fogait a magyar származású Kissmi Clos New York-i intézetben cserélteti ép fogakra, ahol a négerek egészséges fogait közvetítik a pénzés pácienseknek — még némi karitatív színezete is van a dolognak, a néger származású üzletfél ugyanis a tetszetős műfog mellett még csinos összeghez is jut. Részletes tájékoztatást kapunk az „amerikai méretű és tökéletességű” intézmény munkájáról, a fogátültetés mozzanatairól — a gipszmintától a rögzítő kobak levételéig.

A századvég magyar orvostudományi sajtója azonban a fenti témával alig foglalkozik, még az időszak fogászati szaklapjában, a Magyar Fogászati Szemlében sem leltük nyomát (1896—1898 között). Az egyetlen adat dr. Höncz Kálmán előadása a fogátültetésről, amelyben az előadó 21 sikeres fogbeültetéséről számol be, de ebből csupán egy a transzplantáció. (Orvosi Szemle 1894. okt. 21.) — Napjaink szakirodalma is csak a megemlítés szintjén foglalkozik e témával, ennek okát abban látjuk, hogy az egyik emberből a másikba történő fogátültetés közepes sikerrel járt, és inkább csak gyermekeknél. (Vö. Dr. Balogh Károly: *Szájsebészet*. Bp. 1962. 127.) Huszár György könyve (*A magyar fogászat története*. Bp. 1965.), a tudományág népszerű történeti összegezése is csak röviden utal a XVIII. sz. óta ismert terápiára, amellyel pedig már Fauchard párizsi fogorvos alapvető munkája (1728) is foglalkozott. Az pedig, hogy szerzőnk éppen Amerikát említi („Észak-Amerikában a legnagyobb tökélyre van fejlődve a fogtechnika, [. . .]” — 124), ez a korszak tudati jellemzője; minden újdonság, különlegesség hazájának valahogy Amerikát vélték. (E mozzanatnak Jókai nem sok jelentőséget tulajdonított, jó példa erre, hogy a 3. részben éppen Párizsból hivatnak egy világhírű agysebészt, holott épp a francia agysebészet volt viszonylag a legfejlettebb Európában, ugyanis Franciaországban évekre betiltották az agyműtéteket! Ebben az ágazatban az angolok jártak az élen.)

Mindezekből azt a következtetést szeretnénk levonni, hogy Jókai kevés adathoz juthatott e témakörben, az ismeretlen magot jócskán felnagyíthatta, tökéletes intézménnyé formálta, miként a részlet bázisát képező vízimentő sziget esetében is. (Természetesen nem csupán a szaksajtóban kutattunk a fogátültetés után, ám ered-

mény nélkül. De azt sem tartjuk lehetetlennek, hogy a magként szolgáló adat ott lapul a korszak negyedszáz napilapjának hírtengerében.)

Végül egy forráslehetőséget említünk még, a híres angol grafikusművésznak, Rowlandsonnak (1756—1827) e témakörben közismertnek számító karikatúráját, amelyen egy sötét képű fickó (néger?) kirántott fogát azon melegében átültetik egy előkelő páciens szájába. (Közli: Huszár Gy. i. m. 40.)

A regény tudományos érdeklődésű részeinél nem kerülhette el a figyelmünket, hogy Jókai szívesen időzik el a dolgok technikai megoldásainál, működésük leírásánál — hogy csak az Attila-sír feltárásának technikai kérdéseit, vagy az orvosi eszközök bemutatását említsük példaként. Azt is tapasztalhattuk, hogy nemegyszer technikai oldaláról közelíti meg a tudományos problémát, a fogátültetésnél is főleg annak technikai tennivalóit részletezi.

A regénybe beépülő eszközök, találmányok fő forrásait a korabeli sajtóban kell megjelölnünk. Ezen belül a VU-nak tulajdonítunk elsődleges szerepet, amelyhez Jókait személyes szálak is fűzték, de a lap földrajzi, természettudományos, technikai beállítottsága és kitűnő képanyaga is vonzólag hatottak. Alább összeállításunk a VU 1893—97-es évfolyamaiból készült, egyrészt a technikai fejlődés irányait jelzi; fő célunk azonban annak bizonyítása, hogy a korszak vívmányainak harmada épül be a regénybe. (Cím helyett néha a témamegjelölést írtuk!)

- 1893. 51. sz. A repülőgép problémája
- 1894. 36. sz. *Krematóriumok, halotthamvasztás* (Gyász-orgiákban)
- 1894. 42. sz. A telefonhírmondó
- 1896. 3. sz. Jedlik dinamója
- 1896. 3. sz. *A röntgen felfedezése* (Gyász-orgiákban)
- 1896. 17. sz. A budapesti földalatti vasút építése
- 1896. 47. sz. A svábhegyi kábelvasút tervezete
(A cikk társszerzője Jókai. — 783. l.)
- 1896. 50. sz. Goubet víz alatt járó hajója
- 1896. 50. sz. Amerikai „felhő-horzsolók”
- 1897. 4. sz. *A telefon* (*A szív mártírjaiban*)
- 1897. 4. sz. A Morse-féle távírógép
- 1897. 6. sz. *A filmfelvevő és vetítőgép* (Gyász-orgiákban)

A kolumbáriumok kapcsán már utaltunk arra, hogy Jókai miként merített a VU 1894. szept. 9-i cikkéből (*A halotthamvasztók gyűlésezése*. 36. sz. 595.), technikai vonatkozásai azonban ide kíváncsognak. A hamvasztást higiéniai szempontból ellenzők megnyugtatósára közli a cikk, hogy a modern, Siemens-gyártmányú kemencékben tökéletes égés következik be, így sem szag, sem gáz nem szennyezheti a levegőt. — Regényünkben is hasonló magyarázatot kapunk: „ennek a füstnek nem szabad a lég közé vegyülni: az a környék levegőjét megrontaná. [...] van egy füstfogó készülék, amely [...] a kohóból feltörő füstöt visszatérni kényszeríti a lángok közé, az izzó tűz vermébe.” (121.)

Hasonlóképpen ösztönzőnek tartjuk *A röntgen felfedezése* c. cikket (VU 1896. 3. sz. 41—43.), amelyben részletes tájékoztatást kapunk a röntgen-elvről, a katódsugárzásról; nemzetközi és magyar kísérletekről. Jókai figyelmét láthatóan a cikk efféle megjegyzései ragadhatták meg: „az emberi test csontváza is szépen kilátszik a hús-ból [a röntgensugárzás hatására]” — mindennek bizonyítására testrészekről, kisebb állatokról felvételeket közölnek. — A regényben pedig ezt olvashatjuk: „Legelőször is a katódsugarak gépe elé állított női alakról eltűnt az öltöny; azután eltűnt a bőr, a hús, a lágy zsiger, a szív, legtovább ellenállt a haj: utoljára nem maradt ott más, mint a csontváz.” (161.)

*A Gyász-orgia*k harmadik technikai újdonsága a filmfelvevő gép. Az élesztési műtétek során „Egy momentfelvételes fényképező-gép minden helyzetet megörökített.” (136.) A VU *Élőfényképek* c. cikke (1897. 6. sz. 90.) ismerteti a kinematográf fejlődését, működési elvét, részletesebben a Lumière testvérek által — 1895-ben — tökéletesített géppel foglalkozik. E cikk egy másik forráslehetőségre is felhívja a figyelmet: a millenniumi kiállításon az Edison-pavilonban bemutatták az amerikai változatot, a kinetoszkópot — így a személyes élménnyel is számolnunk kell.

*A szlv mártírja*iban szerepet kapó telefon viszont nem számított kimondott újdonságnak — már a 80-as évek elején telefonközponttal, hálózattal rendelkezett Budapest. — Az 1897-ben közölt cikk (*A telefon* — VU 4. sz. 55.) részletes tájékoztatást ad működési elvről és széles körű elterjedéséről.

Szerzőnk azonban rugalmasan kezelte a forrásokat! A regénybe beépülő eszköz, találmányt céljainak megfelelően módosította, továbbfejlesztette. Néha indoklásul megjegyzi: „[a] találmány oda volt már tökéletesítve” — miként a röntgenkészülék esetében, amely ernyő nélkül észlelhető, szakaszos behatolású sugárzás [1] révén csontig terjedő, „érzékingerlő vetkőztetést” tesz láthatóvá (161.); a

regénybeli hiper-érzékeny telefon pedig egy modern lehallgató-készülék szerepét tölti be. (246.) — Jókai a technikai találmányok alkalmazási körének, lehetőségeinek rugalmas kezelésében valóban rokonítható Vernével.

Igazságtalanok lennének azonban, ha nem hangsúlyoznánk fenti romantikus vonása mellett az orvostudományi részek tárgyszerű, pontos előadását — a realista ábrázolás becses elemeit az öreg Jókai prózájában.

★

A forráskritikai fejezet végén két problémakörre szeretnénk összegező módon visszatekinteni.

A mű érlelődési idejére utaló — sajtóbeli — források az 1893-as évig (egyetlen esetben 1887-ig) nyúlnak vissza és 1898-ig meglehetősen folyamatossággal nyomon követhetők. Ez azonban nem a tényleges érlelődési időszak, csak azt jelzi, meddig lapozott vissza szerzőnk anyagért, élményei pontosítása céljából a rendelkezésre álló sajtóanyagban — mint bizonyítottuk, elsősorban a VU-ban. (Ily hosszan érlelődő mű több nyomot hagyott volna a noteszokban is!) Úgy foglалhatunk állást, hogy a tényleges érlelődési időszak nem sokkal több a sajtóközlés egy esztendeijénél — az 1897–98-as évekre tehető; ami még azt sem jelenti, hogy Jókai folytatásról folytatásra írta volna e regényt, hisz az egyes részek között hosszú — a *Gyász-orgidk* előtt például fél évnyi — szünetet tartott.

Az is valószínű, hogy szerzőnk kényszerítő körülmény hatására adta át 1898 január végén az MH részére az *Öreg ember* első közleményét, miután az *Elmúlt életben* jelzett téma kidolgozásáról valamely okból lemondott.

Az idős Jókai forráshasználatának jellegzetessége, hogy a számtalan információból (1896-ban 21 napilap jelent meg Budapesten, ha csak saját lapját, a *Nemzet* napi két kiadását nézte is át, átlagosan száz rövid hírt olvashatott) a regény szemszögéből jelentéktlenebbet nyersen illesztette be (ezekre csak a magyarázatokban térünk ki), a fontosabb mozzanatokon formálgatott. Sajátos vonása az egy téma köré vont heterogén anyag egységessé gyúrása; mintegy kedvét lelte abban, hogy egy adott intézményt pincétől a padlásig berendezzen (erre nem egy példát szolgáltat a regény), ami lényegében a mű totalitásra törekvésének vetülete — a részben is megnyilvánuló teljesség.

A REGÉNY FOGADTATÁSA

A hírlapi közlések idején csupán az olvasók részéről mutatkozott érdeklődés a regény iránt, a kötetkiadás azonban — amely egybeesett Jókai második házasságával — viszonylag jelentős sajtóvisszhangot eredményezett.

Ez azonban csak mennyiségi eredmény! Többnyire szólamok csodaszerű fantáziáról és prófétai képességről, szakszerű kritika nemigen fogadta a művet, s ezért nem csupán a kritikusokat kell elmarasztalnunk, a regény minősége sem hathatott ösztönzőleg.

Az első ismertetést az MH 1899. szept. 23-i száma közli, címe: *Öreg ember nem vén ember*. A cikk részleteket közöl a regényből, hogy a lap olvasói is megismerkedhessenek a nagy író „immár nyílt önvallomásával, amelyben házasságának előzményeit ragyogó mese keretében már hónapokkal ezelőtt megírta”. Mivel az olvasók főleg erre kíváncsiak, a cikkíró hangsúlyozza az életrajzi elemek nagy számát: „van benne, már mint a részletekben, sok apró igazság; sok helyzet, sok érzés, sok gondolat, ami nem mese, nem kitalálás, hanem átélt, átértett valóság; sőt van, ami látnoki szemmel tárja eléink a jövőndőt, a múlt.” A terjedelmes citálgatás után ezzel a megálapítással zárul a cikk: „Annyi bizonyos, hogy Jókai nászának az érdekességét csak növelheti az, hogy lényegét s előzményeit az ő saját regényéből tudhatja meg az olvasó.”

A Fővárosi Lapok 1899. szept. 24-i számában *e.n.* (Erényi Nándor) ír néhány sornyi kedvcsinálót a regényhez. Fejtegetését azzal kezdi, hogy Jókai „édes bűbájós álmovilágából” olvasói felébrednek, szerzőjük azonban nem! A minap megjelent regényben is megcsodálták fantáziáját, de nem hitték neki, ám Jókai „egyszerre csak bebizonyította, hogy neki van igaza, valóra váltotta az álmokat, miket mi az ő dús fantáziája szülőtteinek hittünk, bebizonyította, hogy *öreg ember nem vén ember*”.

Az Új Idők 1899. szept. 24-én fog a regény újra-közlésébe, a pár soros bevezető utal Jókai házasságára is. „Ez a meleg figyelem valóságos lázzá lett, amidőn híre járt [...] hogy a legutóbbi idők

szubjektív ábrándjait — amelyek nemrég valóra váltak — nagyszabású regényben írja le.”

Az Aradi Közlöny 1899. szept. 26-án megjelent ismertetőjének is a házasság áll az előterében: „Jókai Mór a legnagyobb magyar regényíró hetvenötödfél évvel a vállain, a múlt héten megházasodott; ezen a héten megjelent legújabb regénye, amelyben van egy, az ő házasságához hasonló epizód. A kommentátorok legalább azt mondják, hogy az *Öreg emberben* a negyedik szerelmi tézis, a Jókai regénye.” Az életrajzi elemek, vagy ahhoz hasonló epizódok beszövése nem csökkenti, hanem emeli a mű értékét. „A regényíró páratlanul ritka költőkvalitásai a hetvenötödfél évnyi kor dacára sem fogyatkoztak meg. Jókai most is a legkülönb elbeszélő, fantáziája gazdagságában és ötletességében nem szegényedett.”

Megjegyezzük, hogy ebben a számban még külön hirdetés is megjelent; továbbá szeptember—október hóban Kerpel Izsó több aradi lapban is (Aradi Közlöny, Aradi Hétféli Újság) felhívja a figyelmet könyvtárának máris kölcsönözhető újdonságára.

A Pester Lloydban (1899. szept. 27. 234. sz.) terjedelmes tárcsa ismerteti Jókai legújabb regényét (címe: *Jókai's neuester Roman*), szerzője Max Rothausser. A német nyelvű cikk megjegyzésekkel tarkított részletes cselekményismertetés. Fontosabb megállapításait az alábbiakban összegezzük: A nyárspolgári olvasó nehezen érti meg, hogy Jókait az életben is merész képzelete vezeti, a szerint cselekszik. Az új regény néha Boccaccióra, Hoffmannra, hol meg Vernére emlékeztet, csak nyelvi megformálása vall Jókaira. Hangneme változatos: van benne humor, szarkazmus, öngúny és keserű igazság. Nem jelentős műalkotás: egy küzdő, álmodozó szív kivetítése, de az önvizsgálat hűségében, és hogy valaki így készüljön házasságára, abban páratlan mű. Utalva a négyvariációs kompozícióra, azzal a tetszetős megállapítással fejezi be a cikkét, hogy Jókai az ötödik variációt választotta.

A Nemzet (az eddigi szokástól eltérve — hisz öles betűkkel viselte homlokán Jókai nevét!) tárcát közöl az 1899. szept. 28-i számban az első oldalon *Jókai képzelete* címmel, alcímében regényünket nevezve meg.

A jelzetlen cikkirő bevezetesként Jókai *képzeletének szárnyalását* méltatja: „művészi egyéniségét elsősorban képzeletének csodálatosan egyéni mechanizmusa jellemzi”, fő vonásaként *változékonyságát* és *szabálytalanságát* emeli ki. Majd rátérve a regényre megállapítja, hogy új művének főszereplője maga a 70 éves író. Hangsúlyozza a mű latolgató, polemikus jellegét: „Egy tusakodó küzdő gondolat vált négy képpé.” Bár a cikk ismertető funkciót is betölt, nem feled-

kezik meg címében jelzett céljáról: részről részre haladva bizonyítja, miként olvad össze valóság és képzelet. Szerves, tartalmi kapcsolatot mutat ki a 2. és 3. rész (az öngyilkosság gondolata és a dunai mentősziget eszméje) között. Fejtegetésének végső konklúziója: „Ez a szép történet a képzeletnek és valóságnak, bár inkább a képzeletnek, csodálatos egyvelege, egymást felverő képek láncolata.”

A Vasárnapi Újság 1899. okt. 1-i száma (670—71.) az irodalmi és művészeti rovatban félhasábnyi ismertetőt közöl, címe: *Jókai legújabb regénye*. „A regény tárgya négy női jellemkép festéséből van csoportosítva, hol aztán mindig főszerepet játszik az *öreg ember*, aki *nem vén ember*.” A vázlatos ismertetés után így méltatja a művet: „Jókai fantáziájának ritka gazdagsága, ötletessége, előadásának bája ez új regényében is teljes mértékben érvényesül.”

Császár Elemér kritikáját a Politikai Hetiszemle 1899. okt. 15-i száma közli. (*Öreg ember nem vén ember — Képzelt regény négy részben*. Írta: Jókai Mór. Budapest 1900. Révai Testvérek kiadása.) Mindjárt a címből kiindulva annak műfaji megjelölésével polemizál: „Azt hisszük a költő a képzelt regénnyel éppen az ellenkezőjét akarta mondani annak, amit az esztétikai terminus fejez ki ti., hogy a regény éppen nem légből kapott, hanem reális viszonyokból, a költő egyéniségéből indul ki. Van tehát, hogy úgy mondjuk történelmi alapja, aminek bizonyítéka, hogy a főhősben egy pár tipikus jellemvonás alapján mindenki ráismer, bármennyire megváltoztatta a körülményeket, a magyar olvasóközönség ünnepelt kedveltjére, Jókai Móra. Ami a képzelt dolgokat illeti van az is elég! Jókai regényét a jólismert közönségének írta és igyekszik annak érdeklődését felkelteni. Ezért egy célt tart maga előtt, hogy rövid és érdekfeszítő legyen. A mű alig harmadfélszáz oldal, mégis négy önálló részre oszlik.”

Majd az egyes részek viszonyával és műfaji jellegével foglalkozik. Mind a négy rész önálló elbeszélés, csupán a főhős személye és a mű alapgondolata közös. Tehát nem négy részből álló regénnyel van dolgunk, hanem egy elbeszélés négyféle variációjával, amely nagyszerű lehetőséget ad a szerzőnek leleményessége bemutatására, midőn egyazon témát négyszer ír meg. Jókai azonban mindig tud újat mondani, s ha egy csapáson haladnak is a témák — régi mód-szeréhez híven —, a részletek változatosságával kárpótolja olvasóit, és dús fantáziájával, amelynek csapongását ebben a regényben is meg kell csodálnunk. (A pénzvilág nagyszerű ünnepe, lakomái, a technika legújabb vívmányai, Attila sírjának fölfedezése, délsziget Budapest közelében — mind sorra kerül itt!) „Avatatlan toll nem tudja meg sem közelíteni azt a fantasztikus környezetet, azokat az elgondolhatatlan eseményeket, amelyeket Jókai leír. A legromantiku-

sabb természet, a legnagyobb képzelődő tehetséggel megáldott ember is visszahökken előlük. De a közönségnek ez kell!"

Itt kell megemlítenünk azokat a címreminisztrációkat, amelyekre Baros Gyula cikke hívja fel a figyelmet. (*Jókai a szépirodalomban* Magyar Könyvszemle 1925. I–IV. f. 79.)

Öreg nyár — nem vén nyár címen a fiatal Ady közölt verset a Debreczen 1899. okt. 30-i számában. A „Hetvenéves korunkban | Le-szüink ifjak s bohók” célzás is arra utal, hogy a vers a második házasság és az *Öreg ember* sajtóvisszhangjának hatására keletkezett. (Vö. Ady Endre *Összes versei* I. Bp. 1969. 456.)

Vargha Gyula *Öreg ember vén ember* c. versében viszont a regény címébe foglalt megállapítással vitázik: „Ki megvénült, ócska rom lett”. (*Ködben* Bp. 1922. 424–25.)

A REGÉNY UTÓÉLETE

A kötetkiadás közvetlen visszhangját negyedszázados hallgatás követi. Majd csak a centenáriumi következtében fellendülő Jókai-irodalom szaporítja a műről szóló vélekedések számát, és néhány cikk erejéig a válogatott művek sorozatban megjelenő 1961-es kiadás.

Mikszáth Kálmán alapvető monográfiája is (*Jókai Mór élete és kora*. 1907. — MKRK 19. k. Bp. 1960.) csupán a regény sajtóközlését említi meg: „1898-ban a Magyar Hírlapba írogat, többnyire jelentéktelen apróságokat, emlékeket, aktuális tárgyú tárcacikkeket, köztük az *Öreg ember nem vén ember* című regényt, mely azonban csak egy év múlva válik szenzációs művé, miután azt hiszi a közönség, hogy saját magát írta le benne, anticipálva a jövőt, minek következtében némely újságok újra lenyomtatják.” (172.)

Zsigmond Ferenc monográfiájában (*Jókai*. Bp. 1924.) egyrészt az emberi öregség problémáin való töprengés irodalmi dokumentumaként elemzi a regényt. „Jókai is megható lelkiismeretességgel igyekszik megcsinálni a nagy számadást önmagával: az öreg embernek van-e joga a szerelmi boldogsághoz? Meghányja-veti a probléma különféle lehetőségeit s a példák mind, mint megannyi tiltó szózat, azt felelik: nincs joga; az öreg szerelmes, ha fiatal nő sorsát kóti a magáéhoz: vagy magát teszi szerencsétlenné, vagy mindkettőjüket.”

Másrészt pedig írói-művészi vonatkozásban vizsgálja a regény válaszait: „Az *Öreg ember nem vén ember* c. novella-ciklusban megdöbbentő [...] pontossággal veszi észre saját írói kiérdemesülésének összes tüneteit [...] hogy aztán hirtelen behúnyhassa szemét s kétségbeesetten — bátorítgassa önmagát.”

Találó részleteket idéz *A szív mártírjai* c. részből az öreg festőművész helytállásáról, arról hogy miként vette fel a versenyt a fiatalokkal, hogyan őrizte meg szellemi frissességét, alkotóerejét. De ez csak önámítás, Jókai kísérletét nem csupán életkora, írói karaktere is kudarcra predesztinálta. „Igaz, hogy Jókai fölvette a versenyt az új írőkkel, vagyis a jubileum után is pihenés nélkül dolgozott tovább, de — öreg embernek kár versenyeznie a fiatalokkal. [. . .] Abban is igaza van hogy *szelleme nem hamvadt el*, [. . .] de az utolsó évtizedben fokozatosan bágyadtabbá lett, témái erőltetettebbek, kedélye sebzettebb. [. . .] Jókai *haladt a korral*, figyelte a modern életet s irodalmat, sőt próbált is annak témáihoz és módszeréhezhozzányúlni, de — könnyebb a tevének átmenni a tű fokán, mint Jókainak igazi realistává lenni [. . .]” (270—272.)

Tolnai Vilmos *Jókai és a magyar nyelv* c. értekezése a Magyar Nyelv 1925-ös évfolyamában jelent meg. (5—6. sz. 85—100., 9—10. sz. 232—46.) Jókai nyelvének árnyalati gazdagságáról szólva így ír: „Nagyon szereti a rokon szavak halmozását is; pl. az *Öreg ember* novella-koszorúban negyven sorban kétszáz gazdasági kifejezést, aztán egyvégtiben húsz lószínt jelentő szót, majd a régi s az új konyha ínycsiklandó étlapjának szavait sorolja föl.” (88—89.) „Különösen a rokonjelentésű szavak bőségében látja nyelvünk kiválóságát és árnyalatokban való gazdagságát. Diadallal állapítja meg, hogy más nyelvben ki sem fejezhetőek e finom eltérések” — miként ezt a címről való eszmefuttatása is bizonyítja az *Öreg ember* előszavában. (243—244.)

Minay Lajos könyve (*Jókai élete*. Mezőtúr 1925.) a regényéletrajzi vonatkozásaira utal: „Ez a regény nemcsak óriási hatást keltett a maga idejében, de megjelenése után csakhamar megindultak a suttogások, és a magyar társadalom minden rétegében s mind határozottabb formában kelt szárnyra a hír, hogy a 74 éves Jókai nősülni akar, s az *Öreg ember nem vén ember* csupán beharangozás, olyan preludium féle e lépéshez. S a szárnyra kelt hír igaznak bizonyult.” (40.)

A Ványi Ferenc által szerkesztett *Magyar irodalmi lexikon* [1926] a regény címét viselő önálló cikkben foglalkozik a művel. A rövid ismertető az előző alapján kivonatolja a négy rész cselekményét, felhasználva annak kifejezéskincsét, ily módon ízelítőt ad a regény stílusából is. (617.)

Szini Gyula *Jókai — egy élet regénye* [1928] címet viselő könyvében önálló fejezetet szentel regényünknek. Foglalkozik a mű sajtóközlésével, fogadtatásával, közönségsikerével. Az *Öreg ember* fő kérdését így fogalmazza: „Szabad-e a szívnek fiatalnak maradnia,

ha a test már elvirult, megöregedett?" Majd forrásaira, a regény mögött meghúzódó élményekre kérdez.

Ami ezután következik az már inkább belletrisztika, bár Szini jól kamatoztatja a centenáriumi irodalmat, sőt korábbi forrásokhoz, sajtóanyaghoz is visszanyúl.

Nagy Bella 1897-es megjelenését idézi fel, Jókai gondoskodását, miként járt el a vizsgaelőadásokra, s hogy az ő sugallatára kezdik felfedezni a kritikusok az ifjú színésznőt. Aztán a híresztelések, pletykák következtek. „És akik olvasták az *Öreg ember nem vén ember-t*, már kezdik sejteni mi van e regény mögött.”

Regényünk elmekórtani érdeklődését tekintve Szini hasznos mozzanatra hívja fel a figyelmet: az elboruló elméjű Munkácsyt Fesztyék vendégeként figyeli meg Laufenauer orvos-tanár. Jókai felháborodottan tiltakozik *Bolondcsinálás* c. írásában (Szini hosszan idézi), mintha megsejtette volna, hogy hamarosan őt is titkon megfigyeltetik. (220—225.)

A válogatott művek sorozatban 1961-ben megjelent regényhez (a *De kár megvénülni*-vel egybefűzve adták ki) Nagy Miklós írt magvas utószót.

Felvázolja az érlelődési korszak (1895—1898) legfontosabb jellemzőit. A lázas építkezések, a milleniumi ünnepségek kötötték le Jókai figyelmét, arató- és bányászstrájkokról, kivándorlásról nem veszt tudomást. 1896-ban kibukott a képviselőházból, meghíusult nagy becsúggyal írt drámájának bemutatója, Fesztyékkel is megromlott a viszonya a Nagy Bellával szőtt ismeretség miatt, amelyről már városszerzte beszéltek. „Jókait — aki regényhőseivel ellentétben — mértéktartó és szabályos polgárként élte le életét, magát is meglepte, és hosszas tépelődésre készítette a rendellenesen késői fellobbanás: van-e joga lekötni egy fiatal leányt, nem teszi magát szerencsétlenné, nevetségessé vagy becsstelenné? Nem hívja ki a végzetet mindkettőjük ellen? E gyötrő kétségekből született a regény, különösen annak utolsó fejezete.”

Eszta alakja mögött nem nehéz felfedezni a Nagy Bella-élményt, a kerti ünnepély pedig feltehetően az Epreskert fái alatt zajlott le, a pesti művészvilág kedvelte az efféle szórakozást, Feszty különösképpen.

„A másik három képzel regény jóval sablonosabb írás, sőt a *Coronilla* és a *Diadalma* alapjaiban is elhibázott. Mindkettőnek a meseszövéseben jócskán kimutatható a bizarrság halmozása [...] Nemcsak a vízitündérek fuldokolnak ezúttal, hanem Jókai egykori eszményei is!” Önisméltástól sem mentes, nyelvileg is színtelenebb alkotás. De igazi értékeire is felhívja a figyelmet, ilyen: „a nagyváros

kormából és ködéből szenvedélyesen elkívánczozó költő lírai kitörése, az a részlet, amelyben a főhős télvíz idején felköltözik a hegyekbe." Új motívumként értékeli az orvostudomány iránti szenvedélyes érdeklődést: „Ennek nyomát sem láttuk korábban, ez a kor bélyege írásán [. . .]” És igazi érték még: „az önvallomás; a költő nekikezd annak, hogy szembe állítsa puritán egyszerűségű napirendjét a gazdagok zsúfolt és fárasztó életével [. . .] másfél lapon annyit mond el szokásairól és kedvteléseiről, mint talán sehol másutt.” (549–553.)

A Könyvtáros c. folyóirat 1962./1. és 4. száma Nagy Miklós és Vargha Balázs vitáját közli.

Vargha Balázs vitaindító cikkében (*Jókairól és a könyv'árosok rossz lelkiismeretéről*. 1962. jan. 41–43. l.) egy cikkre válaszolva kijelenti, hogy nem lehet megbélyegezni a Jókai-olvasók táborát, bár mit is várhatunk akkor, amikor az új Jókai-kötetek utószavait is „torzul felfogott kritikusi kötelességérzet” fűti. Így nem ért egyet Nagy Miklós utószavával sem (*De kár megvénülni — Öreg ember nem vén ember*. Jókai válogatott művei. 1961), amely az öregedő Jókait csupán villája kertjéből szemlélődő, a dolgok mélyére nem tekintő aggastyánnak állítja be. Ezzel szemben „Jókai szellemesen színezi ezt a kalandos történetet a munkásmozgalom, a kivándorlás, a szocialista szervezkedés motívumaival”. (42.) Majd felsorolja az öreg mérnök humánus tetteit: a földosztástól a zugligeti tüntetőkhoz való csatlakozásig. De azt is belátja, hogy Jókai irreális, gyermeteg elképzeléseket hirdet a népboldogtásról.

„Nagy Miklós helyesen fejtegeti az utószóban a regény megírásának közvetlen életrajzi motívumait. De a mű utópikus-ábrándos motívumai iránt olyan mértékben érzéketlen, hogy homlokegyenest az ellenkezőjét írja, mint amit Jókai.” (42.)

Nagy Miklós válaszában (*Jókai és a kritikusok*. 1962. ápr.) sorra veszi Vargha Balázs megállapításait, érveit. „Megvallom meghökkentem [. . .] nem bizonyítás ez, hanem kicsiny mazsolák kiszedegetése egy hatalmas és bizony eléggé avas kalácsból. Mert a két regényről kialakított összkép nem lehet kétséges egyetlen elfogulatlan olvasó előtt sem: a *De kár megvénülni*-t habkönnyű lektűrnek szánta a szerző, az *Öreg ember* [. . .] lapjain pedig saját legszemélyesebb, ám irodalmilag sajnos nem kiérlelt dilemmáival viaskodott.”

Vargha Balázs eltúlozza az általa kiemelt, elszigetelt részeket jelentőségét, továbbá elhallgatja azt a mellékkörülményt is, hogy a Jókai-alteregő az elmeegógyintézetből üldözői elől menekülve áll a tüntetők közé.

Végezetül így zárja cikkét: „ha az öreg Jókai effajta megjegyzéseit nagyon fontos dokumentumoknak tekintjük, azzal csak látszólag

használunk klasszikus írónk kultuszának, irodalomszemléletünket azonban biztosan a legiskolásabb sematikusság vizeire kormányozzuk!” (228.)

E számban közlik Vargha Balázs válaszat is (*A cikkrő válasza*. 1962. ápr., 228—229. l.), amelyben azt kifogásolja, hogy éppen annak a regénynek az utószavában vádolják szociális vaksággal Jókait, amelyben nyomorgó agrárproletárokról, tüntető munkásokról ír. A kiragadott epizódokat ő is lebecsüli. „Tehát egyetértünk Nagy Miklóssal abban, hogy silányak ezek a szociális epizódok. Silányak, de vannak. Nagy Miklós viszont utószavában kategorikusan azt írta, hogy nincsenek.” Majd így zárja cikkét: „Szerintem a népboldogításról ábrándozó szegény öreg Jókait szociális vaksággal vádolni, az a sematizmus. De ez a tévedés csak jelentéktelen epizód Nagy Miklós utószavában, amelyről cikkemben azt írtam, hogy *helyesen fejtegeti a regény megírásának közvetlen életrajzi motívumait*, s ezt készségesen elismerem itt újra.” (228.)

A magyar irodalom történetében (Bp. 1965. IV. k.) Nagy Miklós Jóкаи öregkori tevékenységének vizsgálatánál az új témák és az életrajzi művek megszorodását emeli ki. Majd a következőket olvashatjuk: „Amint közelebb jutunk a 20. századhoz az író elnagyolt és másodlagos műveiből egyszerre egy izgatott kérdés csap az arcunkba: vén ember-e az öreg ember, vagy szabad-e még szeretnie? Ha meg-nőszül, nem válik-e szerencsétlen, nevetséges vagy becstelen figurává? Még Ciceróról és Caesarról írt kisregényébe (*Félistenek bolondságai*, 1900) is fölveszi magánélete sürgető dilemmáját, majd külön regényt szentel neki *Öreg ember nem vén ember* (1900) címmel. Java, régebbi regényeihez képest (gondoljunk *Az arany ember* önarckép-elemeire) ez is hanyatlás, de most a felbomlás küszöbén vagyunk, [. . .] Néha a kor ellen is jöhetnek létre nagyszabású, bár elkésett műalkotások. Ő azonban sok mindenben el is szakadt korábbi, mély művészi átélést biztosító élményvilágától s helyette pótlékokkal, csak a lélek felszínét érintő mozgalmas benyomásokkal elégedett meg. Nehéz eldönteni, mennyi szerepe volt mindebben az írói hatáskeresés-nek.” (314.)

Lengyel Dénes könyve (*Jóкаи Mór*. Bp. 1970.) Jóкаи második házasságáról szóló fejezetében foglalkozik a regénnyel. A négyféle változat életrajzi jellegére és burkolt formájára utal. Az *Öreg ember* alapvető kérdésére adható választ így summázza: „A regényekből kitűnik, hogy sem matrónát nem érdemes elvenni, sem világszépséget. De fiatal lányt sem, mert ez természetellenes lenne.” (178.)

Kiadásunk főszövege az *Öreg ember nem vén ember* 1900-as évszámmal jelölt — valójában már 1899-ben megjelent — első kötetkiadásán alapul. A szövegkialakításnál figyelembe vettük a terjedelmes kéziratföredéket (hozzávetőlegesen a mű háromnegyede) és a Magyar Hírlap — 1898—99-es évek folyamán megjelent — első sajtóközlését. Az eltérésekről összefoglalóan, illetve az egyedi szövegváltozatokban adunk számot.

A K és az MH szövege olvasati hibákból, szedési figyelmetlenségekből származó számos eltérést mutat. Feltételezzük, hogy az első kötetkiadást az MH javított változata alapján szedték. Jókai azonban csak az MH szövegére figyelt — s mivel a K ekkor már nem lehetett birtokában — több esetben átsiklott eredeti megoldásainak hibás változatán.

Szerzői kézre vallanak a szöveg értelmét pontosító *szócserék*: (MH > 1900) vértés > dragonyos (10 : 30), harisnya > kamásli (30 : 31), nálánál > az abbénál (36 : 8), áldozatom > áldozatkészségem (40 : 7) stb.; — a felsorolások gazdagítása *szóbetoldással*: tölgy és cédrus > tölgy, *paliszander* és cédrus (15 : 26), szepe, kesely > szepe, *gesztes*, kesely (30 : 7) stb.; — a tömörítést szolgáló nagymérvű *húzás*: furcsa — furcsa — furcsa > furcsa — furcsa (40 : 28), II. József császár csatorna-tervét > II. József csatornatervét (67 : 23), mint esetleg vízpótló szerepelhet > mint vízpótló szerepelhet (67 : 33), aki helytáll, ha kihívják, s nem engedi magát > aki helytáll, s nem engedi magát (89 : 2) stb.

Összegezve a szövegek tanulmányozásának tapasztalatait: az első kötetkiadás mellett kellett döntenünk az alapszöveg megválasztásában, mert esetünkben is ez bizonyult a szerzői szándékokat leg-
hívebben tükröző szövegnek.

Az alapszöveg fenti érdemei mellett magán viseli a hanyag nyomdai munka nyomait és a szövegközvetítés természetes romlásait, így csak jelentősebb emendáció után tölthette be a főszöveg szerepét. Összesen több mint hatvan esetben javítottunk az 1900 szövegén a K

és az MH együttes, gyakrabban csupán a K szövege alapján. Az eltérések fele kiadásról kiadásra öröklődő hiba.

Hogy a felesleges ismétlődéseket elkerüljük, az alábbiakban csupán az emendációs munka fontosabb típusait mutatjuk be, tevékenységünk teljességéről (egy csoportot kivéve) csak az egyedi szövegváltozatokból kaphat képet az érdeklődő. Az emendált alak pontos helyén azt is jelöljük, melyik változat alapján javítottunk: pl. 100 : 33 a kerti utak (1900: a keleti utak — K, MH alapján jav!)

Javítottuk:

a) a *toldalékok hibáit* (1900 > JKK) lehetett > lehet (20 : 19), szolgálnak > szolgálnak (26 : 23), nótáinkat > nótánkat (83 : 27), tenyerével > tenyerét (130 : 23) stb.;

b) az *önkéntes korszerűsítéseket*: aludni > alumní (204 : 26);

c) továbbá javítottuk az olvasati hibákból származó *szócseréket*: megszorító > magszorító (25 : 24), *Jedikót* > *Ildikót* (64 : 2), *röpiülne* > *törpiülne* (67 : 2), *szerénykedtem* > *serénykedtem* (142 : 18) stb.;

d) pótoltuk a *szókihagyásokat*: külön örököltette > külön kiadásban örököltette (58 : 33), aztán megpróbálták > aztán a tudósok megpróbálták (71 : 17), által teljesítették > által nem teljesített (144 : 28) stb. E tevékenységünk azonban nem sérti Jókai tömörítési szándékát. Csupán azokban az esetekben egészítettük ki a szöveget, ahol félreérthető volt, vagy éppen a mondat fő részei hiányoztak.

Az ily módon kialakított szövegen végrehajtottuk a *Bevezetésben* és a *Módosításokban* (Bevezetés Jókai összes művei kritikai kiadásához a JKK 1. kötetében, ill. *A Jókai kritikai kiadás sajtó alá rendezésének új szempontjai* a JKK 24. kötetében) előírt korszerűsítési műveleteket.

Jelöléstechnikai korszerűsítéseink elsősorban az első kiadás *cz*-jének és a kétjegyű hosszú mássalhangzó teljes alakjának következetes megszüntetésére vonatkoznak (*cz* > *c*; *melylyel* > *mellyel*).

A magánhangzók közül az *i*, *u*, *ü* hosszúságát — ideszámítva az *-ít* képző és *-ul*, *-ül* rag és képző megfelelő hangját is — mai helyesírásunk szerint módosítottuk. Az *alterego*, *Europa*, *kronikus*, *lavor*, *matrona*, *oh*, *parokia*, *Roma*, *zsinor* *o*-it hosszúra, a *fántóm*, *kreól*, *nábób* szavak *ó* hangját viszont rövidre cseréltük. Mai helyesírásunknak megfelelően írtuk a *-ból*, *-ből*; *-tól*, *-től*; *-ról*, *-ről* ragok gyakran ingadozó hosszúságú magánhangzóit is.

A mássalhangzó eltéréseket többnyire mai helyesírásunknak megfelelően rendeztük. Kiadásunkban az 1900 alábbi szavainak rövid mássalhangzóit hosszúra cseréltük: *ahoz*, *aként*, *boszant*, *boszu*, *boszuság*, *csengetyű*, *épen* (hsz.), *fenhangon*, *fenkölt*, *galy*, *gyuladt*, *istálló*, *kocint*, *köny*, *menyezet*, *súlyed*, *tarok*, *viszhang*; az első kiadás hosszú

mássalhangzóit a helyett, hunn, hunnyász (-kodó!), vaggon, vajjon (valjon is!) szavakban pedig röviden írtuk.

Az alábbi szavakban a fonetikai elvet érvényesítettük az első kiadás szóelemző írásmódjával szemben: *beigtattam, igtattassék, foghagyma, keztyű, lélekzet, lélekző, mesgye, szakgatott, szegfű, verbungos*. Illetve ennek ellentétéként a *mingyárt* alakot *mindjárt*-ra módosítottuk.

Fentiekkel ellentétben nem korszerűsítettük azon régies, tájnyelvi alakok mássalhangzóit, amelyek Jókai nyelvhasználatát őrzik, s módosításukkal eredeti ízeiből vesztené a szöveg: *alunni, aranyfácny, bepóldázva* (pólya!), *botránykozni, hömbölyögte, önkényt* esetében.

Megszüntettük az *Eglantine* névhez fűzött *-nak, -nek* ragok ingadozását a többségi *Eglantine-nak* alak javára.

A *-bul, -bül; -tul, -tül; -rul, -rül* ragok tekintetében a K és az MH szövege ingadozó, átmeneti állapotot mutat a régies *-bul, -tul* és az új *-ból, -tól* formák között. Az 1900 szövege azonban már Jókai modernizálási törekvéseit tükrözi, a szerző módosításait a szövegváltozatokban soroljuk fel. De a régies forma sem tűnik el nyomtalanul (pl.: 30 : 21 *lóbúl*, 30 : 23 *csikóruul*, *származékuul*, 52 : 4 *érbül*, 173 : 34 *arcomtuul* stb.).

A különírás—egybeírás—kötőjeles írás tekintetében az érvényes helyesírási szabályzatnak megfelelően jártunk el, a nagyszámú módosításról — kiadási elveinkhez híven — semmiféle összegezést nem közlünk.

A tulajdonnevek közül egyetlen név (a *Coronilla* c. rész egyik főszereplőjének neve) mutat jelentősebb ingadozást. A K és az MH a *Serafino* és *Szerafino* alakot váltogatja. Az első kiadásban az egyetlen *Serafino* alakkal szemben mintegy negyvenszer *Szerafino* olvasható. E többségi alakot véve alapul kiadásunkban a *Szerafino* alak szerepel.

Egyes latin betűs személynevek írását a HTSz és szaklexikonok alapján javítottuk. Egyszeri előfordulásról lévén szó tollbotlásokat, sajtóhibákat őriznénk meg, nem írásmódot. *Boccacio, Liezenmeyer, Montecuculi, Stavehagen* helyett *Boccaccio, Liezen-Mayer, Montecuccoli* és *Stavenhagen* került kiadásunkba.

Hasonlóképpen módosítottunk néhány, a korszak magyarító tendenciáját tükröző név-átírást: *Illyés* próféta, *Góthe*, *Strausz* helyett *Illés* próféta, *Goethe* és *Strauss* áll szövegünkben.

Vizsont megőriztük mint nyelvi sajátosságot az első kiadás néhány régies név-formáját: a többször és következetesen használt *Pergólese* (ma: Pergolesi), a JKK előző köteteiben is így használt *Priscus Rhetor, Thonuzóba, Vatha* (HTSz: Vata) esetében; a *Módosítások*

III./j pontja (JKK 24. k. 306.) alapján pedig *Lermontoff* (HTSz: *Lermontov*) nevének eredeti írásmódját.

Az antik művelődés köréből származó (irodalmi, filozófiai, mitológiai stb.) névanyagnál is ragaszkodtunk Jókai latinos helyesírásához: *Actaeon*, *Aesopus*, *Afrodite*, *Archimedes*, *Dionysios* (*Bacchus*), *Dionysius*, *Erinnys*, *Juno*, *Minotaurus*, *Orpheus*, *Phoenix*, *Sisiphus*, *Theseus* áll szövegünkben. Bár a HTSz közli legtöbbjük görögös, fonetikus alakját, ám Jókai latinostott (egyéni módosításoktól sem mentes!) formái következetesen használt sajátosságok és kiejtésükben is jelentősen eltérnek a görögös alaktól.

A földrajzi neveket kiadásunk az érvényben levő helyesírási szabályok szerint közli. Így módosítanunk kellett az első kiadás alábbi alakjait: *Chikagó*, *Karst*, *Khina*, *Norderné*, *Páris*, *Szorrento*. Kiadásunkban: *Chicago*, *Karszt*, *Kína*, *Norderney*, *Párizs* és *Sorrento* olvasható.

Megőriztük viszont néhány gyakran használt klasszikus földrajzi név eredeti alakját: *Carthago*, *Olymp*; továbbá az *Onega* (HTSz: *Onyega*) és *Bielo* alakokat a *Módosítások* III. j pontja alapján (JKK. 24. k. 306.). A *Newa* esetében csak jelöléstechnikai korszerűsítést hajtottunk végre: *Neva* (HTSz: *Néva*).

A művészet, tudomány és technika különféle területeit érintő cselekmény nyelvi anyaga nagyszámú idegen elemet tartalmaz. Kiadási elveinknek megfelelően túlnyomó többségüket korszerűsített — az AkH, ill. HTSz-nek megfelelő — alakban közöljük, és eltekintünk a több száz, első kiadásbeli írásmódot tükröző szóalak felsorolásától.

A kötet nyelvi arculatát megőrvendő megtartottuk azon ritkán használt (HTSz-ben nem található!) idegen szók eredeti alakját, amelyek egy-egy szakterület (pl. orvostudomány, mitológia stb.) sajátos hangulatát őrzik: *absolutiód*, *absolvál*, *arcanum*, *asteroid*, *blasphemia*, *bureau*, *canephorákkal*, *chansonette-et*, *chimaera*, *compositeur*, *cosmographidért*, *epitaphium*, *giro*, *hymenaedkat*, *hymeneus*, *lictor*, *scéna*, *sitophobia*, *slemm*, *stymphalida*, *surrogatum*, *thermometrum*, *tusculanumomban*. Továbbá megtartottuk azon gyakrabban használt (HTSz-ben meglévő!) idegen szók első kiadásbeli alakját is, amelyek Jókai kiejtésbeli jellegzetességeit (főleg nyújtott hangzóit), sajátosan rövidített szóalakjait, vagy éppen szerencsés magyarosítási törekvéseit őrzik: *appetitórium*, *bacillus*, *brillidnt*, *hekatombé*, *latdjner*, *kárbo*, *meddly*, *paléta*, *paskvill*, *pastill*, *rájthoffer* (*Reithoffer* nevéből!).

Az első kiadásban hibásan használt idegen szókat, kifejezéseket az átadó nyelv mai helyesírásának megfelelően közöljük. *Allegro maëst uoso*, *autumno*, *cheers*, *contristantem*, *cotillion*, *derut*, *guiventu*

papaga, pasztikéio helyett allegro maestoso, autunno, cheer, contristatam, cotillon, déroute, gioventù, papaya és pasticcio olvasható kiadásunkban.

Az írásjelek használatában is mai helyesírásunknak megfelelően jártunk el. (A K tanúbizonysága szerint Jókai ezt esetenként a nyomdára bízta, pl. a mondatzáró pontot gyakran elhagyta.) Így pótolnunk kellett a mellérendelő összetett mondatok tagmondatai közül hiányzó vesszőket (különösen és kötőszó használata esetén); viszont töröltük a *mint* kötőszó előtt, ha az minőséget vagy állapotot jelölő szerkezet tagja. (pl. [...] *nem mulasztand el a mamája nevét is odaírni mint kidíllítót.*) Egyébként megőriztük az első kiadás sajátosságait, pl. a sűrűn használt pontosvesszőket.

Az 1900 nem vette figyelembe Jókai kiemeléseit, hangsúlyos szavait, mondatait. A K-ban található aláhúzásos kiemeléseknek kötetünkben a kurzív szedés felel meg.

Minden egyéb, fentiekben nem említett helyesírási kérdésben az érvényben levő helyesírási szabályzatnak megfelelően jártunk el.

Lap: Sor:

- 5 : 5 K, MH: (a cím alatt) *Képzelt regény levelekben egy régi bardtnémhoz*. Hiányzik: „Előszó” és „Kedves Bardtném!”
 K: Alul, lapalji jegyzetként Jókai bejegyzése: *Folytatása a Magyar Hírlap tárcájában naponként fog közölni. Szerkesztő.*
 MH: *Folytatásdt a Magyar Hírlap tárcájában naponként fogjuk közölni. Szerk.*
- 8 is (1900: ist)
- 9 non é uomo (K, MH: non e uomo)
- 12 hasonnevűségei (K, MH: egynevűségei)
- 14 valakinek (K: valakiről)
- 16 háborús (K: háborúi)
- 24 Ennek az értelme az (K, MH: Az van benne)
- 6 : 12 lejövk a főrendiház (K, MH: lejövk főrendi ház)
- 14 T. S. (1900: Z. S. — K, MH alapján jav!)
- 29 egynehány (K: egynehány)
- 31 értesítő (K: értesítés; MH: értesít)
 mondja) *felejtethetlen* életpárját (K, MH: mondja) élete párját)
- 9 : 1 azt hittem (K: hittem, <hog> mikor; MH: azt hiszem)
- 2 vele együtt, a múzsámat is eltemettem. (K: a muzsámat is eltemettem vele)
- 3 A kedély. (K, MH: A kedély, az önbizalom.)
- 7 szempontból (K, MH: szempontbul)
- 15 koszorúkat (K: koszorúinkat)

Lap: Sor:

- 10 : 23 emlékszik rá (K: emlékeznék rá)
30 *dragonyos* főhadnagy (K, MH: *vértess* főhadnagy)
- 11 : 7 Hiszen *a* képviselő (K: Hiszen *egy* képviselő)
- 12 : 22 *gordiuszi* csomó (K: *e* gordi csomó)
27 *mondva* (K: <mondta> *mondva*)
- 13 : 16 látogattak meg *bennünket*; hol (K, MH: látogattak meg: hol)
- 14 : 11 ecsetelt, *a* folytatását (1900: ecsetelt, folytatását — K, MH alapján jav!)
- 15 : 26 *a* tölgy, *paliszander* és cédrus (K, MH: tölgy és cédrus)
30 hajporból (K, MH: hajporbul)
- 16 : 17 vagyomból (K, MH: vagyonbul)
26 rendelve számukra (MH: rendelve *a* számukra)
- 17 : 20 önkéntes (K: önkéntesi)
- 18 : 2 emberfeletti (K: emberfölötti)
12 közügyekkel: *fiaira* (K: közügyekkel: *a* fiaira)
29 férjhez (K: férhez)
- 19 : 3 férjhez (K: férhez)
13 mosolyféle (K: mosoly<gás> féle)
19 tehetségét (1900: tehetségeit — K, MH alapján jav!)
fordítsa (K: *fordítja*)
- 20 : 9 kidobására (MH: kidobálására)
18 tiszteletet (1900: tisztelet — K alapján jav!)
- 19 lehet (1900: lehetett — K alapján jav!)
- 31 akaratát (K: akarát)
foganatosítsad (K: *foganatosítsd*)
- 21 : 4 *akkapardl* (MH: *akkapárlul*)
9 diplomatai (MH: diplomatiai)
22 fiacskáim (MH: fiacskám)
24 *gommeux*, *hog*y mennyi (K: *gommeux*, *azt is*, *hog*y mennyi)
26 *kancsók* (MH: *Kanisok* — sh.)
- 22 : 16 én helyzetemről. (K, MH: én *új* helyzetemről)
19 átesem (K, MH: átesem)
21 mestermű (K, MH: mesterművű)
- 23 : 8 hó vége volt (MH: hó vége *felé* volt)
14 bankfőnök: (K: bank <igazga> főnök)
- 24 : 2 határozata (K: határozatd<hoz>)
11 attól (K: attul)
- 25 : 9 szánt apai földet.” (K: szánt <hazai> apai földet.”)
16 gazdálkodásomra (K: gazdálkodásra)

Lap: Sor:

- 25 : 24 megszorító forráság (MH, 1900: megszorító forráság — K alapján jav!)
- 30 szemcsés köthártyalob (K: szemcsés <lob> köthártyalob)
- 26 : 6 szivattyú, Norton-kút, tűzifecskendő, (K, MH: szivattyú, tűzi fecskendő)
- 13 redemptus (K, MH: redemtus)
- 23 szolgálnának (1900: szolgálnak — K, MH alapján jav!)
- 27 : 3 aki valóságos (K, MH: aki aztán valóságos)
- 5 hanem tanulmányozva (K: hanem <követve> tanulmányozva)
- 31 havi részletekben. (K: havi <díj> részletekben.)
- 28 : 1 akiből nekem (K, MH: akiből én nekem)
- 5 elhelyeztette (K: elhelyezteté)
- 8 árucikket: (K: árucikkeket:)
- hogy a (K: hogy e)
- 13 kiállítót. (K: kiállítótét.)
- 18 váltani (K: váltania)
- 29 : 2 saisi (MH: Saigi — sh.)
- 30 : 2 ápolja nagymértékben (K: ápolja <magában> nagymértékben)
- 6 önmagából (K: önmagából)
- 7 szepe, gesztes, kesely (MH: szepe, kesely)
- 12 kisgyermek (K, MH: kis gyerek)
- 31 a bokáira meg kamáslit. (K, MH: bokáira meg *harisnyát*)
- 33 szállítja (K: szállítsa)
- 34 hegyes orruk és kurta farkuk (K: hegyes orruk és kurta <derekuk> farkuk)
- 31 : 25 üresen (MH: *öregen*)
- 34 állásom (K: áll<om> ásom)
- 32 : 5 Mindig egy nappal (K: <rendesen> Mindig egy nappal)
- 21 kijövőktől (K: kijövőktől)
- 33 : 12 volt is aztán olyan álmom (K, MH: volt is aztán *olyan jó gyomrom*, olyan jó álmom)
- 32 mért nem akarok igazán beteg (K: mért nem akarok beteg)
- 34 : 10 nem lefeküdni (K: nem lefeküdni)
- 15 slemmet (MH: *slemmes*)
- 33 chignon, amit (K, MH: chignon. Amit)
- 35 : 14 leszoptam, (K: *beszoptam*,)
- 21 az igazhívők Angliában. (K, MH: az igaz hívők *egész Angliában*)
- 25 *katakönyöke* (MH: *karakönyöke*)

Lap: Sor:

- 36 : 8 alakot az abbéndl. (K, MH: alakot náldndl.)
17 (protestáns írta) (MH: (protestántista))
18 legendáival, (K: legendáiról)
21 kérdezi miss (MH: kérdezi miss)
37 : 2 kit haraggal, (MH: kis haraggal.)
11 S ahol az ember végre (K, MH: S ahol egyszer az ember végre)
14 amiről az asszony nem tud (MH, 1900: amiről asszony nem tud — K alapján jav!)
29 attól (K: attul)
38 : 1 Hiszen ha én elmondanám, (MH: Hiszen ha elmondanám,)
2 Pompilia (MH: Panpilia)
8 alkalmából (K: alkalmával)
22 areopáviának (K: areopa<g>viának)
27 Pompilia (MH: Panpilia)
28 Pompiliának (MH: Panpiliának)
29 Addig is szabad (K: Addig is azonban szabad)
39 : 17 akinek kard sohasem volt a kezében, (K: akinek soha kard nem volt a kezében)
19 végigléníázta (K, MH: végig hasítottta)
20 semmit fiacskámnak (K: semmit a fiacskámnak)
29 csiklandozó (K, MH: csiklandó)
acéllal egy előttünk (K: acéllal egy <nekünk> előttünk)
40 : 7 áldozatkészégem biztosította (K, MH: áldozatom biztosította)
12 recontre-ból, (K, MH: ránkonterből)
25 "haustus (MH: Laustus — sh.)
27 széket, (K, MH: székét)
28 furcsa-furcsa (K, MH: furcsa-furcsa-furcsa)
33 van még (MH: még van)
41 : 3 titkát. (K: titkait)
15 a finom (K: s finom)
42 : 4 sőt még az akadémiát (K, MH: sőt az akadémiát)
7 ne legyen miatta panasza. (K: ne legyen <ellene> miatta panasza.)
14 Nem lettél (MH: Nem leszel)
21 az illetéktelen címzéseket (K: <a helytelen> az illetéktelen címzéseket)
25 dukál egy honatyának. (K: dukál egy <képviselone> honatyának)
43 : 5 amióta az én feleségemmé lett? (K: amióta az én <hozzám jött> feleségemmé lett?)

Lap: Sor:

- 43 : 13 Monarchiánkban a cím (K: <Az excellenciális cím...>
Monarchiánkban a cím)
14 ággal nagyobb (K: ággal <kevesebbel> nagyobb)
29 kényelmetlenné lett, (K: kényelmetlen <volt> -né lett)
s tetettél helyébe (MH: s vetettél helyébe)
- 44 : 6 templomában fejlesztik, (K: templomában <ápolják> fej-
lesztik,)
7 Építési (K: Építészeti)
- 45 : 9 nem excellenciás (K, MH: nem az excellenciás)
21 hitbuzgóságot. (K, MH: hitbuzgóságot.)
26 feleségem (K, MH: feleség)
- 46 : 5 gyémántja (K, MH: gyémántjai)
11 jelenti: (K, MH: jelenteni)
12 s kiigazítja „... ságos asszony!” (K: s kiigazítja <magát>
„... ságos asszony!”)
20 A börze nem engedi magát *felültetni*. (K: A börze nem en-
gedi magát *fésültetni*.)
28 De ennek (K: De annak)
- 47 : 23 nevét kiáltozta, elébb (K: nevét kiáltozta, *költögette*, elébb)
- 48 : 2 koporsótól (K: koporsótól)
25 tettem (MH: teszem)
- 49 : 17 más élvezetet (K: más <...> élvezetet)
25 Megteszem. (K: Megeszem.)
- 50 : 21 tarokkpartiban (MH: tarokk-partieba)
- 51 : 13 alakomból (K: alakomból)
27 lázítottam (MH: *hártottam*)
- 52 : 6 ablaktáblán (K: ablaktáblákon)
8 emészt (K, MH: *elemészt*)
- 54 : 2 kivitelű (K: kiviteli)
11 *geognóziai* kombinációk (MH: *geográfiai* kombinációk)
17 jövedelemforrásokat, tudományom (K: jövedelem-forrá-
sokat <eszem> tudományom)
21 forrásvíz (1900: forrásom — K alapján jav!)
22 mellékpatákjaiból (K: mellék <forrás> patákjaiból)
25 folyóhoz. (K: folyó <bol> hoz.)
27 az egész vidéket. (K: az egész <világ> vidéket.)
- 55 : 1 mívelhető lett, (K: mívelhetővé lett,)
13 Dunába. (K: Dunához.)
19 öntözőcsatornával segítve lett (K: öntözőcsatornával <el>
segítve lett)
31 magam mindég (K: magam mindig)

Lap: Sor:

- 56 : 9 egytől egyig (K: együl egyig)
13 erre a királyi (K: erre a <nagy> királyi)
21 idetelepült (K: idetelepül<tek>)
25 idomúra (1900: idomúra — K alapján jav!)
- 27 tűzkő: (MH: sűrű)
- 29 Azonkívül (K: Azon<ban> kívül)
nyugati (MH: nyugoti)
- 57 : 3 tömegét hömpölygeték alá (MH: tömegét hömpölygének alá)
9 felfedeztem, (K: fölfedeztem)
- 33 a zárókövet beillesztették, (K, MH: a zárókövet beilleszték)
- 58 : 6 egy egész falat (K: egy <az> egész falat)
- 8 kapcsokkal volt hozzáerősítve (K: kapcsokkal volt hozzá <kapcsolva> erősítve)
a talpközhöz (MH: a talpközhöz)
- 10 Az aranykoporsó tette (K: Az aranykoporsó <teszi hogy> tette)
- 29 a hely neveztesék (K, MH: a hely elneveztesék)
„Etelenyugvár”-nak (MH: „Cselenyugvár”-nak)
- 33 a Dunáig megtett, (K: a Dunáig *vasuton* megtett,)
külön kiadásban örököltette (1900: külön örököltette — K alapján jav!)
- 59 : 5 aramben (K, MH: arunben)
nugwo (K: niugwo)
- 11 lehetett tolni: s aztán... (K: lehetett tolni: <semmi> s aztán...)
- 12 honvédség ezrei (MH: honvédség ezredei)
- 13 lobogóktól (K, MH: lobogoktól)
- 60 : 24 mívelt (K, MH: mívelt)
- 33 Ugyanazok (MH: Ugyancsak)
- 61 : 25 koporsóból (K: koporsóbul)
- 62 : 6 gyermekeket (K, MH: gyermeket)
- 9 sodronyból (K: sodronybul)
- 14 acélból (K: aczélbul)
- 27 feltűnt nekem (K: feltűnt előttem)
cikornyának (MH: csikornyának)
- 63 : 2 cikornyákat (MH: csikornyákat)
- 64 : 2 Jdikót. (MH, 1900: Jedikót. — K alapján jav!)
- 29 felkutatásával (K: felkutatásához)
- 31 Soha nem (K, MH: Soha sem)
se cserkeszül, se csecsencül. (MH: se cserkeszül, se csecsencül.)

Lap: Sor:

- 64 : 34 százezer korona jutalmat (K: <ötvenezer> százezer korona jutalmat)
- 65 : 19 sikerét (K, MH: sikereit)
- 66 : 5 találkozásunktól kezdve (K: találkozásunk <után> tól kezdve)
- 22 mely a Földközi-tengert (K: mely a <közép> Földközi tengert)
- 30 a Németalföld (1900: Németalföld — K, MH alapján jav!)
- 67 : 2 törpülne (MH, 1900: röpülne — K alapján jav!)
- 20 El kell ismernem, (K: El kellett ismernem,)
- 23 II. József csatorna-tervét (K, MH: II. József *császár* csatorna-tervét)
- 33 mint vízpótló szerepelhet (K, MH: mint *esetleg* vízpótló szerepelhet)
- 69 : 7 recipjét: (K: receptjét; MH: receptjét)
- 17 (a nagy pocsótán túl) (K: a nagy pocsótán túl; 1900: a pocsótán túl — MH alapján jav!)
- 20 nem elég (MH: *már* nem elég)
- 70 : 15 domborúak, (MH: domboruk,)
- 20 (igen! az eltemetett (K: igen! az <megholt> eltemetett)
- 71 : 8 boldogulok (K, MH: boldogulnék)
- 12 értelmét, (MH: értelmet,)
- 17 aztán a *tudósok* megpróbálták (1900: aztán megpróbálták — K, MH alapján jav!)
- 20 illesztenők (K: <illesztőnek> illesztenők)
- 72 : 18 királyunk (MH: királyuk)
- 20 mert a 453 a Krisztus születése után (K, MH: mert a 473 a Krisztus születése után)
- 75 : 10 az öreg emberhez így szól a bálványnő (K: az öreg ember-<nek azt mondja>-hez így szól a bálványnő)
- 28 Bosznia tartománynak (K: Bosznia <és Hercegovina> tartománynak)
- 77 : 12 még az ősi szokás (1900: még ősi szokás — K alapján jav!)
- 13 az állat *megtüzesztette* késsel is meg akarta pörköltetni (1900: az állat is meg akarta pörköltetni — K, MH alapján jav!)
- 18 előkelőbb (K, MH: előbbkelő)
- 26 *benn* Coronilla ült (K, MH: *melyekben* Coronilla ült)
- 28 lovas járón (K: lovas járók)
- 79 : 18 tenni! A terv (K: tenni! <Hisz Londonnak a nagyságát> A terv
- 30 fenntartja a közlekedést. (K: fenntartja a *tengeri* közlekedést.)

Lap: Sor:

- 80 : 10 a vagyonom egyharmadáig vettem részt (K: a vagyonom egyharmadáig <léptem> vettem részt)
34 naplopót, (1900: meglöpöt, — K alapján jav!)
- 82 : 8 begyepesedett (K, MH: begyöpösödött)
14 a Jókedvű diákokban hallottam (K: a *Theatralischer Ungerinben* hallottam; MH: *Theatralischer Unsinnban* hallottam)
- 83 : 10 ennek a másik százmilliónak (K, MH: ennek a második száz milliónak)
16 pénzkezelésben (1900: pénzkezelésekben — K, MH alapján jav!)
- 27 nótánkat (1900: nótáinkat — K alapján jav!)
- 84 : 30 volt található (K, MH: volt megtalálható)
- 85 : 29 szállíták, a szemei már nem voltak (K, MH: szállíták, már nem voltak)
- 31 fiam, gyászba öltözve (K, MH: fiam, teljes gyászba öltözve)
- 86 : 1 elfoglalta a figyelmemet. (K: elfoglalta <magára vonta> a figyelmemet.)
5 négysegletű (K, MH: négysegletű)
- 13 azok nem tudtak spanyolul, (K: azok nem <értettek> tudtak spanyolul)
- 20 Szerafino által, az tehát (K: Szerafino által <ezért nem kellett fizetni> az tehát)
- 24 illeti meg, ő (K, MH: illeti meg, mert ő)
- 88 : 4 eztán (K, MH: aztán)
- 89 : 2 aki helytáll, s nem engedi (K, MH: aki helytáll, ha kihívják, s nem engedi)
7 őt a te nevedben. (K, MH: őt a nevedben.)
- 15 gyakoroljam magamat (K, MH: gyakoroljam hát magamat)
- 90 : 5 Meg voltam vele elégedve. (K, MH: Meg voltam elégedve)
22 arccal, mellig érő (K, MH: arccal a mellig érő)
- 91 : 28 befordult (K: begördült)
33 karosszékek. (K: karszékek)
- 92 : 2 előbb (K: elébb)
19 előveit (MH: elővesz)
- 94 : 26 magának jobb helyet. (K, MH: magának ennél jobb helyet.)
- 95 : 6 hagytam elfutni, (K, MH: hagytam előlem elfutni.)
8 Mért fordul ön meg (K: Mért <fut el> fordul ön meg)
11 kihívott (K: kihivatott)
- 16 idehozza az ördög önt, aki (K: idehozza <önt> az ördög önt aki)
- 28 bárgyúsága (K: gárgyúsága)

Lap: Sor:

- 95 : 34 tudatni a két gentlemannel, (K, MH: tudatni *azzal* a két gentlemannel,)
- 96 : 10 fogja barátaimmal (K: fogja *a* barátaimmal)
- 11 fölül (K, MH: *felől*)
- 13 már hercegi (K: már *a* hercegi)
- 97 : 1 Odahaza dobzódtam (K: Odahaza <valósággal> dobzódtam)
- 98 : 6 tiltva, *ha a szivarozást megengedi neki, ez a legjobb bizonyíték a közel* (K, MH: tiltva. *Egy ilyen engedély valóságos bizonyítvány a közel*)
- 100 : 15 *készítik* (1900: *kérünk* — K alapján jav!)
- 33 *a kerti utak* (1900: *a keleti utak* — K, MH alapján jav!)
- 101 : 10 be azt (MH: be *ezt*)
- 16 igyekezett a palackos kosarat (K: igyekezett a <boros> palackos kosarat)
- 17 Aközben a viceportás (K: <Azalatt> Aközben a viceportás)
- 22 targonca két rúdját, (MH: targonca *kis* rúdját,)
- 31 énekléssel (K: énekszóval)
- 103 : 15 embert, helyeselné-e (K, MH: embert, *hog*y helyeselné-e)
- 22 köszénbányám termékét (K: köszénbányám <ertek> termékét)
- 29 tréfás lapok példányai: (K: tréfás lapok *legutóbbi* példányai:)
- 104 : 31 lipótmezei menedékház (K: lipótmezei <lakás> menedékház)
- 33 *azzal a kérdéssel*, (1900: *azzal a kéréssel* — K, MH alapján jav!)
- 34 bugyrom (K, MH: butyrom)
- 105 : 18 igyekezett kideríteni (K: igyekezett <igazolta> kideríteni)
- 26 pénzemberek, (1900: *pénzesemberek*, — K alapján jav!)
- 106 : 6 rejtekét, (K: rejtek <helye> ét)
- 13 megvizsgált munkálat (MH: megvizsgált munkákat)
- 21 Száz napszámós kétszáznak *volt* beírva. (K: Száz napszám kétszáznak *lett* beírva; MH: Száz napszám kétszáznak *volt* beírva)
- 31 összegyűjteni az átkot (K: összegyűjti <teni> az átkot)
- 107 : 2 *terén!* (MH: *téren!*)
- vagyon *vala*, (K: vagyon *volt*,)
- 30 elkobozást. (K, MH: elkobzatást.)
- 108 : 24 szerény kegydíja, (K: szerény <nyug> kegydíja,)
- 109 : 10 *ezt* a füzetet (MH: *azt* a füzetet)
- 31 halvány (MH: halavány)
- 110 : 20 forrásvízvezeték! (K: forrásvízvezék!)

Lap: Sor:

- 110 : 25 „János, még (MH: János: Még)
drága káposztásmegyeri (K, MH: drága jó káposztásmegyeri)
- 111 : cím Naiades noyées (K: I. Naiade<s> -noyade<s>; MH: I.
Naiade-noyade)
6 panaszkodik; előli magát, (K: panaszkodik: <véget vet az
életének> előli magát,)
- 17 „Bonjour *lunette*: adieu *fillette*!” (MH: Bonjour *benesse*:
adieu *filesse*!”)
- 18 lányka (MH: *lyánka*)
- 112 : 7 előbb (K: elébb)
„Naiades noyées”? (K: Naiade<s> -noyade<s>?)”
MH: Naiade — noyade?)
- 14 említék, (K: említék,)
- 29 hogy minden kisebb (K, MH: hogy azon minden kisebb)
keresztülcsaphat *rajta*, a nagy (K, MH: keresztül csaphat, a
nagy)
- 113 : 6 emelkedtek (1900: emelkednek — K alapján jav!)
- fészkeltek (1900: fészkelnek — K alapján jav!)
- 14 volt az újszülött szigetnek (K, MH: volt *ennek* az újszülött
szigetnek)
- 21 Itt e szigeten sziporkáztak (K: Itt e szigeten <tartattak>
sziporkáztak)
- 32 kellett *vétetni* nyolc (MH: kellett *vezetni* nyolc)
- 114 : 14 attól fogva (K: attul fogva)
- 25 (ürömlé) (K, MH: *ürömlél*)
- 115 : 2 naiades noyées (K: naiade<s> noyade<s>;
MH: naiade-noyade)
- 19 „naiades noyées” (K: naiade<s> noyade<s>;
MH: naiade-noyade)
- 116 : 4 víz fölött tartani. Ezért az én (K: víz fölött tartani. <Ezért
lehet a vízbeesett nőt könnyebben megmenteni> Ezért az én)
- 16 e szigeti (K: e <Duna> szigeti; MH: a szigeti)
- 117 : 6 túlvilágra *való* vágyódástól. (K: túlvilágra vágyódástól.)
- 118 : 3 hogy emberi (1900: hogy az emberi — K, MH alapján jav!)
- 7 árasztott a magas, (K: árasztott a <nagy> magas,)
- 119 : 5 frissen érett (K: frissen ért)
- 15 ide lépett, (MH: ide *belépett*,)
- 18 rezgésbe tudja hozni? (K, MH: rezgésbe tudta hozni.)
- 121 : 1 megvettem (MH: negveszem)
- 4 nem *volna* a muchomór, (K, MH: nem a muchomór)
- 6 nézzünk *át* egy (1900: nézzünk egy — K alapján jav!)

Lap: Sor:

- 121 : 14 emberalakból egy *kis* hamvvedert (K, MH: emberalakból egy *kisded* hamvvedert . . .)
27 a bosszuálló *sátán* kárörvendését: (K, MH: a bosszuálló kárörvendését:)
31 *naïade-noyé*-t, (K, MH: *naïade-noyadet*; 1900: *naïades-noyéest*)
- 122 : 7 *rögeszméjébe*, (K: *rémeszméjébe*)
8 ez a bömbölés (K, MH: ez a *pokoli* bömbölés)
23 öngyilkos lesz, (K: öngyilkossá lesz)
25 de legalább van *oka*; de indokolja (K, MH: de legalább *indokolva van*; *dm* de *mivel*, indokolja)
28 húzza (K: *huzta*)
- 123 : 7 megölte (MH: megöli)
14 *ellenfélnek*, (K: *ellenfélének*)
- 124 : 11 *az élő* (MH: *ez élő*)
31 attól aztán elromlik (K: attól <pedig> aztán elromlik)
33 Ezért végezetül (K: Ezért <aztán> végezetül)
- 125 : 2 aki fogat húzni (K: aki <soha életében embertársának a szájá . . .> fogat huzni)
3 nem tanult (K: nem <tudott> tanult)
33 pedig szintazon (K, MH: pedig egy szintazon)
- 126 : 2 talajhoz *teljesen* hozzánőjön, (K, MH: talajhoz *tökéletesen* hozzánőjön,)
4 csoda *sikereket* (1900: csoda sikert — K, MH: alapján jav!)
- 11 versenytársai. (K: versenytársai. <A megoperált páciensnek>)
- 13 maradnia a (K: maradni a)
24 jobban emlegették, (K: jobban <ismerték> emlegették)
- 127 : 12 örjögéssé vadult, (K: örjögéssé <fajult> vadult)
13 abderitákká süllyedtek, (K: abderitákká <lettek> süllyedtek)
- 128 : 1 *blznak* (K: *hisznek*)
30 volt *több* tekercs arany (K, MH: volt egy tekercs arany)
- 129 : 6 a hídról (K, MH: a *lánchídról*)
17 szürke rugógyanta (K: szürke <ruggyanta> rugógyanta)
22 selyemharisnya, mind (K, MH: selyemharisnya, *lábbeli* mind)
28 Nyári volt (K: Nyár volt)
combjdn (K: *combjain*)
34 fehérjük (K, MH: fehérük)
- 130 : 3 mellkasa be volt esve. (K: mellkasa <ki volt tágulva> be volt esve.)

Lap: Sor:

- 130 : 13 első kísérlet az életre hozásra (K, MH: első kísérlete az életre hozásnak)
17 befűjtatáshoz. (K, MH: befűjtatáshoz.)
20 egészen (K, MH: egész)
jobb kezével (K: <másik> jobb kezével)
21 a csőhöz csatolt ruganyos tömlővel (K: a csőhöz csatolt <fűjtatóval> ruganyos tömlővel)
23 egyik tenyerét (1900: egyik tenyerével — K, MH alapján jav!)
keblére téve, gépiesen (K: keblére téve <mekhani> gépiesen)
30 Szó nélkül (K: <Nesz> Szó nélkül)
131 : 4 nő altestét, (K: nő <hasát> altestét,)
20 Hoztunk (K: <Bizony> hoztunk)
25 foga (K: fogak)
132 : 7 félholt (K: félig holt)
18 Száztíz az első percben. (K, MH: Száztíz egy első percben.)
133 : 19 húszkoronás volt (K: húszkoronás <arany> volt)
21 akarták (1900: akarják — K alapján jav!)
25 örömeiben (K: örömben)
135 : 25 egy csomaggal a nyalábjában. (K: egy csomaggal <az ölében> a nyalábjában.)
136 : 5 magához veheti, (K: magához veheti, <azután>)
9 akar elkövetni (K: akar *ön* elkövetni)
11 én önt *újra* kihalásztatom, (K, MH: én önt *ismét* kihalásztatom)
12 gyógyíthatatlan (MH: gyógyíthatlan)
24 odagöngyölítettem a kinematoszkóp (K, MH: odagöngyölítettem *eléje* a kinematoszkóp)
26 furcsábbnál furcsább (K, MH: furcsánál furcsább)
30 éktelen dűhbe jött: (K: éktelen <nagy> dűhbe jött:)
137 : 9 úgy-é? (K: ugyé?)
17 pokolba (K: pokolra)
18 Pokolba? (K: Pokolra?)
30 De *én* azt józanon (1900: De azt józanon — K, MH alapján jav!)
139 : 23 a szócsovön feladatni (K, MH: a szócsovön *át* feladatni)
140 : 19 kútforrását *a* legjobban.” (K: kútforrását legjobban)
20 voltam atyámnak, (K, MH: voltam *az* atyámnak)
141 : 1 férjhez (K: férhez)
2 együtt egyig (K: együtt egyig)

Lap: Sor:

- 141 : 17 Hol az egyik, hol a másiknak *volt mindennap* (K, MH: Hol az egyiknek, hol a másiknak *mindennap volt*)
- 142 : 1 pazarlást, az úri (1900: pazarlást, úri — K, MH alapján jav!)
- 18 serénykedtem (1900: szerénykedtem — K alapján jav!)
- 20 folytatta (K, folytatá)
- 143 : 17 ajánlatától, (1900: ajánlatával; — K alapján jav!)
- 27 el ezt. «” (1900: el azt.” — MH alapján jav!)
- 30 lángba gyulladt (MH: lángba gyul)
- 144 : 13 befejeztem feladatomat. (K: befejeztem a feladatomat.)
- 28 által *nem* teljesítettetek, (K: által nem teljesített; MH: által nem teljesítettetek; 1900: által teljesítettetek — K, MH alapján jav!)
- 145 : 23 melléjük (1900: melléje — K alapján jav!)
- 25 élt már.” (1900: élt már?” — K alapján jav!)
- 146 : 1 azt kérdeztem a megidézett szellememtől, (K: azt kérdeztem <hogy> a megidézett szellememtől,)
- 5 „New York, Portorico market,” (K: „New Yor, Portorico <place> market.”)
- 20 kérdésekre. (K: kérdésre.)
- 147 : 5 minéműségű (K: minéműségű)
- 14 Kérek (K: Kérnék)
- 19 eszméltre (K: eszméletemhez; MH: eszméletemre)
- 23 levessel, a (1900: levessel, *δ* — K, MH alapján jav!)
- 26 felnyitotta a fejemről a (K: felnyitotta a fejem<et> ről a)
- 148 : 2 állapotukban (K: állapot <ban>ukban)
- 8 honoráriumát, (1900: honoráriumot — K alapján jav!)
- 26 alkatrészeinek (1900: alkatrészeinek — K alapján jav!)
- 149 : 8 magányba vonulnom, engedtek futó bolonddá lennem. (K: magányba vonul<ni>nom engedtek futó bolonddá lenn<i>em.)
- 150 : 7 dolgozószobában (K: dolgozó szobámban)
- 29 nyílt, (1900: nyíl, — K alapján jav!)
- 151 : 21 már megtépte a lombokat, (K: már megcsipte a lombokat,)
- 24 ecsete (K: ecsetje)
- 26 érti a dolgot. (1900: érti a dolgot. — K, MH alapján jav!)
- 152 : 6 A szemeid még ragyognak, (1900: A szemeid ragyognak, — K alapján jav!)
- 7 az orrod sem (MH: az orrod *nem*)
- 31 korszakban (K: korszak<ból>ban)
- 153 : 14 ismertek (1900: ismernek — K alapján jav!)
- 21 helyébe (K: helyében)

Lap: Sor:

- 153 : 30 a szerelem istenasszonya, (K: a <szépség> szerelem istenasszonya,)
- 154 : 9 vízajtást ereget, akkor ezt töri le (K: vízajtás<oka>t ereget, akkor ez<eke>t töri le)
- 155 : 18 kitűnően játszott (K: kitűnően <zongora> játszott)
- 156 : 29 a halál kínjába: (K: a halál <fájdalmába> kínjába:)
- 31 túlvilágra szállítá: (K: túlvilágra <magával vitte> szállítá:)
- 32 vitte fel az égbe, (K: vitte <magával> fel az égbe)
- 157 : 5 látta az én elragadtatásomat, (K: látta az elragadtatásomat,)
- 158 : 15 homlokomon (K, MH: homlokon)
- 159 : 31 feketékkel együtt koccinták (K: feketékkel kocinták)
- 160 : 16 menádi sivalkodás, (MH: menálói sivalkodás — olvasati hiba!)
- 162 : 3 Az fokozza (K: Az <emeli> fokozza)
- 22 élvezetre indító (K: élvezetre <nyújtó> indító)
- 27 annak víziói (K: annak a víziói)
- 33 test nélkül is élni. (K, MH: test nélkül élni.)
- 163 : fejezet- <Az eddig elmondottakból mindenki rájöhet, hogy cím fölött nem közönséges örültséggel van találkozás> törölve
- 26 mindenki megtudta, (K: mindenki <tudja> megtanulta,)
- frekvenciát, s ha később (K: frekvenciát, <s a kinek> s ha később)
- 164 : 5 események erősítik (K: események <igazolja> megerősítik)
- azon gyanúmat (K, MH: azon gyanunkat)
- 165 : 1 közül? (K: köz<ött>ül?)
- 5 tanultad volna az archeológiát (1900: tanultad az archeológiát — K alapján jav!)
- 26 világba. (K: világ<tól>ba.)
- 31 nem érzi jobban, mint egy vén ember, (K: nem érzi jobban <azt a hideg szél fuvallatát a nagyközönség arculatának> mint egy vén ember)
- 166 : 12 Itt kell (1900: Ott kell — K alapján jav!)
- 167 : 15 csónakra (K: csónakra)
- 168 : 2 tárcáját, (K: tárcáit,)
- 8 jól fel lehetett ismerni (K: jól fel lehetett <találni> ismerni)
- 170 : 13 szokták (MH: szoktuk)
- 21 végre Diadalma, (K, MH: végre maga Diadalma,)
- 26 akinek csak (K: akinek <most már> csak)
- 36 gyakorlott úszó lehetett: (K: gyakorlott úszó <volt> lehetett:)

Lap: Sor:

- 171 : 12 egy kísértetből elevenült *férfialakkal* ölekezni láttam; (K: egy kísértetből elevenült alak<ot>kal ölel<getni>kezni láttam)
19 a logikát úgy lehetne (K, MH: a logikát *is* úgy lehetne)
22 megbocsátani (K, MH: megbocsátani)
23 így *bekövetkezett*, (K, MH: így következett,)
173 : 28 Szerencséjére elégséges (K: Szerencséjére <turnürt viselt> elégséges)
34 sem kímél (K: sem <használ> kimél)
174 : 14 daliás gavallér? (K: daliás gavar?)
24 levegőváltozást. (K: levegőváltoztatást.)
25 időjárás is a bosszantásomra (K: időjárás is <ellen> bosszantásomra)
32 Megmondta (K: Megmondo<m>)
175 : 24 fellázadt (1900: fellázad — K alapján jav!)
26 kancérolásai (MH: kancérolásai; 1900: kancérolásai — K, MH alapján jav!)
176 : 6 már *a* kezembe; (K: már kezembe)
26 tudományukból, (1900: tudományukkal — K alapján jav!)
177 : 2 királynégylkost (K: királynőgyilkost; MH: királygyilkost)
15 bele *is* halhatok. (K: behalhatok.)
179 : 14 a te szemekkel" (MH: a te *sajd* szemekkel")
180 : 16 lekötötte (MH: elköötötte)
181 : 9 elpánizálni! (MH: elpauzálni!)
26 Aki érzett (MH: *Aztán* aki érzett)
186 : 8 helyzetnek, (MH: helyhezetnek)
25 fekete-kék szem (MH: fekete szem)
189 : 18 festőiskola (MH: felsőiskola)
26 Föltette azt magában, (MH: Föltette *aztán* magában,)
192 : 21 mondanám (MH: mondom)
31 Ha *készülsz* elfogadni (MH: Ha *félsz* elfogadni)
193 : 12 potyogtatva (MH, 1900: potyogtatva — sh.)
18 képeik (MH: képeid)
19 Idők jártával (MH: Idő jártával)
195 : 30 óhajtják *e* házasságot. (MH: Óhajtják *a* házasságot)
196 : 31 még bíztattam, (MH: megbíztattam,)
203 : 16 ezt megérttettem, (MH: ezt *jól* megérttettem,)
204 : 26 alunni (1900: aludni — MH alapján jav!)
205 : 23 már (1900: más — MH alapján jav!)
207 : 25 Később azt is (MH: Később *aztán* azt is)
208 : 33 Állj meg, (MH: Állj *csak* meg)

Lap: Sor:

- 212 : 13 látom (MH: látod)
219 : 24 milyen hatással (MH: mi hatással)
224 : 28 tekintve (MH: tekintve)
226 : 4 fotográfgepet *ne* felejtsük (MH: fotográfgepet *se* felejtsük)
13 megvásárolni. (MH: felvásárolni.)
228 : 6 remekművekben. (MH: remekműveikben.)
9 vásároltam (MH: vásáltam)
232 : 4 merész, az (MH: merész, és az)
233 : 16 fiúk, leánykák. (MH: fiak, leánykák.)
234 : 21 örködtek a kapubejáratnál (MH: örködnek a kapubejárat-
nál)
236 : 7 riporterek (MH: reporterek)
238 : 32 az érkező társaságban, (MH: az érkező társaságban,)
243 : 15 amikor az ember (MH: mikor az ember)
27 csigalépcsővel: (MH: csigalépcsőjével)
245 : 29 csüngött (MH: csüggött)
247 : 2 hallgatódzik! (MH: hallgatózik!)
30 protomedikus (MH: prosomedikus)
248 : 1 Kedves Barátnőm! (MH: Kedves barátném.)
2 annak a sorsnak, (MH: annak a kornak,)

MOTÍVUMROKONSÁG

Mivel szerzőnk nem támaszkodott túlzott mértékben egyetlen forrására sem, hatósugaruk nem lépi túl a részletek határát, így a regény szerkezeti sajátossága is (négy „regénykére” tagolódik) akadálya a nagyobb, átfogó motívumok beépülésének. Annál több kisebb terjedelmű, más művekkel egy-két ponton érintkező mozzanat akad a regényben. A motívumok mérlegelését — hogy rögzítésre méltók-e —, rangsorát az azonossági-hasonlósági pontok mennyiségén túl szerkezeti szerepük is megszabja.

Jókai az *Eglantine* c. részt *A kőszívű ember*hez hasonlóan exponálja. Eglantine férje is — akárcsak Baradlay Kazimír — tekintélyes személyiség: belső titkos tanácsos, nagy vagyon ura. A három fiú elé állított életcél megvalósítását mindketten szigorú végrendelettel igyekeznek biztosítani (a pályák közt is nem egy azonos!), a fiúk azonban nem tesznek eleget az atyai parancsoknak, letérnek a kiszabott útról. Özvegyük sorsáról is kényúrként döntenek: az új férj személyét, tulajdonságait és a mielőbbi férjhezmenetelt is kikötve a végrendeletben. Ez a második házasság, pontosabban az özvegyen maradt öreg ember házassági dilemmája a regény alapvető kérdése.

Az Eglantine-féle házassághoz hasonló már az *Enyim, tied, övé* c. regényben is olvashattunk. Áldorjai Ince Serena halála után Hanna grófnőt veszi feleségül, de házasságuk boldogtalan, pedig Ince bankárrá lesz, éli a pénzemberek léha életmódját — miként Eglantine férje is pályát cserél felesége kedvéért, nyakába véve egy hatalmas vagyon kezelésének gondját, felesége elviselhetetlen szeszélyei elől azonban az éjszakai életbe menekül.

A szív mártírjai c. részben ábrázolt öreg festő—ifjú tanítvány kapcsolat *A lélekidomár* Lándory Bertalanjának és Godivájának viszonyával rokonítható. Közös a meghitt, szerelemmé érő, házasságban tetőződő kapcsolat; az olaszországi utazás; Godiva és Eszta alakjának nem egy vonása, mint a festészeti tevékenység, a gyermek-téma iránti érdeklődés, a müncheni tanulmányút (ez utóbbi regényünkben csak tervként merül fel). Mindez persze a Közös forrásra, az azonos mintára

vezethető vissza, így az is természetes, hogy az önéletrajzi *Utazás egy sírdomb körül* c. írással is számtalan érintkezési pontja van a regénynek (a feleség elvesztésén érzett fájdalom, az olaszországi utazás stb.).

A *Coronilla* c. részben feltárára kerülő Attila-sír, ill. a hun—magyar rokonság kérdése is kedvelt témája Jókainak. Már az 1854-es *Holtak harca* c. novellában részletes leírást kapunk a hun király temetéséről. A sírban lelt talányos szöveg *A jövő század regény*ének hajóroncsán talált íráshoz hasonlóan a hun—magyar rokonság bizonyítéka. *A kiskirályokban* pedig Thonuzóba sírjából eredő nyílveszőn olvashatók a hunnus betűk; bár itt — Tanussy Decebál megtevesztését szolgáló hamisítványokról lévén szó — Jókai egyéb helyeken nyilvánított meggyőződésével ellentétben satirikus beállításban jelenik meg e tévtan.

A *Coronilla* c. részben sor kerül az ősi pogány-kultusz feltámasztására — ezen a témakörön belül pedig számtalan érintkezési pontja van regényünknek a *Báldnyosvdr*ral és az *Öreg ember* szomszédságában keletkezett *Leventével*; főként kisebb mozzanatok, szokások, szertartások, rangok, nevek — fogalmak — megismétlődéséről van szó.

Jókai regényeiben számtalan esetben fordul elő párбай, e regényben is nemegyszer. Itt csupán a múlt században divatossá váló változatáról, az ún. amerikai párбайról teszünk említést. A *Gyászorgidk* c. részben a Diadalma kezére pályázó két ügyvéd — Gerendy Pál és Kiss Miklós — között zajlik le, a *Mire megvénülünk* c. regényben (1865) pedig a tragikus sorsú Áronffy család egyik tagját, Lőrincet amerikai párбай formájában éri el végzete, az öngyilkos-halál.

Az ifjúkor komáromi Duna-szigetének valós talajából az életmű egyik legsajátosabb jegyvé növekedő szigetmotívum, amely a *Nepean-szigettől* az *Ahol a pénz nem isten* óceáni szigetéig nem egy példával bizonyítható (vö. Nagy Miklós: *Az aranyember* It 1959. 1. sz. 37.), regényünk *Gyászorgidk* c. részébe is beépül. Ezen a Duna-szigeten, ebben a maga alkotta zárt világban törekszik a részlet *öreg embere* a külső világ „esztelenségeinek” helyrebillentésére.

Számolni kell azzal is, hogy a motívumgazdagság részben a filológusi szorgalom függvénye — ám azzal is, hogy az öregkori művekben megszaporodó önisméltéseket a hanyatlás jelei között emlegeti nem egy összegezés; és hogy ez utóbbi Jókait is foglalkoztatja, azt a „megírtam én ezt már valahol” és ehhez hasonló megjegyzések többszöri elejtése bizonyítja, pontosabban azt, hogy a regény nem egy motívumánál maga is latolgatta a saját anyagból való építkezés mértékét, de azt mindenképpen, hogy vissza akarta utasítani a teljes feledékenységre, az öregkori önkontroll-hiány vádját.

Lap: Sor:

- 5 : 6 „*Ein alter Mann ist kein alter Mann?* — Jókai a regény címének német, francia, angol, szláv (szlovák), olasz megfelelőivel nyelvünk árnyalati gazdagságának bizonyítására törekszik.
- 16 *háborús eset (casus belli)* — sajátságos — e lapon már másodszor alkalmazott — humoros-ironikus módon megnyilvánuló purizmus a korszak nyelvhasználatában elterjedt idegen — többnyire latin — kifejezések kiküszöbölésére.
- 20 *mindezekre az európai nyelveknek csak egy kifejezése van* — nyelvünk „elsőbbségéről” rokon fejtegetés olvasható a *De kár megvénnülni!* c. regényben: „Furcsa nyelv az a magyar! Amire a németnek csak egy kifejezése van: „alt”, azon nevez időt, lovat, bort, ruhát, embert, arra a magyar mind külön jelzőt használ: régi idő, vén ló, ó bor, ócska ruha, öreg ember; ha elcseréli őket, az gúny számba megy.” (JKK 62. k. 180.)
- 6 : 5 „*unberufen*” — lekopogom! A babonás eredetű szokásra utal, ti. most egészséges.
- 12 *a Múzeum lépcsőjén lejövők a főrendiház ülése után* — a Magyar Nemzeti Múzeum épületében tartották az országgyűléseket az 1848-as és az 1860-as időszakban, a főrendiház is itt tartotta üléseit 1902-ig. Jókai 1897-től főrendiházi tag.
- 13 *a művészi szobor* — ma már nem látható ez az aktszobor, a múzeum többszöri renoválása, átrendezése során (1926, 1952) mozdíthatták el. A múzeum épületével foglalkozó legjelentősebb munkák sem említik. (Vö. Lechner Jenő: *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete*. Bp. 1927., Zádor Anna: *A Magyar Nemzeti Múzeum*. Bp. 1961.)
- 14 *gróf T. S. bardtom* — Több mint valószínű, hogy Teleki Sándorról (1821–1892), a kalandor életű, radikális elveket valló grófról van szó. Petőfi barátja, a szabadságharc idején Bem ezredese, emigrációs éveit Törökországban, Angliában, Franciaországban töltötte. 1860-ban Garibaldi seregében harcolt, 1867 után tért haza, birtokán gazdálkodott, emlékiratain dolgozott. Irodalmi tevékenységére állítólag Jókai biztatása is ösztönzőleg hatott. Közismert Habsburg-gyűlölete ellenére 1867-től haláláig főrendiházi tag. 1876 nyarán Jókai meglátogatta koltói kastélyát.
- Teleki első házasságának történetét a *Nincsen ördög* (1891) c. regényébe illesztette be Jókai. (JKK 56. k. 265–67.)
- 33 *susogó asszonyok* — a házasságkötést megelőző puhatolózásra, beszélgetésre gyakran használja Jókai a „susogó”

Lap: Sor:

- megjelölést (pl. *A Damokosok* JKK 44. k. 173.; *De kár megvéni!* JKK 62. k. 52. stb.).
- 7 : 29 *a bátyja korhely, adósságszindló* — ez a motívum kimaradt a regényből, egyébként Jókai meglehetősen következetességgel ragaszkodott az előszóban megfogalmazottakhoz. Ilyen kisebb eltérés még, hogy Eglantine-nak a regényben csak fiai vannak.
- 9 : 22 *fekete gránit obelisz* — feleségének, Laborfalvi Rózának a Kerepesi úti temető művész-parcellájában elhelyezett sír- emlékét írja itt le Jókai
- 10 : 8 *Coriolan anyja* — Gnaeus Marcius Coriolanus római hadvezér, a volszk nép legyőzője (i.e. 493.). Az arisztokratikusan gögös, sértődékeny hadvezér azonban átpártolt az ellenséghez és Róma ellen fordult. Anyja (Volumnia) és felesége könyörgésére elállt az ostromtól, mire a volszk vezér, Aufidius megölte. — Shakespeare *Coriolanus*-ának Volumnia szerepében lépett fel Jókainé is 1883. okt. 30-án, 50-éves színészi jubileumán.
- 11 : 8 *úgy félnek [. . .], mint a villanyos telegráf sodronytól* — jó példa arra, hogyan egészül ki Jókai jobbára klasszikus eredetű képanyaga a korszak technikai újdonságaival
- 18 *zsett* — az angol *jet*-ből; fekete borostyánkő, gagát
- 15 : 1 *a „szerelem” az* — Petőfi egyik legnépszerűbb korai versére utal: „A szerelem, a szerelem, | A szerelem sötét verem; | Bele estem, benne vagyok, | Nem láthatok, nem hallhatok.” (*A szerelem, a szerelem* . . ., 1843. nov.)
- 24 *heliotrop* — Extrait de Héliotrope — kellemes illatszer, régen a Heliotropium peruvianum virágából készítették *ylang-ylang* — egzotikus növényből készült illatszerolaj *Ixa fleur* — ixia, virágos dísnövény
- 27 *latájner* — Jókai találó fordítása szerint: tintafogyasztó (*Egy ember, aki mindent tud* JKK Kisregények 2. k.)
- 16 : 22 *a „mívelt társalkodó”-ban* — *A' mívelt társalkodó vagy a' világra lépő ifju, és a' jó tónusu és finom mívelésű ifju dáma* (Budapesten [!], 1834.) c. kiadványra utal Jókai.
- 29 *szent Antal* — ún. Nagy szent Antal (251–356). — Megkísértésének jelenete a különféle művészeti ágak kedvelt témája (pl. H. Bosch; Grünewald isenheimi oltárképei), amit Jókai is nem egy regényében megemlít. (*Egy játékos, aki nyer* JKK 26. k. 62.; *A kiskirályok* JKK 48. k. 192.; *Fráter György* JKK 61. k. 192.)

Lap: Sor:

- 17 : 23 *gommeux* — piperkőc
30 *soutane* — reverenda
- 20 : 15 *Még akkor polgári házasság nem volt Magyarországon* — 1894-ben született meg a polgári anyakönyvezés bevezetéséről szóló törvény.
- 21 : 4 *akkapardl* — gyűjt, felhalmoz
25 *liguridnus* — szerzetes. Ligouri szt. Alfonz által 1732-ben alapított szigorú életmódot folytató oktatórend nevéből — más néven redemptorista
- 22 : 10 *ultramontán prozelita* — új sütetű, buzgó híve a szélsőséges katolikus irányzatnak
27 *Magyar Hírlap* — 1891—1938 között fennálló konzervatív napilap, Apponyi Albert gróf Nemzeti Pártjának orgánuma-ként indította Horváth Gyula. — Ebben a lapban közlik az *Öreg embert* 1898. jan. 30-tól 1899. febr. 10-ig.
Nemzet — A Hon és az Ellenőr egyesüléséből származó kormánypárti napilap 1882—1899 között. A szabadelvű párt — Tisza Kálmán pártjának — központi lapja. Főszerkesztője mindvégig Jókai volt.
- 23 : 14 *kommandittársaság* — betét-társaság
16 *ultimo* — a lejárati napja, hó vége; itt a gazdasági év bezárását jelöli.
21 *hadügyér* — hadügyminiszter
24 „*agrumen aukció*” — a *savanyú* szóból (olaszul: agro) eredő gyűjtőnév, a citrom, narancs, kínai alma együttes jelölésére. A Nemzet mezőgazdasági rovata szerint (1897. márc. 14.) a Magyar Kereskedelmi rt. árlejtésén 13 000 láda narancs és citrom került eladásra.
26 „*Beleestem, benne vagyok!*” — vö. a 15. l. 1. sorához fűzött magyarázattal
28 *elvesztett egy tarisznyát* — a fenti vers harmadik szakasza ugyanis így hangzik: „Tele rakta édes anyám | Eleséggel a tarisznyám; | Elvesztettem szerencsésen, | Lesz módom a bőjtölésben.”
- 24 : 3 *sextalitis* — hatodréz
9 *tutor* — gyám. Jókai apja Komáromban városi hivatalt töltött be, amit úgy hívtak hogy „árvák atyja” (vö. *Önéletrajzom* NK 100. k. 136.)
14 *strazzakönyv* — üzleti napló
váltótárca — valamely pénzüintézet birtokában levő saját és idegen váltók összessége

Lap: Sor:

- 24 : 14 *giro obligo* — váltó-kötelezettség
mankó — pénztári vagy raktári hiány
- 15 *szuperkargó* — felülbiztosítás
kommandit — betét
refakcia — kártérítés
- 16 *maszematte* — üzlet
plajte — csőd, tönkremenés
et cetera graeca et hebraeica! — és a többi görög és héber (mármint kifejezés!)
- 30 *Beatus ille* . . . — Horatius 2. epódoszából (*Laudatio vitae rusticae*) idéz Jókai, az utolsó két sort azonban felcseréli. Helyesen így hangzik:
„Beatus ille, qui procul negotiis,
ut prisca gens mortalium,
paterna rura bobus exercet suis
solutus omni fenore,”
- 25 : 12 *negotium* — a főszövegben közölt fordítás szerint *hivatal*. A szó első jelentése valóban foglalatosság, dolog, de a műfordítói gyakorlat *kellemetlenség, gond, nehézség* értelemben tolmácsolja. A „procul negotiis” szerkezet Földi János szerint: „távol aggodalmától”, Kardos László fordításában: „gondjainktól távol”. — Egyébként Jókai is ez utóbbi értelemben használja.
- 21 *Bucolica* — Theokritosz hatását mutató idillikus hangú, pásztori költemények. Gyanítjuk azonban, hogy Jókai itt valójában Vergilius másik művére, a *Georgicára* céloz, a négy könyvből álló tanítóköltemény ugyanis bemutatja a gazdálkodás teljességét a földműveléstől a méhészetig.
- 24 *rozsdá* — különféle növények (elsősorban gabonafélék) levelein rozsdagombák által okozott barna vagy fekete folt.
üszög — növénybetegség, amelyet a növény testében vagy termésében élőködő gomba okoz. A nagy mennyiségű sötét spórától a növény megduzzad, megfeketedik.
ragya — gombák, baktériumok hatására a növények levelein dudorokban jelentkező megbarnuló, majd elszáradó foltosság
- 26 *hesszeni légy* — gubacslégy; gabonakártevő
szípoly — sárgásbarna vagy vörös bogár, a kalászra csimpaszkodva rágja az érésben levő szemeket
cecidomia — a gubacslégyek gyűjtőneve. Az élénk színű, apró termetű kártékony rovarok lárváinak hatására a

Lap: Sor:

- növényi sejtek sarjadzásnak indulnak, gubacsot képeznek.
- 25 : 27 *filoxéra* — Az 1875-öt követő másfél évtized alatt szőlő-ültetvényeink kétharmadát kipusztította. A Nemzet mezőgazdasági rovatának adata szerint (1897. márc. 7.) hazánkban 1895-ben a filoxéra-lepett községek száma meghaladta a 2500-at. Jókai maga is egész sor cikkben foglalkozik a szőlőkártevőkkel (pl. a PH 1896-os évfolyamában).
- 27 *drótféreg* — a vetési pattanóbogár lárvája, a gabonafélék gyökereit pusztítja
aranka — sárgás, fonalszerű gyomnövény, a gazdanövényre felkúszva élősködik. Jelentékeny károkat okoz a lenfojtó és a herefojtó aranka. 1894-ben elrendelték irtását.
- 28 *szerbtövis* — sárga tövisű gyomnövény, elszaporodása használhatatlanná teszi a legelőt
peronoszpóra — Amerikából került át Franciaországba, majd a 80-as években Magyarországra is behurcolták
dematofora — szőlőre, gyümölcsfára veszedelmes gombafaj, a növények gyökérzetét támadja meg, közismert neve: *gyökérgenész*
aszottas — olyan növény vagy mezőgazdasági terület, amelyen az aszály sorvasztó hatása tapasztalható
- 29 *lépfene* — „béltűz”; növényevő állatok (főleg szarvasmarha, juh) fertőző betegsége
métely — különféle állatok bőrén, szerveiben élősködő féreg. A juh és a szarvasmarha májában élősködik a májmétely.
- 30 *dobkór* — felfúvódás, a kérődző állatok betegsége
szopornyica — kutyák, rókák és rokon húsevők vírus okozta fertőző megbetegedése. A nyálkahártyák és a tüdő hurutos gyulladásával, lázas tünetekkel jár.
szemcsés köthártyalob — a szem kötőhártyájának gennyes, ragályos gyulladása (trachoma)
- 26 : I *ispidly* — kórház
- 2 *úrbérváltság* — adófajta. Az úrbéri tartozásokat fokozatosan megszüntették. 1848 után is megmaradtak azonban még különféle szolgáltatások, ezeket a volt úrbéresnek külön megválthatták, ilyen pl. a szőlődézsma váltság, amelyet végleg 1868-ban szabályozott az országgyűlés.
- 3 *ármentesítő társulati kvóta* — az ármentesítési munkát a folyammérnöki hivatal felügyelete alatt a védelemre szorult földek tulajdonosaiból alakult ármentesítő társulatok végezték. E társulatnak évenként fizetendő összegről van szó.

Lap: Sor:

- 26 : 6 *triőr* — a centrifugális erő elvén alapuló magtisztító és osztályozó gép; gabonatisztító gép
Norton-kút — csőkút, amelyet a kavicsrétegig vernek le, kis mennyiségű víz szolgáltatására alkalmas.
- 8 *falanx* — itt: had, tábor
- 9 *kancalista* — kancellista, irodai alkalmazott. Mivel a K, az MH és az 1900 is ebben az alakban közli, valószínű, hogy nem sh.-ról, hanem arról van szó, hogy Jókai a népies változat humorát tartotta megőrzésre érdemesnek.
- pakulár* — hegyi pásztor
- bdlis* — házaló olasz, vándorkereskedő, aki áruít a hátán levő kis szekrényben hordja faluról falura (Vas és Sopron megyei tájszó)
- 11 *bébillér* — valamely háznál bejáratos, bennfentes, kotnyeleskedő, hírhordó nőszemély (Szatmár megyei tájszó)
- 13 *redemptus* — aki föld megváltása révén bizonyos jogokhoz jut, emelkedik a társadalmi ranglistán. (Petőfi apját is redemptusként emlegetik az életrajzi munkák)
- 15 *regálebérlő* — haszonbérlő. A birtokhoz tartozó haszonvételi jogoknak több fajtája volt: italmérés, malomtartás, húsmérés, de vonatkozhat földhaszonbérletre is.
- 18 *miseria cum sale* — sós nyomorúság
miseria cum aceto — ecetes nyomorúság
- 26 *takarodás* — betakarítás
- 31 *perspektíva* — itt: távcső
- 27 : 1 *kukuruzring* — a kukoricatermelő nagybirtokosok érdekszövetsége
- 8 *festő buzér* — a Földközi-tenger mellékéről származó növényt a múlt században nagyban termelték vörös színezéket szolgáltató gyökere miatt
gomborka — sárga virágú gyomnövény, főleg a lenvetésben; nagymagvú változatából kitűnő olaj sajtolható
- 9 *piros festő krapp* — ipari növény, gyökeréből piros festékanyagot készítettek
galliziroz — cukor és szesz hozzáadásával történő tiltott borjavítási és borszaporítási eljárás
- 10 *petiotfroz* — gyenge bort készít ki nem sajtolt törköly erjesztése útján
- 18 *földesúri élményeimből* — bár Jókai maga is gazdálkodott svábhegyi telkén (főleg gyümölcs- és szőlőtermeléssel foglalkozott), de a nagybirtok szerteágazó gazdasági tevé-

Lap: Sor:

- kenységének mozzanatait láthatóan lapjának, a Nemzetnek mezőgazdasági rovatából meríti. Ezért támaszkodunk az egyes jegyzeteknél a fenti lap adataira.
- 29 : 2 *saisi kárpit* — a Nílus deltájában fekvő Szaisz az ókorban jelentős város volt (egy időre főváros is). A papi tudományok — jóslás, varázslás — székhelyének tartották. Jókai többször említi (pl. *De kár megvénni!* JKK 62. k. 240.) a rejtély, a titokzatosság jelképeként.
- 4 *carte blanche* — üres lap, pénzügyi „szabad kéz”
- 19 *„filet de cheval”* — lóhús-szelet, itt: a főfogás
- 23 *az én „ainé”-m* — a legidősebb fiú
- 25 *„outsider”* — kis eséllyel induló versenyló
- 30 : 7 *szepe* — szeplős szürke ló
gesztes — eredeti jelentése: diófával beültetett terület, Jókai gyakran használja. — Itt: talán diószőn.
- 8 *kesely* — sárgásfehér szőrű, fehér lábú ló
daruszőrű — tompafényű fehér szőrrel borított, szürkés színű ló
- 8, 9 *vasderes, rézderes* — fehéres szőrszálakkal tarkázott fekete, ill. vörösbarna alapszínű ló
- 9 *hóka, holdas* — a homlokán fehér foltot viselő ló
- 10 *„Nonius ivadék”* — a XIX. sz. elejétől Mezőhegyesen tenyésztett kiváló tulajdonságú lófajta. A normann fajta Nonius nevű mén 1816-ban került Franciaországból a mezőhegyesi ménesbe, ahol magyar kancákkal, majd később angol telivérekkal keresztezték.
- 16 *insurgens* — nemesi felkelő, amit gyakran megemlírt apjáról Jókai: „Apám hadnagy volt az insurrectióban.” (*Önéletrajzom* NK 100. k. 145.)
a kolera idejében — az 1831-es kolerajárványra utal Jókai, amely az északi megyék antifeudális felkelésének, az ún. „koleralázadás”-nak szolgált előzményül. Az erőszakosan alkalmazott járványvédelmi intézkedések a végsőkig éltek az éhínség következtében amúgy is feszült helyzetet; a jobbágyság földesuraik ellen fordultak. A felkelést katonaság verte le.
- Jókai forrása — a személyes élményen túl — egy, a könyvtárban is meglevő mű lehet. (Balásházy János: *Az 1831-dik esztendői felsőmagyarországi zendüléseknek történeti leírása*. Pest, 1832.)
- Már a *Hétköznapiakban* is megemlíti a kolerajárványt

Lap: Sor:

- (JKK 1. k. 282—83.), a *Szomorú napok* c. regényben pedig központi szerepet kap a parasztfelkelés (JKK 2. k. 116—17.), továbbá *A fekete vér* c. regényben is olvashatunk e járványról. (JKK 58. k. 6.)
- 30 : 16 *kordonvezető* — járvány idején felállított egészségügyi zárólánc vezetője
- 23 „*Kincsem*” — világhírű versenylovunk. 1877—1880 között 54 győzelmet aratott, sem itthon, sem külföldi pályán nem győzték le. Csontvázát a Mezőgazdasági Múzeumban állították ki.
- 31 : 14 „*Mundus vult decipi*” — a szólás teljes alakja: „Mundus vult decipi, ergo decipiatur.” (A világ azt akarja, hogy megcsalják, hát csaljuk meg.) Paracelsusnak tulajdonítják, bár németül már Sebastian Brant 1494-ben kiadott *Narrenschiff* c. könyvében olvasható.
- 32 : 7 *Ronacher orfeum* — Bécs közismert mulatóhelye, a korabeli útikalauzok az első helyen ajánlották. Ronacher Berlinben is tartott fenn mulatót.
- 33 : 4 *gyökönteni* — a Szatmár és Háromszék megyékben előforduló tájszó jelentése: ültében szunyókálva bólint a fejével. Jókai használatában jelentésszűkülés tapasztalható, itt ugyanis szunyókdlni, *bóbiskolni* jelentéssel szerepel.
- 7 *kompanista* — játékos társ, kártyapartner
- 12 *szintaxista* — kisdíák (szintaxis: mondattan)
- 28 *ordinárius* — itt: házi orvos
- 30 *kneippista* — Kneipp-kúrát alkalmazó orvos. A különféle betegségeknél alkalmazott népszerű vízgyógy mód első alkalmazója, Sebastian Kneipp (1821—1897) bajor plébános nevét viseli.
- Jókai szemében becses adat, hogy József főherceg egészségét is a Kneipp-kúra állította helyre. (Vö. *József főherceg pálmás kertje* PH 1893. ápr. 30.) A VU 1896. évi első számában (7.) terjedelmes cikk foglalkozik páter Kneipp-pel, fényképét is közli.
- metalloelektroterapeutikista* — fémtárgyak és elektromosság alkalmazása a mozgásszervi megbetegedéseknél, a múlt század derekától bevezetett gyógy mód. Itt: a terápiát alkalmazó orvost jelöli.
- 34 : 16 *sans atout* — adu nélkül
- 33 *chignon* — a.m. nyakszirt, nyak. Bár vendég haj, konty jelentéssel is használatos.

Lap: Sor:

- 35 : 25 *katakönyöke* — kenyértésztából készült, patkó alakú sült tészta. A *kiskirályok*ban is említi Jókai (JKK 48. k. 222.)
- 37 : 20 *Hôtel Wandl* — a XIX. sz. közepén alapított bécsi szálloda. A 80-as években Jókai állandó vendége, regényeiben is többször említi (pl. *Nincsen ördög* JKK 56. k. 61)
- 38 : 20 *Phryné* — ellenállhatatlan szépségéről és nagy vagyonáról híres athéni hetéra (i.e. IV. sz.). Több alkotáshoz állt modellett (pl. *Praxitélesz Afrodite szobrához*) — Védője meztelenül mutatta be bájait a bírának, akik felmentették az istentelenség vádjá alól.
- 22 *areopávidnók* — humoros szóalakvegyülés az *areopág* és a *pávidn* szóalakból
- 39 : 7 *Keresztessytől tanultam* — Keresztessy József (1819—1895) az első magyar vívómester. 1851-ben a Zöldfa (ma: Veres Pálné) utcában nyitotta meg vívótermet. A szabadságharc idején a Komáromot védő Klapka oldalán szolgált.
- Jókai is tanult nála: „Móric bácsi nagyon szerette a sportot, vívott Keresztessi vívómesternél sok éven át.” (Hegedüs Sándorné: *Jókai és Laborfalvi Róza*. Bp. 1927. 104.)
- 26 *Az a párbaj valami különleges gyönyörűség* — Jókai fontos szerepet tulajdonított a párbajnak, az *Öreg ember* megírását megelőzően cikkben is kifejtette a párbaj jogosultságáról alkotott véleményét. (*Az ellenmondások manója*. Nemzet 1897. jan. 1.) Zsigmond Ferenc is kitér a párbaj-kérdésre: „Ez mindvégig eleven alkotórésze maradt Jókai erkölcsi világnézetének. Szerinte az igazi férfi, ha megsértik a becsületében, párbajjal köteles kockára tenni életét [...]” (*Jókai*. Bp. 1924. 308.)
- A JKK-n belül Oltványi Ambrus foglalkozott részletesebben ezzel a kérdéssel. (*Elbeszélések* 1. k. 753—54.)
- 40 : 25 „*haustus sancti Johannis*” — szent János áldomás, búcsúpohár
- 41 : 23 *megyünk Erdélybe, hat hét alatt elvadásztanak.* — Az erdélyi vallásügyi törvények valóban megkönnyítették a válást, de ez csak az erdélyi illetőségűekre vonatkozott. Ez a motívum több regényében is szerepel: *És mégis mozog a föld* (JKK 22. k. 217.), *Enyim, tied, övé* (JKK 30. k. 198.), *Rab Ráby* (JKK 38. k. 470.)
- 43 : 22 *aranygyapjas rend* — Fülöp burgundi herceg által 1429-ben alapított lovagrend. Később a rend nagymesteri méltósága a Habsburg-házra szállt. Tagjai Ausztriában kizárólag fejedelmi, főúri és katolikus személyek.

- 43 : 32 *Az utolsó Iktári Bethlen* — A Bethlen család iktári ágának utolsó tagja Bethlen Domokos, 1866-ban halt meg.
Jókai utalása a család bethleni ágához tartozó személyre vonatkozhat, pl. gróf Bethlen Gáborra (1837–97), akit mint főrendiházi tagot közelebből is ismerhetett.
- 44 : 31 *A római hitűeknél a szegény csizmadia fiából lehet hercegprímás* — A Fráter György c. regényben Szalkán László érsekkel kapcsolatban olvasható hasonló megállapítás: „a mi katolikus vallásunkban [. . .] a varga fiából is lehet egyházfejedelem” (JKK 60. k. 195.)
- 45 : 8 *Lázárral, a szegénnyel* — a Lukács evangéliumából vett bibliai példázat kedvelt citátuma Jókainak. *A kiskirályokban* is (JKK 48. k. 69.) hasonló értelemben használja.
- 17 „*ad multos annos!*” — hosszú életet! — ráköszöntés poharazásnál
- 46 : 2 *Norderney* — a Fríz-szigetek csoportjába tartozó kis sziget az Északi-tengerben (NSZK), 1801 óta finom homokjéért látogatott fürdőhely.
- 49 : 16 *Dante Isteni Színjátéka* iránt megújuló érdeklődés épp regényünk keletkezési idejére esik. 1885–1899 között Szász Károly készíti el a *Színjáték* első teljes fordítását, Gárdonyi a *Pokol* fordítására vállalkozik. (1896)
- 50 : 13 *Kék Macska* — Blaue Katz, zenés kávéház és mulató a Király (ma Majakovszkij) utcában. Tulajdonosa, Feistinger János a magyarországi varieté őst teremtette meg vendéglőjében.
- 51 : 23 *Megtámadtam a sajtószabadságot!* — A századvégen megszaporodó sajtótermékek egyre több lehetőséget adtak a nemkívánatos közlemények, eszmék terjesztésére, nemegyszer rágalmak közlésére is. Hogy féket vessenek a „szabadonc sajtóra”, tervezet készült az 1848-as sajtótörvény módosítására. A vitában Jókai is részt vett. (*Az új sajtó rendszabályzat*. Nemzet 1897. márc. 18.)
- 27 *magam ellen lázítottam az egész ifjatságot* — e mozzanat mögött is valós élmény, Jókai számára lehangoló emlék áll. Mikszáth így ír erről: „A Tiszáéval együtt megcsappant a Jókaié is. [ti. a népszerűsége Sz. B.] Ő talán észre se vette volna, ha nincsenek rá félreérthetetlen jelek. Ezekből való volt a tanulóifjúság ellenséges irányú tüntetése ablakai alatt, a törökbarát mozgalmak kezdetén, 1876 őszén.” (MKrk 19. k. 113.) Az 1877–78-as orosz–török háború küszöbén az

Lap: Sor:

- ifjúság fátyol tüneményeit a rendőrség betiltotta. A Hon helyesléssel fogadta az intézkedést. Ezért viszont Jókai kapott „macskazenét”, az egyetemi ifjúság megostromolta Stáció utcai házát. Jókai bátor viselkedése, csillapító beszéde mind hasztalan volt, ablakait kőzapporral zúzták be.
- 53 : 5 *megírtam én ezt már valahol — Az én iskolatársaim* PH 1893. (HhM 5. k. 161.) c. művében. Bővebben lásd a Keletkezés-történet c. fejezetben.
- 54 : 11 *geognózia* — leíró földtan
- 55 : 1 *a kiszáradt föld művelhető lett — A kiskirályokban* Széchenyi csatornázási tervével kapcsolatban olvashatunk hasonló sorokat: „[...] az isteni Széchenyi megkezdte a Tisza-szabályozást. [...] a mocsárfenékből kenyértermő földet teremt [...]” (JKK 49. k. 190.)
- 56 : 1 *ciklopsi kőrakás* — ciklopszfal. Jókai tágabb értelemben használja, ugyanis vízázthatlan „ragaccsal” kötött falról ír.
- 4 *Minden iskolai kézikönyvben* — Attila haláláról, temetéséről Jókai első iskoláskönyvében ezt olvashatjuk: „közel 50 esztendő korában [...] 454 ben, még pedig lakodalmának idején [halt meg ...] kinek is teste arany, ezüst, és vas hármas koporsóba tétetvén, nagy pompával Dombegyház mellett Csanád Vármegyében (mint írják) eltemettetett.” (Losonczy István: *Hármas Kis-Tükör* Pest, 1837. 123.) E rész csak jelöléstechnikai szempontból tér el a korábbi kiadásoktól.
- 13 *zomotor* — ősi, pogány gyászszertartás. Jókai valószínűleg Szirmay Antal (*Hungaria in parabolis*. Buda, 1804. 108.) és Ipolyi (*Magyar Mythologia*. Pest, 1854. 559.) könyvéből ismeri. Mindkét forrás a Zemplén megyei „Szomotor” helynévvel hozza összefüggésbe e fogalmat.
- Jókai már *A varchontákban* használja (NK 21. k. 75.), a későbbiekben kedvelt kifejezése lesz. *A Szeretve mind a vérpadig* c. regény első fejezetének ez a címe, szerepel *A kiskirályokban* (JKK 48. k. 299.), a *Leventében* magyarázatot fűz hozzá (NK 95. k. 168.), látványos leírását a *Holtak harcának* (1854) *A zomotor* címet viselő regéjében olvashatjuk: „a gyulák nagy tűzrakásokat hánytak égő fatörzsekből, [...] száz helyen a tábor körül s azok előtt ezer fehér ménparipát áldoztak meg, szétdarabolt tagjaikat a tűz közé hajigálva s a kürtök rivása mellett ezer ifjú szittyadalmnok énekelt gyász halotti dalt” (NK 93. k. 212.).

Lap: Sor:

- 57 : 15 a régi rómaiak kőrepesztési tudománya — azonos módon ír erről *Az arany emberben* is: „Ez a hegy aranyat tartalmazott; a római hódítók nekihajták a leigázott dák jobbágyokat, s ilyen üreggá vágatták ki a hegyet. [. .] Még akkor lőpor nem volt, a sziklákat megtüzesítették, s aztán ecettel locsolták meg, így repeszték széjjel.” (JKK 24. k. 151.)
- 17 *Csetdye Mare* — „nagy vár”, két római eredetű bányáüreg román elnevezése Verespatakon. Jókai 1858-ban, második erdélyi útja során látta. *More patrio* c. útirajzában (JCB 5. k. 157.) és a *Szegény gazdagok* c. regényében (JKK 12. k. 167.) is említi. Részletes leírását *Az arany emberben* adja (JKK 24. k. 150.).
- 26 „bűsz” — „Fojtóbűzös lég. Dunántúli szó. L. Tudományos Gyűjtemény 1827. III.” — Jókai így adja meg a szó magyarázatát az *Utazás egy sírdomb körül Pompéji* c. fejezetének lábjegyzetében. Ott *busz* alakban szerepel.
- 58 : 4 *harmadfél sing* — a sing régi hosszmérték, 62 cm. Jókai láthatóan méternek veszi — ezért mondja szokatlanul nagyméretűnek a koporsót. Egyébként harmadfél sing csak 1,5 m-nek felel meg.
- 32 az *Attila-koporsó diadalútja* — e leírás forrását a millenniumi ünnepségek adhatják. 1896. jún. 8-án a koronát vivő díszmenetet a megyék és városok színpompás bandériumai kísérték. A VU 1896. 24. számában *A korona ünnepe* c. cikkhez (389.) egy sor képet is mellékeltek. Még a következő szám is (1896. 25. sz.) tele volt a bandériumok, díszfogatok fényképeivel.
- 59 : 4 „*Laatiatuc feleim . . .*” — a *Halotti Beszéd* első szavait tartalmazza a szöveg, majd hasonló stílusban folytatódik
- 16 a *gellérthegyi váracs* — a Citadella. A szabadságharc bukása után Haynau parancsára Emanuel Zitta osztrák altábornagy tervei szerint épült a Pest-Buda katonai ellenőrzését célzó erődítményrendszer részeként (1850–54). Ezért a közvélemény előtt gyűlöletes építmény volt, s gyakran foglalkoztak lerombolásának gondolatával. 1897-ben a városi tanács birtokába került, lebontásának, hasznosításának terve újra és újra visszatérő probléma.
- Jókait is foglalkoztatta a Citadella jövődő sorsa. Szórakozóhelyet javasolt a helyére; a kazamatákat pincének, mellvédjeit remek kilátást nyújtó körsétánynak szánta. (*A Gellérthegyi Citadella* Nemzet 1897. febr. 21.)

Lap: Sor:

60 : 21 *Ipolyi magyar mitológiája* — Ipolyi Arnold (1823—86) néprajzi gyűjtő, történész, régész — nagyváradi püspök. A Kisfaludy Társaság pályázatára 70 gyűjtőtársával együtt nagyszabású vállalkozásba kezdett a magyar mitológia rekonstruálására. W. Grimm német mitológiájának mintájára évtizednyi munkával összeállította a *Magyar Mytologiát* (Pest, 1854.). Csengery Antal éles bírálata (1855) azonban elvette kedvét, ettől kezdve csak régészettel és művészettörténettel foglalkozott. Mitológiáját megjelenése óta haszonnal forgatta Jókai is, kötetünkben is többször utalni fogunk Ipolyi könyvének forrásértékű adataira.

22 „*kovácsolt láng*” — Ipolyi könyvében (i. m.) nem található meg ez a fogalom, Jókai valószínűleg más forrás alapján említi.

32 [Attila] olaszországi hadjárata — 452-ben indult Itália ellen, lerombolta Aquileiát, feldúlta Milánót, Páviát és a többi ellenszegülő városokat, de Róma előtt visszafordult.

34 *nagyszentmiklósi aranyelet* — az ún. Attila-kincs, nyilván a téves megjelölés miatt hozza összefüggésbe Jókai a koporsó díszítésével. A Makótól DNY-ra eső Nagyszentmiklós községben (*Sannicolaul Mare*) 1791-ben 23 db díszes aranyedényt tártak fel, majd a bécsi Kunsthistorisches Museumba szállították. Ma az edényeken olvasható rovásírás és a motívumok alapján a honfoglaló magyarsághoz kötődő leletnek tartjuk.

Jókai pontos leírása az egyes darabokról régészeti szakmunka használatát feltételezi, valószínűleg eredetiben is látta a kincseket. A győztes fejedelem és a vadászó lovas alakja a 2. sz. korszót, a nőalakot rabló „turul” (sas!) pedig a 7. sz. korszót díszíti. (Vö. László Gyula: *A népvándorlaskor művészete Magyarországon*. Bp. 1974. 146—156. táblák)

61 : 25 *hun-székely betűk* — rovásírás. A türk eredetű írásmóddal a magyarság a Kazár Birodalomban eltöltött időben ismerkedett meg (VI—VIII. sz.). A kereszténység felvétele után a rovásírás visszaszorult, csak a viszonylag elszigetelt székelyek körében maradt fenn a XVI. sz.-ig. Mivel a székelyeket tévesen a hunok leszármazottainak vélték, így az írást is hun-székely rovásírás néven emlegették.

Jókai Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* c. munkájában is olvashatott erről. Több regényében utal erre az írásra (pl. *Báldványosvár* JKK 43. k. 12., *A kiskirdlyok* JKK 48. k. 115.)

Lap: Sor:

62 : 3 *Priscus Rhetor leírja a hun király érkezését* — Jókai már 1851-ben olvashatott a bizánci történetíró nagy hírű munkájából, aki a Maximinosz-féle követség tagjaként 448-ban megfordult Attila udvarában. Jókai *Egy lakoma a hunn királynál* (Remény, 1851.) c. írásában (amit később *A magyar nemzet történetébe* is beillesztett) részletesen feldolgozza ezt a témát, amelynek forrásaként Szabó Károly közleményét, ill. fordítását jelölhetjük meg. (*Priszkosz szónok és bölcsész életéről*. Új Magyar Múzeum 1851. 545, 613.)

18 *tabula ceratica* — viasztábla

22 *Attila tallér* — Jókai azokra a XVII. sz.-i, itáliai (páduai?) eredetű, durva veretű Attila-érmekre utal, amelyeken Attila mellképe, „Attila rex 441” felirat, a hátlapon pedig Aquileia feliratú városkép látható.

33 *mehdruli írás* — e cifra kaukázusi írás már *A Damokosokban* is szerepel: „a mēhdruli írásnak [...] betűi semmihez sem hasonlítanak olyan nagyon, mint [...] a zsinórkacsokarinókhoz,” (JKK 44. k. 65–66.)

Az alábbiakban a fenti kötet sajtó alá rendezőjének, Végh Ferencnek a kutatásaira támaszkodunk. A Thielmann-féle útleírásban (*Streifzüge im Kaukasus, in Persien und in der asiatischen Türkei*. Leipzig, 1875.) a Krímben lakó grúzok kétféle írásáról szerezhett tudomást Jókai. Az egyik az egyszerűbb, egyházi jellegű *hutsuri*, a másik a cikornyás, díszes *mchedruli*. Az utóbbi írásforma bizonyult állandóbbnak.

A szóalakok eltérése (mchedruli < > mehdruli) arra utal, hogy Jókai már nem emlékezett pontosan az írásmódra.

63 : 28 *Leó pápa* — ún. Nagy szent Leó, a népvándorlás korának híres pápája (440–461). — Nem egy alkotás ábrázolja a közismert legendát, amely szerint a Róma ostromára készülő Attilának Leó pápa imádságára megjelenik Péter és Pál apostol tüzes karddal, Attila a látomás hatására visszavonul. (Pl. Raffaello: *Stanzák*, Vatikán)

29 [*Attila*] *Róma kapujából visszafordult* — itáliai hadjárata során Attila Mantua közelében fogadta Leó pápát. A kedvező eredmény hatására — hogy Attila nem fordul Róma ellen — legendákat szöttek e küldöttség sikere köré. Valójában a hódító-ókos számítással engedett a rábeszélésnek és az adóknak, mert kényszerítő körülmények is indokolták a visszavonulást. A szokatlan időjárás megtizedelte hadait, és

Lap: Sor:

attól is tartott, hogy Marcianus, a keletrómai császár beváltja fenyegetéseit.

Hogy a keresztséget is felvette volna, erre semmiféle adat nem áll rendelkezésre, nyilván írói lelemény.

64 : 3, 4 *Attila* [. . .] *a naptári szent nevek sorába iktattassék — A jövő század regényében* Árpád fejedelemről olvashatunk hasonlót: „Huszonhét év előtt, — tehát 1925-ben — a római szent Curia által „honalapító” Árpád a szentek közé emelteték.” (NK 52. k. 11.)

6 *péterfillér* — a pápa számára perselyezett összeg. Az olasz egység létrejöttével ugyanis a pápai állam jelentéktelen területre zsugorodott össze, viszont az olasz kormány által felajánlott dotációt a pápa visszautasította.

23 *prákrít* — a beszélt nyelv elnevezése az óindben (i. e. V. sz. — i. sz. X. sz.-ig), csiszolt, irodalmi változata a szanszkrit

32 *csecsenc* — kaukázusi nép Dagesztán nyugati részén

65 : 24 *hunysz* — gyáva, meghunyszzkodó

66 : 21 *languedoci* — Canal des deux Mers, du Languedoc, nagy hajózácsatorna Dél-Franciaországban, a Garonne-t köti össze a Földközi-tengerrel, 1861-ben nyitották meg.

23 *Bridgewater* — 61 km hosszú hajózácsatorna Lancasterben, 1758–61 között épült Brindley tervei szerint.

26 *Kaledóniai-csatorna* — az Atlanti-óceánt az Északi-tengerrel összekötő 100 km hosszú csatorna, 1822-ben nyitották meg

28 *aragoni csatorna* — vagy Imperial-csatorna (Canal Imperial de Aragon) V. Károly császárra utaló 90 km hosszú csatorna, Zaragozát köti össze az Ebro völgyével

kasztíliai csatorna — a XVIII. sz.-ban készített 120 km hosszú vízi út

29 *Naviglio Grande* — Tornaventétől Milánóig húzódó, közel 50 km hosszú csatorna a Pó völgyében. 1172-ben kezdték el és a XIII. sz.-ban fejezték be építését.

31–33 *Onega-Bielo, Ladoga-Neva, rigai és peipusi csatornák* — a balti csatornarendszer, az ún. balti vízi út részei, építésüket Nagy Péter idején, a XVIII. sz. első harmadában kezdték meg

34 *van most már három csatornátok* — a Ferenc-csatorna (1793–1802), a Ferenc József-csatorna (1871–75) és a regénybeli Tisza–Duna-csatorna

67 : 8 *empórium* — kereskedelmi gócpont

15 *vis inertiae* — tehetetlenségi erő

Lap: Sor:

68 : 28 *agráriusok* — ebben az összefüggésben nem a konzervatív földbirtokosok mozgalmára utal e kifejezés, hanem az agrár-szocialistákat jelöli.

28—30 *Oroszország ereje le volt kötve ázsiai politikájával, s ugyanott Anglia, Németország, Franciaország is angaszdíva volt* — az orosz nagytőke ázsiai terjeszkedése a hatvanas évek közepére esik: a kokandi kánságot 1865-ben, a buharai emirátust 1868-ban, a hívai kánságot 1873-ban csatolták Oroszországhoz. A Türkmeniában előrenyomuló orosz csapatok azonban már az angol vetélytárs érdekeit sértették. 1895-ben pedig a Pamír-térségben ütközött össze a két hódító.

Anglia főként Indiában, Burmában és Afganisztánban terjeszkedett — a hetvenes-nyolcvanas években mindhárom állam a brit korona uralma alá került.

A viszonylag későn terjeszkedő német imperializmus közel-keleti expanziója közben kerül összeütközésbe a brit birodalommal. A németek vasútépítési koncessziókat szereztek meg Törökországban, majd az ország gazdasági kifosztásához, politikai leigázásához láttak.

Franciaország ázsiai expanziója Indokínára irányult. 1881-ben Kínával került összeütközésbe Annam miatt.

69 : 1 *Sztambulban az ifjú-török párt került uralomra* — a 70-es években kibontakozó mozgalom az alkotmányos monarchia bevezetésére és a külföldi befolyás csökkentésére törekedett. Irányítója az *Egység és Haladás* nevet viselő török burzsoáföldesúri párt. Az alkotmányt követelő diáktüntetések hatására 1897-ben betiltják a pártot, csak 1908-ban, az ifjútörök forradalom győzelme után sikerült magukhoz ragadni a hatalmat — Törökország alkotmányos monarchia lett. Egyik legismertebb vezetőjük Enver pasa.

3 *Észak-Amerika pedig friss háborúba kezdett Spanyolországgal* — az USA 1898-ban beavatkozott Kuba spanyolelleses függetlenségi háborújába; mint győztes fél a párizsi békében (1898) gyarmatokhoz jutott, Kuba fölött is megszerezte a védnökséget

30 *klondike-i aranykirdly* — Klondike Alaszka és Kanada határán, a Yukon és Klondike folyók vidékén fekszik, központja Dawson (Kanada). A XIX. sz. utolsó éveiben vált ismertté mint híres aranylelőhely. A VU 1897. 37. száma (607.) cikket közöl *Az új aranyország* címen, amelyben az alaszakai aranylázról számol be.

Lap: Sor:

- 71 : 17 *azték rúnák* — A rúnafírás vitatott eredetű ősi germán írás, valószínűleg az etruszk írás egyik alpesi változatáról van szó. Típusát tekintve betűírás, felületesen a rovásírással rokonítható. Az azték írás viszont képfírás; színes ábráit bőrre, szövetekre festették — így Jókai párosítása nem mondható szerencsésnek.
- 72 : 12 *Azt hittem, kecskeméti diák vagyok* — Jókai 1842–44 között jogi tanulmányokat folytatott Kecskeméten.
- 25 *Dionysius kirdly* — Több szürakuszai kényúr is viselte a Dionüsziosz nevet. Arkhimédésznek egyik sem volt kortársa, kapcsolatuk csupán mondabeli.
- 30 *hekatombe* — helyesen: *hekatomba*
- 73 : 9 *Magyar Fehér Kereszt Egyesület* — teljes nevén: Fehér Kereszt Országos Lelencház Egyesület. 1885-ben alapították Budapesten, Szalárdi Mór egyetemi tanár kezdeményezésére. Célja az elhagyott gyermekek megmentése, gondozása. Az egyesület több nevelőintézetet és kórházat alapított és tartott fenn.
- 16 *Ixion* — vakmerőségéről ismert mitológiai király. Szemet vetett Zeusz feleségére, Hérára (római neve: Juno). Zeusz, hogy próbára tegye Ixiont, fellegből elkészítette Héra kép-mását. Ixion egyesült a képmással — így keletkeztek a kentaurók. Zeusz azzal büntette, hogy rákötözte egy örökké forgó tüzes kerékre.
- 17 *Actaeon* — görögül: Aktaion. Vadászás közben megpillantotta a meztelenül fürdőző Artemiszt (római neve: Diana), az istennő haragjában szarvassá változtatta, mire saját vadász-ebei széttépték.
- 74 : 25 *Darwin apostol evangéliuma* — Darwin nagy feltűnést keltő művét, *A fajok eredetét* már a 60-as években több sajtótermékünk ismerteti. A kiválogatódás elmélete mellett az ember származása körül támadt vitáknak is széles olvasóközönsége volt. Hamarosan megkezdődött a darwinizmus eltorzítása a polgári filozófiákban. — Jókai humoros megjegyzése láthatóan a közkezen forgó vulgáris nézetekből táplálkozik.
- 75 : 28 *Bosznia [...] Magyarországhoz csatoltatása* — az 1878-as berlini kongresszus felhatalmazta az Osztrák–Magyar Monarchiát Bosznia és Hercegovina megszállására (ún. okkupáció), bár jogilag a török szultán uralmát is elismerték a két tartomány felett. Bosznia–Hercegovina bekebelezésére 1908-ban került sor (ún. annexió).

Lap: Sor:

76 : 6 *ldozhassanak a* [...] „*kertes köveken*” — Ipolyi is említ különféle kőemlékeket, oltárokat, ahol pogány őseink áldozatot mutathattak be. A félkör közepén egy vésett kerek verembe folytatták az állatok véré. (i. m. 490.)

7 *Árpád és Zsolt idejében* — Árpád nagyfejedelem (889—907) legkisebb fia Zsolt (Solt v. Zolta, élt: 896—950 ?) fiatalon került a fejedelmi székbe, de valószínű, hogy önállóan nem uralkodott, a X. sz.-i magyar uralkodók feltételezett sorrendjében ugyanis nem szerepel. (Vö. Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Bp. 1972. 74.)

8 *Vatha* — helyesen: Vata. Az 1046-ban levert pogánylázadás vezetője. — Jókai *A magyar nemzet történetében* önálló fejezetet szentel a Vata-féle lázadásnak. (JKK 67. k. 65.)

Thonuzóba — Ipolyi szerint: „a besenyő Thonuzoba vezéről fenmaradhatott hagyomány, hogy midőn sz. István keresztyén hitre kényszerítné, ő később volt magát nejjével együtt lován ülve elevenen eltemettetni, mint sem ősei vallását elhagyni.” (i. m. 168.)

Jókai többször foglalkozik alakjával: a *Thonuzóba* címet viselő regében (*Mesék és regék* NK 93. k.) és *A kiskirályok* (JKK 48—49. k.) c. regényben is.

obstrukció — parlamenti módszer a határozatok elodázására, halogatására. Itt: tiltakozás. A humor forrása az anakronizmus.

11 *tuhudun* — Orbán Balázs szerint (*A Székelyföld leírása* Pest 1868. I. k. 45.) a pogány székelyeket hívták így Tuhutum vezér után. — Jókai a *Báldnyosvárban* is említi. (JKK 43. k. 222.)

12 *rabonbán* — a hajdani pogány székelyek állítólagos főpapja, a hamis Csíki Székely Krónikából került át több más ősvallással foglalkozó műbe — így Ipolyi könyvébe is, amely azután Jókai számára is forrásként szolgált. — Ipolyi szerint „az attilai maradék ilyen vallási és polgári főnökök által kormányoztatott.” A rabonbánok törvényt hoztak, hadat határoztak, bűnösök felett ítélték. A székelyek számára még Árpád jelölt rabonbánt. András és Béla idején a többi pogány méltósággal együtt megszűnt. (Ipolyi 467—73.)

Jókai nem egy művében használja e fiktív méltóságnévét (*Báldnyosvár* JKK 43. k. 6, 14., *A kiskirályok* JKK 48. k. 119.)

15 *ellenben a lóhúst druló mészárosokat káddroknak hítták.* — Ipolyi

- ugyanis a kádároknak afféle pap-bírói feladatkört tulajdonított. (I. m. 466, 667.)
- 76 : 22 *Petőfi* [...] *Jókainak* [...] *Írta* — ilyen szövegrészt tartalmazó, Jókaihoz írott levél nem ismeretes. A fikció valószínűleg *Petőfi Úti levelek Kerényi Frigyeshez* c. művén alapszik, amelyben az ifjú férj a mézeshetek örömeiről számol be (pl. a XVIII. levél, Koltó, 1847. okt. 14.).
- 30 *a Kisfaludy Társaság megválasztotta első női tagjának* — a feminista Jókai ironikus megjegyzése arra utal, hogy az 1836-ban alakult nagyhírű irodalmi társaság 1898-ig egyetlen nőt sem választott tagjai közé. Később sem, a százéves társaság 196 rendes és 48 levelező tagja között sem akadt nő. (Vö. Kéký Lajos: *A százéves Kisfaludy-Társaság* — 1836—1936. Bp. 1936. 265—270.)
- 77 : 4 *garabonc* — Ipolyinál *garabonciás*: boszorkányfi, a 13 iskolát végzett diákból lesz; sovány képű, rongyos köpenyű kéregető, ahol megtagadják tőle a tejet és kenyeret, oda a vetésre, szőlőre végzetes jégesőt, szélvihart küld. (i. m. 454—55.)
- igreces* — Ipolyi (i. m. 534.) zenész értelemben használja a *Bécsi Kódex* alapján (igrec: zene; igrecesek: zenészek)
- 13 *a gyerekek az állát megtüzesített késsel is meg akarta pörköltetni* — Ipolyi több tűzzel kapcsolatos pogány eredetű szertartást jegyez fel (pl. tűzkereszttség), továbbá arról is ír, hogy a hunoknál szokásban volt a fiú született arcának vassal való felmetszése. (i. m. 542.)
- 18 „*pair*” és „*père*” — szójáték. A franciában a főúr és az apa szó kiejtése megegyezik.
- 79 : 1 *Park-Club* — 1895-ben, báró Atzél Béla által alapított mágán kaszinó. A fényűzően berendezett eklektikus épületet (Stefánia út 34—36; ma: Népstadion út) Meinig Artúr tervezte.
- 86 : 12 *mind a kettő mexikói nő volt* — Coronilláról a 69. lapon még azt írja Jókai, hogy egy amerikai nábob, egy klondike-i aranykirály lánya; Szerafino feleségéről pedig a 65. lapon az olvasható, hogy világosszőke, kanadai nő. — A férje volt mexikói spanyol.
- 89 : 24 *serkentő* (*Schneller*) — elsütést megkönnyítő segédszerkezet a lőfegyvereken
- 92 : 12 *a fővárosi nyolc kaszinó* — az első Széchenyi István alapította 1827-ben *Pesti Casino* néven, majd 1841-ben megalakult a

Lap: Sor:

- Budai Casino Egyesület.* 1880-tól elszaporodtak a nemzeti kaszinók. 1878-ban a budapesti kaszinók és klubok száma, 15, 1900-ban már 64.
- 96 : 13 *naponkinti tizenhat órai pihenésre lettem utasítva* — utalás a II. Internacionálé közismert követelésére (8 óra munkaidő, 8 óra pihenés, 8 óra művelődés)
- 97 : 9 *Vasárnapi Újság* — 1854-ben alapította a Landerer és Heckenast cég. Pákh Albert után Nagy Miklós szerkesztette. Vegyes tartalmú, politikai állásfoglalástól tartózkodó hetilap, eleinte szépirodalmi rovata is színvonalas. Jókai hosszú ideig igen aktív főmunkatársa a lapnak. (Vö. JCB IV. 547—56.)
- 18 *elefantina moles* — itt: hatalmas könyv
- 19 *Cosmographia* — a világmindenség földrajzi, természettudományos és történeti leírása. Teljes címe: *Cosmographia Universalis*. 1544-ben jelent meg Bázisban. Szerzője Sebastian Münster (1489—1552) német teológus, matematikus és geográfus. Jókai *A bardtfalvi lévita* c. regényében is megemlíti. (JKK 63. k. 41.)
- 23 *Sarmatia* — az ókorban így nevezték azt a földet, amely a Visztulától és a Keleti-tengertől egész a Tanaisig (Don) terjedt az Ister (Duna) hosszában; Ptolemaeus szerint a Visztulától a Volgáig terjedő föld, amelyet a Tanais oszt két részre
- 100 : 10 *köszméte* — az egres népies neve
- 103 : 29 *Fliegende Blätter* — humoros, német hetilap. 1844-től jelent meg Münchenben. Főként illusztrációért kedvelték hazánkban is.
- 29 *Borsszem Jankó* — 1868—1938 között megjelenő élcslap. Első szerkesztője Ágai Adolf. A kormány hivatalos vicclapjának számított a dualizmus idején.
- 105 : 10 *csupa egymásra következő tények lettek elősorolva* — az alábbiakban az 1893-ban tárgyalt Panama-per tényanyagára támaszkodik Jókai. (Részletesen lásd a keletkezéstörténeti fejezetben!)
- 106 : 23 *Partieführer* — részlegvezető, munkavezető
- 30 *Csörsz árok* — két mesterségesen készített árok elnevezése a Duna—Tisza közén. Az északi a Tarna folyótól a Tiszáig követhető (Avar ároknak is nevezik), a déli Gödöllőtől Pély és Tarnaszentmiklós közt húzódik a Tiszáig.
- 107 : 20 *szibaritai berendezésű* — pompás, fényűzően gazdag; az ókori Sybaris város nevéből

Lap: Sor:

- 107 : 33 *Barnum* — Taylor Phineas Barnum (1810—1891) amerikai színházi és cirkuszi vállalkozó, afféle humbugkirály. Cirkuszával Budapesten is megfordult.
- 110 : 13 *voltizsdó ugrás* — látványos leugrás, műugrás
20 *káposztásmegyeri víz* — 1893-ban kezdték meg a káposztásmegyeri vízmű építését, amely több szakaszban 1904-re készült el.
- 111 : 19 *Szigligeti Ede* — (1814—1878) korának legtermékenyebb színpadi szerzője, a népszínmű megteremtője. Négy évtizeden keresztül gondoskodott a Nemzeti Színház eredeti műsoráról. — *Nagyidai cigányok* c. népszínművét 1872-ben mutatták be.
- 112 : 20 *Tisza Lajos* — (1832—1898) Tisza Kálmán öccse. 1871—74 között az Andrássy-kormány közlekedésügyi minisztere. Az 1879-es árvíz után Szeged újjáépítésének kormánybiztosa.
21 *Duna-szabályozás* — az 1871-ben megkezdett munkálatokat Hieronymi Károly mérnök tervei szerint végezték. Feltöltötték a zátonyokat, a partokat megerősítették, a meder szűkítésével meggyorsították a folyást, az így nyert területen építették fel az Országházat, a Műszaki Egyetem épületeit, a hidak pilléreit.
24 *Promontor* — *Promontorium* (hegyfok) néven egy középkori uradalom (majd Savoyai Jenő ráckevei birtokának) része, szőlővel beültetett dombvidék. A Budafok nevet 1886-ban kapta.
- 113 : 16 *Nagy Péter cár végrendelete* — a sokat emlegetett végrendelet nyilvánvalóan koholmány. Valószínűleg 1812-ben, Napóleon sugalmazására fogalmazódott meg Lesur *Des progrès de la puissance russe* c. művében. A nagy cár utódai azonban e fiktív végrendeletre hivatkozva kísérelték meg a fekete-tengeri kijáró, Konstantinápoly elfoglalását.
- 18 *Konstantinápoly* — a millenniumi időszak nagyszabású, keletieskedő mulatóhelye a Lágymányos területén. (Bővebben lásd a keletkezéstörténeti részben!)
- 114 : 9 *száz kötet munkám* — az ún. Nemzeti Kiadás, amely a fél-százados írói jubileum legfontosabb mozzanataként szinte valamennyi kiadójának közreműködésével jött létre. A száz kötet 1894—98 között jelent meg, a kiadás jóvedelméből Jókai százezer forintot tiszteletdíjat kapott.
32 *aegipán* — kéjenc

Lap: Sor:

- 115 : 15 *Stavenhagen* — Bernhard (1862—1914) kiváló német zongoraművész, Liszt tanítványa. Nagy hangversenykörutakat tett Európában és Amerikában. Többször szerepelt Budapesten is. (1887-ben, 1889-ben és 1890-ben)
- 18 [híd] *már van hat: sőt hetedfél* — a Duna-hidak sorrendje és építési idejük:
1. Lánchíd (1839—49)
 2. Margit-híd (1872—76)
 3. Déli összekötő vasúti híd (1873—76)
 4. Északi összekötő vasúti híd (1894—96)
 5. Ferenc József-híd, ma: Szabadság-híd (1894—96)
 6. Erzsébet-híd (1897—1903)
 7. a margitszigeti szárnyhíd (1899—1900)
- 118 : 13 *borasszus* — borpálma. 30 m magasra is megnövő, Afrikától Indiáig elterjedt rendkívül hasznos pálmafajta. (Már a középkorban 801-féle felhasználását jegyezték fel.)
- 14 *carica papaya* — dinnyefa
- 17 *nenufár* — tavirózsa
- 31 *fulgura* — helyesen: fulgora, trópusi rovarcsalád. Itt a Fulgora laternariáról van szó, amelynek fekete szárnyán élénk sárga folt „világít”.
- 32 *armadilla* — Dél-Amerikában, Mexikóban honos, hangyákkal, férgekkel táplálkozó, gyűrűs pántokkal borított emlősszárny.
- 119 : 20 *camptulicon* — gumilepedő
- 120 : 7 *Artemisia* — Artemisz kíséretére céloz Jókai, az istennő ugyanis nimfákat gyűjtött maga köré. — Az Artemisia alak azonban megtévesztő, mert személynévként több ókori királynő neve, pl. Karia királynőjé is, aki férjének a híres mauzóleumot építtette.
- 19 *vidatánc* — vitustánc, szervi idegbaj
- 121 : 5 *agaricus muscaricus* — helyesen: Amanita muscaria — légyölő galóca. A részlet során többször említett muchomor-szeszt párolják belőle.
- 122 : 2 *hangyászmedve* — sörengyes hangyász. Dél-Amerikában élő, nyúlánk testű, hosszú farkú, szelíd emlős állat
- 123 : 21 *Myllitta* — Bélit, görögül: Mülitta, mezopotámiai termékenység-istennő
- 24 *agyacs* — Bugát Páltól eredő, a Hempel-fordításhoz (*Az egészséges emberi test bonctudományának alapvonatai*, 1828) csatolt szótárból származó szóalak a *cerebellum* — kisagy — magyarástására

Lap: Sor:

- 124 : 24 *Észak-Amerikában a legnagyobb tökélyre van fejlődve a fog-technika* — a Nemzetben megjelent *Hamis fogak* c. rövid hírre is alapozhatta Jókai a fenti megállapítást.
„Csak egyetlen new-yorki gyár mutatta ki, hogy 1894-ig mintegy nyolc millió fogat adott el. Amerikában az összes eladott hamis fogak száma megközelíti a húsz milliót. Egy mű fog ára Amerikában 1/2—1/4 dollár. De nemcsak a műfog, hanem a plombálás is fényes üzlet Amerikában. Évenként 800 kilogramm arany fogy el csak fogtömésekre.” (1897. márc. 2.)
- 125 : 3 *expensnota* — ügyvédi költség számla
- 14 *Hegedüs Lóránt* — (1872—1943) politikus, író. Hegedüs Sándor és Jókay Jolán fia. 1920—21 között pénzügyminiszter. Jelentős elméleti és gyakorlati pénzügyi és közgazdaságtudományi tevékenysége mellett számos szépirodalmi alkotás — regény, színmű, esszé — szerzője. (Mint az író unokahúgának fia kapja az „öcsém” címezést.) — Itt az 1896—97 telén, az USA-ban tett téli utazására utal Jókai.
- 126 : 14 *Liebig húskivonat* — Justus Liebig állított elő először (1850-ben) színhúsból 20 % víztartalomig besűrített, húsleves készítésére alkalmas húskivonatot.
- 24 *Morrison* — Robert, angol orvos; erős hatású hashajtószer tette ismertté nevét. A Morrison-pilulákat többször említi Jókai (*A kiskirdlyok* JKK 48. k. 166., *De kár megvénülni!* JKK 62. k. 120.)
- 127 : 13 *abderita* — korlátolt, bárgyú (Abdera görög város nevéből, amelynek lakóit az ókorban ostobáknak tartották.)
- 19 *Witt* és a „*Hungária*” bolygó — Jókai téved, Max Wolf (1863—1932) heidelbergi csillagász fedezte fel 1898. szept. 11-én a Hungária (434-es számú, 2,71 év keringési idejű) kisbolygót. Wolf 1891 óta több mint 200 kisbolygót fedezett fel a csillagászati fényképészet alkalmazásával.
- 25 *kvótabizottság* — a *kvóta* az Osztrák—Magyar Monarchia közös ügyeihez való hozzájárulás hányada; itt: a költségvetéssel foglalkozó bizottságról van szó
- 27 *asteroid* — kisbolygó (helyesen: *aszteroida*)
- 128 : 5 „*Faciamus tria tabernacula. Tibi unum! etc.*” — „Csinálunk itt három sátor, neked egyet...” (*Újszövetségi szentírák, Máté evangéliuma* 17, 4)
- 13 *sellye* — a 'sélye' székely tájszó, jelentése ládaszerű koporsó. Jókai módosított a szó alakján.

Lap: Sor:

- 128 : 24 *cotillon* — itt: alsószoknya
25 *jarretière* — térdszalag, harisnyakötő
- 129 : 17 *rugógyanta* — helyesen: *ruggyanta*, a gumi magyar neve
32 *összekummva* — összeszorítva
- 130 : 14 *ammóniák* — *ammónia* (NH_3), élesztésnél az *ammonia soluta* nevű oldatot használják
15 *asphyxia* — tetszhalál
22 *éleny* — az oxigén magyar megfelelője
- 132 : 13 *Hoffmann likőr* — éter és borszesz elegye, az ún. Hoffmann-cseppekről van szó
- 133 : 16 *Páva-sziget* — a Városligeti-tó K-i részén fekvő (később: *Nádor*-) sziget, amely az 1896-os feltöltési munkák során elvesztette sziget jellegét.
- 134 : 10 *az 1849-i tél* — a Debrecenbe való menekülés motívumát Jókai több művébe beépíti (pl. a *Csataképek*be és *A tenger-szemű hölgy* c. regényébe is)
- 136 : 33 *Lipót-rend* — osztrák katonai és polgári érdemrend, I. Ferenc alapította 1808-ban II. Lipót emlékére
- 138 : 30 *quaker-oats* — zabdara
- 139 : 6 *pastichi* — felfűjt, tézstaféle
- 143 : 13 *cheer* — egészségére! (ivásnál) Mai formájában: *cheerio*
24 *Lermontov démona* — *A Démon* (1841) Lermontov nagyszabású elbeszélő költeménye, amely egy kaukázusi legenda alapján dolgozza fel a „bukott angyal” történetét. Babits szerint a magyar közönség számára Zichy Mihály illusztrációi révén vált ismertté. (*Az európai irodalom története*. Bp. 1957. 366.) Jókai könyvtárában is megvolt a *Zichy Mihály élete és művei* (Bécs, 1897.) c.-et viselő díszmű. Zichy levelezett is Jókaival.
- 145 : 17 *spiritisza társaságba keveredtem* — a korabeli sajtó is tudósít a spiritizmus terjedéséről. Főleg az előkelő társasági körökben gyakoriak a szeanszok, amelyeken vígan folyik az asztaltáncoltatás és a szellemidézés. (A Magyar Hírlap 1898. januári számai alapján)
- 146 : 19 *bushel* — angolszász úrmérték gabonafélék mérésére (kb. 36 liter)
- 147 : 18 *hangyhalvag* — kloroform
- 149 : 20 *asztálszpiritusz* — spiritisza hiedelmek szerint a halál után tovább élő szellem.
- Jókai az *Astral-szellemek* c. írásában (HhM 2. k. 65.) feleleveníti, hogy az 50-es évek elején miként jött divatba az

Lap: Sor:

- asztaltáncoltatás, maga is a megszállottai közé tartozott. — A szellemidézésrel kapcsolatos részek életrajzi jellegére is szeretnénk ezzel utalni.
- 150 : 30 Strauss Cigánybárója — ifjabb Johann Strauss (1825—1899) osztrák zeneszerző, 1885-ben Jókai novellájából operettet komponált.
- 151 : cím *Autunno della vita!* — az élet ősze
- 4 „*Oh Gioventù, primavera della vita*” — Dante, Petrarca stílusára valló sor, rájuk utal a „koszorús költő” megjelölés is, a sor azonosítása azonban nem sikerült.
- 6 „bekelet” — Jókai állításával ellentétben Szinnyei József *Magyar tájszótára* (I. k. 1893—1896) nem tartalmazza ezt a szót. Viszont megtalálható a Czuczor—Fogarasi-féle szótárban. (*A magyar nyelv szótára*. Pest 1862. I. k. 527.)
- 28 „*Fölfelé megy borbán a gyöngy.*” — Vörösmarty Főti dalának (1842.) közismert kezdősora
- 153 : 9, 10 *Béranger: „Les cantharides”* — Pierre Jean de Béranger versei nagy népszerűsége tettek szert, Petőfi is kedvelt költői közé sorolta, több versét lefordította. A XIX. sz. derekán erősen túlértékelték. — Idézett versének címe: *La Cantharide* (A kőrisbogár) *Air des Comédiens* (komédiás dal) alcímmel. 1822-ben keletkezett. (*Oeuvres complètes de P. J. de Béranger*. Quedlinburg 1851. — alapján) Magyar fordításáról nincs tudomásunk.
- 12 *orgonafa* — a Perzsiában, Afganisztánban honos dísznövényt 1640-ben telepítették át az európai kertekbe
- 14 *Lollia Paulina* — előkelő római nő, L. Paulinus konzul és hadvezér unokája. Egy ideig Caligula császár felesége, i. sz. 49-ben megölték.
- 22 *Cythere* — görögül: Küthereia. Aphrodité ritkábban használt neve Küthéra szigetéről, ahová egy kagylóhéjban hajózott.
- 25 Kovács József — (1770—1808) „rímkovács” néven emlegett költőnk. Főleg alkalmi versek szerzője, sok szótagú, toldott rímei miatt kedvelték. Jókai apjának kéziratot versgyűjteményéből — a *Helikoni Virágokból* — ismerhette Kovács verseit. (Vö. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1899. 6. k. 1295.)
- 154 : 15 *Pergolese* — Giovanni Battista Pergolesi (1710—36) nagy jelentőségű olasz zeneszerző. Végoperáival és egy tízszólamú (F-dúr) misével alapozta meg hírnevét. Későbbi

Lap: Sor:

- balsikerei miatt a pozzuoli ferencesek kolostorába vonult, ahol fiatalon, tüdőbajban halt meg.
- 154 : 15 „*Stabat Mater*” — a híres Mária-himnusz Pergolesi élete utolsó éveiben — 1735—36 — zenésztette meg. Jókai több művében megemlíti: *Egy magyar nábob* (JKK 5. k. 222.), *Fekete gyémántok* (JKK 21. k. 154.), *Szeretve mind a vérpadig* (JKK 41. k. 335.), *A lőcsei fehér asszony* (JKK 46. k. 25.)
- 27 *stymphalida* — Sztümphalos mocsarában élő, veszedelmes, rézcsőrű madarak, tollazatukból ércnyilakat lőttek áldozataikra. (Héraklészhez fűződő mondakörben szerepelnek.)
- 155 : 32 „*Stabat Mater* . . . — A Jókai által közölt szakasz csonka, harmadik sora hiányzik. A teljes szakasz és fordítása Babits Mihály *Amor Sanctus* c. kötete (Bp. 1948. 174—75) alapján:
Stabat mater dolorosa	Állt az anya keservében
juxta crucem lacrimosa	sírva a kereszt tövében,
dum pendebat Filius,	melyen függött szent Fia
cujus animam gementem	kinnek megtört s jajjal-tellett
contristatam et dolentem	lelkét kemény kardnak kellett
pertransivit gladius.	kínzón áthaljárnia.
- 156 : 6 *Jacopone* — Jacopo da Todi (1230—1306) a régi olasz költészet jelentős alakja. Felesége korai, tragikus halála miatt ferencendi barátoknak áll. Hogy ő írta a *Stabat Mater* szövegét, az csak feltételezés.
- 8 *III. Innocentius* — III. Ince, 1198—1216 között pápa. Az ő idejében érte el a pápaság hatalmának tetőfokát.
- Jacopo da Toditól nem vitathatta el a *Stabat Mater* szerzőségét, mert korábban élt.
- 11 *Francesco di Feo* — (1685—1761) nápolyi zeneszerző, Pergolesi mestere. Operái, miséi révén a nápolyi iskola nevezetes képviselője.
- 20 „*Eia mater* . . . —
- „Kútja égi szeretetnek,
engedd éreznem sebednek
mérget: hadd sírjak veled!”
- (Babits Mihály fordítása, *Amor Sanctus* Bp. 1948. 177.)
- 157 : 7 *Pater Martini* — Giambattista M. (1706—84) nagynevű olasz zenetörténész, Itália legjelentősebb zenei szaktekintélye a XVIII. sz.-ban
- 14 *Haydn* „*Stabat Mater*”-e — A *Stabat Mater*t 1767 körül zenésztette meg.
- 24 *Rossini* híres gyászszolozsmáját „*pro peccatis suae gentis*” —

Lap: Sor:

- Rossini két változatban is megzenésítette a *Stabat Mater*. Először 1832-ben, majd 1842-ben átdolgozta. — Az idézett sor a 4. szakasz kezdősora: „népének bűneiért . . .”
- 157 : 31 a *pesarói hatyú* — Gioacchino Antonio Rossini 1792-ben született Pesarában.
- 158 : 4 „*di tanti palpiti*” — Rossini *Tancredi* című operájának első felvonásában felhangzó ária, a múlt század legnépszerűbb operaáriája
- 8 *Tell Vilmos* — Rossini utolsó operája (1829)
- 12 *asinus ad lyram* — számár a lánthoz; nem ért a művészethez
- 29 „*Salve ancilla*” — üdvözlégy, szolgálólány
- 160 : 6 *agapé* — lakoma
- 161 : 28 *Xenophón* — (i. e. 430–354) görög hadvezér és történetíró, Szókratész tanítványa; *Symposion* címmel a szerelemtől írt fejtegetést.
- 29 *canephordák* — fiatal lányok, akik az ünnepeken az áldozathoz szükséges szerekkel teli kosarat vitték a fejükön.
- hymenaeia* — hymen-dal, amit a nászmenet énekel. Az ókori görögöknél az ifjú párt dallal, tánccal kísérték haza.
- 33 *epithalamium* — lakodalmi ének, amelyet az új pár nászszobájában adtak elő. A reneszánsz frók kedvelt műfajává lett.
- 34 *Aranyszájú János* — (347–407) konstantinápolyi pátriárka, a leghíresebb egyházatyák és szónokok egyike. Nagy szigorral lépett fel a szimónia és egyéb erkölcstelenségek ellen. Ellenségei a nép tiltakozása ellenére száműzték.
- 162 : 8 *Sion hegyén kiadott táblák* — Jókai a tízparancsolatra céloz, ami viszont a biblia szerint a *Sinai*-hegyről (Szinaj) ered.
- 14 *muchomór* — a Jókai által fordított Benyovszky-útlevélben (vö. a 162 : 16-hoz fűzött jegyzettel!) valóban olvashatunk erről az erős hatású szeszről, amelyet a Bering-tenger apró szigeteinek lakói fogyasztanak: „az egész társaság őrjöngők módjára ropta a dühös táncot. Az oroszok figyelmeztettek, hogy nemsokára mindnyáját lefogja az álom, amit a *muchomór* támaszt, melyet ily alkalomkor inni szoktak.” (JKK 53. k. 177.)
- 16 *Conversations-lexikon* — egy 16 kötetes lexikon megvolt Jókai könyvtárában is. (*Neues Konversations-Lexikon*)
- 18 *Benyovszky Móric emlékiratai* — Benyovszky Móric Ágost gróf (1741–1786) kalandos életű utazó, már fiatalon a hétéves háború csatáiban tünteti ki magát. Birtokfoglalás

miatt Lengyelországba települ. A nemesi konföderáció szolgálatában harcolva orosz fogságba esik, 1770-ben Kamcsatkába száműzik, ahonnan zendülést szítva sikerül elmenekülnie. Útja az Aleut-szigetek, Alaszka, Japán és a dél-kínai partok mellett vezet. Madagaszkáron francia gyarmatot alapít, a bennszülöttek 1776-ban királyukká választották. Rövid európai tartózkodása nem járt sikerrel. Kereskedelmi kudarcai után amerikai támogatással akarta elfoglalni Madagaszkárt, de a franciáktól vereséget szenvedett, és az ütközetben elesett.

1789-ben jelent meg angol nyelvű önéletrajza: *The Memoirs and Travels of Mauritius Augustus Count de Benyowsky. Written by himself.* London 1789.

Jókai az angol és német nyelvű önéletrajzra — és egy sor egyéb forrásra támaszkodva — a 80-as évek végén készítette el négykötetes Benyovszky-könyvét: *Gróf Benyovszky Mór élettrajza, saját emlékiratai és útleírásai* — 1888—1891. (JKK 52—53. k.) Az első kötet — Benyovszky életének első szakasza — eredeti regényként is felfogható, amelyet Jókai *Afandzia* címen az NK kötetek közé is be akart sorolni. A második és harmadik kötet az emlékiratok és útleírások fordítását tartalmazza, a negyedik kötet pedig az élettrajz folytatását, ez azonban csonkán maradt, a fordítást már nem Jókai fejezte be. (Vö. Radó György keletkezéstörténetét JKK 52. k.)

- 163 : 7 *Iguanodon* — őshüllő, mintegy 10 m hosszúságú sárkánygyík, a dinoszauruszok rendjébe tartozó növényevő. 1873-ban Belgiumban 23 vázat ástak ki, és a brüsszeli múzeumba helyezték.

Feszty Árpádné szerint Jókai kedvenc olvasmánya az Oken-féle nagy természetrajz (*Allg. Naturgeschichte für alle Stände.* I—XIV. Stuttgart 1839—1843.), mely különösen az őshüllők és madarak bemutatásánál rugaszkodott el a valóság talajától. Jókai gyakran gyönyörködve lapozgatta köteteit. (Feszty Árpádné: *Jókai könyvtára* MBiblSz 1924. 198.)

- 8 *Irtam én egy regényt* — 1856-ban *Oceania, egy elsüllyedt [!] világrész története* címen írta meg, amelyben a „boldog szigetek” városainak lakói különféle ősszállatoknak (iguanodonoknak, megatherionoknak) szolgálnak. Tritonváros templomában pedig az ezeréves, 6 öl magas pikkelyes őshüllő, a Triton ül, amelyet bálványként imád a nép. Egy

Lap: Sor:

- idegen férfi azonban végez a Tritonnal, a földrész pedig városaival, lakóival együtt a tenger alá merül.
- 163 : 19 *hymeneus* — hymen-dal
21 *panthera* — párduc
24 „*Io Paean!*” — Ó Apollo! Paean Homérosznál még önálló személy, az istenek orvosa. Később Apollóval azonosították, majd mellékeve lesz mindazon isteneknek, akik gyógyítással foglalkoznak.
25 *Theseus, Ariadne és Bacchus* — Az író humoros anakronizmusokkal, ám velejében híven mondja el a görög monda cselekményét
- 164 : 12 *antesztéria* — ünnepség (Dionüszosz tiszteletére)
22 *engemet mutatott be* [. . .] *Herczeg Ferenc lapja* — az Új Idők 1898. okt. 9-i számában cikk jelent meg a bortermelő Jókairól (*Jókai a hegyen*, 323.). A cikkhez három hangulatos kép is készült (*Jókai a rózsdi között* 321; *Szüret Jókaitéknál* 324. és *A présház előtt* 329.)
30 *Adria-hajó* — az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársaságot 1881-ben alapították. Fiumében üzletigazgatóságot tartottak fenn. A hajópark a századfordulón 33 hajóból állt, összesen százezer tonna hordképességgel. A társaság kéthetenként rendszeres járatot indított Fiuméből New Yorkba a kivándorlási forgalom lebonyolítására. — Jókai a társaság igazgatósági tagja volt, hajót is neveztek el róla.
- 165 : 11 „*Liberalia*” — tkp. Dionüszosz-ünnep, márc. 17-én ünnepelték a római naptár szerint tréfákkal, látványosságokkal. A görög Dionüszoszt a rómaiak az óitáliai Bacchusszal párosították és *Liber* néven is tisztelték. A *Libera* pedig az őt kiegészítő női istenség neve. Dionüszosz földi halandót emelt istenné maga mellé, Ariadné személyében.
- 166 : 14 *philtr* — szerelmet keltő ital, varázssital (*philtrum*)
22 *Orpheus a menddokkal* — Orpheusz halálát különféleképpen adják elő a mítoszok. A legáltalánosabb: a trák nők megharagudtak rá, mert csak a férfiakat avatta be a túlvilág titkaiba, ezért széjjeltépték, és maradványait egy folyóba vetették.
- 168 : 31 *Euridyce* — (gör: Eurüdiké) Orpheusznak, a kiváló énekesnek és zenésznek a felesége
Pluto — a holtak istene, az alvilág ura; a görögöknél Hadész
32 *Proserpina* — görög neve: Perszephoné. A közsímet mítosz

Lap: Sor:

- szerint Hadész elrabolta anyjától, Démétértől és levitte az alvilágba. Thészeusz megpróbálta visszahozni, de a ravasz Hadész úgy leültette, hogy nem tudott többé felemelkedni.
- 170 : 1 *felpóckol* — alátámaszt (székelyföldi tájszó)
- 171 : 10 *Bartolo* — gyámleánya kezére áhító, féltékenykedő öreg doktor Rossini *Sevillai borbély* c. operájában
- 14 *az ezeregyéjszakai elátkozott princ* — Az *Ezeregyéjszaka* első teljes magyar nyelvű gyűjteményét Nádor Gyula állította össze különféle kiadások — többek között Vörösmarty — alapján. (*Ezeregy éjszaka*. 1—4. k. Bp. [1884—85]) Bár e motívum többször előfordul a történetekben, Jókai forrása feltehetően az alábbiak közül való. *A fekete szigetek ifjú királyának történetében* az ifjú hercegen a rajtakapott feleség átka („félíg márvánnyá változzál, félíg pedig ember maradj!” — i. m. 1. k. 193.) teljesedik be. — *Szidi Numán történetében* pedig szinte *megkövül* a rémülettől a főhős a szellemek társaságában hullákból lakmározó felesége láttán. (I. m. 4. k. 80—82.)
- Jókait megragadta ez a kép, mert szinte szó szerint megismétli az itt mondottakat egy fél évvel később írott levelében: „mert én már, mint az *Ezeregyéjszakai* elátkozott princ, csak félíg élek, félíg kővé vagyok válna.” (1899. júl. 7-én Bartók Lajoshoz.)
- 32 „*pour acquit*” — a.m. kiegyenlítésül (elismervény)
- 173 : 28 *rájthoffer* — öltözködési kellék, gumipárna (Reithoffer nevéből)
- 174 : 33 *egy híres angol orvos* — John Hughlings Jackson (1834—1911) neves angol ideggyógyászra utal Jókai, a gócos epilepszia a nevét viseli
- 177 : 2 *Mért nem lehet egy kirdlynégylkost arra ítélni, hogy ősrüljön meg!* — 1898. szept. 10-én meggyilkolták Erzsébet királynét, Ferenc József feleségét. Jókai több cikkében — így az e részletet közlő szám (MH 1898. nov. 3.) vezércikkében is — a fenti megjegyzéssel megegyező hangnemben nyilatkozott.
- 179 : 1 *Ismét itt vagyok.* — A harmadik és negyedik rész között tartott szokatlanul hosszú szünet (1898. nov. 3-tól 1899. jan. 1-ig) indokolja e megjegyzést.
- 181 : 7 *pictrix* — festőnő
- 9 *pánizál* — eszik, falatozik
- 10 *Doré Gusztáv* — (1832—1883) francia grafikus, a romantikus illusztráló művészet egyik legnagyobb alakja; szélsőséges,

Lap: Sor:

- temperamentumos művészegyéniség. Rendkívüli rajz-készséggel elevenítette meg a bibliai történeteket, Dante *Színjátékát*, Balzac stb. műveit.
- 181 : 28 *parlázni* — franciául társalogni, csevegni
- 182 : 2 *Hiclipuci* — nem inka, hanem *azték* (tehát perui!) isten, akinek állítólag emberáldozattal is hódoltak
- 8 *Makart* — Hans (1840—1884) bécsi festő. Dekoratív hatású képei óriási hatással voltak a pompakedvelő osztrák és német közönségre. Két évtizeden keresztül irányította a német nyelvterület közízlését a festészet mellett az iparművészet nem egy ágazatában is.
- 10 *Velazquez* — Diego (1599—1660) A tartózkodó színezés, a barna tónusok csak korai alkotói periódusára jellemzők (pl. a budapesti Szépművészeti Múzeumban levő *Étező parasztokra*).
- 15 *Verescsagin* — Vaszilij Vasziljevics (1842—1904) orosz festő, a kritikai realizmus jelentős képviselője. Főként csatajelenetekkel, a háború borzalmait láttató festményeivel tette ismertté nevét. A háborús színtereket rendre felkereste; az orosz—japán háború idején egy csatahajón vesztette életét. — Budapesten három alkalommal is rendezett kiállítást, először 1883-ban.
- Jókaival Bécsben ismerkedett meg, és baráti jó viszony szövődött közöttük. Szerzőnk Verescsagin első magyarországi értékelői közé tartozik. A Nemzet 1885. dec. 25-i számában cikket írt *Verescsagin és Irányi* címen. A második budapesti kiállítás idején közös előadást tartottak a Terézvárosi Klubban (1886. jan. 24.); a harmadik kiállításon pedig — 1898 februárjában — Verescsagin egy képével ajándékozta meg lelkes magyar hívét. Fenti adatokat Bacher Béla *Verescsagin* c. munkája alapján közöljük (Bp. 1954. 93—94. 117.)
- 16 *Pállik* — Béla (1845—1908) Bécsben és Münchenben képezte magát; főleg vadászjelenetekkel és állatokat ábrázoló realista kompozíciókkal tűnt ki. (*Pihenő juhnyáj, Juhok az akolban* stb.)
- 17 *Böcklin* — Arnold (1827—1901) svájci származású, gazdag koloritú romantikus festő, a XIX. sz. egyik ünnepelt művésze, nagy hatást gyakorolt a német festészet fejlődésére. Érett korszakát erőteljes, izzó színek jellemzik. Főleg tengerés tájképeket festett.

Lap: Sor:

- 182 : 31 *a feministák közé tartoztam* — az alább következő oldalnyi fejtegetés egyik legfigyelemreméltóbb bizonyítéka Jókai női egyenjogúságot hangoztató felfogásának
- 185 : 32 *geszt* — a fa testének belső, sötétebb színű része, színfa; itt: *fatörzs*
- 189 : 6 *compositeur* — itt: a festészetben belül a többalakos kompozíciókat előnyben részesítő művész elkülönítésére szolgál pl. a portréfestővel szemben.
- 18 *ungorkodás* — kötekedés, ingerkedés (tájszó)
- 27 *Márius* — Gaius Marius (i. e. 156—86) népszerű római hadvezér és politikus. Nevéhez fűződik a hadsereg megreformálása. Vetélytársa — Sulla — legyőzte és Afrikába száműzte, de Marius Karthágó romjai közt sem érezhette biztonságban magát.
- 191 : 22 *Szjadei-Hahe isten* — A Benyovszky-életrajzban Albin Kohn útleírása alapján Jókai így mutatja be ezt a bálványt: „A családra és a házra vigyáz a ‚Szjadai Hahe’. Ezt a bálványt agyagból gyúrja az osztyák a saját képmására; ennek szokott ígéreteket tenni, ha vadászni megy, azokat pedig nem tartja meg, be kell elégedni a Szjadai Hahénak azzal, hogy az elejtett vadnak a vérével a száját bekenik.” (Gróf Benyovszky *Móric életrajza* JKK 52. k. 372.) *szamojéd* — Szibéria északi részén a lappokhoz hasonló életmódot folytató, az uráli nyelvcsaládhoz tartozó kisebb népcsoportok (nyenyecsek, szelkupok, enyecsek stb.) összefoglaló neve
- 193 : 14 *megaerák* — a bosszúállás félelmetes istennőinek (hajukban kígyók tekerőznek, fekete testüket denevérszárnyak repítik), az erinnüszök egyikének — Megaira — nevéből eredő gyűjtőnév
- 15 *Momus* — gör: Mómosz — a gáncsoskodás megszemélyesítője; megbírált az istenek alkotásait, ezért Zeusz ledobta az Olümposzról.
- 198 : 14 *p. c.* — pour condoler, részvétnyilvánításokon szereplő formula rövidítése
- 15 *p. f.* — pour féliciter: szerencsekívánat rövidítése
- 20 *pila* — leánycseléd; ügyetlen, kócos, butácska nőszemély
- 30 *shirting* — bélésanyag, ingvászon
- 199 : 16 *lomha busz* — rossz levegő (l. az 57. l. 26. sorához készült jegyzetet)
- 202 : 20 *sértésvész* — a cselekmény folyamán szerepet kapó sertés-

Lap: Sor:

- kolera 1895-ben lépett fel a kőbányai sertéshizlalóban, 1896-ban is több ezer állat pusztult el. A járvány súlyos gazdasági következményekkel járt, szünetelt a kivitel, behozatal stb. (Vö. A kőbányai sertésvész. Nemzet 1897. febr. 21.)
- 202 : 28 *thermometrum* — lázmérő
a paroxizmus [...] *permanens* — folyamatos önkívületi állapot
- 29 *a pulzus nincs alterdva* — az érverés nem zavart, vagyis normális
- 203 : 1 *holttetem* — az atheroma v. kásadaganat népies megjelölése; legtöbbször a fejbőrön előforduló embrionális eredetű rendellenesség
- 206 : 6 *Satis!* — elég!
- 13, 15 *kloroform és „kéjgáz”* — Jókai téved, a két gáz nem azonos, a kloroform *triklórmetán* (CHCl_3), a kéjgáz pedig *dinitrogénoxid* (N_2O), bár abban az időben mindkettőt használták altatóként.
- 208 : 13 *ősmagyar szertartás* — A *Báldnyosvár* egyik fejezetében (Az elrejtőzött) Opour Kevend rabonbán az elrejtőzés néven ismert pogány szertartás alanya, abból a célból, hogy a nap mezejére jusson, a Hadúr elé. A szertartás során a szájába dugott kábító *vildgárd* virág tetszhalott állapotba juttatja. (JKK 43. k. 200.)
- 214 : 30 *kokinklnai nagymogul* — óriási testű tyúkfajta, a baromfi-tenyésztésben fontos szerepet játszott
- 31 *houdan* — francia eredetű, kitűnő húsu tyúkfajta
- 215 : 14 *szomatóze* — olyan kis hatékonyságú gyógyszerek összefoglaló neve, amelyekben az egyes sókat fehérjékhez kötötték (pl. vassomatoze)
- 217 : 20 *Leonidák éjszakája* — a Leonidák hulló csillagraj, az Oroszlán (Leo) csillagja felől látszik kiindulni; november 12-én figyelhető meg
- 28 *karbon-nátron kályhák* — Jókai svábhegyí házát is ezzel a korszerűnek számító fűtőeszközzel szerelte fel
- 223 : 6 *a bibliai monda Illés prófétáról* — nem Illés, hanem követője, *Elizeus* adja a tanácsot egy tekintélyes hadvezérnek, Náámának: „Menj, s fürödjél meg hétszer a Jordánban, s akkor tested visszanyeri egészségét és megtisztulsz.” (Öszösvetségi szentírás, Kirdlyok IV. könyve. 5. fejezet)
- 224 : 12 *Liezen-Mayer* — Sándor (1839–1898) festőművész, a müncheni akadémia tanára. Főleg nagyméretű történelmi és

Lap: Sor:

- egyházi tárgyú kompozíciókat festett. A VU-ban megjelent nekrológjához (1898. 9. sz. 141.) híres Faust-illusztrációból közölnek.
- 227 : 5 *corricoló* — kis kocsi, taliga
6 *kalamajo* — a lábasfejúkhez tartozó, 10 kg súlyt is elérő polipfajta. Inkább csak az olasz halászok fogyasztják.
- 228 : 2 *En magam már többször bejártam Olaszországot* — Jókai két alkalommal járt Itáliában, először 1876-ban. Mikszáth így ír erről: „Tavaszkor utat tett családjával Olaszországban, adatokat gyűjteni »Egy az isten« című regényéhez. Elment egész Rómáig s úti rajzait »Utazás a harangokkal« címen az Életképekben közölte.” (MKrk 19. k. 110.) Másodszor pedig 1886-ban felesége halála után „Róza rávette egy olaszországi utazásra, hogy az emberek, bútorok közül kiragadjon, melyek feleségére emlékeztették” (i. m. 134.). Úti élményeiről az *Utazás egy sírdomb körül* c. írásában (1887.) számolt be.
- 23 *szandolinozni* — vízi sport (a *szandolin* egyszemélyes, keskeny csónak)
- 25 *Ariosto* — Ludovico (1474–1533) olasz költő, fő műve az *Orlando furioso* (Örjögő Lóránd)
- 27 *Baiae* — (ma: Baia) melegvízű forrásairól híres fürdőhely Nápoly mellett, Baiae híres római fürdőjének romjai közelében.
- 229 : 11 *Márton Ferenc* — Abonyi Lajos (1833–1898) néven szereplő elbeszélő, Jókaival személyes kapcsolatban is állt, de valószínű, hogy szerzőnk itt Márton Istvánra (1760–1831), a jőnévű pápai tanárra gondolt, aki 1790-től működött Pápán, és nagy része volt abban, hogy a kollégium országos hírnevet szerzett. Jókai *A bardtfalvi lévitában* is összecseréli a két nevet. (JKK 63. k. 107.)
- 230 : 32 *indulgenciás levél* — bűnbocsánatot, felmentést tartalmazó levél
- 233 : 28 *Három nagy város égett le* — 1887-ben Eperjesen, Nagykárolyban és Torockón súlyos tűzvész pusztított.
- 234 : 11 *albergo di vino* — kocsmá
Frères Provençaux traiteurs — a „provenç-i barátokhoz” címzett párizsi vendéglő
- 16 *manola* — *manolo* a spanyol népnyelvben suhancot jelent; itt: táncosnő (?)
- 30 *habitué* — törzsvendég, bennfentes személy
- 235 : 4 *sommitás* — előkelő személy (a francia *sommité*-ből)

Lap: Sor:

- 235 : 6 *lady patronesse* — védnőknő
8 *dignitás* — méltóság
- 236 : 7 *Hébé* — görög mitológiai alak, Zeusz és Héra lánya — az istenek pohárnoka volt
- 11 *Lohengrinek és Krimhildák* — Wagner operáinak alakjaira célozva valószínűleg Lohengrinre és Brünhildére gondolt Jókai.
- 15 *turkista nyelvbúvdrok* — Vámbéry Árminra (1832—1913), a híres orientalistára, turkológusra céloz Jókai. Vámbéry egyetemi tanárként a magyar nyelvnek nem finnugor, hanem török eredetét bizonygatta.
Jókaival baráti viszonyban állt; *A magyarság keletkezése és gyarapodása* (Bp. 1895.) c. nagy vitát kiváltó könyve Jókai könyvtárában is megvolt.
- 33 *cavalier servant* — szolgálattevő lovag
- 237 : 10 *Richelieu* — Armand Jean du Plessis (1585—1642) bíboros, tehetséges államférfi, XIII. Lajos korlátlan hatalmú minisztere.
A nagyszerű XVII—XVIII. sz.-i bíborosportrék hatására öltözete közkedvelt jelmezzé lett (pl. Philippe de Champaigne [1602—1674] *Richelieu-kép*).
- 238 : 10 *baslik* — csuklyaszerű fejfedő, amely a nyakat és a vállat is takarja
- 21 *Pester Lloyd* — a Pesti Lloyd Társaság által 1853-ban alapított és 1944-ig fennálló, német nyelvű budapesti napilap. Legtekintélyesebb szerkesztője Falk Miksa volt. A magyar irodalom német nyelvű publikálásában jelentős szerepet töltött be. Jókainak több regényét közölte folytatásokban.
- 28 *johannisberger* — híres borfajta; Wiesbaden hesseni kerületben (NSZK), Johannisberg község mellett fekvő — akkoriiban a Metternich hercegek tulajdonát képező — domb terméséről van szó
- 239 : 23 „*nous mangerons des écrevisses*” — rákot fogunk enni
- 32 *archipelagus* — szigettenger, szigetvilág
- 240 : 1 *fidélis* — kedélyes, vidám
- 11 *traktér* — vendéglő, kocsmá
- 243 : 18 *giro* — forgatmány; váltó, értékpapír átruházása
- 244 : 19 *impresszionista* [...] *írdnyzat* — 1870—80-as években Franciaországban kibontakozó festészeti — majd később általános művészeti — irányzat. Az impresszionista festők elvetették a kép irodalmi vonatkozásait, „meséjét”; a lát-

Lap: Sor:

vány, a színec principátusát valósították meg. — Jókai nem sokra tartotta az impresszionista festészetet, erre utal az a néhány becsmérő megjegyzés, amit a *De kdr megvénülni!* c. regényben olvashatunk. (JKK 63. k. 170.)

szimbolista festői irányzat — a XIX. sz. utolsó évtizedeiben kialakuló, irodalmi fogantatású irányzat, amely a közvetlen ábrázolás helyett jelképekben közvetítette az élet bonyolult jelenségeit.

247 : 30 *protomedikus* — főorvos

★

Ezúton mondunk köszönetet Oltványi Ambrushnak, kötetünk lektorának, aki észrevételeivel, tanácsaival értékes segítséget nyújtott a kötet sajtó alá rendezésében; és Nagy Miklósnak hasznos útbaigazításaiért, folyamatos támogatásáért.

Sajnos Bokodi Ervin, aki e regény sajtó alá rendezését elkezdte (betegsége miatt azonban kénytelen volt Szakács Bélának átadni a munka folytatását), nem érthette meg e kötet megjelenését. 1976 júliusában következett be korai halála.

951 534

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. Laborfalvi Róza síremléke a Kerepesi temetőben
(Sz. Boross Gabriella amatőr felvétele)
- II. Jókai Mór és Jókai Róza Roskovics Ignác műtermében
(VU 1904. 19. sz. 321.)
- III. Szüret a Svábhegyen. Jókai a préház előtt
(Új Idők 1898. okt. 9. sz. 329.)
- IV. Nagy Bella arcképe
(Új Idők 1899. szept. 24., 39. sz. 274.)

NÉVMUTATÓ

- Abonyi Lajos (Márton Ferenc 377
 Ady Endre 317
 Ágai Adolf 363
 Alarich 298
 Alfonz, ligouri szent 346
 Ambrus Zoltán 287
 András, I. 361
 Andrassy Gyula 364
 Anonymus 298
 Antal, Nagy szent 345
 Apopnyi Albert 346
 Arany János 302—03
 Ariosto, Ludovico 377
 Arkhimédész 360
 Árpád 287, 358, 361
 Artemisia 365
 Arton, Leopold Émile 294—95
 Attila 189, 296—99, 311, 316,
 343, 354—58
 Atzél Béla 362

 Babits Mihály 367, 369
 Bacher Béla 374
 Baditz Ottó 279
 Bajza József 297
 Balásházy János 350
 Balogh Károly 310
 Balzac, Honoré de 374
 Bánffy Dezső 273
 Barnum, Taylor Phineas 364
 Baros Gyula 317

 Bartók Lajos 281, 373
 Béla, I. 361
 Bem József 344
 Benzúr Gyula 287
 Benyovszky Móric 290, 370—71,
 375
 Beöthy Zsolt 273
 Béranger, Pierre-Jean de 368
 Beszédes József 291
 Bethlen Domokos 353
 Bethlen Gábor gróf (1837—97)*
 353
 Blaha Lujza 275
 Boccaccio, Giovanni 315
 Bokodi Ervin 379
 Bokor László 265, 304
 Bóna István 296, 298
 Bornemissza László 263
 Sz. Boross Gabriella 380
 Bosch, Hieronymus 343
 Böcklin Arnold 374
 Brant Sebastian 351
 Brindley 358
 Brisson 294
 Bródy Sándor 265, 273, 282—83
 Bugát Pál 365

 Caesar, Julius 321
 Caligula 368
 Carinus 296
 Champaigne, Philippe de 378
 Cicero, Marcus Tullius 321

Coppée, François 295
Czuczor Gergely 368

Császár Eleér 316
Csengery Antal 356
Csikós Sándor 308

Dante, Alighieri 353, 368, 374
Darwin, Charles Robert 360
Delibes, Léo 295
Dewey, George 300
Dienes István 298, 361
Dionüsziosz király 360
Diósy Béla 264
Doré, Gustave 373
Doubleday cég 268

Edison, Thomas Alva 312
Eiffel, Alexandre Gustave 294
Enver pasa 359
Erényi Nándor 314
Erzsébet királyné 373

Falk Miksa 378
Fauchard, Pierre 310
Fáy Szeréna 283
Feistinger János 353
Feo, Francesco di 369
Ferenc, I. 367
Ferenc József, I. 373
Ferenczi Zoltán 263
Feszty Árpád 250, 272—73, 276,
284—88, 319
Feszty Árpádné Jókai (III.) Róza
265, 273, 283—85, 288, 303,
306, 371, 377, 380
Feszty család 272—73, 283, 285,
306—07, 319
Feszty Masa 250, 273, 285—86,
288
Floquet, Charles 294
Fogarasi János 368

Földi János 347
Fráter Loránd 273
Fülöp, burgundi hg. 352

Gál István 297
Gárdonyi Géza 273, 298, 353
Garibaldi, Giuseppe 344
Gerlőczy Károly 273
Gerster Béla 292
Gibbon, Edward 296—97
Goubet 311
Grimm, Wilhelm 356
Grosz Mór 281
Grünwald, Matthias 345

Gyergyai Albert 287
Gyulai Pál 273, 281, 286

Habsburgok 290, 344, 352
Haraszti Gyula 309
Hartmann, Robert 306
Hatvany Lajos 283, 285
Haydn, Joseph 369
Haynau, Julius Jakob 355
Hegedüs Loránd 292, 366
Hegedüs Sándor 273, 366
Hegedüs Sándor, ifj. 268, 279
Hegedüs Sándorné Jókay Jolán
279, 352, 366
Hegyessy Kálmán 297
Hempel, Adolf Friedrich 365
Herczeg Ferenc 273, 276, 372
Herz, Cornelius 294
Hieronymi Károly 364
Hoffmann, Ernst Theodor 315
Hoffmann, Friedrich, ifj. 367
Homérosz 372
Horatius, Quintus, Flaccus 347
Horváth Gyula 346
Höncz Kálmán 310
Huszár György 310—11

Ijjas Antal 250, 273, 285—86
Ince III., pápa 369
Ipolyi Arnold 279—99, 354, 356,
361—62
Irányi Dániel 374
István, I. 274, 361
Iszmáil alkirály 295

Jackson, John Hughlings 373
János, Aranyszájú, egyházatyá
370

Jászai Mari 283
Jedlik Ányos 311
Jordanes 297—98
József főherceg 304, 351
József, II. 290

Kardos László 347
Károly, V. 358
Katona Ferenc 308
Keglevich István 283
Kéky Lajos 362
Kerényi Frigyes 362
Keresztessy József 352
Kerpel Izsó 315
Kézai Simon 298
Kinizsi Pál 286
Klapka György 352
Kneipp, Sebastian 351
Kohn, Albin 375
Koltor László 291
Kovács Sebestyén Endre 277
Kováts József 368
Krafft-Ebing, Richard 307

Laorfalvi Róza (Jókai Mórné)
265, 276, 279—80, 284, 345,
352, 380
Lajos, XIII. 378
Lampel Róbert 263
Langsch, Cacilie 264
Larousse, Pierre-Athanase 309

László Gyula 356
Laufenauer Károly 306—07, 319
Lechner Jenő 344
Lengyel Dénes 321
Leó I., Nagy, pápa 298, 357
Lermontov, Mihail Jurjevics 367
Lesseps, Ferdinand-Marie de
288—89, 293—95

Lesur 364
Liebig, Justus 366
Liezen-Mayer Sándor 284, 287,
376
Lipót, II. 367
Liszt Ferenc 365
Lollia Paulina 368
Lollius Paulinus 368
Losonczy István 354
Lotz Károly 284
Loubet, Émile 294
Lukács evangélista 353
Lumière testvérek 312
Lyka Károly 287

Madách Imre 297, 303
Madarász Imre 269
Madarász Viktor 286
Makart, Hans 374
Marcianus 358
Mária Terézia 292
Marius, Gaius 375
Márkus Emília 273, 295
Martini, Giambattista 369
Márton István 377
Massenet, Jules Émile 295
Máté evangélista 366
Mátyás (Hunyadi) 298
Maximinosz 357
Meinig Artúr 362
Metternich hercegek 378
Mikszáth Kálmán 250, 262, 269,
271, 273, 280, 284, 317, 353,
377

- Minay Lajos 318
 Módy Gyuláné 251
 Móra Ferenc 297–98
 Morrison, Robert 366
 Morse, Samuel Finley Breese 311
 Munkácsy Mihály 284, 286–88,
 306–07, 319
 Muravjeva, A. 264
 Münster, Sebastian 363

 Nádor Gyula 373
 Nagy (Grosz) Bella 280–83,
 285, 319, 380
 Nagy Miklós (a VU szerkesztője)
 263
 Nagy Miklós 263, 266–67, 275,
 319–21, 343, 379
 Napóleon, Bonaparte 364

 Oken, Lorenz 306, 371
 Oltványi Ambrus 352, 379
 Orbán Balázs 299, 356, 361
 Orbán Gábor 271, 289
 Orlay Petrovics Soma 271–72
 Ovidius, Publius, Naso 305

 Pain, James 301
 Pákh Albert 363
 Pál apostol 357
 Pállik Béla 374
 Palócz Ignác 306
 Paracelsus 351
 Pergolesi, Giovanni Battista
 368–69
 Péter apostol 357
 Péter, I., Nagy 358, 364
 Péterfy Jenő 297
 Petőfi Sándor 271, 286, 295,
 344–45, 349, 362, 368
 Petrarca, Francesco 368
 Phryné 352
 Piloty, Karl Theodor von 287

 Podmaniczky Frigyes 279
 Praxitelész 352
 Priskosz (Priscus) rétor 296, 357
 Ptolemaeus 363
 Pulszky Ferenc 294
 Pulszky Polyxénia 268

 Radó Antal 263
 Radó György 264, 371
 Raffaello Santi 357
 Rahl, Karl Heinrich 287
 Rákóczi Ferenc, II. 301
 Rákosi Jenő 273
 Rákosi Szidi 281–83
 Reinach báró 294
 Reithoffer 373
 Reitter Ferenc 291
 Révai Testvérek 268
 Richelieu, Armand Jean du
 Plessis 378
 Rippl-Rónai József 273
 Ronacher 351
 Roskovics Igmác 275, 380
 Rossini, Gioacchino Antonio
 369–70, 373
 Rothauser, Max 315
 Rovetta, Gerolamo 262
 Rowlandson, Thomas 311

 Sadullah 301
 Sándor István 266
 Savoyai Jenő 364
 Schulze, F. 264
 Schweitzer János 276
 Sedelmeyer 287
 Shakespeare, William 279, 345
 Siemens, Werner 312
 Siklósi Vastag Miklós 271
 Somossy Károly 301
 Sőtér István 270
 Stavenhagen, Bernhard 303, 365
 Strauss, Johann, ifj. 368

Sudermann, Hermann 283
Sulla, Lucius Cornelius 375

Szabó Károly 357
Szakács Béla 379
Szalárdi Mór 360
Szalkán László 353
Szamosy Elek 287
Szász Károly 353
Széchenyi István 297, 354, 362
Székely Bertalan 284, 286
Szekeres László 276
Szendrei János 286
Szentiványi Gyula 286
Szigligeti Ede 364
Szilágyi Dezső 273
Szini Gyula 318—19
Szinyei József, id. 368
Szinyei József, ifj. 368
Szirmay Antal 354
Szókratész 370

Tábori Kornél 250, 282, 288,
307
Téglás Tivadar 297, 299
Teleki László 297
Teleki Sándor 344
Thallóczy Lajos 290, 292
Theokritosz 347
Thielmann, Max Freiherr von
357
Thonuzóba 343, 361
Tisza Kálmán 270, 273—74, 346,
353, 364
Tisza Lajos 364
Todi, Jacopo da 369
Tolnai Vilmos 318
Tuhutum 361
Türr István 292

Ulászló, II. 273

Váli Mari 250, 284
Vály Ferenc 278
Vámbéry Ármin 378
Ványi Ferenc 318
Vargha Balázs 320—21
Vargha Gyula 317
Vata 361
Vayerné Zibolen Ágnes 272
Végh Ferenc 297, 357
Velazquez, Diego 374
Verescsagin, Vaszilij Vaszilje-
vics 374
Vergilius, Publius, Maro 347
Verne, Jules 313, 315
Vértesy Jenő 296
Vidor Pál 275
Vörösmarty Mihály 368, 373

Wagner, Richard 378
Wagner Sándor 287
Waldmüller, Ferdinánd Georg
287
Wechsler, Ludwig 264
Wlassics Gyula 273
Wolf, Max 366

Xenophón 370

Zádor Anna 344
Zala György 273
Zichy Mihály 286, 303, 367
Zitta, Emanuel 355

Zsigmond Ferenc 317, 352
Zsolt 286, 361

TARTALOM

Előszó	5
------------------	---

ELSŐ KÉPZELT REGÉNY: EGLANTINE

I.	9
II.	12
III.	14
IV.	19
V.	22
VI.	27
VII.	32
VIII.	37
IX.	49

MÁSODIK KÉPZELT REGÉNY: CORONILLA

Monumentális építmények	53
Attila sírja	56
Az ismeretlen írás	63
Szerafino	65
A megfejtett írás	68
Vagy a tenyeret, vagy a kezét!	73
Másodvirágzás	75
A nagy Karszt-csatorna	79
Párbaj egy halottal	84
A végtelen vég	93

GYÁSZ-ORGIÁK: DIADALMA

[A harmadik képzelt regény]

Naiades noyées	111
A paradicsom és a pokol	116
Másféle bolondságról	122
A tündérkirálynő	127
Ami ok az öngyilkosságra	139
Oh Gioventù! — Autunno della vita!	151
Játék a föld felettiekkel és a föld alattiakkal	154
Ha Theseus visszatért volna	163
Aláfelé	172

A SZÍV MÁRTÍRJAI: STELLA

[A negyedik képzelt regény]

I.	179
II.	180
III.	184
IV.	186
V.	203
VI.	212
VII.	220
VIII.	227
IX.	233
X.	243
Utószó	248

JEGYZETEK

Rövidítések	250
Kézirat, kiadások, fordítások	251
Keletkezése, forrásai	265
Önéletrajzi források	267
A magyar Lesseps regénye	289

A vízi-mentők szigetén	301
A tudomány és a technika vonzásai	306
Irodalom	314
A regény fogadtatása	314
A regény utóélete	318
Szövegváltozatok	322
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	342
Motívumrokonság	352
A képmelléletekről	380
Névmutató	381

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős
TÓTH SAROLTA

Műszaki szerkesztő
ERDŐSI KATALIN

A kötéstervez
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

Terjedelem: 19,6 (A/5) ív + 4 old. melléklet

AK 790 k 7679

76.3033 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vez. etű: Bernát György

